Рôкъ IV. Львôвъ дня 1. (13.) Цвѣтня 1883. **Число 7.**

Выходитъ два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, найменше въ два аркушѣ печатнѣ.

Редакція и администрація „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **3.** улиця Фредра.

ЗОРЯ

Пренумерата выноситъ: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть року **1** зр. **25** кр.

На велиновôмъ (сатинованôмъ) паперѣ: на цѣлый рôкъ **6** зр., на пôвъ року **3** зр.

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

ЗАХАРЪ БЕРКУТЪ.

(Образъ громадского житя Карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ.)

Дѣла давно минувшихъ дней,
Преданья старины глубокой...
А. С Пушкинъ.

Передмова.

Повѣсть исторична не єсть исторія. Историкови ходитъ передовсѣмъ о выслѣдженє правды, о сконстатованє фактôвъ, мѣжь тымъ коли повѣстярь користуєсь тôлько историчными фактами для своихъ осôбныхъ артистичныхъ цѣлей, для воплоченя певнои идеѣ въ певныхъ живыхъ, типовыхъ личностяхъ. Освѣчене, характеристика, мотивоване и груповане фактôвъ у историка а у повѣстяря зовсѣмъ ôдмѣнныи: де историкъ оперує аргументами и льогичными выводами, тамъ повѣстярь муситъ оперувати живыми людьми, особами.

Праця исторична маѣ вартôсть, коли факты въ нѣй представленѣ докладно и въ причиновôмъ звязку; повѣсть исторична маѣ вартôсть, коли єи основна идея зможе заняти сучасныхъ, живыхъ людей, то значитъ, коли сама она єсть живою и сучасною.

Представленѣ давного громадского житя нашои Руси єсть безперечно такимъ предметомъ живымъ и тыкаючимъ сучасныхъ интересôвъ. На кôлько менѣ удалось ôддати духа тыхъ давныхъ, замерклыхъ часôвъ, нехай судитъ критика. Въ деталяхъ я позволявъ собѣ доповнювати сухій историчный скелѣтъ поетичною фикцією. Головный предметъ взятый по части зъ исторіи (нападъ Монголôвъ и ихъ вожакъ Пета), а по части зъ переказôвъ народныхъ (про вытопленє монгольскои шайки и др.) Дѣйствуючій особы впрочѣмъ выдуманѣ, мѣсцевôсть списана по можности вѣрно.

Львôвъ дня 1. Грудня 1882. **Ив. Франко.**

I.

Сумно и непривѣтно теперь въ нашôй Тухольщинѣ! Правда, и Стрый и Опôръ однаково мыютъ єи рѣнистѣ, зеленѣ узбережя, и луги єи однако покрываютъ ся весною травами та цвѣтами, и въ єи лазуровôмъ, чистôмъ воздусѣ однако плавле та колесує орелъ-беркутъ, якъ и передъ давными вѣками. Але все проче якъ же змѣнило ся! И лѣсы и села и люде! Що давно лѣсы, густѣ, непроходнѣ закрывали майже весь єи простôръ окрôмъ высокихъ полонинъ, сходили въ долину ажь надъ самѣ рѣки, — теперь они мовь снѣгъ на сонци стопили ся, зрѣдли, змалѣли, декуды посчезали, лишаючи по собѣ лысѣ обрывы гôръ, инде зновъ зъ нихъ остали ся лишь пообсмалованѣ пеньки, зъ мѣжь котрыхъ де-де несмѣло выростаѣ нужденна смеречина або ще нужденнѣйшій яловець. Що давно тихо тутъ було, не чути нѣякого голосу окрôмъ ôвчарскои тримôѣты десь на далекôй полонинѣ, або рыку дикого тура або оленя въ гущавинахъ, — теперь на полонинѣ гейкаютъ воларѣ, а въ ярахъ и дебрахъ гомонятъ рубачѣ, трачѣ и гонтарѣ, котрѣ ненастанно, мовь невмираючій червъ, пôдгрызаютъ и пôдтинаютъ красу тухольскихъ гôръ — столѣтнѣ ялицѣ та смереки, и або спускаютъ ихъ, потятыхъ на великѣ ботюки, долѣ потоками до новыхъ паровыхъ тартакôвъ, або таки на мѣсци рѣжутъ на дошки та на гонты. Але найбôльше змѣнили ся люде. Зъ верху глянувши, то немовбы змогла ся мѣжь ними „культура“, але на дѣлѣ выходитъ, що змогло ся тôлько ихъ число. Селъ и присѣлкôвъ бôльше, хатъ по селахъ бôльше, але за то по хатахъ убожество бôльше и нужда бôльша. Народъ нужденный, прибитый, понурый, супроти чужихъ несмѣлый и недотепный. Кождый дбаѣ о себе тôлько, не розумѣючи того, що такимъ робомъ роздроблюютъ ся ихъ силы, ослаблюѣ ся громада. Не такъ ту колись було! хочь менше народа, та за то що за народъ! що за житѣ кипѣло въ тыхъ горахъ, середъ тыхъ непроходныхъ борôвъ у стôпъ могучого Зелеменя!

Лиха доля довгѣ вѣки знущала ся надъ тымъ народомъ. Тяжкѣ удары пôдкопали єго добробытъ, нужда зломала єго свобôдну, потужну вдачу, и нынѣ тôлько неяснѣ, давнѣ спомины нагадуютъ правнукамъ о щасливѣйшôмъ житю предкôвъ. И коли часомъ стара бабуся, сидячи въ запѣчку и прядучи грубу вовну почне росказувати дрôбнымъ внукамъ про давну давнину, про напады Монголôвъ-песиголовцѣвъ и про тухольского ватажка Беркута, — дѣти слухаютъ тревожно, въ ихъ сивыхъ оченятахъ блискотятъ слѣзы, а коли скôнчитъ ся дивовижна повѣсть, то малѣ й старѣ зôтхаючи шепчутъ: ахъ, що за красна байка!

— Такъ, такъ, — говоритъ бабуся, похитуючи головою, — такъ, такъ, дѣтоньки! Для насъ то байка, — а колись то правда була!

— А не знати, чи вернутъ ся ще коли такѣ часы,— замѣчаѣ декто старшій.

— Говорятъ старѣ люде, що ще колись вернутъ ся, але мабуть ажь передъ кôнцемъ свѣта.

Сумно и непривѣтно теперь въ нашôй Тухольщинѣ! Казкою выдаѣ ся повѣсть про давнѣ часы и давныхъ людей. Вѣрити не хотятъ нынѣшнѣ люде, выросли въ нуждѣ и притиску, въ тысячныхъ путахъ и залежностяхъ. Але нехай собѣ! Думка поета летитъ въ тѣ давнѣ часы, оживляѣ давныхъ людей, а въ кого серце чисте и щиролюдске чутѣ, той и въ нихъ побачитъ своихъ братôвъ, живыхъ людей, а въ житю ихъ, хочь и якъ неподôбнôмъ до нашого, догляне не одно таке, що може бути пожадане и для нашихъ „культурныхъ“ часôвъ.

Було се 1241 року. Весна стояла въ тухольскихъ горахъ.

Однои пречудно-хорошои днины лунали лѣсистѣ пригôрки Зелеменя голосами стрѣлецкихъ рогôвъ и криками численныхъ стрѣльцѣвъ. Се новый бояринъ тухольскій, Тугаръ Вовкъ, справлявъ великѣ ловы на грубу звѣрину. Ôнъ празнувавъ починъ свого нового житя, — недавно бо князь Данило дарувавъ єму въ Тухольщинѣ

обширнѝ полонины и цѣле одно пригорѣ Зелененя, недавно онъ появивъ ся въ тыхъ горахъ и побудувавъ собѣ гарну хату, и отсе першу учту справляѣ, знакомитъ ся зъ дооколичными боярами. По учтѣ рушили на ловы въ тухольскѝ лѣсы.

Ловы на грубого звѣря, то не забавка, то боротьба тяжка, неразъ кровава, неразъ на житѣ и смерть. Туры, медведѣ, дики, се небезпечнѝ противники; стрѣлами зъ луковъ рѣдко кому удасть ся повалити такого звѣря; навѣть рогатиною, котру кидалось на противника при достаточномъ приближеню, не легко ему дати рады. Тожь послѣдною и рѣшаючою зброею була важка копія, котрою треба було влучити противника зъ близька, власноручно, зъ цѣлою силою, одъ разу. Схибленый ударъ — и житю борця грозило велике небезпеченьство, коли ему не удалось въ послѣдноѝ хвили попасти въ безпечну крыѣвку и добути меча або тяжкого топора для своеи обороны.

Не диво затымъ, що Тугаръ зъ своими гостьми выбиравъ ся на ловы, мовь на войну, зъ запасомъ стрѣлъ и рогатинъ, зъ слугами и припасами живности, навѣть зъ досвѣдченымъ знахаремъ, умѣючимъ замовляти раны. Не диво такожь, що Тугаръ и его гостѣ були въ повноѝ рицарскоѝ зброи окромъ панцировъ, бо тѝ спинялибы ихъ въ ходѣ по ломахъ и гущавинахъ. То только диво, що ѝ Тугарова донька, Мирослава, не покидаючись батька свого, посмѣла такожь вырушити разомъ зъ гостьми на ловы. Тухольскѝ громадяне, видячи еѣ, якъ ѣхала на кони посередъ гостей, гордо, смѣло, мовь стромка тополя середъ коренастыхъ дубовъ, зъ уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

— Отъ дѣвчина! Тоѝ не жаль бы бути мужемъ. И певно лѣпшіѝ зъ неи мужь бы був, нѣжь еи батько!

А се певно не мала була похвала, бо Тугаръ Вовкъ був мужчина, якъ дубъ. Плечнистый, подсадковатый, зъ грубыми чертами лица и грубымъ, чорнымъ волосемъ, онъ и самъ подобавъ на одного зъ тыхъ злющихъ тухольскихъ медведѣвъ, противъ котрыхъ ѣхавъ воювати. Алежь бо ѝ донька его Мирослава була дѣва, якои пошукати. Не кажемо вже про еи уроду и красу, анѣ про еи добре серце — въ томъ зглядѣ богато еи ровесниць могло стати зъ нею на ровни, хочь и не богато могло еѣ перевысшити. Але въ чомъ не мала она пары мѣжь своими ровесницями, такъ се въ природноѝ свободѣ свого обходженя, въ незвычайноѝ силѣ мускулновъ, въ смѣлости и рѣшучости, властивоѝ только мужчинамъ, выросшымъ въ ненастанноѝ боротьбѣ зъ супротивными обставинами. Заразъ зъ першого разу видно було, що Мирослава выросла на свободѣ, що выхованѣ еи було мужеске и що въ томъ прекрасно розвиненомъ дѣвочомъ тѣлѣ живе сильный, великими способностями обдарованый духъ. Она була въ батька единачка, а до того ще заразъ при народженю стратила матѣрь. Нянька еи, стара мужичка, одъ малку заставляла еѣ до всякои ручноѝ роботы, а коли подросла, то батько, щобъ розважити свою самоту, бравъ еѣ всюды зъ собою и щобъ вдоволити еи палку натуру, приучувавъ еѣ владати рицарскою зброею, зносити всякѝ невыгоды и смѣло стояти въ небезпеченьствахъ. И чимъ большѝ трудности ѣй приходилось поборювати, тымъ охотнѣйше бралась она за дѣло, тымъ краше проявляла ся сила еи тѣла и еи рѣшучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава нѣколи не переставала бути женщиною: нѣжною, доброю, зъ живымъ чутемъ и скромнымъ, стыдливымъ лицемъ, а все те лучилось въ нѣѝ въ таку дивну, чаруючу гармонію, що кто разъ бачивъ еѣ, чувъ еи мову, — тоѝ до вѣку не могъ забути еи лица, еи ходу, еи голосу, — тому они пригадували ся живо и выразно въ найкрасшихъ хвиляхъ его житя, такъ якъ весна навѣть старому старцеви пригадуе его молоду любовь.

Вже третіѝ день тревали ловы. Богато оленѣвъ-рогачѣвъ и чорногривыхъ туровъ лягло головами одъ стрѣлъ и ратищь боярскихъ. Надъ шумнымъ горскимъ потокомъ, на зеленоѝ полянѣ середъ лѣса стояли шатры ловцѣвъ, курили ся разъ-въ-разъ величезнѝ огнищ: де висѣли на гакахъ котлы, обертали ся рожны, — де варилось и пеклось мясиво убитои дичины для гостей. Нынѣшніѝ, послѣдніѝ день лововъ мавъ бути посвященый самому головному, хочь и самому небезпечному дѣлу — ловамъ на медведѣвъ.

На стромкомъ пригорку, оддѣленомъ одъ другихъ страшными дебрами, поросломъ густо величезными буками и смереками, покрытомъ ломами и обвалищами деревъ, було одъ давна головне леговище медведѣвъ. Тутъ, якъ твердивъ тухольскіѝ провоникъ, молодый горнякъ Максимъ Беркутъ, гнѣздила ся медведяча матка, — одти дикѝ звѣрѣ розносили пострахъ на цѣлу околицю и на всѣ полонины, и хочь неразъ удавалось смѣлымъ овчарямъ забити одного або другого стрѣлами та топорами, то все таки число ихъ було надто велике, а щобъ изъ того була значна для околицѣ полекша. Такъ не диво, що коли новоприбувшіѝ бояринъ Тугаръ Вовкъ оповѣстивъ тухольцямъ, що хотѣвбы зробити великѝ ловы на медведѣвъ и проситъ о провоника, они не только дали ему на провоника першого легиня на всю тухольску верховину, Максима Беркута, сына тухольского бесѣдника, Захара, але кромъ того вырядили зъ власнои волѣ цѣлый оддѣлъ легинѣвъ зъ луками и ратищами до помочи зобранымъ боярамъ. Цѣла тота громада мала обступити медведяче леговище и очистити его до разу одъ поганого звѣря.

Одъ самого досвѣта въ ловецкомъ таборѣ великіѝ рухъ и трепетне ожиданѣ. Боярскѝ слуги одъ повночи звивали ся, приготовуючи для гостей ѣду на цѣлый день, наповнюючи шипучимъ медомъ и ялочникомъ подорожнѝ боклаги. Тухольскѝ легинѣ ѝ собѣ готовили ся, острячи ножѣ та тесаки, обуваючи моцнѝ жубровѝ постолы и складаючи въ невеличкѝ дорожнѝ бисаги печене мясо, паляницѣ, сыръ и все, що могло понадобити ся въ цѣлоденноѝ трудноѝ переправѣ. Максимъ Беркутъ, котрый ажь нынѣ супроти найважнѣйшого и найтяжшого дѣла почувъ ся въ повнѣ самымъ собою, въ повнѣ начальникомъ сеи невеличкои арміи, заряджувавъ зъ правдиво начальницкою вважливостю и повагою все, що до дѣла належало, нѣ о чомъ не забуваючи, нѣ зъ чимъ не квапячись, але и нѣ зъ чимъ не опознюючись. Все у него выходило въ своѝ часъ и на своѣмъ мѣсци, безъ сумѣшки и сутолоки; всюды онъ був, де его потрѣбно було, и всюды умѣвъ зробити ладъ и порядокъ. Чи то мѣжь своими товаришами-тухольцями, чи мѣжь боярами, чи мѣжь ихъ слугами, Максимъ Беркутъ всюды був однакіѝ — спокойный, свободный въ рухахъ и словахъ, мовь ровный середъ ровныхъ. Товаришѣ односились до него такъ само, якъ онъ до нихъ, свободно, несилувано, смѣялись и жартували зъ нимъ, а прецѣнь выповнювали кождый его розказъ швидко и точно, и такъ весело та радо, немовь и самѝ безъ розказу булибы

въ тôй хвили то само зробили. Боярска служба, хочь далеко не такои рôвнои вдачѣ, далеко не такъ свобôдна въ обходженю, далеко склоннѣйша зъ одныхъ гордо высмѣвати ся а передъ другими низенько хилити ся, прецѣнь поважала Максима Беркута за его звычайнôсть и розсудливôсть, и хочь не безъ дотинкôвъ та жартôвъ, она такой робила то, що ôнъ казавъ. А и самѝ бояре, по бôльшôй части люде гордѝ и воєннѝ, не радо бачучѝ „смерда“ въ своѣмъ товариствѣ, тай то ще смерда вважаючого ихъ чимсь немовь собѣ рôвнымъ, — и они прецѣнь не показували надто выразно своєи неохоты и выповнювали роспорядженя молодого провôдника, маючи на кождôмъ кроцѣ способнôсть переконати ся, що тѝ роспоряджења були зовсѣмъ розумнѝ и такѝ якъ треба.

Ще сонѣчко не заразъ мало сходити, а вже ловецке товариство вырушило зъ табору. Глубока тиша стояла надъ горами; нôчнѝ сумерки дрѣмали пôдъ темнозелеными коронами смерекъ; на густôмъ, чепѣргатôмъ листю папороти висѣли краплѣ росы; повзучѝ зеленѝ поясники (Lycopodium) вили ся попôдъ ноги, путали ся помѣжь корѣнємъ величезныхъ вывертôвъ, сплѣтали ся въ непроходимѝ клебуки зъ корчами гнучкои, колючои ожины та зъ сплетами дикого, пнучого хмелю. Зъ пропадистыхъ, чорныхъ мовь гирла безоднѣ дебрôвъ зносила ся сивыми туманами пара — знакъ, що на днѣ тыхъ дебрôвъ плыли невеличкѝ лѣсовѝ потоки. Воздухъ въ лѣсѣ напоєный бувъ тою парою и запахомъ живицѣ; ôнъ захапувавъ духъ, немовбы то ширшихъ грудей треба було, щобы нимъ свобôдно дыхати.

Мовчки пробирала ся ловецка дружина непроходимыми нетрами, дебрами и ломами, безъ стежки, безъ нѣякихъ провôдныхъ знакôвъ у тьмавôй гущавинѣ. Попереду ишовъ Максимъ Беркутъ, а за нимъ Тугаръ Вовкъ и прочѝ бояре. Обôчь Тугара йшла донька єго, Мирослава. Позаду йшли тухольскѝ легинѣ. Всѣ йшли озираючи ся и наслухували пильно. Лѣсъ починавъ оживати деннымъ житємъ. Пестропера сойка хрипѣла въ вершкахъ смерекъ; зелена жовна причепивши ся до пня, туйже надъ головами прохожихъ, довбала своимъ зелѣзнымъ дзюбомъ кору; въ далекихъ зворахъ чути було рыкъ турôвъ и выте вовкôвъ. Медвѣдѣ въ ту пору, наѣвши ся, повертали вже до свого леговища и поукладавши ся пôдъ ломами на моховôй постели, дрѣмали. Стадо дикôвъ рохкало десь въ дебри, холодячи ся въ студенôмъ намулѣ.

Може годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. Всѣ дыхали важко, ледво можучи наловити грудьми воздуху; всѣ отирали краплистый пôтъ зъ лица. Максимъ частенько озиравъ ся позадъ себе. Ôнъ зъ разу противный бувъ тому, щобъ и женщина йшла разомъ зъ мужами въ той небезпечный походъ, але Мирослава уперла ся. Она жь першій разъ була на такихъ великихъ ловахъ, и малабы для Богъ-зна'-якихъ трудностей занехати найкрасшу ихъ частину! Нѣякѝ доказы Максима о трудности дороги, о небезпеченьствѣ на становищи, о силѣ и лютости звѣря не могли переконати єѣ. „Тымъ лѣпше! тымъ лѣпше!“ — говорила она зъ такимъ смѣлымъ поглядомъ, зъ такимъ солодкимъ усмѣхомъ, що Максимъ, мовь очарованый, не мôгъ нѣчого бôльше сказати. И батько, котрый зъ разу такожь радивъ Мирославѣ остати ся въ таборѣ, въ кôнци мусѣвъ уступити єи просьбамъ. Зъ подивомъ глядѣвъ теперь Максимъ, якъ тота безподôбна женщина поровень въ найсильнѣйшими мужами поборювала всякѝ трудности утяжливои дороги, якъ легко перескакувала она гнилѝ ломы и величезнѝ трамы, якимъ певнымъ крокомъ ишла понадъ урвища, горѣ стрôмкими дебрами, просковзувала помѣжь выверты, и при тôмъ такъ беспечно, такъ невтомимо, що Максимови здавало ся, що она хиба на якихъ чудовыхъ крылахъ уноситъ ся. Ôнъ глядѣвъ на ню и не мôгъ наглядѣти ся.

— Дивна дѣвчина! — думалось єму разъ по разъ, — такои я ще и не видавъ нѣколи!

Ось уже прійшли на мѣсце. Медведяче леговище, то бувъ высокій, тôлько ôдъ полуденного боку зъ трудомъ доступный горôъ, покрытый грубезными буками и смереками, заваленый вывертами и ломами. Ôдъ пôвночи, заходу и сходу вхôдъ и выхôдъ замыкали высокѝ скалистѝ стѣны, немовь величезною сокирою вырубанѝ зъ тѣла велита-Зелеменя и ôдсуненѝ ôдъ него на кôльканайцять сяжнѣвъ; доломъ попôдъ тѝ стѣны вузкою щѣлиною шумѣвъ и пѣнивъ ся студеный гôрскій потôкъ. Таке положенє улекшувало нашимъ ловцямъ роботу: они потребували тôлько обсадити не надто широкій плай ôдъ полуденного боку и тымъ плаємъ поступати чимъ разъ далѣ до горы, а звѣрь, не маючи иншого выходу, мусѣвъ конечно попасти ся въ ихъ руки и на ихъ ратища.

Опинивши ся на тôмъ важнôмъ, хочь дуже небезпечнôмъ плаю, Максимъ Беркутъ велѣвъ товариству на хвилю розложити ся и спочити, щобы набрати силъ до трудного дѣла. Сонце сходило, але гиле смерекъ и сусѣднѝ горбы заслонювали єго видъ. По короткôмъ ôддыху Максимъ почавъ розставляти ловцѣвъ въ два ряды такъ, щобы вповнѣ обсадити плай и перетяти звѣрямъ дорогу. Обчисливши ся зъ силами, Максимъ побачивъ, що при входѣ, де плай ще вузкій, кождому ловцеви прійдесь стояти о пять крокôвъ ôдъ другого; але дальше въ горѣ, де плай росширяє ся въ цѣлу спохôвасту площину, тамъ прійде ся ловцямъ ширше розступити ся. Одно тôлько клопотало єго, щô зробити зъ Мирославою, котра конче хотѣла и собѣ стояти на осôбнôмъ становищи, а не при боцѣ свого батька.

— А щожь то я гôрша ôдъ отсихъ твоихъ легинѣвъ, — говорила она, румянѣючись мовь рожа, до Максима, — ихъ ты ставишь на становища, а мене не хочешь... Нѣ, сего не буде! И для мого батька се бувбы встыдъ, колибъ насъ двоє стояло на однôмъ становищи! Правда, батеньку?

Тугаръ Вовкъ не мôгъ ѣй спротивити ся. Максимъ зачавъ ѣй говорити о небезпеченьствѣ, о силѣ и лютости розжертого звѣря, але она зацыткала єго.

— А щожь то въ мене нема силы? А щожь то я не владаю лукомъ, ратищемъ и топоромъ! Ану, нехай котрый небудь изъ твоихъ легинѣвъ стрѣбує зо мною порôвнати ся, — побачимо, кто дужшій!

Максимъ въ кôнци умовкъ и мусѣвъ вчинити єи волю. Тай чи мôгъ ôнъ спротивити ся тôй дивнôй, чаруючôй дѣвчинѣ? Ôнъ хотѣвъ хочь становище вызначити ѣй найменше небезпечне, але на нещастє сего не можна було зробити, бо ту всѣ становища були однако небезпечнѝ. Розставивши цѣле товариство, Максимъ давъ отъ якій розпорядокъ:

— Теперь помолѣмъ ся, кому кто знає, а ôдтакъ разомъ заграймо въ роги. Се буде першій знакъ и пополошитъ звѣря. Затымъ пôдемо горѣ плаємъ и станемо ажь тамъ, де ôнъ розширює ся. Тамъ мои товарищѣ останутъ ся пильнувати выходу, щобы нѣ оденъ звѣрь

не уйшовъ, а вы бояре пôдете дальше, до самого матчиного леговища!

Въ добру хвилю опôсля залунали лѣсы и полонины хрыпливымъ ревомъ жубровыхъ рогôвъ. Немовь величезна филя покотивъ ся голосъ по лѣсахъ и зворахъ, розбиваючи ся, глухнучи то зновъ подвоюючись. Пробуркали ся лѣсы. Заскиглила каня на вершинѣ смереки, зляканый беркутъ, широко розмахуючи крылами, пôднявъ ся на воздухи; захрустѣвъ звѣрь помѣжь ломами, шукаючи безпечнои крыѣвки. Наразъ рыкъ рогôвъ утихъ и ловцѣ пустили ся въ дорогу горѣ плаѣмъ. Всѣхъ серця били ся живѣйше ожиданѣмъ незвѣсныхъ небезпеченьствъ, бою и побѣды. Осторожно пробирались они рядами: передомъ рядъ боярскій, за нимъ рядъ паруботкій. Максимъ ишовъ попереду, пильно надслухуючи та слѣдячи звѣрину. Царь ломôвъ, медвѣдь, ще не показувавъ ся.

Дôйшли вже до самого найвузшого гирла, по за которымъ плай розширювавъ ся въ велику споховасту площину. Ловцѣ зновъ ту зупинили ся на розказъ Максима и зновъ загримѣли, ще зъ бôльшою силою, жубровй роги, розносячи тревогу въ сумрачнй медведячй лавры. Раптомъ затрѣщавъ лôмъ недалеко, за величезною купою грубыхъ, перегнилыхъ вывертôвъ.

— Бачнôсть! — скрикнувъ Максимъ. — звѣрь наближаѣсь! — Ледво сказавъ тй слова, коли въ тôмъ крôзь велику щѣлину мѣжь двома перевернутыми пнями, просунула ся пелехата, величезна голова и двоѣ сѣрыхъ очей на пôвъ цѣкаво, на пôвъ тревожно вдивляло ся въ Тугара Вовка, що стоявъ на своѣмъ становищи якъ разъ о якихъ десять крокôвъ передъ щѣлиною. Тугаръ бувъ старый воякъ и старый ловець, — ôнъ не знавъ, що то тревога. Тожь не говорячи и слова, не ôдзываючи ся нѣ до кого, ôнъ выхопивъ важку зелѣзну стрѣлу зъ сайдака, положивъ на лукъ и намѣривъ ся до звѣря.

— Мѣряй въ око, боярине! — щепнувъ зъ позаду Максимъ. Хвилька тревожнои мовчанки — свиснула стрѣла — и заревѣвъ звѣрь, мовь скаженый, кинувши собою взадъ. И хоть черезъ то счезъ ôнъ ловцямъ зъ очей, скрывши ся за купою вывертôвъ, то ревôтъ єго не втихавъ и не втихало безумне шеметанѣ.

— Далѣ за нимъ! — крикнувъ Тугаръ Вовкъ и кинувъ ся до щѣлины, въ котрôй счезъ медвѣдь. Рôвночасно два другй бояре вже выдрапались були на верхъ выверту, вже попôднимали свои ратища и старались дати имъ належитый розмахъ, щобы доконати звѣря. Тугаръ Вовкъ, стоячи въ щѣлинѣ, пустивъ въ него другою стрѣлою. Звѣрь заревѣвъ ще дужше и кинувъ ся утѣкати, але очи єго заплыли кровю, — ôнъ не мôгъ найти выходу и розщибавъ собою о дерева. Ратище одного боярина впилось єму мѣжь ребра, але не нанесло смертельнои раны. Дикій рыкъ раненого медведя розлягавъ ся чимъ разъ дужше. Въ роспуцѣ ôнъ здвигавъ ся на заднй лапы, обтиравъ собѣ кровь зъ очей, рвавъ и кидавъ галузѣмъ напередъ себе, але дарма: одно єго око прошибóлене було стрѣлою, а друге разъ-въ-разъ заплывало кровю наново. Шемечучись на ослѣпъ довкола, звѣрь наблизивъ ся зновъ до Тугара Вовка. Той ôдкинувъ лукъ и причаивши ся за выстаючимъ коренемъ, вхопивъ обѣручь свôй важкій топôръ, и коли медвѣдь, мацаючи добиравъ ся до знакомои собѣ щѣлины, ôнъ въ всего розмаху грюкнувъ єго зъ горы въ голову, ажь черепъ розколовъ ся на двоѣ, мовь розбита тиква. Бризнувъ кровавый мозокъ на боярина, и тихо, безъ рыку, поваливъ ся звѣрь до долу. Радôсно заревѣли трубы бояръ на знакъ першои побѣды.

Звѣря вытягнено зъ мѣжь вывертôвъ и обдерто зъ шкôры. Затымъ бояре рушили дальше, въ гущавину. Сонце вже пôднялось на небѣ и меркотѣло крôзь гилѣ, мовь скôснй золотй нитки и пасма. Ловцѣ йшли теперь гетъ-гетъ веселѣйшй, перехвалюючи ся своею ôдвагою и силою.

— Хочь я тôлько вовкъ, дрôбна звѣрюка, то все ще дамь раду тухольскому медведеви! — говоривъ Тугаръ Вовкъ, радѣючи.

Максимъ Беркутъ слухавъ тыхъ перехвалокъ, и самъ не знавъ, чого єму жаль зробило ся тухольского медведя.

— Щожь, — сказавъ ôнъ, — дурна звѣрюка, той медвѣдь, — самотою держитъ ся. Якъ бы они зôбрались до купы, то кто знаѣ, чи и стадо вовкôвъ далобы имъ раду.

Тугаръ позирнувъ на него гнѣвно, але не сказавъ нѣчого. Ловцѣ осторожно поступали дальше, драпаючись по вывертахъ, перескакуючи зъ пня на пень, западаючи неразъ по поясъ въ порохнѣ и ломахъ. Посередъ тыхъ звалищь велитнои природы виднѣли ся подекуды медведячй стежки, протоптанй ôдъ давныхъ давенъ, вузкй, але добре убитй, засѣянй густо бѣлѣючими кôстками баранôвъ, оленѣвъ та всякои другои худобы. Максимъ державъ ся теперь позаду бояръ; ôнъ разъ за разомъ обходивъ всѣ становища, осмотрювавъ слѣды, щобы догадати ся, чи свѣжй, чи нѣ, пôдпомагавъ, заохочувавъ утомленыхъ, — и тôлько на нѣмъ однôмъ не знати було нѣякои утомы. Зъ подивомъ позирала на него Мирослава, коли ôнъ переходивъ коло неи, и хочь богато доси видала она молодцѣвъ и сильныхъ и смѣлыхъ, але такого якъ Максимъ, котрый бы єдинивъ въ собѣ всѣ прикметы сильного робôтника, рицаря и начальника, — такого ѣй доси не лучало ся бачити.

Наразъ захрустѣвъ лôмъ и грôзно-люто выпавъ на ловцѣвъ величезный медвѣдь. Ôнъ бѣгъ зъ разу на чотырёхъ лапахъ, але побачивши передъ собою ворогôвъ, звѣвъ ся на заднй лапы, а въ переднй вхопивъ бурею ôдломаный буковый конарь, выкручуючи нимъ довкола себе и выдаючи часъ ôдъ часу зъ горла урываный, немовь вызываючій рыкъ.

На становищи супроти звѣря були два околичнй бояре, зъ тыхъ, що то найголоснѣйше перехвалювали ся и хотѣли передъ всѣми показати ся найбôльшими мысливцями. Побачивши страшного ворога тужь передъ собою, они зблѣдли и затремтѣли. Але скрыти ся, втѣкати не уходило, — треба було ставити чоло, будь що будь. Двѣ стрѣлы вылетѣли рôвночасно зъ двохъ лукôвъ, але одна хибила, свиснувши медведеви понадъ уха, а друга влучила звѣря въ бôкъ, не зранивши значно, а тôлько роздразнивши безмѣрно. Величезнымъ сусомъ пôдскочивъ медвѣдь и шпурнувъ на одного ловця свою збрую — буковый конарь, котрый зъ страшенною силою гепнувъ ся о дерево. Затымъ не зупиняючи ся и на хвильку и не даючи ворогамъ часу до намыслу, медвѣдь кинувъ ся на одного зъ нихъ, що саме стоявъ на єго протоптанôй стежцѣ. Ратище блысло въ тремтячôй руцѣ боярина, — ôнъ хотѣвъ кинути нимъ на звѣря.

— Не кидай! — крикнувъ тревожно Максимъ, надбѣгаючи и ведучи зъ собою помôчь загроженымъ боярамъ, Тугара Вовка и ще одного боярина, — не кидай ратище, але схвати поприбôчь и борони ся!

Але бояринъ не слухавъ и кинувъ ратище на звѣря. Розмахъ бувъ невеликій, рука боярина тремтѣла, медвѣдь бувъ уже на якихъ пять крокôвъ, — не диво затымъ, що ратище слабо зранило звѣря въ передну лопатку. Вхопивъ медвѣдь дручину, розломавъ єѣ и зъ страшнымъ рыкомъ кинувъ ся на свого ворога. Той державъ уже въ рукахъ пряму, на оба боки остру шаблю, котру ôнъ называвъ медвѣдницею, и готовивъ ся вихнути єи ôстрє въ груди звѣреви. Але ôстрє похоɯзло ся по кости и застрягло въ лопатцѣ, и звѣрь вхопивъ боярина въ свои страшнѝ, зелѣзнѝ обôймы. Разъ тôлько скрикнула нещаслива жертва; захрустѣли кости пôдъ медведячими назôрями, а голова, мовь грушка, рострощена була медведячими зубами. Цѣла та страшенна и дрожю проймаюча подѣя скоила ся такъ раптовно, такъ несподѣвано, що закимъ Максимъ мôгъ надóбгчи зъ пôдмогою, вже трупъ боярина лежавъ на земли, а надъ нимъ стоявъ кровавый медвѣдь, выскаливши свои страшеннѝ зубы и ревучи на весь лѣсъ зъ болю ôдъ одержаныхъ ранъ.

Дрожь пройшла у всѣхъ по тѣлѣ на той видъ; бояре стали мовь вкопанѝ. Тôлько Максимъ спокôйно наложивъ стрѣлу на свôй роговый лукъ, пôдступивъ два кроки блúзше до медведя и прицѣливши ся одну хвилину, пустивъ єму стрѣлу прямо въ серце. Мовь ножемъ перетятый урвавъ ся рыкъ звѣря и ôнъ повалúвъ ся трупомъ на землю.

Не ревѣли роги, не лунали веселѝ оклики по тôй новôй побѣдѣ. Бояре покинувши свои становища, збѣгли ся на мѣсце нещастя. Хочь и якъ були они загартованѝ въ вôйнахъ, привыкли бачити смерть кругомъ себе, але видъ кровавого, потрощеного и пошарпаного трупа вытиснувъ зъ всѣхъ грудей важкій зойкъ.

Мирослава вхопилась за груди и ôдвернула ся. Тухольскѝ легинѣ на сплетенѝ зъ галузя мары положили трупа, а за нимъ потягли и медведя. Понура мовчанка залягла надъ товариствомъ. Велика калужа крови блúскотѣла до сонця и нагадувала всѣмъ, що ту ще передъ хвилею стоявъ живый чоловѣкъ, батько дѣтемъ, веселый, охочій и повный надѣѣ, а теперь тôлько безобразна купа кровавого мяса зъ него лишила ся. У великои части бояръ ôдôйшла охота до ловôвъ.

— Цуръ имъ, тымъ проклятымъ медведямъ! говорили деякѝ. Нехай тутъ и гинутъ сóбѣ — чижь намъ для нихъ наражувати своє житє?

Але Тугаръ Вовкъ, а особливо Мирослава и Максимъ, налягали конче, щобы кôнчити роспочате дѣло. Бояре вкôнци пристали, але якось дуже не радѝ були вертати на свои становища.

— Позвольте менѣ, бояре, слово сказати, — заговоривъ до нихъ Максимъ. Позаякъ мои легинѣ замкнули выхôдъ и не пустятъ нѣ одного звѣря ôдси, то намъ не потрѣбно росходити ся ôддалѣкъ одниѝ ôдъ другихъ. Найлѣпше буде, я думаю, роздѣлитись намъ на двѣ ровты и йти понадъ самѝ краѣ пропасти по обохъ бокахъ. Такъ мы зможемо найлѣпше зôгнати все до середины, а тамъ разомъ зъ моими легинями обступимо густою лавою и выстрѣляємо до одного.

— А вжежь, а вжежь, що такъ лѣпше! — крикнули деякѝ бояре, не бачучи насмѣшливого усмѣху, що перелетѣвъ по устахъ Максима. Затымъ товариство роздѣлило ся. Одну ровту провадивъ Тугаръ Вовкъ, а другу Максимъ. Мирослава зъ власнои охоты прилучила ся до другои ровты, хочь и сама не могла собѣ выяснити, для чого. Мабуть шукала небезпеченьства, бо Максимъ выразно казавъ, що дорога другои ровты небезпечнѣйша.

Зновъ заграли роги и обѣ ровты розôйшли ся. Ловцѣ йшли де парами, де повдинчо, то сходячись, то росходячись, щобъ вышукати дорогу. Купами йти було зовсѣмъ не можна. Зблúжались уже идъ самому верхови; верхъ самъ бувъ голый, але понизше бувъ цѣлый валъ звалищь и вывертôвъ. Туды пройти було найтруднѣйше и найнебезпечнѣйше.

Въ однôмъ мѣсци сторчала купа звалищь, мовь высока башта. Ломачє, камѣнє и навѣяне ôдъ давныхъ давенъ листє загороджувало, бачилось, всякій приступъ до тои природнои твердынѣ. Максимъ поповзавъ понадъ самымъ краємъ глубочезнои пропасти, чѣпляючи ся де-де моху та скальныхъ обрывôвъ, щобъ туды вынайти прохôдъ. Бояре-жь, не навыклѝ до такихъ неприступныхъ и карколомныхъ дорôгъ, пôшли здовжь валу, надѣючись найти далѣ перерву и обôйти єго. Мирослава запинила ся, щось немовь держало єѣ блúзь Максима; єи быстрѝ очи вдивлювали ся пильно въ настобурчену передъ нею стѣну лому, шукаючи хочóы и якъ трудного проходу. Не довго она такъ и вдивляла ся, але смѣло почала пробирати ся помѣжь сушникъ и лôмъ, а далѣ почала вдирати ся на великѝ камѣннѝ брылы и завалюючѝ прохôдъ выверты. Стала на версѣ и гордо озирнулась довкола. Бояре ôдôйшли вже були досыть далеко, Максима не видно, а передъ нею безладна сутолока скалъ и ломôвъ, черезъ котру, бачилось, прохôдъ бувъ неможливый. Але нѣ! Онтамъ ôддалѣкъ трохи, лежитъ величезна смерека кладкою понадъ те пекло, — туды безпечно можна перейти до вершка! Не довго думаючи, Мирослава пустила ся на тоту кладку. А вступаючи на ню, ще разъ озирнула ся и, горда зъ свого ôдкрытя, приложила гарно точеный рôгъ до своихъ коралевыхъ устъ и затрубила на весь лѣсъ. Луна́ покотила ся полонинами, розбиваючись въ дебрахъ и зворахъ чимъ разъ на бôльше частокъ, аж поки не сконала десь въ далекихъ, недоступныхъ гущавинахъ. На голосъ Мирославиного рога ôдозвавъ ся зъ далека рôгъ єи батька, а ôдтакъ и роги другихъ бояръ. Ще хвильку завагувала ся Мирослава, стоячи высоко на вывертѣ; смерека була дуже стара и наскрôзь порохнава, а въ споду, въ непроглядноѝ гущи ломôвъ, здавалось ѣй, що чує легкій хрускôтъ и муркотанє. Прислухала ся лѣпше — не чути нѣчого. Тогдѣ она смѣло ступила на свою кладку. Але ледво уйшла зъ пять крокôвъ, коли разомъ затрѣщала передрухнѣла смерека, зломала ся пôдъ ногами Мирославы, и смѣла дѣвчина вразъ изъ перегнилымъ трамомъ упала до долу, въ ломы и гниляче.

Упала на ноги, не попускаючи ся своєи збруѣ. Въ рукахъ стискала сильно срѣбломъ оковане ратище; черезъ плечѣ у неи висѣли потужный лукъ и сайдакъ зъ стрѣлами, а за гарнымъ шкôрянымъ поясомъ, що мовь вылитый обхапувавъ єи стрôйный дѣвочій станъ, застромленый бувъ топôръ и широкій мысливскій нôжь зъ кôстяными черенцями. Упавши несподѣвано въ тьмаву пропасть, она прецѣнь не почула анѣ на хвилю страху, а тôлько почала озирати ся довкола, щобъ дослѣдити якій выхôдъ. Зъ разу не могла нѣчого выразно добачити, але швидко очи єи привыкли до пôвсумерку, и тогдѣ побачила такій видъ, котрый и найсмѣлѣйшого мôгъ перенятú смертельною тревогою. Не далѣ, якъ на пять крокôвъ передъ нею, лежала величезна медведиця въ гнѣздѣ коло своихъ молодыхъ и гнѣвными, зеленко-

ватыми очима глядѣла на несподѣваного гостя. Мирослава затремтѣла. Чи вдавати ся въ боротьбу зъ страшнымъ звѣремъ, чи шукати выходу и спровадити помочь? Але не легко було найти выходъ — довкола ѣжили ся ломы и обрывы скалъ, и хочь перелѣзти черезъ нихъ зъ трудомъ було можна, то въ очахъ дикого звѣря була се робота крайне небезпечна. Не довго надумуючись, рѣшила ся Мирослава не зачѣпати звѣря, лишь боронити ся въ разѣ нападу, а тымчасомъ дати трубою тревожный знакъ и закликати помочь. Але скоро только Мирослава затрубила, коли въ томъ медведиця схопила ся зъ леговища и выючи кинулась до неи. Не часъ було Мирославѣ брати ся до лука, — звѣрь бувъ надто близько. Она вхопила обома руками ратище и опершись плечима о камѣнный облазъ, наставила его напротивъ медведицѣ. Звѣрь побачивши блискуче зелѣзне остре, зупинивъ ся. Обѣ непріятельки стояли такъ довгу хвилю, не зводячи ока одна зъ однои, не схибляючи и однымъ рухомъ изъ свого становища. Мирослава не смѣла перша нападати на медведицю; медведиця зновъ шукала очима, куды бы напасти на ворога. Раптомъ медведиця вхопила въ переднѣ лапы великій камѣнь и зводячись на заднѣ ноги, хотѣла шпурнути нимъ на Мирославу. Але въ тѣй самѣй хвили, коли зводила ся на заднѣ лапы, Мирослава однымъ могучымъ рухомъ пхнула ѣй ратище межь переднѣ лопатки. Рыкнула страшенно медведиця и перевернулась горѣлиць, оболлявши ся кровю. Але рана не була смертельна, и медведиця швидко зорвала ся на ноги. Кровь текла зъ неи, та не зважаючи на боль, она зновъ кинула ся на Мирославу. Небезпеченьство було страшне. Розжертый звѣрь садивъ прямо, грозячи вже теперь своими страшными зубами. Оденъ ратунокъ для Мирославы бувъ — выдрапати ся на облазъ, о котрый була оперта. Хвилька, оденъ рухъ — и она стояла на облазѣ. На серци полекшало Мирославѣ, — теперь ѣи положенѣ не було таке небезпечне, бо въ разѣ нападу она могла ударити на звѣря зъ горы топоромъ. Але медведиця, побачивши наглу втечу свого ворога, раптомъ кинула ся въ бокъ въ густѣ ломы и поки Мирослава могла дослѣдити, де она дѣлась, а вже медведиця стояла близько неи на камени, ревучи грозно и розвявши закровавлену пащеку. Зимный потъ выступивъ на чолѣ у Мирославы; она бачила, що теперь настала рѣшуча хвиля, що на тѣй вузкѣй камѣннѣй плытѣ муситъ розограти ся боротьба на житѣ и смерть, и що того буде побѣда, кто зможе удержати ся на томъ становищи и зопхнути зъ него противника. Медведиця була вже близько; Мирослава трѣбувала заставити ся одъ неи ратищемъ, але медведиця вхопила дручину зубами и шарпнула ѣй такъ сильно, що мало не зопхнула Мирославу зъ каменя; ратище выховлось ѣй зъ рукъ и звѣрь кинувъ нимъ гетъ въ ломы.

— Теперь прійдесь згибати! — блиснуло въ мысли Мирославы, але одвага не покинула ѣи. Она ухопила обома руками топоръ и стала мочно до послѣднои обороны. Звѣрь сунувъ чимъ разъ близше; горяче его дыханѣ чула вже Мирослава на своѣмъ лици; мохната лапа, насторожена острыми когтями, грозила ѣи груди,— ще хвиля, и ѣй прійшлось бы, пошарпанѣй и кровавѣй, упасти зъ каменя, бо топорище було за коротке супроти лапъ величезного звѣря.

— Ратунку! — скрикнула въ смертельнѣй тревозѣ Мирослава, и въ тѣй хвили понадъ ѣи головою блыснуло ратище и пхнута въ горло медведиця мовь колода упала зъ каменя. Въ щѣлинѣ камѣнныхъ звалищь понадъ головою Мирославы показало ся радосне, живымъ огнемъ палаюче лице Максима Беркута.

Оденъ вдячный поглядъ уратованои дѣвчины ущаслывивъ Максима. Але слова не було мѣжь ними анѣ одного. На те не було часу. Медведиця ще жила и ревучи зорвала ся зъ мѣсця. Однымъ скокомъ була она коло своихъ молодыхъ, котрѣ, не розумѣючи цѣлои тои страшнои борбы, бавили ся и перевертали ся въ гнѣздѣ. Обнюхавши ихъ, медведиця кинула ся зновъ до Мирославы. Але чи то утрата крови ослабила ѣи, чи лютость не дала ѣй застановити ся, досыть того, що она почала просто горѣ каменемъ спинати ся до Мирославы. На се Мирослава була приготована, и поднявши обѣручь топоръ, однымъ замахомъ розрубала нимъ голову медведици. Упала опосочена звѣрюка и кинувши собою колька разовъ въ боки, сконала. Мѣжь тымъ и Максимъ, продерши ся крозь навалены ломы, станувъ обочь Мирославы. Въ очахъ дѣвчины заблысли двѣ перловѣ слезы, и не кажучи и слова, она горячо стиснула руку свого выбавителя. Максимъ чогось немовь змѣшавъ ся, почервонѣвъ, спустивъ очи и запиняючись проговоривъ:

— Я чувъ твой тревожный знакъ... але не знавъ, де ты... Богу дякувати, що и такъ додрапавъ ся!

Мирослава все ще стояла на мѣсци, держачи руку гарного легиня въ своѣй руцѣ и глядаючи въ его хороше, сонцемъ опалене и здоровымъ румянцемъ яснѣюче, отверте, щире лице. Въ тѣй хвили она не почувала нѣчого окромъ вдячности за ратунокъ одъ неохибнои погибели. Але коли Максимъ, троха осмѣлившись, стиснувъ ѣи нѣжну, а такъ сильну руку, тогдѣ Мирослава почула, якъ щось солодко защемѣло ѣй коло серця, якъ лице ѣи загорѣлось ветыдливымъ румянцемъ — и она спустила очи, а слово подяки, котре готове було вылетѣти зъ ѣи устъ, такъ и замерло на губахъ и розлилось по лици дивнымъ чаромъ розгораючого сердечного чутя.

Максимъ першій отямивъ ся. Въ его серци, смѣломъ и чистомъ, якъ щире золото, одъ разу блыснула щаслива думка, котра тутже перемѣнила ся въ незломне рѣшенѣ. Се вернуло ѣму всю смѣлость и певность поступованя. Приложивши рогъ до устъ, онъ затрубивъ радосный знакъ побѣды. Тутже за стѣною вывертовъ обозвали ся роги Тугара и другихъ бояръ. Звинна якъ выверка, Мирослава швидко выдрапала ся назадъ на той валъ, зъ котрого була упала, и одтамъ оголосила цѣлому стрѣлецкому товариству свою пригоду и помочь, якои дознала одъ Максима. Зъ трудомъ выдрапавъ ся туды Тугаръ Вовкъ, а за нимъ и другѣ бояре; Тугаръ довго державъ доньку въ обнятяхъ, а побачивши кровь на ѣи одежи, ажь затремтѣвъ.

— И ты, ты, моя доню, була въ такомъ небезпеченьствѣ! — И онъ разъ по разъ обнимавъ доньку, немовь боячись ѣе утратити. Затымъ онъ злѣзъ въ долъ до Максима, що поравъ ся коло медведицѣ и коло молодыхъ медведятъ. Молодѣ, що не знали ще ворога свого въ человѣцѣ, муркотѣли любенько въ гнѣздѣ и бавили ся собѣ, мовь малѣ песики; они давали ся гладити руками и зовсѣмъ не боялись людей. Максимъ взявъ ихъ на ру.и и положивъ передъ Мирославою и Тугаромъ.

— Ото ваша здобычь! — сказавъ онъ. — Вы чейже радо прійметѣ въ воѣмъ домѣ такихъ гостей.

Згромаджены бояре глядѣли то радосно на малѣ медведята, то з лякомъ на вбиту медведицю, обзирали раны и подивляли силу и смѣлость Мирославы, котра

могла вдати ся въ боротьбу зъ такъ страшною звѣрюкою.

— О, нѣ, — сказала смѣючись Мирослава, — безъ помочи отсего чесного легиня булабъ теперь лежала такъ, якъ сеся звѣрюка, пошарпана и закровавлена! Єму ôдъ мене належитъ ся велика подяка.

Тугаръ Вовкъ якось немовь нерадо слухавъ тои бесѣды своєи доньки. Хочь и якъ ôнъ любивъ єѣ, хочь и якъ радувавъ ся єи выбавленємъ зъ великого небезпеченьства, але все таки ôнъ волѣвбы бувъ, якбы выбавивъ єго доньку боярскій сынъ, а не сей простый тухольскій мужикъ, не сей „смердъ“, хочь и якъ впрочѣмъ той смердъ умѣвъ подобати ся Тугарови. Та все таки єму, гордому бояринови, що вырôсъ и великои чести дослуживъ ся при княжѣвскôмъ дворѣ, важко було прилюдно ôддавати подяку за выратуванє доньки — мужикови. Але нѣщо було дѣяти. Обовязокъ вдячности такъ бувъ глубоко вкорѣненый у нашихъ рицарскихъ предкôвъ, що и Тугаръ Вовкъ не мôгъ ôдъ него выломати ся. Ôнъ взявъ Максима за руку и выпровадивъ єго напередъ.

— Молодче, — сказавъ ôнъ, — донька моя, єдина моя дитина, говоритъ, що ты выратувавъ єи житє зъ великого небезпеченьства. Я не маю причины не вѣрити єи слову. Пріймижь за своє чесне дѣло подяку ôтця, котрого вся любовь и вся надѣя въ тôй одинôй дитинѣ. Я не знаю, чимъ тобѣ можу ôдплатити за се дѣло, але будь певный, що єсли се коли небудь буде въ моѣй силѣ, то бояринъ Тугаръ Вовкъ не забуде того, що тобѣ завдячує.

Максимъ стоявъ при тыхъ словахъ, мовь на грани. Ôнъ не привыкъ до такихъ прилюдныхъ похвалъ и зовсѣмъ не надѣявъ ся анѣ не бажавъ нѣчого подôбного. Ôнъ змѣшавъ ся при боярскихъ похвалахъ и не знавъ, чи ôдповѣдати щонебудь, чи нѣ, а въ кôнци сказавъ коротко:

— Нема за що дякувати, бояринe! Я зробивъ те, що кождый на моѣмъ мѣсци зробивбы, — за щожь ту дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячнôсть нѣяку я не заслуживъ.

За симъ ôнъ пôшовъ, щобы закликати своихъ тухольскихъ товаришѣвъ, и при ихъ помочи медведицю швидко обдерто зъ шкôры, а малй медведята перенесено на збôрне мѣсце, ôдки цѣле товариство по скôнченю ловôвъ мало удати ся назадъ до табору.

Сонце доходило вже полудня и сыпало жарке, золотисте промѣнє на тухольскй горы; розгрѣта живиця сильнѣйше запахла въ лѣсахъ; гордо и тôлько десь колись помахуючи розпластаными крылами плававъ яструбъ высоко понадъ полонинами въ лазуровôмъ океанѣ. Тишa стояла въ природѣ. Тôлько зъ одного пригôрка Зеленя роздавали ся голосы ловецкихъ трубъ и крики ловецкого товариства. Ловы скôнчили ся, хочь и не зовсѣмъ щасливо. На дручкахъ несли тухольскй парубки попередъ ловцями три медведячй шкôры и въ мѣшку двоє медведят, а на ношахъ зъ галузя несли другй позадъ товариства окровавленого, задубѣлого вже трупа нещасливого боярина, що погибъ ôдъ лапъ медведя.

Швидко пôдъ проводомъ Максима дôйшло товариство до мысливского табору. Ловы були скôнченй. Нынѣ ще хотѣло цѣле товариство вертати домôвь, сейчасъ, скоро по обѣдѣ. Дорога була вправдѣ не близька, але Максимъ обѣцявъ выпровадити товариство простѣйшою лѣсовою дорогою до Тухлѣ, а ôдтамъ до двора Тугара Вовка. Тухольскй легинѣ, скоро тôлько пообѣдали, заразъ пôшли напередъ домôвь; Максимъ оставъ ся зъ боярами, поки слуги здôймали табôръ и прятали всѣ кухоннй и другй знаряды; затымъ и боярске товариство вырушило въ дорогу зъ поворотомъ до дому. (Дальше буде.)

ЛОСКОТАРКИ.

(*Пôсля Я. Шоголева.*)

У блакитному безмѣрѣ
Сонце плыне и палає;
Горы, лѣсъ, луги и рѣчку
Теплымъ свѣтломъ обливає.

Выйшовъ юнакъ изъ за лугу
И долину переходитъ;
Ставъ на бéрезѣ зеленôмъ
Тай глядитъ на чистй воды.

Округъ тиша: все якъ мертве
И нѣкто не йде нѣкýды —
Страшно въ лузѣ й на долинѣ,
Страшно въ горахъ, страшно всюды!

Хоче юнакъ покупатись,
Такъ згадавъ запреты ненѣ,
Щобъ до рѣчки не ходити,
Бо теперь Святкй Зеленй;

А въ *клечаную недѣлю*
Лоскотарки понаскочатъ
И того́, кто пôде въ рѣчку,
Въ нѣй до смерти залоскочутъ.

Радбы юнакъ въ кого небудь
Попытати ся порады,
Ажь якъ глянувъ: середъ рѣчки
Зъ очерету плынутъ лады*).

Очи ихъ якъ боже сонце,
Косы вьютъ ся наче хвилѣ,
Лона такъ до себе й манятъ,
Плещутъ воду руки бѣлй.

Страхъ юнака взявъ, а лады
Почалй єму казати:
„Не жахай ся насъ, бо кто мы,
„Тоє скоро будешь знати.

„Неживыхъ насъ породили,
„Некрещеныхъ поховали;
„Що въ васъ дѣє ся на свѣтѣ,
„Мы не знаємъ и не знали.

„Йди у нашй чистй воды,
„Йди у нашь терéмъ богатый:
„Мы тобѣ кирею**) вшіємъ,
„Мы тебе одягнемъ въ шаты“.

Ôнъ не чує... Най не чує,
Мы єго таки доскочимъ
И на днѣ у чистыхъ водахъ,
— Ха-ха-ха-ха! — залоскочемъ.

„Йди у нашй чистй воды,
„Йди у нашь терéмъ богатый:
„Мы тобѣ кирею вшіємъ,
„Мы тебе одягнемъ въ шаты.

„Тамъ надѣнешь ты коруну
„Изъ камеанѣвъ самоцвѣтныхъ
„И надъ нами царювати
„Будешь въ теремахъ привѣтныхъ.

*) Выраженє для означеня красы — зъ ôдси: ладный, Лада (богиня), ладканя (пѣсни весѣльнй). „Ладо“ въ старорускôмъ языцѣ означало „красавицю“, „любку“, а такожь „мужа“ и „милого“.

**) кирея (горностаєва) = плащь гетманьскій.

„Изъ пранщиберу и злота
„Зробимъ постѣль для спочину
„И мягкимъ набьємо пухомъ
„Та горйцвѣтомъ перину...“

Онъ не чує... Най не чує,
Мы єго таки доскочимъ
И на днѣ у чистыхъ водахъ,
— Ха ха-ха-ха! — залоскочемъ.

„Такъ глядижь: на той постели
„Юнака будемо ждати;
„Обовьємъ тебе руками,
„Станемъ въ очи цѣловати.“

Засмѣялись чарóвницѣ,
Въ водахъ лона ихъ сплеснули,
Пóднялй у-гóру руки
Та въ безодню и майнули.

Затремтѣвъ юнакъ зъ пóдмовы,
Знехавъ материнй рады,
Та и кинувъ ся въ безодню,
Де майнули дикй лады...

У блакитному безмѣрѣ
Сонце плыне и палає;
Тихо все: вода якъ мертва,
И вѣтрець не повѣває.

Тóлько й чутно, що въ безоднѣ
Лоскотарки закричали:
„Мыжь таки єго на вѣки,
— Ха-ха-ха! — залоскотали!“

Воздвиженьскій и Дашковичь.

(Зъ повѣсти Ив. Нечуя „Хмары“.)

I.

Одного лѣтного горячого дня, въ мѣсяци Липцю 184... року, зъ города Тулы выйшла купка студентóвъ, убраныхъ по-дорожному. На молодыхъ паничахъ були сурдуты зъ темного полотна, зъ чорными роговыми гузиками, суконнй широкй и кругли шапки. Кождый мавъ за плечима торбу зъ одежою, книжками и харчами; кождый державъ въ руцѣ палицю. Паничѣ були рослй, дужй, широкоплечй и русявй. Ихъ румянй, повнй лица були здоровй якось по сѣльски; жилавыми руками, кремезными плечима и шіями они були похожй на великорускихъ робóтникóвъ або крамарѣвъ-коробейникóвъ. Мѣжь ними одинъ бувъ высшій всѣхъ цѣлою головою: то бувъ ихъ поводатарь, Степанъ Воздвиженьскій. То були Тульскй семинаристы. Они ишли до Кіева. Деякй були пóсланй на скарбовй грошѣ въ Кіевску Духовну Академію, деякй були простй семинаристы, котрй скóнчивши курса, ишли до Кіева на прощу.

Широкій и вóльный бувъ имъ шляхъ на Украину. Лѣтна спека застелила єго на долоню курявою (порохомъ). Сонце пекло зъ горячого неба. Курява посѣла на семинаристóвъ, облѣпила имъ лица такъ, що они не пóзнавали одинъ другого. Пóтъ котивъ ся зъ нихъ потоками и пописавъ лица имъ довгими смужками.

Кандидатамъ до академіи були выданй скарбовй грошѣ на почтовй конѣ до самого Кіева. Однакъ они не поѣхали за тй грошѣ, а пóшли пѣшки.

Зъ чорного чернигóвского бору они выйшли на низькій берегъ Днѣпра. Передъ ними за Днѣпромъ явила ся чарóвнича, невымовно чудова панорама Кіева. На высокихъ горахъ скрóзь стояли церкви, дзвóницѣ, неначе свѣчи палали проти ясного сонця золотыми верхами. Саме проти нихъ стояла Лавра, обведена бѣлыми высокими мурованымй стѣнами та будынками, блискуча золотыми верхами и крестами, якъ букетъ золотыхъ квѣтокъ. Коло Лавры ховали ся въ долинахъ Печеры зъ своими церквами мѣжь хмарами садóвъ та винограду. А тамъ дальше, на пóвнóчь, на высокóмъ шпилю, стояла церковь св. Андрея, вырѣзуючись всѣма детайлями на синѣмъ небѣ; коло неи Михайловске, Софія, Десятинна...

Стоятъ кіевскй горы нерушимо, заглядаютъ въ синій Днѣпро, якъ и зъ поконвѣку, несутъ на собѣ памятку про минувшóсть для того, кто схоче єй розумѣти, и ждутъ не дóждутъ ся, поки знову верне ся до нихъ слава старого великого Кіева, поки знов на-заквѣчаютъ ихъ потомки давныхъ батькóвъ свѣжими квѣтками исторіи.....

Тульскй семинаристы стрѣли велику силу прочанъ, що йшли зъ далекого краю до Кіева. Всѣ богомольцѣ, побачивши Кіевъ, попадали на колѣна, крестились, молились и били поклоны. Молодыхъ Тулякóвъ незвычайно вразила краса Кіева, такъ само, якъ и Кіевска святыня, — и они такожь впали на колѣна. И краса, и святóсть мѣсця, и богатша óдъ пóвнóчнои украиньска природа, и небо чисте та дуже синє, и Днѣпро широкій, — все то несказано вразило ихъ!

Тульскй семинаристы пóшли прямо на гору до Лавры, щобъ помолитись Богу и поклонитись Печерскимъ Святымъ.

Помолившись, одна часть семинаристóвъ пóшла на Подóлъ, до академіи. Тамъ молодй студенты здали екзамины, и ихъ приняли въ академію (для высшого образованя) на скарбовый коштъ.

По роскóшныхъ алеяхъ Братского монастыря, густо обсадженыхъ всякимъ деревомъ, гуляли студенты зъ всѣхъ кóнцѣвъ широкого россійского царства. Тутъ можна було побачити типы пóвночи, зъ жовтымъ волосѣмъ на головѣ, зъ финьскими лицями; можна було побачити широкй шіи и сѣрй очи Великоруссóвъ, чорнявй и румянй лица Украинцѣвъ, навѣть орлинй очи и носы Грузинóвъ, Грекóвъ, Сербóвъ и Болгаръ, що приѣзджаютъ учитись до Кіева. Пóсля екзаминóвъ всѣ студенты були веселй, щасливй, всѣ весело розмовляли, знакомились, жартували. Довгй и густй алеѣ монастыря ажь гулй óдъ голоснои розмовы.

Швидко студентóвъ роздѣлили по нумерахъ. Въ кождóмъ жило по пять, по шѣсть. Тамъ були ихъ книжки; тамъ они навѣть пили чай. Особныхъ дортуарѣвъ тогды ще не було. Дѣлячи студентóвъ по нумерахъ, ихъ знов мѣшали мѣжь собою, роздѣляючи навѣть землякóвъ окремо.

Степанъ Воздвиженьскій попавъ въ 10-ый нумеръ. Разомъ зъ нимъ жило пять студентóвъ зъ всякихъ сторонъ свѣта: Украинець, Болгаръ, Сербъ, Грекъ и Архангелець, родомъ ажь зъ Ляпляндіи! Гóрше не можна було выбрати людей, неоднаковыхъ языкомъ, звычаями! И всѣ они мусѣли жити вкупѣ, годитись, миритись, жити такъ, щобъ не зачепити одинъ другого и не перебаранчати одинъ другому.

Картина въ нумерѣ була дуже чудна. Болгаръ сидѣвъ на лóжку, пóдобгавши по-турецки пóдъ себе ноги, и писавъ, поклавши на колѣнахъ тверду книжку. Сербъ ходивъ по хатѣ, безъ перестану човгаючи турецкими патинками, вышитими срѣбломъ. На нихъ обохъ були турецкй фесы зъ червоного аксамиту, зъ золотыми

китицями. Ляпляндець сидѣвъ въ куточку за шафою и пôвъ року не говоривъ нѣ до кого и слова. Єго жовте фиńске лице було хмарне, темне и сумне, якъ пôвнôчне небо. Ôдъ него нѣкто не чувъ нѣ веселои розмовы, нѣ смѣху, нѣ пѣсни; єго нѣкто и не зачѣпавъ. Грекъ нѣколи не сидѣвъ въ хатѣ, нѣчого не робивъ, тôлько приходивъ до дому на нôчь и швидко зъ своими земляками завѣвъ крамницю зъ тютюномъ. Воздвиженьскій, великій якъ верства, мѣривъ хату широченными ступенями, розпустивши крылами полы свого замазаного халата. Украинець, гладенько причесаный, чисто убраный, сидѣвъ коло свого столика и писавъ.

Зôбранй зъ всякихъ націй студенты нѣякъ не могли погодитись мѣжь собою. Коли Болгарови було холодно, тогды Воздвиженьскому було горячо. Ляпляндець любивъ холодъ, а Украинець — тепло. Часто Воздвиженьскій ôдчинявъ ôкна и холодивъ хату, а полудневй Славяне кричали и втѣкали зъ хаты, боячись остуды. Часто зновъ Ляпляндець ôдчинявъ ôкно въ ночи, и всѣ вставали вранцѣ слабыми.

Въ нумерѣ всѣ любили чистоту, а Воздвиженьскій и Ляпляндець, здає ся, и не розумѣли, що то таке чистота. И Воздвиженьского кожда рѣчь лежала не на своѣмъ мѣсци. Ôнъ кидавъ книжку, куды лучалось, высувавъ зъ пôдъ лôжка якусь скрыню и не пôдсувавъ єѣ, а кидавъ середъ хаты. На єго неприбранôмъ лôжку такъ и лежало все гнѣздомъ. На єго столѣ валяло ся все: книжки и папѣръ, разомъ зъ хлѣбомъ, солею, сахаромъ, гребѣнцемъ и ковбасою.

Лежачи лицемъ до стѣны, ôнъ плювавъ прямо на стѣну, и стѣна була укрыта плямами. Коло него и коло Ляпляндця нѣсъ ся якійсь противный духъ ôдъ нечистоты, ôдъ чорныхъ сорочокъ, духъ зовсѣмъ не европейскій, ôдъ котрого спасала ся хата тôлько тымъ, що они часто любили єѣ прохоложувати. Нещасній Славяне мусѣли заставляти свои лôжка *ширмами*.

Воздвиженьского натура була груба, дика и дуже деспотична. Ôнъ говоривъ на кождого — ты, хочбы стрѣтивъ ся зъ кимъ въ-перве на вѣку. Часомъ у вечерѣ всѣ сидѣли тихо, читали або писали, а Воздвиженьскій починавъ гуляти по хатѣ, стукотѣвъ, якъ медвѣдь, ногами. Всѣ єго и просили и лаяли, и нѣчого не помагало. Ôнъ собѣ ходивъ, неначе бувъ одинъ въ хатѣ. Славяне, мабуть привыкшй до турецкого ярма, швидко перестали єго лаяти. Тôлько Украинець грызъ ся зъ нимъ кождого вечера, лаявъ ся и трохи не бивъ ся.

Швидко всѣ побачили, що Воздвиженьскій и Ляпляндець не дуже любили поважати право власности.

Якъ у нихъ не було тютюну, они смѣливо простягали руки и брали у другихъ; часомъ любили не розбирати своєи и чужои одежи, и дечого иншого, любили запускати руки въ чуже добро.

Студентамъ така рѣчь дуже не сподобалась. Всѣ почали замыкати чай, сахаръ, тютюнъ и одежу.

Студенты того часу дуже пили, далеко гôрше, нѣжь теперь. Теперь зовутъ той часъ героичнымъ періодомъ піяцтва. Пили всѣ, однакъ Воздвиженьскій пивъ бôльше всѣхъ: ôнъ выпивавъ стаканъ горѣлки, не переводячи духу. Чи лучались чіи именины, всѣ студенты збиралисъ въ найбôльшій нумеръ и выпивали часомъ не одно вѣдро горѣлки, заѣдаючи хлѣбомъ-солею та ковбасами. Тй, що скôнчили курса и выѣзджали на мѣсця, ставили могоричь въ *вертепъ*. Вертепомъ звали одинъ нумеръ въ старôмъ будынку, де жили скôнчившй курсъ. Тй могоричѣ були такй, що часомъ всѣ: и молодй и старй студенты, и постриженй въ черцѣ — все то лягало покотомъ на помостѣ и спало такъ до другого дня. Новѣйшими часами стали пити менше, и въ нумерахъ часто були танцѣ пôдъ свою музику. Разомъ зъ танцями на тыхъ вечерахъ завела ся пѣсня, и пѣсня народна, якъ украиньска, такъ и россійска. Народнй спѣвы завсѣгды були любимй мѣжь студентами, и не разъ и не два инспекторъ-чернець розганявъ студентôвъ середъ глухои пôвночи, бо они тревожили єго мирскими пѣснями. И за часôвъ Воздвиженьского студенты любили розважати себе пѣснями. Зачинали россійскихъ, а потôмъ Украинцѣ спѣвали своихъ. Чудовою здала ся украиньска пѣсня всѣмъ студентамъ далекихъ краѣвъ, що зъ роду єи не чули. Всѣ слухали, якъ тй, що були родомъ зъ синёго Дунаю, такъ и зъ далекои пôвночи. Ляпляндець вылѣзъ зъ свого закутка, якъ мышь зъ норы, и роззявивъ рота.

Воздвиженьскій приѣхавъ до Кієва дуже богобоязливымъ. Ôнъ часто встававъ середъ ночи и моливъ ся Богу, и не даваъ спати своими молитвами. Разъ єго товарищѣ прокинулись въ ночи и побачили, нѣбы щось бѣле и велике стояло коло шафы и шепотѣло. То бувъ Воздвиженьскій. Ôнъ вставъ до-свѣта и почавъ молитись Богу, бьючи поклоны такъ пильно, що побудивъ другихъ студентôвъ.

— Кто то? спытавъ єго одинъ товарищь.

— А тобѣ на-що? обôзвавъ ся Воздвиженьскій сердито.

— Що ты робишь?

— Молюсь!

— Якого чорта ты не даєшь спати! крикнули всѣ разомъ.

— Дурнѣ вы! Хиба не можна Богу помолитись?

— Та молись нишкомъ, та не стукай такъ лобомъ! крикнувъ сердито Украинець.

Всѣ прокинулись и почали лаяти Воздвиженьского. Однакъ ôнъ часто встававъ въ ночи, моливъ ся Богу и ходивъ на утренню нишкомъ ôдъ другихъ. Украинцѣ и иншй Славяне ѣли въ пôстъ скоромне. Одній Великорусы неначе вѣкъ прожили въ скитахъ! Они всѣ страшно держали посты. Грека звали нехристомъ, Украинцѣвъ — Ляхами, а Славянъ — проклятыми Турками.

Той Украинець, котрому довело ся жити въ однôмъ нумерѣ зъ Воздвиженьскимъ, звавъ ся Василь Дашковичь. Ôнъ бувъ родомъ зъ Черкасчины, давнои, козацкои стороны. Чудовый, пышный край! Чудовй, здоровй тамъ люде. Ѣдешь селами, и не надивишь ся на людей рослыхъ, гарныхъ, привѣтныхъ. Чи ѣдутъ люде возами, они сидятъ гордо, мовь тй гетманы; чи йдутъ хлопцѣ селомъ, всѣ гарнй, смѣливй, высокй, якъ козаки-запорожцѣ. И дѣвчата тамъ гарнй, чорнявй и рослй, якъ тополѣ Украины, и небо тамъ синѣйше, и гаѣ зеленѣйшй, и пѣсня пышна, и люде добрй и гордй. Чудовый край! Кто живъ у тобѣ, кто дыхавъ твоимъ повѣтрємъ, кто бачивъ твоє сине небо и чувъ про твою козацку славу, той тебе по вѣкъ не забуде...

Дашковичь бувъ чистый черкасець: высокій, рôвный, зъ дужими плечима, зъ козацкими грудьми, зъ роскôшнымъ темнымъ волосємъ на головѣ. Єго кучеры на кôнцяхъ були яснѣйшй ôдъ всеи головы, вылискувались золотомъ и були мягкй, якъ шовкъ. Ôнъ мавъ лице повне зъ высокимъ и широкимъ чоломъ, брови лежали низько и рôвно надъ карыми ясными и спокôйными

очима, а румяні губы були складені тѣсно и мѣцно, и навѣть трохи сердито. Весь его поглядъ, выявляючій розумъ и зѣбрану саму въ себе мысль, бувъ твердый, спокѣйный. Ѣнъ, здає ся, нѣколи не клѣпавъ очима, неначе вѣка поприростували кругомъ его очей...

Рѣдко лучалось бачити таке лице, де зразу можна булобъ прочитати мысль, и розумъ, и силу. Та не було тогды нѣ кругомъ него, нѣ въ нѣмъ самѣмъ матеріялу для правдивои здоровои мысли.

Рухъ его, хода, все було поважне, нешвидке и разомъ кожда поза була дуже картинна. Ѣнъ ступавъ кождою ногою, нѣбы думаючи, якъ треба ступити, все ходивъ задумавшись. А якъ було сяде, чи стане, згорнувши руки и спокѣйно дивлячись, его постава выходила така картинна, хочь малюй на полотнѣ.

Любима его наука була философія. Ѣнъ самъ выучивъ ся по-нѣмецки, и на его столѣ купою лежали нѣмецкі философскі книжки; тогды якъ его товаришъ Воздвиженьскій день и нѣчь сидѣвъ надъ грецкимъ языкомъ и, по старѣй традиціи, учивъ ся теологіи. Тогды ще студенты були вѣрні духови Духовнои академіи.

Воздвиженьскій, при великѣмъ ростѣ, бувъ неповоротный. Его хода була нерѣвна; ѣнъ колибавъ ся на ходѣ и розставлявъ руки, махаючи ними, якъ крылами. Его кругла голова зъ широкою великорускою круглою перукою, бѣлою якъ конопле, его широкій лобъ и при нѣмъ „куцый“ нѣсъ и тупо ѣдрѣзаный пѣдбородокъ, все то було дуже не въ пропорціи зъ товстымъ и великимъ тѣломъ. Великі сѣрі очи були хитрі. Ѣнъ клѣпавъ ними часто, а найбѣльше тогды, якъ зъ кимъ розмовлявъ. Коротке лице зъ короткимъ носомъ и тупою бородою, при великѣмъ ростѣ, здавалось невыкѣнченымъ, ѣдрубанымъ зъ низу и було трохи чудне на першій поглядъ. До него треба було довго привыкати. Ѣнъ говоривъ густымъ басомъ.

Такъ якъ харчь въ академіи була дуже погана, то Дашковичь и иншій Славяне ѣли въ посты скоромно — ковбасы, сало, масло; варили тихенько въ чайникахъ яйця и закидали шкаралущѣ на грубу, а часомъ и за ѣкна. Ѣдъ того монастырскій двѣръ въ пѣстъ бувъ засѣяный бѣлыми шкаралущами, неначе снѣгомъ. Воздвиженьскій дуже за те гнѣвавъ ся, и грозивъ роскавати ректорови. Всѣ почали его стеречись и въ пѣстъ выходили ѣсти скоромно въ другі нумера. А Воздвиженьскій, перехрестившись передъ обѣдомъ, трѣскавъ харчь, ажь за ушами лящало, ще и лаявъ ся, чого ті *хохлы* недовольні скарбовыми харчами.

И пѣшла потѣмъ студеньска жизнь рѣвно, тихо и однаково. Всѣ мусѣли засѣсти за науку; всѣ мусѣли, хочь и черезъ силу, привыкати одинъ до другого. Дашковичь, Грекъ Калімери, Сербъ Петровичь и иншій Славяне були высшій розвитемъ, цивилизованѣйшій: они вплывали на грубу и дику натуру Воздвиженьского. Ѣнъ самъ не счувъ ся, якъ переставъ вставати въ ночи молитись, якъ покинувъ грецкій языкъ и взявъ ся до французского, якъ почавъ чиститись и прибиратись. Вже ѣнъ не стукотѣвъ по нумерѣ ногами, гуляючи нѣбы на злѣсть всѣмъ. Цивилизація тои стороны, куды его занесла доля, трохи стерла зъ него темнѣйшій плямы. Однакъ товаришѣ его не любили и ѣдхилялись ѣдъ него, хочь ѣнъ и причѣплювавъ ся до другихъ. Въ его натурѣ було стѣлько нецеремонности, що здавалось, нѣбы ѣнъ отъотъ махне рукою по спинѣ або и по лици! Ѣнъ обтесавъ ся трохи тѣлько зверху: его душа, его вдача, его поглядъ на все зѣставъ ся той самый, що ѣнъ вынѣсъ зъ Тулы.

Разъ надъ Кіевомъ стояла чудова весняна нѣчь, котра такъ надыхувала духомъ поезіи Гоголя и Пушкина. Повный мѣсяць дививъ ся въ синій, гладенькій, якъ зеркало, Днѣпро. Небо було ясне и синѣло, якъ въ день. На заходѣ, надъ смугою чорною лѣса и гѣръ, блищало небо дуже пѣзнымъ румянымъ вечеромъ. Було ясно, якъ въ день. На Братскѣй церквѣ можна було читати золотѣ написы на стѣнахъ. Повѣтре було тихе, солодке. Здає ся не тѣло, а сама душа нимъ дыхала. На серци ставало легко, на души — спокѣйно. Розумъ засыплявъ передъ великою красою природы, за те прокидала ся фантазія въ самѣй чирствѣй, твердѣй души. Спѣвуча душа выливала са пѣснею по-соловейному, поетична душа марила тысячею пышныхъ картинъ. Душа любляча любила горячѣйше, душа нещаслива заспокоювала свое замучене серце. Вся природа зъ небомъ и землею, зъ водою, квѣтками, лѣсами и горами здавала ся одною пѣснею, одною гармонією.

Въ темныхъ алеяхъ Братства гуляли купами студенты. Пѣдъ высокими осокорами и акаціями на лавкахъ сидѣли рядомъ: Воздвиженьскій, Дашковичь, Петровичь, Калімері и богато иншихъ. Передъ ихъ очима за олтарями Братскои церкви, середъ монастыря, стоявъ колодязь. Кругомъ него росли высокі тополе, достаючи верхами до середныхъ бань церкви. Чудові стояли они, облитѣ промѣнемъ мѣсяця ѣдъ вершкѣвъ до самого долу! На нихъ було видко кождый листочокъ, кожду гилячку! Ляпляндець зъ далекои пѣвночи и собѣ вышовъ зъ свого закутка. Всѣ сидѣли вже давно и нѣкому не хотѣлось ити въ хату. Кождому хотѣлось говорити, выговорити те, що притаило ся въ души; у кождого серце ѣдкрылось ѣдъ тепла и добра пышного вечера и пѣсень соловейкѣвъ.

Довго говорили студенты про всяку всячину. Далѣ и далѣ всѣ ставали бѣльше говѣркими. Розмова почала приймати тонъ елегіи. Кождый почавъ думати и марити голосно. Серѣъ Петровичь почавъ згадувати свою рѣдну далеку сторону, росказуваъ про Туркѣвъ, якъ они взяли его дѣда, и батька, и дядькѣвъ, посадили въ Константинопольску тюрму, якъ забрали ихъ землѣ, ихъ добро, зарубали дѣда и дядькѣвъ, а батька выпустили зъ тюрмы безъ одежи, безъ нѣчого. Его душа кипѣла пѣмстою и ненавистю; его великі чорні очи блищали огнемъ навѣть при свѣтѣ мѣсяця. Смутный Болгаръ и собѣ розговоривъ ся, тѣлько его душа не рвалась такъ горячо, бо була дуже пришибѣлена деспотизмомъ. Украиньскі студенты ще не мали тогды ясного чутя національности, але, слухаючи Серба и Болгара, они и собѣ згадали про свѣй нещасный народъ, — зовсѣмъ побитый зъ языкомъ, литературою и исторією. Дашковичь почавъ тихѣсенько спѣвати украиньску пѣсню. До него пристало кѣлька голосѣвъ. Воздвиженьскій акомпаніовавъ басомъ, и тихотихо, якъ Днѣпрова вода, полила ся гармонична украиньска пѣсня. Середъ монастыря, передъ пятьма золотыми банями, середъ чернечихъ келій и темныхъ алей понесла ся мельодія про Сагайдачного, котрого могила була недалеко зъ ѣдти.

Швидко ѣдчинило ся одно ѣкно въ келіи. Зъ ѣдтиль высунула ся кострубата якась голова. Потѣмъ ѣдчинило ся друге и трете ѣкно. Зъ ѣконъ высовувались темні головы и слухали спѣву.

На дворѣ пѣдъ тополями дыбали два журавлѣ, ко-

трыхъ держатъ по монастыряхъ въ Кіевѣ. Зъ липы злетѣвъ павичь, роспустивъ блискучій хвостъ и крикнувъ своимъ дикимъ голосомъ. Его пѣсня розворушила мертвый спокой монастыря — всѣ поглядали на ректорскій окна. Одно ректорске окно одчинилось, и пѣсня разомъ умерла на устахъ двохъ десяткôвъ людей,— и зновъ стало тихо и мертво, якъ въ могилѣ. Тôлько зъ сусѣднои горы Кисѣлôвки широкою хвилею лила ся пѣсня мѣщанъ, котрі збирались тамъ на улицю и свѣвали пѣсни цѣлымъ хоромъ, зъ басами, тенорами и сопранами.

Калімері и Воздвиженьскій розвеселяли всѣхъ своими жартами и брехнею. Грекъ росказувавъ про схôднї гаремы, про атеньскихъ Грекинь. Низькій, товстый, зъ вузенькимъ чоломъ, зъ товстыми губами и чорными очима, Калімері зовсѣмъ не нагадувавъ героѣвъ Иліяди, а бôльше бувъ схожій до гôрскихъ розбôйникôвъ. Ôнъ почавъ марити про свôй магазинъ зъ тютюномъ, про баришѣ, про дѣвчатъ, лаявъ Россію и хваливъ свôй край. Ôнъ звавъ Воздвиженьского въ очи подлякомъ-Туляком и варваромъ, за те, що той ставивъ свою Тулу высше ôдъ Атенъ.

Тиха нôчь, тепло, мѣсяць и зорѣ наводили бôльше задумы и мелянхоліи, а найбôльшь на Украинцѣвъ.

— Сидимо мы теперь въ купѣ, почавъ Дашковичь, а де то мы будемъ черезъ рôкъ, черезъ два, якъ выйдемо зъ ôдси?

И кождому будущина, рôдный край, почали зъявлятись передъ очима. Серôъ згадавъ свôй тихій Дунай, згадавъ Чорногору зъ ей вôльнымъ народомъ и красою природы. Дашковичь заговоривъ про свою Черкасчину, про Днѣпро широкій, про сады зеленї и про пышнї свои Сегединцѣ, залитї черешнями. Калімері згадавъ клясичнї Атены и пышнї береги Мореѣ, хочь и бувъ готовый помѣнятись ними на добрї баришѣ за тютюнъ. Одинъ Воздвиженьскій не згадувавъ Тулы, смѣявъ ся зъ всѣхъ и звавъ всѣхъ романтиками.

— А де прийде ся намъ пожениться? Якї то будутъ нашї жѣнки? почавъ Дашковичь и тымъ зачепивъ найживѣйшу, найтоншу струну въ серци кождого молодого студента. До кôнця курса було такъ недалечко! Всѣ почали перебирати знаемыхъ въ городѣ панночъ, и найбôльше тыхъ, котрі ходили до церкви въ Братство. Згадали богато панночъ гарныхъ и розумныхъ, але въ кождôй знаходили що небудь не гарне, що небудь не до вподобы. И почали они марити, кому якои треба жѣнки.

— Я тутъ не женюсь, говоривъ Серôъ. Менѣ треба жѣнки смѣливои, щобъ умѣла часомъ Турка пôдъ бôкъ *шпигонути*, и щобъ до того була патріотка, любила свôй край, свôй языкъ, свою вѣру.

— А менѣ треба такои, промовивъ Дашковичь, щобъ умѣла господарювати, порядокъ домови давати, и щобъ умѣла украиньскихъ пѣсень спѣвати. Я буду сидѣти и философствувати, а она тиха, добра та весела, буде коло мене сидѣти, шити и пѣсню менѣ спѣвати.

— И вже ты! промовивъ Воздвиженьскій. — Може тобѣ треба такои, щобъ сидѣла коло тебе та *пхикала*, слёзы лила?

И Воздвиженьскій пôдперъ ся рукою, пресмѣшно скрививъ лице и почавъ пхикати. Его здорова голова стала така смѣшна, поза була така чудна и дика, що всѣ зареготались.

— Кацапъ ты! промовивъ Дашковичь. А тобѣ мабуть треба такои, щобъ давала що-дня стусанôвъ у каркъ.

— Ого, — го! Нехай спробуе! Я ѣй задамъ такои россійскои *пинхвы*, що она не потрафитъ, куды втѣкати. Коло мене жѣнка буде ходити на-вшпиньки, на однихъ великихъ пальчикахъ. А якъ я читати буду або спати, то она повинна замерти на той часъ и заморити все въ домѣ. Пѣсень твоихъ я не потребую. Жѣнка повинна бути жѣнкою. Я голова въ домѣ, а она моя пôддана. Щобъ менѣ було добре ѣсти, добре пити; щобъ менѣ все було въ пору, за часу...

— То тобѣ треба наймички, а не жѣнки? спытавъ Дашковичь. А я собѣ наймичку найму, а жѣнки покôрнои, рабынѣ, не люблю.

Воздвиженьскій зновъ заойкавъ жалôбно, пôдперши лице рукою.

— Отъ така твоя буде жѣнка! промовивъ Воздвиженьскій. А моя жѣнка нехай не спѣвае и не пхикае: нехай собѣ буде богомôльна, нехай ходитъ до церкви. И я люблю жѣнку добру, тиху, але покôрну, покôрну! Бо якъ жѣнка почне верховодити въ хатѣ, то не буде добра.

— Ты деспотъ! крикнувъ Дашковичь.

— Нѣ, братику! Жѣноче дѣло кочерга та колиска. Я для неи и грошей не дамъ до рукъ! Самъ справляти буду одежу, яку треба буде. Я не люблю, якъ жѣнки швендаютъ по баляхъ.

— А я подививъ ся-бъ, якъ моя жѣночка танцювати буде якъ метеликъ, грати, спѣвати, — маривъ Дашковичь.

— О, якбы моя жѣнка вдалась такою Иродіядою, то я-бъ єѣ заперъ въ хатѣ, ще и дверѣ пôдперôбы. Нехай бы сидѣла, не рипалась, та хаты стерегла!

— Воздвиженьскій! промовивъ Калімері, ты зовсѣмъ дивишь ся на жѣнку по-монгольски. Отъ моя жѣнка буде не така! Моя жѣнка носити буде киджала при поясѣ, умѣти буде полкомъ командувати и Туркôвъ бити. Моя жѣнка буде кровь зъ молокомъ, зъ огнемъ въ очахъ, зъ грудьми высокими, якъ гора Олимпъ. Я хочу, щобъ моя жѣнка танцювала, якъ баядерка, спѣвала пѣсень, якъ соловейко, припадала коло мене не рабынею, а горячою коханкою. На далекôмъ сходѣ, на горячôмъ березѣ середъ земного моря, а може зъ гарема якого Турка я выхоплю собѣ такї чорнї очи, таку палку любовь, що не схоче менѣ вѣчно акафистôвъ читати.

— А буде въ магазинѣ сидѣти и тютюномъ торгувати, обôзвавъ ся Дашковичь.

— Нехай торгуе! але она буде моимъ коханемъ, моею щирою душею! говоривъ палкій Грекъ, облитый свѣтомъ мѣсяця. Его очи блищали искрами проти мѣсяця, червонї губы и румянець на лицяхъ розгорѣлись. Въ такôмъ запалѣ ôнъ бувъ и справдѣ трохи похожій на героя Иліяды, а не на крамаря.

— Куды то насъ порозсылаютъ, якъ мы скôнчимо курса? промовивъ Дашковичь.

— Я зôстанусь тутъ, въ Кіевѣ, ôдрѣзавъ Воздвиженьскій.

— А въ Тулу не хочь? крикнули всѣ.

— Не хочу! ôдказавъ Воздвиженьскій.

— Алежь тамъ гарно! промовили всѣ, смѣючись.

— Та що, що гарно! Я зôстанусь тутъ, на Украинѣ, въ Кіевѣ; и оженюсь тутъ! — додавъ Воздвиженьскій. А ты, хохле, валяй до Тулы!

— Роскажи батькови своему! ôдказавъ Дашковичь. Я за грѣхи не поѣду въ твою Тулу. Я не покину Украины нѣ-за-що въ свѣтѣ!

И зновъ розмова пôйшла на передню тему: зновъ

молодй хлопцѣ заговорили про молодыхъ дѣвчатъ. Мѣсяць ще яснѣйше выливавъ всю силу свого промѣня, а густа тѣнь пôдъ липами ще гôрше ворушила думы и фантазію. Далека голосна пѣсня зъ гори Кисѣлôвки, ще далѣ пѣсня зъ горы Щекавики — зновъ выкликали охоту до спѣву. Дашковичь почавъ тихѣсенько „Гриця“, а Воздвиженьскій и не счувъ ся, якъ ставъ єму акомпаніовати. И зновъ тиха пѣсня, якъ шелестъ листу, пôшла по монастыри. Пôдъ самою церквою спало на земли покотомъ кôлька сотень богомольцѣвъ зъ всеи Украины. Они зъ просоня почули пѣсню, пôдводили головы и дивувались, що середъ монастыря спѣває ктось сѣльску пѣсню, нѣбы въ селѣ на улици.

На темныхъ алеяхъ зачорнѣла чорною хмарою высока чернеча фигура. Червона палиця зъ золотою головкою заблищала, якъ блискавка. Студенты зачули ректора и побѣгли до будынку. Тамъ уже дзвонивъ дзвоникъ на молитву.

И довго ще пôсля молитвы, сидячи передъ ôдчиненымъ ôкномъ, дививъ ся Дашковичь на сонный тихій Кіевъ, на высокй горы, де блищали золотй верхи Михайловского монастыря, де на шпилю висѣвъ соборъ Андреевскій, а попôдъ горою зеленѣли сады, бѣлили стѣны будынкôвъ. Єму хотѣло ся одного: не покинути Кіева, а другого: знайти тиху, добру, якъ голубку, и спѣвочу жѣнку.

Вже всѣ въ нумерѣ полягали спати. Въ великй ôкна свѣтивъ мѣсяць. Въ хатѣ стало тихо; всѣ засыпляли. Коли се Воздвиженьскій прокинувъ ся и закричавъ: „Дашковичу! Чи ты спишь?“

— Якого ты нечистого не даєшь спати! обôзвавъ ся зъ просоня Дашковичь.

— Чи тобѣ нѣчого не снило ся?

— А тобѣ вже встигло и приснитись?

— Вже! Менѣ снилась моя будуча жѣнка, промовивъ Воздвиженьскій хрипкимъ заспанымъ голосомъ.

— Якоюжь она тобѣ снилась, чи такимъ бовдуромъ, якъ и ты? спытавъ єго Дашковичь, и всѣ зновъ пробудились и почали смѣятись при роздражнюючôмъ свѣтѣ мѣсяця.

— Отже и я пригадую свôй сонъ: и менѣ щось верзло ся, говоривъ далѣ Дашковичь. Ѣй-Богу снилось, що я сижу на тôй самôй лавцѣ, де мы недавно сидѣли: и нôчь, здає ся, була така сама; коли се пурхъ! и зъ дерева злинула голубка, сѣла менѣ на плече и почала воркотати на ухо. Я взявъ єѣ въ руки; коли дивлюсь, а голубки вже нема, и коло мене сидитъ панна, гарна, якъ отся нôчь, зъ такими очима и зъ такимъ добрымъ лицемъ, зъ такимъ голубинымъ поглядомъ, якъ у одной панны въ моѣй Черкасчинѣ. Тôлько що я придививсь до неи, а она знялась павичемъ, розпустивши роскôшный хвôстъ, и той павичь такъ препогано крикнувъ, якъ разъ, якъ отсе ты!

— Бачь, якй тобѣ птицѣ снятъ ся! промовивъ Воздвиженьскій. А менѣ приверзлось, що я сидѣвъ на тôй самôй лавцѣ: менѣ нѣбы схотѣлось воды, я и пôшовъ до колодязя, набравъ вѣдро воды, тай дудлю, дудлю! Выпивъ цѣле вѣдро, а воды все таки хоче ся. Коли обертаю ся, а при свѣтѣ мѣсяця стоитъ дѣвчина зъ вѣдромъ. Я єѣ ляпъ по руцѣ! А она разомъ, неначе вѣдьма, обернулась панною въ роскôшнôй бѣлôй сукни на два сяжнѣ кругомъ. Така панѣ, ой! ой! Въ рукахъ у неи були чотки и молитовникъ, а на плечахъ крыла. Она взяла мене тихѣсенько за руку тай каже: „ходѣмъ, серце, до вѣнця: насъ буде вѣнчати самъ митрополитъ.“ Отъ и веде мене прямо до церкви. Дивлюсь, а Братство наше все палає свѣчами. Народу въ церквѣ повнѣсенько, а на амвонѣ стоитъ претовста черниця въ ризахъ и кивае до мене пальцемъ. Пôдходжу я зъ своєю нареченою до черницѣ, а она якъ кине ся до мене, якъ ухопитъ мене за чуба! Дивлюсь, а моя наречена и та черниця перекинулись вѣдьмами, сѣли на лопаты тай полинули зъ церкви. Весь народъ зашумѣвъ, свѣчи погасли, и я прокинувъ ся.

— Сей сонъ значитъ, що твоя жѣнка буде дуже лиха, промовивъ Дашковичь, и всѣ почали смѣятись. Воздвиженьскій вставъ и пôшовъ шукати воды, щобъ залити згагу и жаръ своєи фантазіи.

(Дальше буде.)

НАРОДНЙ ПѢСНИ.

(Изъ зборника Вол. Ленкавского.)

1. Джуманъ.

Ѣздивъ Джуманъ сѣмь лѣтъ по долю,
Нѣколи не мавъ ôнъ пригоды зъ худобою;
Ѣздивъ Джуманъ, на долинѣ ставъ,
Волы му ся поболѣли, самъ Джуманъ заслабъ.
Заслабъ Джуманъ, пôдъ возомъ лежитъ,
Нѣхто го ся не спытає, що єго болитъ.
Болитъ єго серце, голова:
„Бѣдна моя головонько, чужая сторона!
Чужая сторона, чужіи люде,
А ктожь мене поховає, якъ ми тутъ смерть буде?“
Прійшовъ до него товаришь єго,
Узявъ го за рученьку, жалує єго.
Ой вставъ Джуманъ, загорнувъ жупанъ:
„Волы мои чтыроплужнй, хтожь вамъ буде панъ?“
Скинувъ ôнъ жупанъ, загорнувъ сѣракъ:
„Волы мои чтыроплужнй, лишаю васъ такъ“.
Скинувъ ôнъ сѣракъ, загорнувъ кожухъ,
Лягъ ôнъ собѣ долѣ личкомъ, спустивъ зъ себе духъ.
А въ недѣлю, скоро рано, ударили въ звôнъ,
То схожавъ ся, то зъѣзджавъ ся весь рôдъ Джуманôвъ.
Прійшовъ до него рôдненькій отець:
„Ой сыночку, Джуманочку, тужь тобѣ конець“.
Прійшла до него рôдна єго мама:
„Ой сыночку, Джуманочку, глибокая яма“.
Прійшовъ до него рôдный єго братъ:
„Ой братчику, Джуманчику, я тому не радъ“.
Прійшла до него рôдненька сестра:
„Ой братчику, Джуманчику, тожь тя смерть найшла.“
Приходитъ до него найменша сестра,
Взяла волы чтыроплужнй, до дому зайшла.
Идутъ волы дорогою, селомъ ревучи:
Лишилисьмо свого ґазду въ дорозѣ идучи.
Прійшли волы передъ ворота:
„Выйди, выйди, Джуманова, бось вже спрота“.
— Волѣла я чтыри волы васъ выгубити,
Якъ малисте ґазду лишити. —
„Не жури ся, Джуманова, нѣчо ти по насъ,
Збулась ся господаря, збудешь ся и насъ“.

(Записано въ Жидачевѣ.)

Примѣтка. Пѣсня тота занесена до насъ зъ Украины и пôдлягла тутъ, ôдповѣдно до понятій нашого селянина, значнôй перемѣнѣ, и рѣчевôй и языковôй. („Джуманъ“ = чумакъ. Въ першôмъ стиху выраженє „по долю“ стоитъ мѣсто „по Дону“.)

2. Повѣй вѣтроньку...

Повѣй вѣтроньку, повѣй вѣтроньку,
Ôдки тя ожидаю;
Розвѣй тугоньку, розвѣй тугоньку,
Що на серденьку маю.
Повѣй вѣтроньку, повѣй вѣтроньку,
Ôдки тебе прошу;
Розвѣй тугоньку, розвѣй тугоньку,
Що на серденьку ношу.

Ой повѣю ти, ой повѣю ти,
Не буду наставати;
Не розвѣю ти, не розвѣю ти,
Що ти мавъ Господь дати!

3. Ой на горѣ сѣно...

Ой на горѣ сѣно
Низенько осѣло,
Ой вже моє закоханє
До вечерѣ сѣло.
Най оно сѣдає,
Най здорове буде,
А кто мене вѣрно любитъ,
На мя не забуде.

Кониченьку сивый,
Будь же ми зичливый,
Завези мя, занеси мя
До моєй дѣвчины.
Тупни копытами
Передъ воротами:
Выйди, выйди дѣвчинонько,
Поговоришь зъ нами!

Не выйшла дѣвчина,
Выйшла єи мати:
А кто хоче до дѣвчины,
Няй иде до хаты.

Выишла дѣвчина,
Бѣлу ручку дала:
Витай, витай козаченьку,
Давномь тя вжидала.
Ожидала я тя вчера,
Сѣмь годинъ зъ вечера,
Не могламь тя ся дôждати,
Лягламь сама спати.
Свѣчочка горѣла,
Въ мене душа млѣла,
За тобою козаченьку,
Щомь тя не видѣла.

Про реализмъ въ штуцѣ.

(*Написавъ Мих. Подолинськiй*)

V.

Щобы порозумѣти, що́ се такого сей голосный „реализмъ въ штуцѣ“, объясненый нами до теперь доперва зъ негативнои стороны, мусимо передовсѣмъ застановитись надъ способомъ, въ якiй повстаютъ всякѝ утворы штуки.

Душа людска єсть, можна бы сказати, великимъ резервоаромъ найрозличнѣйшихъ вражень, одержаныхъ человѣкомъ зъ внѣшного свѣта. Все, що нашѝ змыслы уловлятъ зо внѣ, все то ховає ся и громадитъ ся въ нашôмъ внутрѣ, въ нашôмъ мозку. Рôвночасно крыє ся въ сѣй скарбници нашого духа и чудова сила: ôдновляти, ôдтворювати и уявляти собѣ (скоро тôлько захочемо, а навѣть и мимоволѣ въ снѣ) все то, що посредствомъ змыслôвъ и внѣшныхъ вражень въ нѣй накопилось. Сила тая называє ся репродукцiєю, ôдновою и силою уявлюваня.

Такъ враженя, якъ памятева ôднова и сила уявлюваня суть нашимъ найбôльшимъ скарбомъ, суть пôдставою всего нашого духового житя. Безъ нихъ не мôгбы человѣкъ мыслити, значитъ порôвнувати враженя мѣжь собою, творити собѣ образы, понятiя, тягнути зъ нихъ суду, безъ нихъ не мôгбы ôнъ творчо уявляти собѣ рѣчи, котрыхъ не бачивъ; отже о фантазiи, такъ само якъ о розсудку и о розумѣ, тыхъ божескихъ знаменахъ нашои высшости надъ другими земскими творами, не моглобы бути и мовы. Тому то єсть человѣкъ не тôлько физично и тѣлесно творомъ своєи матери природы, але ѣй завдячує ôнъ, якъ бачимо, навѣть свои духовѝ силы, котрѝ безъ одержаныхъ зъ природы внѣшныхъ вражень остались бы тôлько дрѣмучими, мертвыми силами. Єсть отже певною рѣчею, що въ тôмъ змыслѣ всякiй плôдъ духа людского, отже и штука и наука, черпаютъ свôй кормъ и свои первовзоры головно зъ великои книги вѣчнои природы, бо безъ внѣшныхъ, природныхъ вражень, не булобы не тôлько штуки и науки, але навѣть тыхъ духовыхъ силъ, котрымъ они завдячуютъ свôй початокъ.

Очевидно, що чимъ бôльшiй буде кругъ вражень одержаныхъ человѣкомъ зъ внѣшного свѣта, тымъ вѣрнѣйшимъ буде и образъ того свѣта захованый на днѣ єго души, и що зъ тымъ бôльшимъ правомъ буде мôгъ ôнъ тогды назвати себе „микрокозмомъ“, малымъ свѣтомъ. Бôльша або менша вѣрнôсть образу реального свѣта ôдбиваючого ся въ зеркалѣ нашои души, залежитъ єще такожь и ôдъ чуткости индивидуальнои природы человѣка. Одинъ и той самъ предметъ робитъ неоднаке враженє на рôжныхъ людей; кождый человѣкъ, а навѣть кожда животина, инакше єго бачитъ, инакше єго понимає и розумѣє. Старець а дитина, филозофъ а поетъ, поетъ а малярь, оптимистъ а пессимистъ — всѣ они бачатъ и розумѣютъ поодинокѝ предметы и свѣтъ цѣлый неоднаково. Инакше бачили свѣтъ такiй Нютонъ, або Гете, а инакше звычайнѝ люде. Однымъ словомъ, чимъ чутливша для вражень и чимъ доскональша (чи то зъ природы чи въ наслѣдокъ выхованя) буде организацiя змыслôвъ и мозку поодинокого человѣка, тымъ и вѣрнѣйшимъ, реальнѣйшимъ буде той свѣтъ, що крыє ся захованый на днѣ єго души.

Але якбы нѣ широкiй бувъ кругъ одержаныхъ нами зъ внѣшного свѣта вражень, якбы нѣ численнѝ та вѣрнѝ були образы, знятѝ нашими змыслами зъ природы и захованѝ на днѣ нашои душѣ, то все таки будутъ они богато та богато рôжнити ся ôдъ реальнои та природнои правды и нашь душевный свѣтъ буде въ найлучшôмъ разѣ таки лише подôбнымъ до дѣйстного, реального свѣта, буде ледви тôлько єго тѣнею. Наше пôзнанє свѣта и природы, якбы нѣ було на позôръ широке, объєктивне, єсть въ сущности тôлько недокладне, неточне, часткове, релятивне, невѣрне, однымъ словомъ субъєктивне. О повнôй объєктивности человѣкъ и думати не може. Наша наука мимо своихъ величавыхъ и уповажняючихъ до гордости успѣхôвъ знає дуже добре, що всѣ єи найобъєктивнѣйшѝ и найреальнѣйшѝ выслѣды и правды, суть все таки тôлько маленькою частинкою сеи безмѣрнои и безконечнои правды, якою єсть свѣтъ и природа. Свѣтъ и природа — се книга запечатана передъ нами семома печатьми, се образъ зъ Сансу, котрого еще нѣкто не ôдслонивъ и не пôдгляне нѣколи, и щобъ мы нѣ чинили, якбы нѣ далеко мы поступили въ нашôмъ знаню, въ нашихъ вѣдомостяхъ, всежь таки въ кôнци буде мусѣла людскôсть сказати собѣ покôрно за Нютономъ: „Ôдкрывши деякѝ правды я тѣшу ся ними мовь той мальчикъ, що надъ берегомъ моря найшовъ кôлька мушелёкъ та гадає, що симъ розкрылись передъ нимъ вже всѣ тайны сего безмѣрного водного простору“.

Колибъ отже штука мала заниматись однымъ тôлько ôдтворюванємъ того, що человѣкъ бачитъ въ природѣ, опираючись выключно лишень на репродуктивнôмъ уявлюваню реального свѣта, а не на творчôй фантазiи, то ще и тогды єи копiя дѣйсности булабы тôлько дуже невѣрною, єи реализмъ бувбы дуже субъєктивный. Человѣкъ бо по просту не въ силѣ бути реалистою въ тôмъ змыслѣ, щобы мôгъ вѣрно послѣдувати природѣ; ôнъ въ найлучшôмъ разѣ буде послѣдувати тôлько собѣ самому, значитъ тому, якъ ôнъ

бачитъ природу. „Du gleichst dem Geist, den du begreifst, nicht mir“, — каже справедливо духъ землѣ до Фавста.

Отъ и причина, для чого то въ другôй части сеи розправы сказавъ я, що всѣ наведенѣ тамъ доказы проти теоріи, будьтобы штука мала бути вѣрнымъ послѣдованемъ природѣ, суть нѣчимъ въ порôвнаню зъ доказами, выплывающими зъ филозофіи.

Коли дальше розважимо способъ, въ якій повстаютъ творы штуки, то побачимо, що иншу, дуже важну перешкоду для реального, объєктивного зображеня природы въ штуцѣ, представляє єще самъ матеріялъ артиста, въ котрôмъ ôнъ творитъ, а такожь и нерôвна вражливôсть фантазіи тои публики, до котрои ôнъ звертає ся. Утворы штуки суть мовбы орудіємъ, долотомъ, посредствомъ котрого артистъ рѣзьбитъ въ нашôй фантазіи свою идею. Ними промавляє духъ до духа. Вже черезъ перехôдъ природы крôзь душу артиста мусѣла она стратити пôсля сказаного свою дѣйснôсть, свою реальнôсть. Єще бôльше затирає ся тая вѣрнôсть черезъ перехôдъ крôзь камѣнь, барву, тоны и мову, посредствомъ котрыхъ артистъ воплощає свою артистичну гадку. Найдоскональша техника не въ силѣ передати цѣлои идеѣ артиста. Шожь доперва казати о другôй перешкодѣ, т. є. о дуже нерôвнôй и субъєктивнôй вражливости публики, для котрои творитъ артистъ?! Бо будь що будь, а артистъ не може мати на оцѣ одну тôлько свою идею и єи воплощене посредствомъ свого матеріялу; ôнъ муситъ памятати и на публику, на єи способъ мышленя, на традиційну конвенцію своєи штуки и таке инше, бо инакше бувбы ôнъ незрозумѣлымъ. Доперва коли зважитъ ôнъ на то все и зумѣє поконати тяжкôсть и непослухъ свого матеріялу, доперва тогды воплотитъ ся єго утвôръ и выкличе въ души публики ту саму идею, котра стояла передъ душевымъ окомъ артиста въ хвили родинъ єго твору. Що се рѣчь не легка, нѣчого и казати. Якъ кождый артистъ не однаково бачитъ и ôдтворює природу, такъ и кождый чоловѣкъ въ утворѣ штуки бачитъ въ певнôй мѣрѣ не те саме, а що иншого. Доказôвъ можнабы тутъ найти безъ числа. Мы вдоволимось лише однымъ, а именно: много-то великихъ акторôвъ грало вже знаменито Шекспирового Гамлєта, або Отелля, а прецѣнь кождый зъ нихъ ôддававъ єго инакше, бо кождый єго по свому розумѣє. Инакше и бути не може.

Вертаючись до свого предмету, повтаряємо єще разъ, що єслибы навѣть головною задачею штуки мало бути послѣдоване природѣ, то при переходѣ сеи природы крôзь стôлько посередникôвъ, якî вымагає штука, тота вѣрнôсть надзвычайно муситъ ослабити ся. Проте скоро говоритъ ся про реализмъ въ штуцѣ, то єго не можна понимати инакше, якъ тôлько дуже а дуже релятивно, або „cum grano salis“, якъ кажутъ Римляне. Зъ найвѣрнѣйшихъ и найкрасшихъ описôвъ природы вѣє — кажемо се въ голосъ — не духъ непонятнои намъ вѣчнои всесилы, але духъ таки самыхъ поетôвъ. И тому власне, що бачимо не дѣйсну природу, що бачимо сѣ не нашими власными очима а крôзь призма великои душѣ такого Шекспира, Мицкевича, Байрона и другихъ, власне для того она намъ такъ чудова, величава и такъ понятна, що годѣ намъ ôдъ неи ôдôрватись. Кождый зъ насъ бачивъ примѣромъ конѣ и вôзника, та тôлько одинъ Гоголь добачивъ мѣжь ними такого Селифана и єго незрôвнану тройку. А сî Гоголевî конѣ и сей єго вôзникъ справдѣ такъ живî и вѣрнî, мовбы були точка въ точку знятî зъ природы, — та все таки кромѣ въ „Мертвыхъ душахъ“ нема ихъ нѣгде на свѣтѣ, бо въ такôй красѣ мôгъ побачити ихъ тôлько одинъ Гоголь.

Але поезія и штука не основує ся на однôй тôлько памятевôй ôдновѣ, якъ мы то вже казали. Кромѣ силы уявлюваня предметôвъ засягненыхъ змыслами зо внѣ, має чоловѣкъ єще другу высшу силу духа, т. є. творчу фантазію. Посредствомъ неи може ôнъ уявляти собѣ, на пôдставѣ одержаныхъ зо внѣ вражень и образôвъ, такî предметы, такихъ людей и загаломъ такій свѣтъ, що буде вправдѣ подôбный до дѣйстного, реального свѣта, але за те буде красшій. И власне тота высша сила нашои души, тота творча фантазія зродила штуку и єсть єи матерю и головною пôдставою. Безъ фантазіи нема штуки, и якъ довго чоловѣкъ єѣ має, такъ довго штука не умре и не загине.

Чоловѣкови хоче ся ôдъ часу до часу попробувати своєи творчои силы, хоче ся пôти въ заводы зъ природою и сотворити собѣ идеальный выдуманый свѣтъ, котрый бы бувъ красшій ôдъ дѣйстного реального свѣта, въ котрôмъ бы ôнъ мôгъ забути холодну и скучну дѣйстнôсть, та побуяти на волѣ. Чи той уявленый, идеальный свѣтъ може бути, объєктивно взявши, красшимъ и величавѣйшимъ ôдъ реального свѣта, чоловѣкъ о те не пытає, тай не въ тôмъ дѣло. Чоловѣкъ знає тôлько, и те єму выстарчає, що въ реальнôмъ свѣтѣ находитъ ся богато такого, що для єго способу мышленя єсть злымъ, несправедливымъ, скучнымъ, прозаичнымъ, случайнымъ, некрасным. Єму хоче ся мати свѣтъ очищеный ôдъ всѣхъ тыхъ сказъ, свѣтъ идеалôвъ. И той свѣтъ идеалôвъ, свѣтъ чогось небувалого, есть власне областею штуки.

Деякî роды штуки, якъ примѣромъ музика и архитектура, такъ далеко ôддаляютъ ся ôдъ природы, що навѣть тяжко сказати, о скôлько они взяли свôй початокъ ôдъ неи. Иншî же, якъ скульптура, малярство и поезія — послѣдуютъ вправдѣ вже бôльше природѣ, всежь таки и ихъ поле творчости єсть въ цѣлости независиме ôдъ природы. Бôльша або менша вѣрнôсть въ ôдношеню до природы залежитъ ôдъ спеціяльныхъ властивостей штуки. Що н. пр. въ поезіи буде дозволене, се єще не конче годитъ ся до малярства, або до музики. О тôмъ згадували мы вже въ першôй части сеи розправы, а тутъ додамо лише єще одну замѣтку, именно що до предметôвъ гидкихъ, мерзкихъ и страшныхъ. Певною єсть рѣчею, що въ поезіи описъ такъ мерзкихъ, якъ и ôдражаючихъ предметôвъ може найти мѣсце, єсли справдешный поетъ до нихъ возьме ся. Сей описъ выйде и вѣрнымъ и не обидитъ нашого естетичного чувства, якъ обидивбы примѣромъ росказъ ôдражаючои сцены, а не обидитъ по тôй однôй причинѣ, що поезія не въ силѣ предметы, находячî ся въ просторѣ мѣсця побôчь себе, змалювати такъ вѣрно, якъ ôддає ихъ н. пр. малярство. Але власне задля сеи важнои причины зображене гидкого и мерзкого не може бути предметомъ сеи другои штуки, а єсли вже конче має нимъ статись, то муситъ бути не надто вѣрне, а бôльше зидеализоване, такъ само якъ идеализує справдешный поетъ росказъ гидкои або плюгавои сцены. Образы Верещагина, представляючî страшнî сцены воєннî, якбы нѣ були реалистичнî, всежь тому власне, що ихъ малювавъ правдивый артистъ, не представляютъ намъ цѣлои безконечнои грозы вôйны. Впрочѣмъ и благородна, гуманна тенденція тыхъ образôвъ такъ выразна и такъ насуваєсь намъ въ очи, що зрѣтель обвороженый нею, не має часу вникати въ страшнî и гидкî подрôбности.

Щобы наглядно переконатись, якъ то гидкî и мерзкî сцены не годятъ ся до реалистичного представленя посредствомъ малярства, треба бы доконче побачити въ Ватиканѣ образъ зображаючій мучеництво семохъ католицкихъ миссіонарôвъ въ Японіи. Кто зможе, не кажу вже зъ естетичнымъ вдоволенємъ, але зъ самымъ вже холодомъ приглянутись

тымъ страшнымъ висѣльцямъ зъ повыкручуваными карками, посинѣлыми и выкривленими лицями, роззявленими ротами и высолопленими языками, той може смѣло убѣгатись о першу лучшу посаду ката. — Въ пластицѣ загаломъ, навѣть и въ негидкихъ сценахъ, надто велика вѣрнôсть радше шкодитъ, нѣжь помагає естетичному враженю. Красно вымальованй цвѣты, хочь не маютъ претенсій, щобъ мы приняли ихъ за дѣйстнй, подобаютъ ся незрôвнано лучше, якъ выставленй заôкномъ найкрасшй штучнй. Бѣла мраморна статуя надитъ наше око, противно жь о много вѣрнѣйша мальована и одягнена маріонетка або воскова анатомична фигура, насъ ôдпыхаютъ и разятъ. Такихъ прикладôвъ можнабы навести много для оправданя наьеденои повысше правды. що не вѣрне послѣдованє природѣ, не реализмъ, але противно свѣтъ идей, свѣтъ небувалого, идеализмъ — есть властивою областею штуки.

Тожь правдивый артистъ и поетъ глядає не за самою тôлько природною правдою, вѣрностею, а за красою, и якъ той ученый физикъ умѣє невидиму але присутну всюды природну силу выловити, сконцентровати и ужити до своихъ цѣлей, такъ само и артистъ умѣє вынайти дрѣмучу въ природѣ красу, скупити єѣ въ одинъ фокусъ и сотворити цѣлôсть, якои нѣгде въ дѣйстности не стрѣтимо. Зъ образôвъ накопленыхъ въ души умѣє ôнъ выбрати тôлько тй, о когрыхъ знає, що всѣмъ людямъ подобаютъ ся. А выбравши що треба, артистъ очищує ихъ ôдъ маловажного, звычайного, случайного, скучного, гидкого, и вытворює новый, небувалый, идеальный свѣтъ, що вправдѣ подôбный до дѣйстности, але таки не єсть копіею реального свѣта, того свѣта, що всѣ мы єго бачимо. — Вже само становище, яке артистъ займає до свого предмету, не єсть звычайне, буденне: оно не тôлько загально людске (щобы всѣ могли єго поняти), але и чисто особисте, субъективне. Артистъ бачитъ и те, чого другй не бачатъ — ôнъ на те вѣщій. Єго поглядъ на свѣтъ и предметы глубшій и быстрѣйшій, якъ у звычайныхъ людей. Яко мыслитель, филозофъ, глядитъ ôнъ крôзь зверхну, змѣнну, случайну заслону реальнои формы предметôвъ, и бачитъ ихъ вѣчну незмѣнну постать, крôзь хвилевй одиницѣ бачитъ ôнъ вѣчнй типы, ôнъ ôдгадує замѣръ, идею, творця, однымъ словомъ бачитъ не самй тôлько реальнй предметы, але ихъ идеѣ — ôнъ идеалистъ зъ роду. Сей способъ баченя предметôвъ „sub specie aeternitatis“ — споглядання на нихъ очима вѣчности и пониманя ихъ въ ихъ вѣчнôмъ значеню — єсть, якъ мы сказали, спôльный такъ поетѣ-артистѣ, якъ и мыслителеви-филозофови, єсть заразомъ цвѣтомъ, котрого упоюючій запахъ знакомый (хочь въ меншôй мѣрѣ) и не-активнымъ поетамъ и мыслителямъ, а навѣть майже кождому чоловѣкови. Однакожь що до самого способу споглядання на предметы, то заходитъ все таки одна дуже важна рôжниця мѣжь артистомъ а мыслителемъ. Филозофа обходитъ сама тôлько идея предмету, а не єго форма, бо правда, за котрою ôнъ глядає, єсть сама въ собѣ тôлько идеєю и не потребує воплощатись доконче посредствомъ змысловои формы, щобы бути понятою ôдъ другихъ. Не такъ має ся зъ красою, сею головною цѣлею артиста. Краса не може розплыстись, якъ правда, въ идеи и остатись нею, она муситъ воплотитись посредствомъ формы, муситъ узмысловитись: идея артиста муситъ прибрати реальну постать, таку, що въ своѣй досконалости моглабы заступати идею, а навѣть сама бути нею. Задачею артиста єсть проте найти для своєи идеи по можности найкрасшу реальну форму и выповнити єѣ своєю идеєю такъ щѣльно, щобъ одну ôдъ другои не можь було розлучити. Тому то єсть правдива штука зарôвно идеальною, якъ и реальною. Чимъ лучше злияись сй два принципы въ штуцѣ въ одну цѣлôсть, тымъ красшій и цѣннѣйшій выйде зъ нихъ утвôръ тоижь штуки.

Такъ отже реализмъ въ штуцѣ єсть рôднымъ и нерозлучнымъ братомъ идеализму. Тôлько они оба разомъ (посполу) суть въ силѣ создати правдиву артистичну красу. Идеализмъ дає гадку, реализмъ выконує єѣ, але нѣ одинъ нѣ другій самъ для себе не сотворитъ штуки, бо жаденъ зъ нихъ не є выключнымъ, самовласнымъ єи паномъ. Найкраша идея, подана штукою въ неземскôй, въ неприроднôй формѣ, не буде понятна, отже не має змыслу, якъ не має змыслу и нага реалистична копія дѣйстного, що радабы бути портретомъ природы, але въ сущности дуритъ сама себе и передає намъ не саму природу, а беззмысный матеріялизмъ єи автора. Огъ и цѣла ôдповѣдь на пытанє, щó се такого сей загадочный „реализмъ въ штуцѣ“. Для ясности повтаряю єще разъ: идеализмъ и реализмъ, се двѣ хемичнй складовй части сего тѣла, що называєсь штукою.

(Конець буде.)

Увага. Въ попередныхъ двохъ числахъ пôдъ артикуломъ „Реализмъ въ штуцѣ“ черезъ ошибку друкарску вмѣсто „Дальше буде“ напечатано „Конець буде“.

ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНЬСТВА ПÔСЛЯ ГРЕЧ. ОБРЯДУ

въ Чехахъ, въ Польщи и въ Галичинѣ.*)

1. Введенє христіяньства у Чехôвъ.

Апостольскй труды св. Кирила и Методія для просвѣщеня Славянъ не обмежаютъ ся єдино на Болгарію, Паннонію и Велику Моравію. Ученики обохъ апостолôвъ и проповѣдники слова божого въ языцѣ славяньскôмъ заходили и въ нашй прикарпатскй стороны, где они, починаючи ôдъ ческои Велтавы ажь по нашь Бугъ, благовѣстили вѣру Христову и поклали першу основу для просвѣты Славянъ.

Зачнемо ôдъ землѣ ческои. Тутъ, по свѣдоцтву исторіи, князь ческій Боривой (около р. 874) первый принявъ христіяньство пôсля греческого обряду и крестивъ ся вразъ зъ своєю женою св. Людмилею на дворѣ великоморавского князя Святополка.

О тôмъ крещеню князя Боривоя зъ женою, святою Людмилею, такъ оповѣдає славяньска легенда зъ 13 ого столѣтя: „Блаженая Людмила бяше оть земля сербьскыя, князя сербьскаго дщи, и отдана бысть за чешскаго князя, именемъ Боривой. Бяху же тогда некрещени вси. Єгда же быста вкупь, просвѣтистася има очи сердечнѣи, и крестистася въ имя отьца и сына и святаго духа. И создаста церкви и совокуписта іерѣа...“

Латиньска легенда про патронôвъ моравскихъ, св. Кирила и Методія, уложена въ Моравіи въ 14-ôмъ столѣтю и въ нѣй подробно описане крещенє Боривоя на дворѣ моравского князя Святополка.

Въ давнôй кирильскôй легендѣ про св. Вячеслава, внука Боривоя, читаємо: „И въда єго (Вячеслава) баба своя Людмила научити книгамъ словеньскимъ, послѣдуя своєму учителю добрѣ, и навыче разуму всему борзѣ“.

Въ одрывку богослужебнои книги, писанои на пергаминѣ глаголицею въ 14-ôмъ столѣтю въ Чехахъ, заразъ на

---

*) Зри: „Краткое историческое извѣстіе о введеніи христіянства въ предкарпатскихъ странахъ во времена св. Кирилла и Меѳодія тихже учениками и проповѣдниками — сочинилъ А. С. Петрушевичъ. Львовъ, 1882. Иждивеніемъ галицко-русской Матицы“. Подаємо зъ сеи книжки що важнѣйшй вѣдомости за призволенємъ ВПреп. Автора.

первôмъ листѣ мовитъ ся: „Сї сѫ̃ти архїєрѣї х̑кї Кѵрилъ и Меѳ̵дїѥ̑къ, ихѫ̑же бж̑нмь оу̑чнїѥ̑мь скатїтса цр̑ква ѣкко (ако) сн̑нце ї лѵ̑на... Се єста дв̑ѣ маслѣнѣ из̑ заграда соліньскїѥ, вскѵ̑па ї оу̑чителя кн̑їгї словѣньскїѥ ї незнана кн̑їгї грѣ̑кїѥ и латїньскїѥ плодеца бл̑гости вѣры х̑ѣньскиѥ. Оу̑чеца и кр̑стеца народї чешскїѥ ї наставлаюца на пѵ̑ть правї пл̑ки поганьскїѥ...“

Дорога память про славяньску литургію живо хоронилась въ Чехахъ до кôнця 13-ого столѣтя, длятого въ такъ званôй Далимилевôй лѣтописи написано:

Bořivoj prosi krsta od Svatopluka moravskeho
A ot Methodieje arcibiskupa velehradskeho.
Ten arcibiskup Rusin bieše,
Mši svu slovansky služieše,
U Velehradě krsti (крестивъ) Čecha prvěho...

Тутъ названый св. Методій Русиномъ, здаєсь тому, що въ часѣ, коли лѣтопись була писана (зъ кôнцемъ 13 ого и на початку 14-ого столѣтя), греческо славяньскій обрядъ не истновавъ вже въ Чехахъ и Польщи, а оставъ ся въ цѣлôй своєй силѣ и чистотѣ єдино на Руси, и проте одержавъ назву о б р я д у р у с к о г о. По тôйже причинѣ обрядъ греческій часто называли въ славяньщинѣ р у с к и м ъ з а к о н о м ъ, а славяньскй буквы р у с к и м ъ п и с ь м о м ъ.

Впрочѣмъ греческо-славяньскій обрядъ вже въ второй половинѣ 10 ого столѣтя называно о б р ѧ д о м ъ р у с к и м ъ або с е к т о ю р у с к о ю. Лѣтописець Козьма наводитъ въ своєй хроницѣ письмо папы Іоана XIII до ческого короля Болеслава II, писане року 972, въ котрôмъ папа позволяє основати въ Чехахъ праске епископство и заразомъ дозволяє на заложенє одного женьского монастыря, але пôдъ тымъ условіємъ, щобы въ монастырь не вводити священика обряду р у с к о г о. Письмо тоє зъ двохъ причинъ для насъ важне, разъ що намъ характеризує тогдышне нѣмецке духовеньство въ Чехахъ, за котрото ложными информаціями и клеветами пôшли и папы римскй, выступаючи выразно противъ обряду славяньского; ôдтакъ тому, що въ 10-ôмъ столѣтю (около року 972) Русь найвѣрнѣйше исповѣдувала Христову вѣру пôсля греческо славяньского обряду, такъ, що навѣть папа обрядъ той зове переважно р у с к и м ъ.

За Болеслава I († 967 р.) славяньскій обрядъ въ Чехахъ бувъ єще въ повнôй силѣ и Чехи, маючи вже ôдъ ста лѣтъ мирске и монашеске духовеньство, не могли очевидно обôйти ся безъ славяньскихъ епископôвъ, котрй бы обучували и высвящували ческихъ священикôвъ. Болеславъ I. выдавъ свою доньку за польского князя Мечислава I (Местка) р. 965, а въ слѣдъ за тымъ ôдправились славяньскй священики зъ Чехъ въ Польщу, где навѣть одинъ зъ нихъ, Боговитъ, мавъ крестити князя польского. За Болеслава II рѣчи змѣнились. Латиньскій обрядъ взявъ верхъ надъ славяньскимъ, до чого причинились єще и нѣмецкй епископы, що не радо дивились на славяньске духовеньство и тоєжь въ Римѣ вѣчно обмовлювали.

Нема сомнѣня, що въ X столѣтю (а може и скорше) находились въ Чехахъ и въ Польщи славяньскй монахи, котрй по розгромѣ Великои Моравіи черезъ Мадяръ ратовались утечею въ прикарпатскй стороны. Впрочѣмъ въ угорскôмъ королевствѣ до кôнця 12-ого столѣтя єще не було монахôвъ латиньскихъ и всѣ монастырѣ тамошнй були обряду славяньского. Знаємо се зъ письма папы Инокентія III, писаного року 1204 до угорского князя Емерика.

Папа Григорій III приказавъ въ роцѣ 1221 Острігомскому архієпископови въ опатствѣ Вышеградскôмъ впровадити на мѣстце греческихъ монахôвъ, що зъ давенъ давна тамъ находились, монахôвъ латиньскихъ („in locum Graecorum monachorum ab antiquo ibidem existentium latinos induci“).

Славяньскій обрядъ не бувъ чужій и самому рôвноапостольскому угорскому королю св. Стефану, котрого крестивъ пôсля лат. обряду св. Войтѣхъ, епископъ ческій. Сей король пожертвовавъ для костелу въ Бѣлоградѣ (Stuhlweissenburg) двѣ ризы похожй на архієпископскй, котрыхъ береги були украшенй золотомъ и дорогоцѣнными каменями. Одна зъ тыхъ ризъ бувъ то греческій епитрахиль, друга греческій фелонъ, що колись служивъ угорскимъ королямъ при ихъ коронаціи. На „плечикахъ“ того фелона вышитый бувъ греческій иконостасъ. У Капуцинôвъ въ Вѣдни до сихъ поръ находитъ ся „карманъ“ короля Стефана, украшеный золотомъ и бисерами, зъ иконами греческого стилю, а на нѣмъ напись кирилицею: **„Кѵ̑ди Господи милость твоѧ на насъ нынѣ и къ вѣки. — Господи оу̑цѣдри ны и благослови ны, просвѣти лице твоє на ны и помилѵ̑й ны“.**

Въ Чехахъ славяньске богослужене доховалось въ монастыряхъ до кôнця XI столѣтя. Послѣднимъ пристанищемъ греческо славяньского обряду бувъ тамъ монастырь Сазавскій въ окрузѣ чаславскôмъ. Людъ и вельможѣ ческй такъ сильно привязались були до сего монастыря, що князь Вратиславъ II осѣвшихъ тутъ интрузôвъ-монахôвъ латиньскихъ мусѣвъ прогнати а славяньскихъ черцѣвъ назадъ впровадити. Толькожь середъ загальнои латинизаціи и напору зъ горы не довго вже монастырь той позôставъ при славяньскôмъ обрядѣ. На приказъ папы князь Вратиславъ, хочь и нерадо, прогнавъ славяньского абата Божетѣха вразъ зъ славяньскими монахами, а на ихъ мѣстце впровадивъ року 1096 латиньскихъ монахôвъ чину св. Венедикта. Тогды то, якъ пише ческій лѣтописець, славяньскй книги церковнй „deleti omnino et disperditi“.

Упадокъ славяньского обряду въ Чехахъ бувъ тяжкимъ ударомъ для ческои народности, а за те сильно подвигнувъ ся тамъ нѣмецкій духъ зъ великою шкодою для народнои просвѣты и, въ загалѣ, для Славянъ.

2. Введенє христіяньства въ Польщи.

Въ нынѣшнихъ чистопольскихъ областяхъ, подôбно якъ въ ческôй земли, заведене було христіяньство пôсля греческого обряду въ часахъ св. Методія. Доказомъ того панноньска біографія св. Методія, въ котрôй говоритъ ся, що ôнъ єще за свого житя выславъ въ стороны надъ Вислою своихъ проповѣдникôвъ вѣры Христовои. „Поганьскъ кънязь (здає ся Попель) сильнъ вельми сѣдя въ Вислѣхъ, ругашеся христіяномъ и пакости дѣяше, посълавъ же къ нему (т. є. св. Методій) рече: „Добре ти ся крьстити, сыну, волею своєю на своей земли, да не плѣненъ нудьми (т. є. силомôць) крьщенъ будеши на чюжей земли, и помянеши мя, єже и бысть“.

Коли и кого св. Методій выславъ для навернення поганьского князя „въ Вислѣхъ“, въ біографіи не сказано, але всежь таки тая звѣстка муситъ бути правдива, бо о высылцѣ христіяньскихъ проповѣдникôвъ въ прикарпатскй стороны схоронились переказы въ пôзнѣйшихъ ческо-моравскихъ письменныхъ памятникахъ. Въ однôмъ такôмъ памятнику наводятъ ся навѣть имена першихъ тыхъ мисіонарôвъ въ Польщи и на Руси: „Wiznog in Sarmacia, Nawrok in Russia“ (имена тй очевидно выдуманй).

Сюды належитъ ôднести повѣсть ческого лѣтописця В. Гаєка. Ôнъ пише, що въ роцѣ 886, єще за житя Пяста, княземъ польскимъ выбрано Семовита, „ktegyż welmy nrawny byl pohan a nachylnik skutkom krestianskym“. Тойже Семовитъ,

пôсля Гаєка, вразъ зъ ческимъ княземъ Боривоємъ року 899 бувъ на пирѣ у великоморавского князя Святополка, где яко поганинъ сидѣвъ на земли.

Польскій писателѣ черезъ слова „поганьскъ князь въ Вислѣхъ“ розумѣютъ князя Вислава, що бувъ зъ роду Попеля и пановавъ въ мѣстѣ Вислици. Але тота догадка не єсть имовѣрною, бо панованє Попеля не доходило на полудне ажь до мѣста Вислицѣ, для того выраженє „въ Вислѣхъ“ôднести мусимо до рѣки Вислы, до привисляньского краю, тымъ бôльше, що въ деякихъ текстахъ паннонъскои біографіи мѣсто „въ Вислѣхъ“ стоитъ „въ Вислянехъ“ (значитъ въ земли, або въ народѣ висляньскôмъ).

У тыхъ Вислянъ находились стародавнѣ гóроды: Гнѣзно, Крушвиця и Познань, зъ котрыми тѣсно вяже ся первѣстна исторія Польщи, т. є. первыхъ єи династій: Попеловичѣвъ и Пястовичѣвъ. Въ тыхъ сторонахъ, въ гóродѣ князя Попеля, въ Гнѣзнѣ, проживавъ Пястъ, котрого сынъ Семовитъ, прогнавши Попеля и весь єго рôдъ, занявъ княжій престолъ.

Польскій лѣтописець Галь подає намъ важну вѣдомôсть о пострижинахъ згаданого Семовита. До Пяста прійшли були два чужинцѣ гостѣ и постригши єго сына, дали томужь имя Семовитъ. При тыхъ постриженахъ сталось велике чудо: cerevisia fermentata (т. є. пиво) не знати зъ ôдки взялось ажь въ десяти цебрикахъ!

Пôзнѣйшѣ польскѣ историки, мѣжь ними Длугошь, въ тыхъ двохъ чужинцяхъ, що постригли Семовита, добачаютъ двохъ „божихъ ангелôвъ“, а епископъ Богухвалъ, такожь польскій лѣтописець, говоритъ навѣть, що то були Богомъ зôсланѣ два мученики Іоанъ и Павло.

Нынѣшнѣ историки справу пострижинъ Семовита уже розъяснили. Семовитъ Пястовичь бувъ сучасникомъ моравского князя Святополка, котрый всѣхъ Славянъ старавъ ся злучити до спôльнои борбы супротивъ Нѣмцѣвъ. Але Попель мавъ жену Нѣмкиню, котра опиралась союзови зъ Святополкомъ; зъ тои причины великоморавскій князь позбавивъ Попеля панованя, а на польскôмъ престолѣ осадивъ прихильника свого Семовита. По свѣдоцтву исторіи на дворѣ Святополка проживали два священики, котрыми князь въ рôжныхъ политичныхъ справахъ послугувавъ ся. Здаєсь, що они то Семовита постригли и на престолѣ осадили.

Пострижины Семовита були доконанѣ не родиною, лишь двома чужинцями — не бувъ то отже обычай народный, але скорше обрядъ религійный. Въ греческôй церквѣ, якъ читаємо въ Евхологіонѣ І. Гоара, по крещеню и миропомазаню ôдбувавъ ся дѣйстно обрядъ постриженя волося, а въ книзѣ „Sacramentarium S. Gregorii“ навѣть наводитъ ся молитва „Ad capillaturam“, котру давнѣйше ôдчитувано при першôмъ постриженю волося дѣтины. Тай въ самôй Моравіи подыбуємо сбычай стриженя волося новокрещенымъ поганамъ: „Ipsi Moravi more Ungarorum capita suorum pseudochristianorum penitus detonderunt“ (Codex Diplom. Mor. I. 86).

Такимъ чиномъ першій Пястовичь бувъ безсомнѣнно крещеный пôсля греческо-славяньского роду и при крещеню одержавъ имя „Семовитъ“.

(Дальше буде.)

ЖѢНОЧА НЕВОЛЯ ВЪ РУСКИХЪ ПѢСНЯХЪ НАРОДНЫХЪ.

(Дальше.)

Що дѣвчина нерадо ôддає свою руку вдôвцеви, се рѣчь зовсѣмъ природна: силы вдôвця вже зужитѣ, надломленѣ, чутє застигло, зъ першою жѣнкою вяжутъ єго споминки хочь не многихъ щасливыхъ хвиль, а зъ другою нѣчо крôмъ церковного слюбу, — чижь диво, що тота друга не може єму бути така мила, якъ перша? Але що найважнѣйше: у вдôвця звычайно є дѣти по першôй жѣнцѣ, а котрôй же то дѣвчинѣ мило бути мачохою? Отъ тому то дѣвчина такъ горячо проситъ ся у своєи матери, щобы не давала єѣ за вдôвця зъ дѣтьми:

Ой не дай мѣ, мамунцуню, не дай мѣ, не дай мѣ,
До новои комороньки сховай мѣ, сховай мѣ!
А я буду въ комороньцѣ сидѣти, сидѣти,
Лишь не дай мѣ, мамунцуню, меже дрôбнѣ дѣти!
(Нагуєвичѣ.)

А отъ якъ жалôбно плаче дѣвчина, котру мати ôддала за нелюбого чоловѣка:

Ой дала-съ нѣ*) моя мати, ой дала-съ нѣ*) дала,
Такъ якъ тоту колопеньку въ болото втоптала.
Ой та якъ тôй колопеньцѣ й у болотѣ гнити,
Ой такъ минѣ молоденькôй за нелюбомъ жити.
Колопеньку-съ утоптала, тай за ню згадаєшь,
А за мене молоденьку и не споминаєшь.
Колопеньку-съ утоптала на двѣ-три недѣлѣ,
Минѣ-съ житє ôдобрала на вѣки вѣчніи.
Колопеньку-съ утоптала, тай зновь ѣ обсушишь,
А вже мене молоденьку зъ бѣдовь не розлучишь.
А вже мене не розлучитъ нѣ пôпъ нѣ владика,
А вже хиба нѣ*) розлучитъ рыскаль тай мотыка.
(Березôвъ, коломыйске.)

Такъ само небогато значитъ для дѣвчины богачь зъ своимъ богацтвомъ, котре не може ѣй заступити щирои любови.

Ой щожь минѣ по худобѣ, що й обору заляже?
Ой щожь минѣ по нелюбѣ, що минѣ свѣтъ завяже?
(Косôвъ.)

Противно, дѣвчина волитъ пôти за наймита, котрого любитъ, анѣжь за пана, у котрого є всякѣ достатки, але нема серця.

Ой пôдужь бо я товь гребленьковь до ставу;
Сама не знаю, кому я ся дôстану:
Ци тому пану, що конѣ вороніи,
Ци єго слузѣ, що очка чорненькіи?
Конѣ воронѣ вовки въ поли поѣдятъ,
Очка чорненькѣ нѣколи ся не змѣнятъ.
(Нагуєвичѣ.)

За то якъ сумно малює ся доля дѣвчины, котра зъ власнои охоты пôшла въ двôръ служити.

А въ горѣ, въ горѣ ганочокъ мурованый,
А въ тôмъ ганочку паночокъ мальованый.
— Пустижь мя мати ой до двора служити,
А якъ не пустишь, то буду рôкъ тужити. —
„Ой доню, доню, въ дворѣ бы рано встати“.
— Я буду, мамко, дорогѣ сукнѣ мати. —
„Ой доню, доню, въ дворѣ дворакôвъ сила“.
— Кождому, мамко, своя честонька мила. —
. . . . . .
. . . . . .
Ой иде вна йде по полю думаючи,
А за невь братчикъ, шабельковь звиваючи.
„Ой сестро, сестро, є въ тебе грошей много,
Ой лишь не маєшь вѣночка рутяногѳ“.
— Ой люлю, люлю, мале дитя зо двора!
То мя побили меи матѣнки слова.
Якъ ми Богъ тя давъ, буду тя годувати,
Якъ сваволенька, буду тя проклинати.
Ой пôдужь, пôду, попôдъ гай похилю ся,
Та послухаю, чи спѣває Маруся.
Ой спѣватъ, спѣватъ, а я вже не спѣваю,
Мале дитятко на рученькахъ хитаю.
Ой люлю, люлю, нещаслива дитино;
Нѣхто не скаже: На добрыйдень дѣвчино!
(Лолинъ, бдъ Федя Довжаньского зап. М. Павликъ.)

*) нѣ = мя.

Що вже й говорити про сумну долю тыхъ дѣвчатъ, котрі дали волю нерозважливій любови; ихъ ждала ганьба передъ цѣлою громадою, декуды на зарѣнку за церквою або коло коршмы били ихъ прилюдно шнурами ôдъ зелонôвъ, котрі передъ тымъ на кôлька день намочені були въ соляной ропѣ (Дрогобычь). Але ще тяжша бувала доля тыхъ нещасливыхъ, котрі зъ боязни передъ ганьбою вбивали своихъ дѣтей. Хто не пригадує собѣ прекраснои, зъ переказôвъ народныхъ выспѣванои пѣснѣ Шевченка „У недѣлю у селѣ“, въ котрій Титарôвну, що втопила свою дитину, закопують живцемъ въ яму вразъ изъ трупомъ тои дитины? Судъ громадскій въ такихъ справахъ бувавъ безжалосный, а громадяне й не бачили того, що обертаютъ ся въ блуднôмъ колесѣ, що строгôсть каръ за менші проступки именно родитъ бôльші проступки. Що оно справдѣ такъ дѣяло ся, бачимо и зъ слѣдующои пѣсни:

. . . . . .
. . . . . .

Зродила го, повила го, пустила го въ воду:
Плыни, плыни, бѣле дитя, та до свого роду!
Якъ приплынешь, бѣле дитя та до свого роду,
То роскажешь старôй неньцѣ всю мою пригоду.
А въ недѣлю пораненько всѣ дѣвчата йдутъ,
Та на своихъ головонькахъ вѣночки несутъ.
А за ними помаленьки Ганусенька йде
Та на своѣй головоньцѣ вѣнка не несе.
А чому ты, Ганусенько, та позаду йдешь,
Чомъ на своѣй головоньцѣ вѣнка не несешь?
Болитъ мене головонька зъ тяжкôй болести,
Та не можу я вѣночка на нѣй донести.
Тамъ на ринку дѣвчатонька мѣдъ-горѣвку пьютъ,
Ковалеву Ганусеньку передъ коршмовь бьютъ.
Збили нѣ, взяли нѣ, та й кинули въ воду:
Отъ то маешь, Ганусенько, та за свою вроду.
Плыне, плыне Ганусенька, та вже й потапае,
Та до своѣ матусеньки рукою махае.
Ой памятай, стара мати, маешь дочокъ сѣмь,
Не пускай ихъ до коршмоньки, бо такъ буде всѣмъ!
Ой памятай, стара мати, маешь дочокъ пять,
Не пускай на вечерницѣ, бо всѣмъ буде такъ!
Ой памятай, стара мати, маешь дочокъ двѣ,
Не давай ихъ серцю волѣ, згинутъ обидвѣ.

(Краснопуща, тернопôльского пов., запис. Н. Загôрный.)

Що случаѣ подôбні до описаного въ тôй пѣсни, трафляли ся и давнѣйшими часами досыть рѣдко мѣжь нашимъ народомъ, доказуе й сама пѣсня, котра росказуе о нѣмъ якъ о „причинѣ“ або „новинѣ“, т. е. о рѣдкôмъ и незвычайнôмъ фактѣ.

Розумѣе ся, що нынѣ обставины змѣнили ся и погляды народа на хибы дѣвочого серця стали ся далеко лагôднѣйші. Не знаю, чи переконане, що грѣхъ жити и вмирати женщинѣ не зазнавши любови и не мавши дѣтей (безъ згляду на то чи легальнымъ чи нелегальнымъ способомъ), треба уважати ôдживаючимъ на ново, чи зароджуючимъ ся середъ сельского жѣноцтва, — тôлькожь певно, що те переконане стрѣчае ся теперь доволѣ часто. У жидôвъ, якъ менѣ говорено, стоитъ оно якъ выразный приписъ въ Тальмудѣ. Рôвножь выразно сказане се и въ лѣрницкôй рускôй пѣсни про Олексея.

(Дальше буде.)

„Хованець“, або „богъ-домовикъ“.

(*Написавъ Дан. Лепкій.*)

Слѣды давного поганьства, котре до нынѣ еще опановуе свѣтоглядъ нашого народа и уноситъ его на крылахъ буйнои фантазіи, найяскравѣйше може значатъ ся въ почитаню сего бога. Нашъ простолюдинъ въ дитинячôй своѣй простотѣ та въ несвѣдомости причины розличныхъ появôвъ природы, въ несвѣдомости навѣть того, що доля та судьба кождого чоловѣка залежатъ въ першôй линіи ôдъ него самого, ôдъ его заходôвъ, починôвъ та дѣлъ, — все еще уважае якусь надземну силу, якогось духа, якесь сильнѣйше ôдъ себе существо опѣкуномъ свого дому, своеи семіи, своего майна та цѣлого житла. Той духъ есть причиною людского щастя та долѣ, ему приписуютъ горе та злиднѣ — все одно, чи тая доля або тое горе навѣстятъ одну особу въ родинѣ, чи цѣлу семію. Культъ бога-домовика зумѣло ослабити христіяньство, та всежь почитане его выступае досыть рѣзко, хотяй хованця, здаесь за вліяньемъ священикôвъ, почитаютъ нынѣ чорною силою, а декуды навѣть чортомъ.

Хованець се маленькій собѣ, гарненькій, чорный хлопчина въ червонôмъ кабатику (сурдутѣ) зъ лискучими ґузиками та въ рогатôй зъ кутасомъ (китицею) червонôй шапчинѣ. У него очи зъ ясного огню, вусы зъ чорнои кôньскои колосѣни, нога одна людска, а друга куряча або теляча. Ôнъ спитъ за дня, а вечеромъ выходитъ и проходжуе ся по житлѣ, дуже часто сѣдае собѣ на перелазъ, закуритъ файку та сидитъ начепурившись, ждучи ажь якій человѣкъ надôйде. Тогды перекидае ся ôнъ въ чорного кота або пса, та бѣгаючи попередъ хрещену душу не дае напередъ поступитись. Деколи пускаесь ôнъ у „*гиндель*“ зъ человѣкомъ, вымангитъ (выдуритъ) щось хорошого, гарного, а дасть за те погане та нечисте. Менѣ отъ що оповѣдавъ оденъ старый человѣкъ (Онуфрій) про хованця: „Иду я якось вечеромъ зъ корчмы троха пôдпитый. Нôчь темна, якбы око выймивъ, тай година вже пôзна. Иду я, ажь зиркъ, а передо мною чорный песикъ все поперекъ дороги то на тоту то на сесю сторону. Менѣ лячно зробило ся, волосе стало дуба, а шапка такъ и лѣзе до горы. Але що человѣкъ бувъ троха пяный, тому и мôць та ôдвага десь взяли ся. Я шурнувъ попередъ себе палицею — тай дивлю ся, а мою палицю взявъ песъ у зубы тай *гицъ* на паньскій перелазъ и на перелазѣ станувъ хорошимъ хлопцемъ у червонôмъ зъ лискучими ґузиками кабатѣ. Та еще курившы таку хорошу бѣлу люльку, що тôлько дивись: до стоту така, якъ то колись нашій жовнѣры приносили зъ войска. Я ажь теперь догадавъ ся, що то паньскій хованець, тай понуривши голову хочу его минути, а ôнъ до мене: „Куме, мѣняй ся зô мною за файку!“ — „Добре паничу!“ кажу та даю ему свою, а ôнъ менѣ свою. Хованець взявъ мою люльку, скочивъ зъ перелаза тай загибъ десь въ садѣ. Тôлько за хвилину зареготавъ ся такъ голосно, такъ страшно, що ажь земля пôдъ моими ногами захигала ся. На другій день встаю я та мацъ за файку, а то то вамъ кусникъ гростины а на тростинѣ запханый якійсь черепокъ!“

Хованець не въ кождôмъ житлѣ находитъ ся, его маютъ по найбôльшôй части богатырѣ (богачѣ), котрымъ ôнъ цѣлого майна стереже, т. е. пасе конѣ, волы, коровы та ôвцѣ, а деколи навѣть дѣти ему колыше. Зъ ôдти вѣдай взялась приповѣдка: „Богачеви и лихій дѣгину колыше, а бѣдному и свôй навѣть ногою колиски не рушитъ“. Мешканемъ хованця есть вышка (стрихъ або пôдъ), тамъ ôнъ въ клочю пересыпляе цѣлесенькій день и ажь въ ночи вылазитъ та иде „воювати“. Ôнъ жіе такъ якъ человѣкъ, тому и потребуе корму, котрый повиненъ бути не соленый, а вареный въ особнôмъ горнятю. Одна газдыня забувшись подала ему въ черепочку соленои кашѣ, ôнъ такъ на ню розлютивъ ся, що зловивъ за кашу та кинувъ ей въ очи, ажь бѣдна ослѣпла. Деколи розлюченый черезъ яке (не по его воли) поступоване, хованець выправляе еще гôршій пакости. Ôнъ цѣлыми ночами возитъ ся по коняхъ и такъ ихъ потомитъ, що тій и ранку не дочекаютъ, — деколи зновъ всю худобину горѣ-ниць покладе до жолобôвъ, або привязуе до бантъ, або задушуе. Колижь зъ нимъ господарь обходитъ ся якъ-слѣдъ, коли у всѣмъ догоджуе, то хованець ему придбае всякого добра и грошей, и скотину выпасе и засѣвôвъ навѣть допильнуе. Хованцеви деколи не подобае ся яка краска, тому господарь не повиненъ жаднои худобины такои масти держати, бо скоро купитъ, такъ заразъ и згине. Зъ ôдти то пôйшло, що на певнôмъ житлѣ нѣколи не ведутъ ся чорній конѣ, волы та коровы, а на другôмъ зновъ красій або сивій, чи якій иншій. Суть богатырѣ (богачѣ), що годуютъ собѣ хованця въ якôмъ звѣрятю (по найбôльшôй части таке звѣря

буває чорне). Песъ, когутъ, кôтъ, чорный вôлъ, або чорна корова — се часто хованець, спорудникъ щастя та долѣ неодного газдôвства, не однои родины, въ очахъ цѣлого села. По думцѣ людей така родина нѣчого по цѣлыхъ ночахъ не робитъ, тôлько розмовляє зъ чорною силою, товче ся, вганяєсь зъ нею за майномъ, за достатками. Деколи богъ-домовикъ крыєсь въ самôй хатѣ въ кутѣ за деякимъ предметомъ. Менѣ повѣдали, що якась ворожка мала такого хованця за чорнымъ образомъ, котрый висѣвъ въ кутѣ. Хованець той довѣдувавъ ся про людей, котрѝ до ворожки удаютъ ся, и потôмъ потихо нôдшептувавъ ѣй всё до уха.

Тутка вѣдай потреба зачислити грôшь, такъ званый „*инклюзъ*“**), що все вертає до первѣсного свого господаря, хотяй бы ôнъ єго выдавъ и за море. Чоловѣкъ, що инклюза має, добиваєсь до великого майна, бо ôнъ за той грôшь не знать що може купити. Инклюзъ вертає такъ, що нѣкто єго не бачить, анѣ не чує єго ходу.

Позôстає єще тôлько сказати, зъ ôдки береся богъ-домовикъ, якимъ чиномъ доходятъ декотрѝ тôлько и то маючи господарѣ до єго ласкавои опѣки надъ своимъ житломъ. Хованець**) або богъ домовикъ може бути двоякій: або привязаный до мѣсця, зъ котрого жадными способами прогнати єго не можна, або хованець-мандрôвникъ. Послѣдного розличными способами можна привабити на котре будь житло. Найлекшій спосôбъ зловити чорного, старого та великого рака, пустити єго въ гноѣвку на обору, або до стайнѣ, де стоитъ скотина, годувати єго тамъ черезъ 7 лѣтъ, а по семохъ лѣтахъ выйде зъ него здоровый хованець, котрого коли схочешь, выженешь або прикличешь до себе. Хованець привязаный до мѣсця, се душа грѣшнои дѣтины, закопанои десь на житлѣ, або душа якогось въ загалѣ нечистого чоловѣка, закопаного такожь на тôмъ житлѣ. Однакъ сеся генеза бога-домовика здаєсь менѣ пôзнѣйшою и, може бути, можнабъ про єго рôдъ та походженє найти яке лѣпше повѣрє и поданє. Де тѣло такои дѣтины або такого нечистого чоловѣка закопане, тамъ росте „нечисте дерево“, по найбôльшôй части бозъ, котрый у нашого народа — не знаю длячого — буває символомъ горя и присвячуєсь темнôй силѣ чорта. Кто бы таке дерево посмѣвъ зрубати, тотъ або помре або що найменше позбуде ся рукъ або нôгъ, бо єму ихъ „пôднимає“. Крôмъ того на житлѣ, де богъ-домовикъ знаходитъ ся, не можна робити самовôльно якихъ небудь змѣнъ, — не вôльно переставляти будь руйнувати будынкôвъ, бо тоє нѣколи не подобаєсь хованцеви. Коли хата палитъ ся, богъ-домовикъ улѣтає зъ дымомъ и часто не вертає вже на давне мѣсце, тôлько шукає собѣ яко „мандрôвникъ“ лѣпшого житла, лѣпшого газды. Часами зô злости та лютости ôнъ самъ пôдложитъ огонь, щобы понищити все, що газда при єго помочи придбавъ. Въ найбôльшôмъ огни унесесь ôнъ понадъ хату въ поломени, сплеще руками, зарегочесь, тай счезне кудысь въ безвѣсть!

Отъ такѝ то удалось менѣ зôбрати черты та оповѣданя про сего бога, опѣкуна хатъ та житла нашого простолюдина; и хотяй я сказавъ, що богъ той придержуєсь тôлько хатъ богачѣвъ, всежь такой всюды помежи рускимъ народомъ, особливо въ сторонахъ Дрогобицкихъ, добачивъ я якесь почитанє того неясного, темного божества домового, котре вправдѣ христіяньство нынѣ затемнило, але єго зъ буйнои народнои та забобоннои, на крылахъ природы вылеліяной фантазіи людовои душѣ, знищити зô слѣдомъ не могло. Понятє про тоє поганьске божество мигтитъ все въ ворожбѣ нашого люду, блимає наче слябоньке свѣтло погасаючои лямпады въ казкахъ та повѣряхъ, такъ, якъ свѣтятъ тѣ понадни описы римскихъ та грецкихъ поетôвъ (Гомера, Овида, Вергиля) про пенатôвъ, котрѝ що до своихъ свойствъ схожѝ зъ нашими домовиками, тôлько що нарôдъ римскій ôдносивъ ся до своихъ богôвъ вѣдай зъ бôльшою почестею якъ нашь мужикъ, котрый свого домовика годує на подѣ. Богови домовикови давнѣйше бувъ присвяченый кутъ въ хатѣ, бо тоє мѣсце хаты нашѝ люде днесь за святе уважаютъ. Въ кутѣ на Рождество ставитъ ся пшеничный снôпъ, въ кутѣ силитъ „Бѣда“ — въ кутѣ не можна ставати, щобы „бѣду не наздоптати“ (говоритъ нарôдъ). Чимъ отже межи Римлянами було огнище домове, тымъ вѣдай межи нашимъ народомъ бувъ кутъ, въ котрôмъ, бути може, колись стояли святощѣ цѣлои родины, стояли боги охороняючѝ семію ôдъ горя, злиднѣвъ та недолѣ...

*) Декуды кажутъ „манклюзъ“ або „анклюзъ“.

**) Хованця зовутъ такожь „Бѣдою“, особливо малѝ дѣти. „Ôнъ має Бѣду“, говорятъ показуючи на богача

БИБЛІОГРАФІЯ и КРИТИКА.

Буковиньско-рускѝ книжки шкôльнѝ.

(Дальше.)

2) „Die Aufforderung „Anwendung der Regel an Uibungsbeispielen“, worauf die Pädagogen das Hauptgewicht legen, fand in der Partycki'schen Sprachlehre meistentheils keine und nur an einigen Stellen nothdürftige Beachtung. Ferner enthält die schwierigste Partie „Zusammengesetzte Sätze“ nur fertige Regeln. Dieses Sprachbuch ist daher mehr für eine Mittelschule geeignet, es ist wohl ein Rathgeber, nicht aber ein Lehrmittel in der Hand des Schülers der Volksschule; endlich finden sich darin manche dem Polnischen angepasste Spracheigenthümlichkeiten, wodurch es sich für die Bukowiner Volksschulen nicht eignet“.

Мы вже згадували о хитрости п. Фляша при укладаню наведеного „Gutachten y“ и той замѣтъ мусимо єму зробити повторно. Ôнъ критикує ту часть граматики, що занимаєсь зложеными реченями, а не сказавъ нѣ пôвъ словомъ, що въ книжцѣ Глѣбовицкого нѣгде и найменшои згадки нема про зложенѝ реченя! Чи таке поступованє можна назвати уцтивымъ, о тôмъ судъ лишаємо нашимъ Читателямъ.

Замѣтимо еще, що єсть зовсѣмъ неправдою, будьтобы въ граматицѣ Партыцкого цѣлый ôддѣлъ о зложеныхъ реченяхъ мавъ тôлько „fertige Regeln“. Противно, всѣ роды реченій побôчныхъ (взглядни, пытайни, наслѣдни, порôвнуючи, часовѝ, причиновѝ, намѣренѝ, условнѝ, допускаючи, высказуючи) — значитъ цѣла наука о реченю зложенôмъ переведена методично за помочею примѣрôвъ. Тôлько при цѣлкомъ легкихъ рѣчахъ (якъ то въ передньôмъ словѣ выразно сказано) ôдступлено ôдъ индукційнои методы.

Найцѣкавѣйшій єсть послѣдній уступъ въ горѣшньôмъ „Gutachten-ѣ“ п. Фляша и черновецкихъ учителѣвъ. Они узурпуютъ собѣ право, не знати на якôй пôдставѣ, судити не лишь о рускôмъ, але вже и о польскôмъ языцѣ. Даруютъ намъ учителѣ и учительки черновецкихъ шкôлъ народныхъ, але мы ихъ голословнѝ екскурзіи языкословнѝ назвати мусимо смѣшными, арогантными. Ихъ рѣчею було оцѣняти практичну вартôсть книжки и методу науки въ школахъ народныхъ, — лингвистичнѝ уваги чей до нихъ не належатъ, и судъ въ тôмъ взглядѣ моглибы выдати лишь люде фаховѝ, филологи и языкословы.

А впрочѣмъ, щожь означати маютъ тѝ „dem Polnischen angepasste Spracheigenthümlichkeiten?“ Чи ту иде о звуки, чи о слова, чи о формы, чи о синтактичнѝ властивости рускаго языка? Ôдповѣдь для насъ незмѣрно трудна, бо замѣты п. Фляша якъ всюды, такъ и тутъ, суть лишь голословнѝ и нѣякихъ примѣрôвъ и доказôвъ ôнъ не подає. Зъ такого рода критикою мы стрѣчаємось первый разъ въ своѣмъ житю; очевидно, нею авторъ масковати хотѣвъ своє власне невѣжество.

„Полонизмы“ — то въ загалѣ улюбленый окликъ неприхильникôвъ нашого языка. Многѝ забуваютъ, що славяньскѝ бесѣды маютъ численнѝ спôльнѝ слова, котрѝ яко славяньскѝ не могутъ бути нѣ полонизмами, нѣ руссизмами. Выраженя: „вода, ставъ, масло, оса, садъ, трава“ — и сотки иншихъ слôвъ — приходятъ у всѣхъ славяньскихъ языкахъ, а не тôлько въ однôмъ польскôмъ. Рôжниця заходитъ ту не въ корени або въ пни слова, тôлько въ акцентѣ, въ цѣлôй ôдмѣнѣ, въ ôдмѣнныхъ правилахъ мягченя звукôвъ и т. д. Выключно-польскихъ слôвъ єсть вправдѣ такожь не мало, але сомнѣваємось, чи кто въ граматицѣ Партыцкого богато ихъ найде. П. Фляшъ и черновецкѝ учителѣ зъ своими полонизмами удались на дуже фалшиву адресу, бо власне въ книжцѣ п. Глѣбовицкого польскихъ слôвъ и зворотôвъ на кождôй сторонѣ подыбуєсь множество. Совѣстный критикъ не повиненъ бувъ того факту замовчувати.

Отъ н. пр. такѝ полонизмы у Глѣбовицкого: жарлокъ, слупъ, лыжка, абы, шемрати, ѣдло, зегарокъ, вытрвалôсть,

кракъ, пѣхуръ, (корова) рычетъ*), чительно, нетопырь, суфитъ, друты, здыхнути, цнота, шельки, кавка, приложеный, лягнути, потягъ (желѣзнои дороги), працую и т. д., и т. д.

Въ загалѣ въ книжцѣ Глѣбовицкого не видимо зовсѣмъ, щобы ѳнъ очищувавъ бесѣду нашу зъ полонизмовъ — радше бачимо, якъ тамъ нашѝ питомѝ, рускѝ слова замѣщенѝ чужими, незрозумѣлыми, або просто коваными. Чи зрозумѣе н. пр. дитина, або и старшій чоловѣкъ, таку бесѣду: „За сказуемымъ пытается, що дѣлаетъ подлежачое?“ — або: „До чого уживаетъ жаждучій удовольствія времени?“ — або: „Прилагательніи, которіи означаютъ ячество, называются имена прилагательніи ячественніи; которіи означаютъ притяжаніе, называются притяжательніи; которіи означаютъ количество, называются количественніи.“

Намъ бы не було дивно, якбы такого рода бесѣдою писавъ для молодежи чоловѣкъ нефаховый, непедагогъ, але дрѳбнымъ, нерозвитымъ дѣтямъ казати сѝ сумѣшки языковѝ учити ся на память, и то ex offo, то вже крайне варварство. Ту и старшій чоловѣкъ не дасть собѣ рады, не то дѣтина, що деякѝ зъ наведеныхъ выраженій не булабъ въ станѣ выговорити, а тымъ менше еще зрозумѣти. То не ѥсть живый языкъ, якимъ говорити треба до дѣтвакѳвъ, але мертва, въ цѣлѳмъ свѣтѣ неуживана бесѣда, що не до розвою умыслового веде, але скорше до обезрозумленя, и новѣйша педагогія зъ такими monstr-ами языковыми не може мати нѣякого дѣла. Та мимо те у н. Фляша и у черновецкихъ „Lehrer und Lehrerinnen“ суть то прекраснѝ „Spracheigenthümlichkeiten, welche sich für die Bukowiner Volksschulen prächtig eignen.“

(Дальше буде.)

*) повинно бути: „реве“. Мало уживаный глаголъ „рычати“ належитъ до 3. ѳддѣлу глаголѳвъ и пѳсля правила рускои граматики замѣняе въ часѣ теперѣшнѳмъ *а* на *и*, проте въ 3. особѣ повинно бути: рычитъ (зрѳв: кричати, кричитъ; належати, належитъ; держати, держитъ; мовчати, мовчитъ). Уживана п. Глѣбовицкимъ форма рычетъ“ ѥсть граматичный абсурдъ...

ВСЯЧИНА.

— 400-лѣтнѝ роковины родинъ Рафаеля Санти, першого и найпопулярнѣйшого на весь свѣтъ италіяньского маляря, обходили сего року Римъ и иншѝ мѣста италіяньскѝ въ латиньскій великій четверъ дуже торжественно. Радо користуемось тымъ случаемъ, щобы и зъ своеи стороны ѳддати честь геніеви, що рѳвного собѣ не маѥ въ цѣлѳй ерѣ христіяньскѳй и здобувъ въ свѣтѣ артистичнѳмъ имя, яке въ старинномъ свѣтѣ мавъ хиба одинъ Апель.

Мѣсцемъ роднымъ Рафаела було мѣсточко Урбино въ Умбріи. Вже зъ молодыхъ лѣтъ обертавъ ся ѳнъ середъ свѣта артистичного, бо и отець ѥго зачислявъ ся до лучшихъ и даровитшихъ малярѣвъ свого часу. По смерти родичей 12-лѣтный хлопець посѣщавъ школы малярскѝ, доки остаточно не дѳставъ ся до Флоренціи, тогдышного головного осередка всѣхъ красныхъ штукъ. Чудеснѝ картины Леонарда и Михаила Анджеля такъ одушевили Рафаеля, що ѳнъ зъ всѣмъ жаромъ ѳддавъ ся студіямъ рисункѳвъ и малярства и вже першими образами своими здобувъ собѣ голосну славу въ свѣтѣ.

Року 1508 папа Юлій II. покликавъ 25-лѣтного артиста до Риму зъ просьбою, щобы взявъ головну участь въ украшеню ватиканьскои палаты, а пѳзнѣйше при украшеню церкви св. Петра. Рафаель услухавъ зазыву папы и вже до смерти своеи пробувавъ въ Римѣ. Той часъ бувъ для него епохою всесторонноі дѣяльности, що проявила ся въ безчисленныхъ творахъ (всѣхъ числятъ на 1225). Сила и дозрѣлѳсть духа, пѳдготовленого останками старинноі и творами середновѣчноі штуки, розвинулась въ Римѣ до небувалои высокости, такъ що майже кождый твѳръ Рафаеля и помысломъ своимъ и выкѳнченѥмъ еще и нынѣ задивляе найбѳльшѝ таланты на тѳмъ поли.

Геній Рафаеля не находивъ собѣ запоны. Чи то символичнѝ образы, чи историчнѝ композиціи, чи библійнѝ або митологичнѝ предметы, чи хочбы звычайнѝ предметы — всюды видно въ ѥго образахъ житѐ, правду, красу, артизмъ. Рафаеля Мадонны (образы Матери Божои), ѥго Свята родина, Преображеніе Господне и т. д., притягаютъ заѳдно тысячѣ людей изъ всѣхъ сторонъ свѣта и якимсь тайнымъ божескимъ вдохновенѥмъ порываютъ духа въ свѣтъ надземного блаженьства и щастя.

Справедливо зачисляютъ Рафаеля мѣжь апостолѳвъ западного христіяньства Ѥго образы крѣплятъ сомнѣваючихъ ся, порываютъ байдужныхъ, навертаютъ невѣрныхъ. Коли въ греческѳй церквѣ дли церковного малярства зазначенѝ певнѝ границѣ, середъ котрыхъ артистъ муситъ повертати ся, такъ, що не ѥсть въ силѣ власнѝ чувства вляти въ образъ, церковь римска нѣколи не ставила такихъ запоръ одушевленому маляреви и позваляла ѥму найти свобѳднѣйшу форму для почутыхъ въ души идеалѳвъ. Зыскала на тѳмъ штука и церковь. Образы Рафаеля порушили весь цивилизованый миръ, а безчисленнѝ копіи и ѳдбитки тыхъ образѳвъ стрѣчаютъ ся зарѳвно у исповѣдникѳвъ захѳднои якъ и всхѳднои церкви, зарѳвно въ домахъ христіяньскихъ, якъ такожь и у нехристіянъ.

Дѣяльнѳсть Рафаеля зачалась за понтификату папы Юлія II., а продовжалась зъ подвоѥною ревностею за папы Льва X. Ѳнъ и малювавъ и рисовавъ, ѳнъ творивъ пляны до хорошихъ палатъ и основавъ школу, где численнѝ ученики пѳдъ ѥго проводомъ образовались въ штуцѣ малярскѳй. Три комнаты ватикану и одна велика свѣтлиця красуютъ ся до нынѣ образами и картинами безсмертного генія.

Рафаель, тѣшучись пріязнею и платнею зъ папскои касы, живъ выставно и провадивъ двѳръ истинно королевскій. Въ ѥго дружинѣ находилось завсѣгды множество малярѣвъ, котрѝ свого учителя на кождѳмъ кроцѣ сопроводжували. Женатымъ Рафаель не бувъ, хочь и залюбивъ ся „на глумъ“ въ доньцѣ одного урбиньского ремѣсника, котра ѳдтакъ переселилась до Риму на стале мешканѐ. Любку свою увѣковѣчнивъ артистъ въ кѳлькохъ своихъ препышныхъ творахъ. Она звалась Форнарина. — Рафаель умеръ 6. Цвѣтня 1520 въ самѳмъ розцвѣтѣ лѣтъ и въ повнѳй силѣ творчости. Горячка зъ дрощами въ 14-и дняхъ перетяла ѥго жизнь. Въ часѣ слабости папа кождого дня звѣдувавъ ся про здоровлѐ любого собѣ артиста и приятеля, а почувши про смерть ѥго, залявъ ся обильно слезами.

Мощи покойника зложено въ сали, где ѳнъ звыкъ бувъ працювати, а ѳдтакъ похоронено въ Пантеонѣ, где они и доси находятъ ся.

— **Святѝ жерела въ Турціи.** Зъ исторіи церковноі знаемо о руху религійнѳмъ такъ званыхъ „иконодулѣвъ“, повставшѳмъ на востоцѣ еще передъ росколомъ въ хрвстіяньскѳй церквѣ. Фанатичне обожуванѐ иконъ, представлаючихъ Спасителя, Пречисту Дѣву и Святыхъ, приняло було характеръ давнѣйшого поганьства, такъ що цѣсарь Левъ III. для ратованя правдивои вѣры ѳдъ змѣнъ и осквернења, выступивъ противъ иконодулѣвъ и въ надмѣрнѳй ревности приказавъ понищити всѣ образы и попалити публично. Многѝ, повинуючись цѣсареви, удалили зъ мѣстцъ публичныхъ образы, однакъ не спалили ихъ, а тѳлько закопали тихцемъ коло дубѳвъ и жерелъ въ надѣи, що колись змогутъ ихъ назадъ выставати на видъ публичный. Але минули цѣлѝ столѣтя, а образы хоронились закопанѝ въ своихъ мѣсцяхъ. Въ нынѣшнѳмъ столѣтю много тыхъ образѳвъ ѳднайдено, а людъ кождому ѳднайденому образу, не знаючи ѥго исторіи, надаѐ якесь надзвычайне значенѐ. Жерела и дубы прозвано пѳсля найденыхъ образѳвъ и коло нихъ побудовано каплицѣ, где горятъ „вѣчнѝ огнѣ“. Въ роковины вынайденя образу людъ и священики удаютъ ся до тыхъ каплиць, где по ѳдправѣ молитовъ всѣ забавляютъ ся, а вечеромъ зъ збанбомъ святои воды вертаютъ домѳвъ. Въ околици Константинополя ѥсть богато такихъ святыхъ жерелъ, а мѣжь ними найбѳльше славнѝ: жерело Богоматери надъ Босфоромъ, жерело св. Николая и жерело 40 мученикѳвъ въ однѳмъ зъ огородѳвъ султаньскихъ. Дня 23. Марця с. р. обходжено въ Константинополи урочистѳсть 40 мученикѳвъ. Султанъ вже скоро-свѣтъ казавъ отворити огородъ для публичного ужитку и множество людей зъ цвѣтами и дарами удалось до святого жерела. Священики благословили людъ, а служба церковна набирала до збанкѳвъ воды и роздавала людямъ При хорошѳмъ веремю пышно представляѐсь таке свято и многѝ чужинцѣ спѣшатъ тогды до святого жерела. Султанъ Абдуль-Меджидъ въ особнѳмъ письмѣ до патріярха запоручивъ свобѳдный обхѳдъ сего торжества и навѣть власнымъ грошемъ збудовавъ каплицю въ своѐмъ огородѣ. Людъ оповѣдае собѣ, що султанови въ снѣ появились були 40 мученикѳвъ и велѣли ѥму въ кожду рѳчницю вынайденя образу отвирати огородъ христіянамъ для обходу религійного.

— Липска „Illustrirte Zeitung“ помѣстила илюстрацію **волохатои дѣвчинки**, котру теперь за гроши показуютъ въ Льондинѣ. Ѥсть то шестилѣтна дѣвчина, цѣла, навѣть на лици, покрыта довгимъ, мягкимъ, якбы шовковымъ волосѥмъ. Приклонники теоріи, що рѳдъ людскій походитъ ѳдъ малпъ, незмѣрно утѣшились, найшовши „посередне существо“ межи чоловѣкомъ а малпою. Тымчасомъ при близшѳмъ розглядѣ ихъ утѣха оказалась безпѳдставною. Дѣвчинка, Крао на имя, ѥсть нѣжнои будовы тѣла, волосъ ѥи дуже буйный и творитъ гриву на карку, брови широкѝ, лискучѝ, око чорне, зѣниця широка, дугѳвки въ оцѣ нема. Будова головы пригадуе гориля. Нѳсъ ѥсть плоскій безъ вывысшеня, лиця грубѝ, звисаючѝ, и творятъ якбы торбинку, въ котрыхъ Крао громадитъ собѣ поживленѐ и зъ собою ѥго носитъ. За те въ очахъ певна интелигенція, ротъ хорошо заокругленый и выразистый, губы повнѝ зъ понаднымъ усмѣхомъ. Барва тѣла брунатно-жовта. Крао ѥсть успособленя добродушного, при тѳмъ весела, чимъ будь довольна. Радо бавитъ ся и дуже вдячна, якъ кто бавитъ ся зъ нею. Родичѣ дитины жили на выспѣ Борнео середъ старого пралѣса. Ѳдъ нихъ року минувшого купивъ дитину подорожникъ Кароль Бокъ и привѣзъ ѥѣ до Англіи. Тутъ заявила она досыть быстру понятливѳсть, бо въ протягу кѳлькамѣсячного свого побыту въ Англіи научилась яко-тако англійскои бесѣды, и вже зъ своимъ окруженемъ бодай трохи порозумѣваѐ ся. Очевидно въ тѳмъ существѣ находитъ ся выше житѐ мозкове и духове въ противоположности до малпы.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

Вп. **В. Манд.** въ Городку (на россійскѳмъ Подѳлю). Рѳчно 5 рублѣвъ. — Вп. **М Ком.** въ Кіевѣ. Попередній три рочники стоятъ разомъ 13 рублѣвъ. — **Н. Ц.** въ Черниговѣ. „Дѣлу“ передано 3 рублѣ, на „Зорю“ за першій пѳврѳкъ вписано 2½ рублѣвъ, за проче выслано книжки.

Выдае и ѳдповѣдае за редакцію **Ом. Партыцкій.** Зъ друкарнѣ Товариства „имени Шевченка“ пѳдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ IV. Львôвъ дня 15 (27.) Цвѣтня 1883. **Число 8.**

Выходитъ два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, найменше въ два аркушѣ печатнѣ.

Редакція и администрація „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **3.** улиця Фредра.

ЗОРЯ

Пренумерата выноситъ: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть року **1** зр. **25** кр.

На велиновôмъ (сатинованôмъ) паперѣ: на цѣлый рôкъ **6** зр., на пôвъ року **3** зр.

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

ЗАХАРЪ БЕРКУТЪ.

(Образъ громадского житя Карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ.)

(*Написавъ Ив. Франко.*)

II.

Стародавне село Тухля, се була велика гôрска осада зъ двома чи трема чималыми приселками, всего около пôвтора тысяча душь. Село и приселки лежали не тамъ, де лежитъ теперѣшня Тухля, але геть высше середъ гôръ, въ обширнôй подовжнôй долинѣ, що теперь поросла лѣсомъ и зове ся Запалою долиною. Въ тѝ давнѝ часы, коли йде наше оповѣданє, Запала долина не була поросла лѣсомъ, але противно, була управлена и годувала своихъ жильцѣвъ достатнымъ хлѣбомъ. Простягаючись звышь пôвъ милѣ въ довжь а мало що не пôвъ милѣ въ ширину, рôвна и намулиста, обведена зъ всѣхъ бокôвъ стрôмкими скалистыми стѣнами, высокими декуды на два або й на три сяжнѣ, долина тота була немовь обширнымъ кôтломъ, зъ котрого вылито воду. И певно, що оно й не инакше було. Чималый гôрскій потôкъ впадавъ ôдъ сходу до тои долины высокимъ на пôвтора сяжня водопадомъ, прорываючи собѣ дорогу помѣжь тѣснѝ, твердѝ скалы, и обкрутивши ся вужакою по долинѣ выплывавъ на захôдъ въ такужь саму тѣсну браму, розбиваючись помѣжь гладкѝ камѣннѝ стѣны и гуркотячи ще кôлькома водопадами, поки о чверть милѣ понизше не впавъ до Опора. Высокѝ и стрôмкѝ береги тухольскои котловины покрытѝ були темнымъ смерековымъ лѣсомъ, що надавало самôй долинѣ позôръ ще бôльшого заглубленя и якоись пустыннои тишѣ та ôдрубности ôдъ всего свѣта. Тай справдѣ, се була величезна гôрска крыѣвка, зъ всѣхъ бокôвъ тôлько зъ великимъ трудомъ доступна, — але такѝ були въ тыхъ часахъ ненастанныхъ вôйнъ, усобицъ и нападôвъ майже всѣ гôрскѝ села, и тôлько дякувати тôй своѣй неприступности, они змогли довше нѣжь подôльскѝ села охоронити своє свобôдне, стародруске житє громадске, котре деинде силували ся чимъ разъ бôльше пôдрывати гордѝ и вôйнами збогаченѝ бояре.

Тухольскій народъ живъ головно скотарствомъ. Тôлько тота долина, де лежало село, а такожь кôлька поменшихъ порѣчинъ, непокрытыхъ лѣсомъ, надавали ся до пахарства и выдавали що року богатѝ плоды ôвса, ячменю и проса. За то въ полонинахъ, що були, такъ само якъ и всѣ окружаючѝ лѣсы, власностею тухольскои громады, пасли ся великѝ отары овець, въ котрыхъ лежавъ головный скарбъ Тухольцѣвъ: зъ нихъ они добували собѣ одежу и страву и омасту и мясо. Въ лѣсахъ докола села пасли ся коровы и волы, але сама мѣсцевôсть гориста, скалиста и неприступна забороняла держати богато тяжкои, рогатои худобы. Другимъ головнымъ жерéломъ доходу Тухольцѣвъ були лѣсы. Не говорячи вже о дровахъ, котрыхъ мали безплатно и на топливо и на всякѝ будынки, — лѣсы достарчали Тухольцямъ звѣрины и лѣсовыхъ овочѣвъ и меду. Правда, житє середъ лѣсôвъ и недоступныхъ дикихъ гôръ було тяжке, було ненастанною вôйною зъ природою: зъ водами и снѣгами, зъ дикимъ звѣремъ и дикою, недоступною околицею. — але боротьба тота выроблювала силу, смѣлôсть и промыслôсть народа, була пôдставою и движучою пружиною его сильного а свобôдного громадского ладу.

Сонце вже геть схилило ся зъ полудня, коли зъ высокого верха въ тухольску долину спускало ся знакоме намъ ловецке товариство пôдъ проводомъ Максима Беркута. Передомъ ишли Тугаръ Вовкъ зъ донькою и Максимъ; решта товариства ступала за ними невеличкими купками, гуторячи о перебутыхъ ловахъ и о пригодахъ ловецкихъ. Передъ очима товариства роскрыла ся тухольска долина, облита жаркимъ сонѣчнымъ промѣнемъ, мовь велике зелене озеро зъ невеличкими чорными острôвцями. Кругъ неи, мовь высочезный паркань, бовванѣли камѣннѝ стѣны, по котрыхъ пняли ся де-де пачосы зеленои ожины. При входѣ въ долину ревѣвъ водопадъ, розбиваючись о камѣня срѣблистою пѣною; побôчь водопаду выкутый бувъ въ скалѣ вузкій вывôзъ, котрымъ ишло ся въ гору и далѣ понадъ берегомъ потока черезъ верхи и полонины ажь до угорскои краины; се бувъ звѣсный тодѣшнымъ гôрнякамъ „тухольскій прохôдъ, найвыгôднѣйшій и найбезпечнѣйшій пôсля скôльского; десять дооколичныхъ громадъ, зъ галицкого и зъ угорского боку, працювали майже два роки надъ выготовленемъ сего проходу. Тухольцѣ найбôльше працѣ приняли въ тôмъ дѣлѣ, тожь и гордили ся нимъ, якъ своимъ.

— Гляди, боярине, — сказавъ Максимъ, зупиняючись надъ водопадомъ при входѣ въ косый, въ камени кованый вывôзъ, — гляди боярине, — се дѣло тухольскои громады! Геть оттуды черезъ Бескиды тягне ся сеся дорога, — перша така дорога въ верховинѣ. Мôй батько самъ вытычувавъ єѣ на протягу пяти миль, кождый мостокъ, кожда закрутина, кождый вывôзъ на тôмъ протягу зробленый за его показомъ.

Бояринъ неохôтно якось поглянувъ горами, куды на далекій протягъ понадъ потокомъ вила ся мѣкь скалами протерта гôрска дорога. Затымъ глянувъ долѣ вывозомъ и похитавъ головою.

— Твôй батько мавъ велику власть надъ громадою? — спытавъ ôнъ.

— Власть, боярине? ôдказавъ здивованый Максимъ. — Нѣ, власти надъ громадою у насъ не маѣ нѣкто; громада маѣ власть сама, а бôльше нѣкто, боярине. Але батько мôй досвѣдченый чоловѣкъ и радо служить гро-

мадѣ. Якъ ôнъ говоритъ на радѣ громадскôй, такъ не зумѣе нѣкто другій въ цѣлôй верховинѣ. Громада радо слухає батьковои рады, — але власти батько мôй не має нѣякои и не жадає ви.

Очи Максима блыщали огнемъ щирои гордости и подиву, коли говорив про свого батька. Тугаръ Вовкъ при его словахъ въ задумѣ похиливъ голову; за то Мирослава глядѣла на Максима, не зводячи зъ него очей. Слухаючи Максимовыхъ слôвъ, она чула, що его батько ставсь для неи такимъ близькимъ, такимъ мовь рôднымъ чоловѣкомъ, немовь она ôдъ малку жила пôдъ его батькôвскою опѣкою.

Але Тугаръ Вовкъ стававъ чимъ разъ бôльше понурый, чоло его морщило ся и очи зъ выразомъ давно здержуваного гнѣву звернули ся на Максима.

— То се твôй батько бунтує Тухольцѣвъ проти мене и проти князя? — спытавъ ôнъ наразъ терпкимъ, рѣзкимъ тономъ. Немовь болющій дотыкъ вразили тѝ слова Мирославу; она зблѣдла и позирала то на батька то на Максима. Але Максимъ зовсѣмъ не змѣшавъ ся ôдъ тыхъ слôвъ, а ôдповѣвъ спокôйно:

— Бунтує громаду, боярине? Нѣ, се тобѣ неправду сказано. Вся громада гнѣвна на тебе за то, що ты присвоюешь собѣ громадскій лѣсъ и полонину, не спытавши навѣть громады, чи схоче она на те пристати, чи нѣ.

— А, такъ, ще пытати ся вашои громады! Менѣ князь дарувавъ той лѣсъ и тоту полонину, и менѣ нѣ въ кого бôльше дозволяти ся.

— Именно се и говоритъ громадѣ мôй батько, боярине. Мôй батько уцитькує громаду и радитъ пôдождати ажь до громадского суду, на котрôмъ те дѣло розбере ся.

— Громадского суду! — скрикнувъ Тугаръ Вовкъ, — то и я мавъ бы ставати передъ тымъ судомъ?

— Думаю, що и тобѣ самому се буде пожадане, — ты будешь мôгъ усѣмъ доказати свое право, успокоити громаду.

Тугаръ Вовкъ ôдвернувъ ся. Они йшли далѣ вывозомъ, котрый закручувавъ ся на серединѣ, щобы зробити дорогу не такъ похилою и не такъ небезпечною. Максимъ, идучи позаду, не зводивъ очей изъ Мирославы. Але его лице не яснѣло вже такимъ чистымъ щастямъ, якъ недовго передъ тымъ. Чимъ чорнѣйша хмара гнѣву и невдоволеня залягала на чолѣ ви батька, тымъ выразнѣйше почувавъ Максимъ, що мѣжь нимъ а Мирославою росчиняе ся якась пропасть. Впрочѣмъ ôнъ, дитя гôръ, не знаючи великого свѣта и высокихъ боярскихъ замыслôвъ, и не догадувавъ ся, яка широка и глубока тота пропасть.

Зôйшли вже на долину. Пôдъ водопадомъ творивъ потôкъ обширный, спокôйный и чистый мовь слёза ставокъ. При его берегахъ стояли великй шапки перловои шипучои пѣни; дно наѣжене було великими и малыми обломами скалъ; прудкй мовь стрѣлы петруги блискали помѣжь камѣнямъ своими перлово-жовтыми, червоно цятковаными боками; въ ôддали долѣ камѣнною стѣною ревѣвъ водопадъ, мовь живый срѣбный стовпъ, играючи до сонця всѣми барвами веселки.

— Що за пречудне мѣсце, — ажь скрикнула Мирослава, вдивляючи ся въ водовадъ и окружаючй его, дико пошарпанй скалы, обведенй зъ горы темнозеленою габою шумячого лѣса.

— Се наша Тухольщина, нашь рай! — сказавъ зъ запаломъ Максимъ, обкидаючи окомъ долину и горы и водопадъ зъ такою гордостю, зъ якою мало котрый царь обзирає свое царство.

— Тôлько менѣ вы затроюєте житя въ тôмъ раю, — сказавъ гнѣвно Тугаръ Вовкъ.

Нѣкто не ôдзывавъ ся на тѝ слова; всѣ троє йшли мовчки дальше. Ось уже доходили до села, що роскинуло ся густыми купами порядныхъ, драницями крытыхъ хатъ, густо обсаджене рябиною, вербами та розлогими грушами. Народъ робивъ у полю; тôлько старй дѣды, поважнй, сивобородй, похожали коло хатъ, то дещо тешучи, то плетучи сѣти на звѣря та на рыбу, то розмовляючи о громадскихъ та господарскихъ дѣлахъ. Максимъ кланявъ ся имъ и витавъ ихъ голосно, пріязно; далѣ и Мирослава почала витати старыхъ Тухольцѣвъ, що стояли на дорозѣ; тôлько Тугаръ Вовкъ ишовъ понурый та нѣмый, навѣть поглянути не хотѣвъ на тыхъ смердôвъ, що смѣли супротивляти ся волѣ его князя. Ажь ось насередъ села зъ ними пострѣчала ся дивна компанія. Три старцѣ, убранй по празничному, несли дорогою на высокôй, гарно точенôй и оздôбно срѣбломъ окованôй дручинѣ великій, такожь срѣбломъ окованый ланцухъ, выробленый суцѣльно зъ однои штуки дерева въ видѣ перстеня нерозрывного и въ собѣ замкнутого. Понадъ тымъ ланцухомъ повѣвала червона, кармазинова, срѣбломъ вышивана хоругвь. Три старцѣ йшли повôльно. Передъ кождымъ дворищемъ они зупиняли ся и вызывали голосно хозяина по имю, а коли той, або кто небудь изъ жильцѣвъ дворища явивъ ся, они говорили:

— Завтра на *копу!* — и ишли дальше.

— Се що за дивоглядія? спытавъ Тугаръ Вовкъ, коли старцѣ почали наближати ся до нихъ.

— Хибажь ты не видавъ ще такого? — спытавъ его здивованый Максимъ.

— Не видавъ. У насъ коло Галича нема того звычаю.

— На копу скликаютъ, на раду громадску, — сказавъ Максимъ.

— Я гадавъ, що попы зъ хоругвою, — почавъ насмѣхати ся Тугаръ. У насъ коли скликаютъ на копу, то скликаютъ по-тиху, передаючи зъ хаты до хаты копне знамено.

— У насъ копне знамено обноситъ ся по селѣ отсими закличниками; они повиннй кождого громадянина по имю закликати на копу. И тебе закличутъ, боярине.

— Нехай собѣ кличутъ, я не прійду! Нѣчого мене не обходитъ ваша копа. Я ту зъ княжои волѣ и можу самъ збирати копу, коли се буду вважати потрѣбнымъ.

— Ты... самъ.... збирати копу? спытавъ зачудованый Максимъ, — безъ нашихъ закличникôвъ? безъ нашого знамена?

— У мене свои закличники и свое знамено.

— Алежь на твою копу нѣкто зъ нашихъ громадянъ не пôде. А наша копа якъ осудитъ, такъ въ нашôй громадѣ й буде.

— Побачимо! — сказавъ гнѣвно и уперто Тугаръ Вовкъ.

Въ ту пору наблизили ся нашй пѣшоходы до закличникôвъ. Побачивши боярина, закличники поставили знамено, а оденъ изъ нихъ ôдозвавъ ся:

— Боярине Тугаре Вовку!

— Ось я, — ôдповѣвъ бояринъ понуро.

— Завтра на копу!

— Чого?

Але закличники на се не ôдповѣли нѣчого и пôшли дальше.

— Не ихъ дѣло, бояринe, говорити, чого, — пояснявъ Максимъ, стараючись якъ мога злагодити неохоту бояринa до тухольскои рады громадскои. По довшôй мовчанцѣ, пôдчасъ котрои они все йшли селомъ, Максимъ знова зачавъ говорити:

— Бояринe, позволь менѣ, недосвѣдченому, молодому, сказати тобѣ слово.

— Говори! — сказавъ бояринъ.

— Прійди завтра на копу!

— И пôддати ся вашому хлопскому судови?

— Щожь, бояринe, — тухольска громада судитъ по справедливости, а справедливому судови хиба встыдъ пôддати ся?

— Таточку! вмѣшала ся и Мирослава до тои розмовы, — зроби такъ, якъ Максимъ каже! Максимъ добре каже! Ôнъ уратувавъ моє житє, — ôнъ же-жь не схотѣвбы тобѣ зле радити; ôнъ знає добре тутешнй звычаѣ.

Тугаръ Вовкъ мимоволѣ усмѣхнувъ ся на тоту, правдиво жѣночу льогику, але чоло єго швидко знова наморщило ся.

— И вже ты протуркала менѣ уши тымъ Максимомъ! — сказавъ ôнъ. — Ну, уратувавъ тобѣ житє, я и вдячный єму за то, и коли хочешь, дамь єму пару волôвъ. Але ту знова о иншй рѣчи йдє, до котрыхъ нѣщо мѣшати ся нѣ тобѣ нѣ Максимови.

— Нѣ, бояринe, — ôдказавъ на се Максимъ, — ты чей не хочешь унизити мене ôдплатою за моє незначуче дѣло. Анѣ я, анѣ батько мôй не пріймемо такои ôдплаты. А то, що я тебе прошу прійти завтра на копу, я роблю тôлько въ щирои прихильности. Я радъ бы, бояринe, щобы мѣжь тухольскою громадою а тобою була згода.

— Ну, нехай и такъ, — сказавъ въ кôнци Тугаръ Вовкъ, — прійду завтра на тоту вашу раду, — але не на то, щобъ ѣй пôддати ся, але на то, щобъ побачити, що се за рада буде.

— Прійди, бояринe, прійди, — скрикнувъ радôсно Максимъ, — побачишь самъ, що тухольска громада умѣє бути справедливою.

Приреченє Тугара Вовка облекшило серце Максима. Ôнъ ставъ веселый, говôркій, показувавъ Мирославѣ на право и на лѣво, що було гарного и цѣкавого, а гарного и цѣкавого докола було богато. Нашй пѣшоходы були саме середъ села и на серединѣ тухольскои долины. Стрôмкй скалистй береги кôтловины свѣтлѣли ся по обохъ бокахъ далеко, мовь рôвнй, высокй мармуровй муры. Потôкъ плывъ посередъ села, туйже коло дороги, шумѣвъ и пѣнивъ ся, розбиваючись по камѣню, котрымъ усѣяне було єго дно, и навѣваючи свѣжій холодъ на всю долину. По обохъ бокахъ потока, помимо того, що береги єго були досыть высокй, прорѣзанй въ намулѣ давного озера, побудованй були тамы зъ рѣчного камѣня и грубыхъ смерековыхъ палѣвъ та колодъ, щобы охоронити село ôдъ выливу. Всюды черезъ потôкъ поробленй були выгôднй зъ поручами кладки, а заразъ поза тамами йшли скопанй грядки зъ фасолею и горохомъ, що вили ся въ гору по тычиню, зъ бураками и капустою, а такожь загоны пшеницѣ, що чистыми, яснозелеными пасмугами простягали ся далеко поза хаты. Хаты були чисто обгороджень и харно удержуванй; стѣны зъ гладкого делиня, котре не обмазувалось глиною, але кôлька разôвъ до року мыло ся и скоблило ся рѣчными черепницями, а тôлько тамъ, де одна делина сходила ся зъ другою, въ вузкихъ пасмугахъ полѣпленй глиною и побѣленй паленымъ вапномъ, выглядали дуже гарно середъ зеленыхъ вербъ и грушь. При входѣ до кождого дворища стояли двѣ липы, мѣжь котрыми привязанй були гарно плетень въ всякй узоры ворота. Майже надъ кождыми воротами, на жердцѣ, висѣла прибита якась хижа птиця: то сова, то сорока, то ворона, то яструбь, то орелъ, зъ широко роспластаными крылами и звислою до долу головою: се були знаки духôвъ-опѣкунôвъ дому. За хатами стояли стайнѣ и другй господарскй будынки, всѣ пôдъ драницями и зъ грубезныхъ, тесаныхъ брусôвъ збудованй; тôлько нечисленнй обороги були зъ соломы и насторчували де-де свои золото-жовтй, остроруглй чубы до горы помѣжь чотырма высокими оборожинами.

— Ось мого батька двôръ, — сказавъ Максимъ, показуючи на оденъ двôръ, нѣчимъ не ôдмѣнный ôдъ другихъ. Передъ домомъ не бухо нѣкого, але дверѣ до сѣней були ôдчиненй, а въ стѣнѣ до полудня прорубанй були два невеличкй квадратовй отворы, котрй въ лѣтѣ оставались або зовсѣмъ отворенй або закладались тонкими и наповъ прозôрчастыми гипсовыми плытками, и на зиму крôмъ того забивались дощаными ôконницями. Се були тодѣшнй ôкна.

Мирослава цѣкаво позирнула на те гнѣздо Беркутôвъ, надъ котрого ворôтьми справдѣ висѣвъ недавно вбитый величезный беркутъ, ще й по смерти немовь грозячи своими могучими, зелѣзными пазорами и своимъ чорнымъ, въ каблукъ закривленымъ дзюбомъ. Затишно, супокôйно и ясно було на тôмъ обôйстю; потôкъ ôддѣлювавъ єго ôдъ гостинця, перекиненый широкою кладкою, и журчѣвъ стиха та плескавъ хрустальною филею о камѣнну таму. И Тугаръ Вовкъ позирнувъ туды.

— Ага, то ту сидитъ той тухольскій владика. Ну, радъ я пôзнати єго. Побачимо, що се за птиця!

Максимъ хотѣвъ попрощати бояринa и єго доньку и звернути до дому, але щось немовь тягло єго йти зъ ними дальше. Мирослава немовь порозумѣла се.

— Чи вже вертаєшь до дому, — спытала она, ôдвертаючись, щобъ скрыти своє помѣшанє.

— Хотѣвъ було вертати, але нехай и такъ, — проведу васъ єще черезъ тѣснину до вашого двора.

Мирослава утѣшила ся, сама не знаючи чого. И знова пôшли они долѣ селомъ, гуторячи, озираючись на всѣ боки, любуючись одно однымъ, голосомъ, присутностю, одно для другого забуваючи о всѣмъ окружаючôмъ, о батькахъ, о громадѣ. И хоть въ цѣлôй розмовѣ анѣ однымъ словомъ не згадували о собѣ, о своихъ чуствахъ и надѣяхъ, але й скрôзь найрôвнодушнѣйшу ихъ бесѣду тремтѣло тепло молодыхъ, першою любовою огрѣтыхъ серць, проявляла ся таємнича сила, що притягала до себе тй двѣ молодй, здоровй и гарнй истоты, чистй и незопсованй и въ своѣй невинности навѣть не думаючй о перепонахъ, якй мусѣла стрѣтити ихъ молода любовь.

И Тугаръ Вовкъ, що йшовъ передомъ въ важкôй, понурôй задумѣ та мѣркувавъ надъ тымъ, якъ бы ту завтра стати гôдно и въ цѣлôмъ блеску передъ тыми смердами и показати имъ свою повагу та высшôсть, — и Тугаръ Вовкъ не запримѣтивъ нѣчого мѣжь молодыми людьми; одно тôлько гнѣвало єго, що той молодый парубокъ такій смѣлый и такъ поводитъ ся зъ нимъ и зъ єго донькою, мовь зъ рôвными собѣ. Але до пори, до часу ôнъ здержувавъ свôй гнѣвъ.

Минули вже село и зближали ся до того мѣсця, де

тухольска кôтловина замыкала ся, пропускаючи тôлько вузкою скалистою брамою потôкъ въ долину. Сонце вже похилило ся гетъ зъ полудня и стояло надъ вершиною лѣса, купаючи своє косе промѣнє въ журчачихъ филяхъ потока. Ôдъ скалъ, що затѣнювали выплывъ потока зъ тухольскои долины, лежали вже довгѝ тѣни; въ самôй тѣснинѣ було сумрачно, холодно и слизько. Доломъ розбивала ся вода потока о величезне, купами ту навалене камѣнє, а въ горѣ высоко шумѣли величезнѝ смереки и буки. Понадъ самымъ потокомъ, зъ обохъ бокôвъ, вели прокованѝ въ скалахъ выгôднѝ стежки — такожь дѣло Тухольцѣвъ. Якась дрожь проняла Мирославу, коли входила въ тоту дивовижну „камѣнну браму": чи то ôдъ пануючого ту холоду, чи ôдъ вохкости, чи Богъ знає ôдъ чого, — она взяла батька за руку и притисла ся до него.

— Яке страшне мѣсце! — сказала она, зупиняючись въ самôй тѣснинѣ и озираючись кругомъ та до горы. И справдѣ, мѣсце було незвычайне, дике. Протôкъ був вузкій, може на три сяжнѣ, не бôльше, за-вширки, и такъ гладко прорѣзаный рвучою гôрскою водою въ пѣсковôй скалѣ, що незнающій був бы мôгъ присягнути, що се людскихъ рукъ робота. А передъ самымъ проходомъ стоявъ на сторчь величезный камѣнный стовпъ, у споду гетъ пôдмытый водою и для того тоншій, а въ горѣ немовь головатый, поросльій папоротю та карловатыми берѣзками. Се був широко звѣсный *Сторожь*, котрый, бачилось, пильнувавъ входу въ тухольску долину и готовъ був упасти на кождого, кто въ ворожôй цѣли вдиравъ ся-бъ до сего тихого, щасливого закутка. Самъ Тугаръ Вовкъ почувъ якійсь холодъ за плечима, зирнувши на того страшного Сторожа.

— Тьфу, яка небезпечна каменюка! сказавъ ôнъ, — такъ нависла надъ самымъ проходомъ, що бачитъ ся, туй-туй упаде!

— Се святый камѣнь, боярине, — сказавъ поважно Максимъ, — ему що весны складаютъ вѣнки зъ червоного огнику, — се нашъ Сторожь тухольскій.

— Ехъ, все у васъ ваше, все у васъ святе, все у васъ тухольске, — ажь слухати обридло! скрикнувъ Тугаръ Вовкъ. Немовь то поза вашою Тухольщиною вже й свѣта нема!

— Для насъ и справдѣ нема свѣта, — ôдказавъ Максимъ. Мы надъ все любимо свôй кутикъ, — коли бы такъ кождый другій любивъ свôй кутикъ, то певно всѣ люде жилибъ на свѣтѣ спокôйно и щасливо.

Максимъ въ своѣй невиннôй щирости й не розумѣвъ, якъ чутко вколовъ ôнъ въ серце боярина тыми словами. Ôнъ не зауважавъ такожь, якими злобными очима позирнувъ на него Тугаръ Вовкъ. Звертаючи ся до Мирославы, Максимъ зачавъ далѣ спокôйнымъ, теплымъ голосомъ:

— А про той камѣнь, про нашого Сторожа, я вамъ роскажу, що чувъ ôдъ батька. Давно то, дуже давно дѣялось, ще коли велиты жили въ нашихъ горахъ. То ту, де теперь наша Тухля, стояло велике озеро; сеся кôтловина була ще зовсѣмъ замкнута и тôлько черезъ верхъ текла вода. Озеро се було закляте; въ нѣмъ не було нѣчого живого, нѣ рыбки, нѣ хробачка; зъ него звѣрина, котра напила ся, мусѣла згинути, а птиця, що хотѣла перелетѣти понадъ него, мусѣла впасти въ воду и утопити ся. Озеро було пôдъ опѣкою Мораны, богинѣ смерти. Але разъ стало ся, що царь велитôвъ посваривъ ся зъ Мораною и щобъ зробити ѣй на перекôръ, ударивъ своимъ чародѣйскимъ живущимъ молотомъ о скалу и розваливъ стѣну, такъ що вся вода зъ заклятого озера выплыла и стратила свою дивну силу. Цѣла околиця раптомъ ожила пôсля того благодатного удару: дно озера стало ся плодючою долиною и зазеленѣло ся буйными травами та цвѣтами; въ потокѣ завели ся рыбы, помѣжь камѣнємъ всяка гадь, въ лѣсахъ звѣрина, въ воздусѣ птиця. За те розлютила ся Морана, бо она не любитъ нѣчого живого, и закляла царя велитôвъ въ отсей камѣнь. Але долинѣ самôй не могла нѣчого зробити, бо не могла назадъ вернути мертвящои воды, що выплыла зъ озера; якъ бы була вернула назадъ всю воду до краплины и заткала отсей въ скалѣ выбитый прохôдъ, то булабы знôвъ царицею нашихъ гôръ. А такъ, то хочь царь велитôвъ и не жие, то и Морана не має вже ту власти. Але царь велитôвъ не зовсѣмъ погибъ. Ôнъ трває въ тôмъ камени и пильнує сеи долины. Кажутъ, що колись Морана ще разъ зберe свою силу, щобы нею звоювати нашу Тухольщину, але отсей заклятый Сторожь упаде тогдѣ на силу Мораны и роздавитъ єѣ собою.

Зъ дивнымъ чутємъ слухала Мирослава тои повѣсти; глубоко она щемѣла ѣй въ серци, — ѣй такъ бажало ся стати пôдъ рукою того доброго и животворного царя велитôвъ до бою зъ силою Мораны; кровь живѣйше заграла въ ѣи молодôмъ серци. Якъ сильно, якъ горячо любила она въ тôй хвили Максима!

А Тугаръ Вовкъ, хочь и слухавъ Максимовои повѣсти, але, бачилось, не дуже вѣривъ въ ню, тôлько ще разъ обернувъ ся, позирнувъ на камѣнного тухольского Сторожа и зъ погордою усмѣхнувъ ся, немовь подумавъ собѣ: отъ дурнѝ смерды, въ якôй дурници покладаютъ свою гордôсть и свою надѣю!

Вже нашѝ пѣшоходы минули вузкій протôкъ тухольского потока и выйшли на ясный свѣтъ. Передъ ихъ очима раптомъ розкинулась довга, крутыми горами обмежена долина Опору, котра генъ-генъ сходила ся зъ долиною Стрыя. Сонце вже клонило ся на захôдъ и горячимъ пурпуромъ меркотѣло въ широкихъ филяхъ Опора. Тухольскій потôкъ скажеными скоками и зъ лютымъ шумомъ гуркотѣвъ до долу, щобъ скупати ся въ Опорѣ. Єго вода, прямо ôдбиваючи въ собѣ заходову червонь, выглядала мовь бурхаюча зъ величезнои раны кровь. Довола шумѣли темнѣючѝ вже лѣсы.

Хвилю стояли нашѝ пѣшоходы, наповаючись тою безсмертною и живущою красою природы. Максимъ немовь вагувавъ ся на якôйсь думцѣ, котра засѣла въ єго головѣ и насилу просила ся на волю. Далѣ ôнъ зôбравъ ся зъ ôдвагою и приближивъ ся до Тугара Вовка, тремтячи и червонѣючись.

— Боярине-батьку, — сказавъ ôнъ незвычайно мягкимъ и несмѣлымъ голосомъ.

— Чого тобѣ треба?

— Позволь менѣ бути твоимъ найщирѣйшимъ слугою....

— Слугою? Щожь, се не трудне, — прійди зъ батькомъ и наймись, коли конче хочешь на службу.

— Нѣ, боярине, не такъ ты зрозумѣвъ мене... Позволь менѣ бути твоимъ сыномъ!

— Сыномъ? Алежь у тебе є свôй батько, и якъ чую, далеко лѣпшій и справедливѣйшій и мудрѣйшій ôдъ мене, коли завтра буде мене судити!

Бояринъ гôрко, ѣдовито всмѣхнувъ ся.

— Я хотѣвъ сказати, — поправивъ Максимъ, —

хотѣвъ сказати ще не такъ. Боярине, ôддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своѣи!

Грôмъ зъ ясного неба не бувбы такъ перелякавъ Тугара Вовка, якъ тѝ горячѝ, намѣтнѝ слова молодого легиня. Ôнъ ôдступивъ два кроки назадъ и прошибаючимъ, зъ гнѣву и погорды змѣшанымъ поглядомъ мѣривъ бѣдного Максима ôдъ нôгъ до головы. Лице его було недобре, ажь сине, зубы ему зацѣпило, губы дрожали.

— Смерде! — скрикнувъ ôнъ наразъ, ажь дооколичнѝ горы залунали тымъ проклятымъ окликомъ, — що се за слова смѣешь ты говорити до мене! Повтори ще разъ, бо се не може бути, щобы я справдѣ чувъ те, що менѣ причуло ся.

Грôзный крикъ бояринa збудивъ и въ Максимѣ его звычайну смѣлôсть и рѣшучôсть. Ôнъ выпростувавъ ся передъ бояриномъ, мовь молодый, пышный дубчакъ, и сказавъ лагôднымъ, але певнымъ голосомъ:

— Нѣчого злого я не сказавъ тобѣ, боярине, — нѣчого такого, що бы приносило нечесть тобѣ або твоѣй доньцѣ. Я просивъ тебе о руку твоѣи доньки, котру я люблю, якъ ѣи нѣкто въ свѣтѣ не буде любити. Не вжежь мѣжь твоимъ боярскимъ а моимъ мужицкимъ родомъ така велика пропасть, щобъ ѣи любовь не могла перебути. Тай чимъ жежь ты такъ дуже высшій ôдъ мене?

— Мовчи, смерде! перебивъ его лютымъ крикомъ Тугаръ Вовкъ. Рука моя судорожно стискаѥ рукоять меча, щобъ заткати нимъ твою глупу гортань. Одно тôлько ратуѥ тебе ôдъ моѣи мести — а се то, що ты нынѣ выратувавъ доньку мою зъ небезпеченьства. Инакше лягбы ты въ тôй хвили трупомъ за такѝ слова. И ты, безумный, мôгъ подумати, мôгъ посмѣти, пôдносити очи свои до неи, до моѣи доньки?... Се за то, що я и она говоримо зъ тобою по людски, а не копаемо тебе, якъ собаку! И ты думавъ, що ратуючи ôдъ пазорôвъ медведя ты здобувъ ѣ для себе, якъ бранку? О, нѣ! Коли-бъ мало на таке прійти, то волѣлабъ она згинути въ кровавыхъ обнятяхъ дикого звѣря, анѣжь малабы тобѣ дôстати ся!

— Нѣ, боярине, — не такъ кажи! Волѣвбы я згинути въ лапахъ медведя, анѣжь бы мавъ оденъ ѣи волосокъ бути ушкожденый.

Мирослава ôдвернула ся при тыхъ словахъ, щобъ скрыти ôдъ батька и ôдъ Максима довго здержуванѝ слёзы, що теперь брызнули зъ ѣи очей. Але Тугаръ Вовкъ не зважавъ на ню и говоривъ дальше.

— И ты, пôдлый хамôвъ роде, смѣешь рôвнати ся зо мною? зо мною, котрый вѣкъ звѣкувавъ мѣжь князями, котрый удостоивъ ся княжои похвалы и надгороды за рицарскѝ дѣла, котрого донька може выбирати собѣ жениха мѣжь найпершими и найславнѣйшими молодцями въ краю? И я мавбы дати ѣ тобѣ, смердови, до твого тухольского гнѣзда, де бы она зôвяла, зсохла и пропала въ нуждѣ? Нѣ, нѣ, иди гетъ, бѣдный хлопче, ты не сповна розуму, ты сказавъ свои слова въ нападѣ божевôльства!

Максимъ бачивъ теперь, що его надѣѣ розбитѝ, що бояринъ надто высоко цѣлитъ, надто гордо глядитъ на него. Хочь и якъ тяжко приходилось ему, але нѣчого було дѣлати.

— Боярине, боярине, — сказавъ ôнъ сумнымъ, теплымъ голосомъ, — за надто ты высоко пôднявъ ся на крылахъ гордости, — але уважай! Доля тыхъ звычайно найвыше пôдноситъ, котрыхъ думаѥ найнизше зопхнути. Не горди бѣдными, не горди низкими, не горди робучими, боярине, — бо кто ще знаѥ, до котрои кто керницѣ прійде воду пити!

— Ты ще смѣешь менѣ науки давати, гаде? — скрикнувъ розлюченый Тугаръ Вовкъ, и очи его заблыщали безумнымъ гнѣвомъ. — Прочь менѣ зъ очей, а то, Богомъ кленусь, не буду нѣ на що зважавъ, а просаджу тя отсимъ ножемъ, якъ просадивъ нынѣ рано медведя!

— Не гнѣвай ся, боярине, за слова дурного хлопця, — ôдказавъ все спокôйный Максимъ. Прощай! Прощай и ты, моя зоре, що блиснула менѣ такъ пречудно на одну днину, а теперь мусишь на вѣки для мене померкнути! Прощай и будь щаслива!

— Нѣ, годѣ мовчати, — сказала наразъ Мирослава, рѣшучо обертаючись, — я не померкну для тебе, молодче, я буду твоя.

Тугаръ Вовкъ, мовь остовпѣлый, глядѣвъ на свою доньку и вже ажь теперь не знавъ, що ему робити.

— Доню, а се що ты кажешь? — скрикнувъ ôнъ.

— Те, що чуешь, таточку. Ôддай мене за Максима! Я пôду за него.

— Дурна дѣвчино, сего не може бути!

— Стрѣбуй, а побачишь, що може.

— Ты въ горячцѣ говоришь, доню, — ты перелякала ся дикого звѣря, ты недужа!...

— Нѣ, таточку, я здорова, и кажу тобѣ ще разъ, и кленусь передъ оттымъ яснымъ сонцемъ, що саме своими золотыми устами дотыкаѥ ся землѣ, що сей молодець муситъ бути моимъ! Сонце, будь свѣдкомъ!

И затымъ она взяла за руку Максима и горячо прилипла устами до его устъ. Тугаръ Вовкъ не мôгъ стямити ся, не мôгъ здобути ся и на оденъ рухъ, и на одно слово.

— А теперь, молодче, йди домôвь и не лякай ся нѣчого. Мирослава присягла, що буде твоею, и Мирослава зумѣе додержати присяги. А мы, таточку, спѣшѣмо до дому! Онде въ долинѣ наша хата, — а отъ и нашѝ гостѣ надходятъ.

И сказавши се, дивна дѣвчина взяла нетямного зъ диву батька за руку и пôшла зъ нимъ долѣ горою. А Максимъ довго ще стоявъ на мѣсци, очарованый, щасливый. Въ кôнци прочунявъ ся, и упавши лицемъ на землю, помоливъ ся заходячому сонцю, такъ якъ молили ся его дѣды и прадѣды, якъ моливъ ся тайкомъ и его батько. Ôдтакъ вставъ и тихою ходою пôшовъ до дому.

(Дальше буде.)

Воздвиженьскій и Дашковичъ.

II.

На Братскôй улици, проти самого монастыря, къ полудню, була оселя купця Сидора Сухобруса. Оселя стояла садомъ звернена до Братства, а ворôтьми выходила зъ другого боку на другу улицю. Половина грунту була засаджена добрымъ садомъ. Садъ бувъ старый, роскôшный. Высокѝ стовбуры дерева, рôвнѝ якъ кольоны, высоко роскидали рясне гиля. Дерева було такъ повно, що садъ здававъ ся пышнымъ кошикомъ, въ котрôмъ було накладено китиць такъ тѣсно, що они зъ всѣхъ бокôвъ вылазили ажь за край. Яблонѣ, грушѣ

черешнѣ гилями вылазили въ чужй дворы, стелились на чорну покрôвлю возовень и коморъ, схиляли ся надъ тротуаромъ, зачѣпаючи прохожихъ за головы. Садъ бувъ старый, якъ бувъ старый и его господарь Сидоръ Сухобрусъ.

Старый мурованый будынокъ стоявъ не на улицю, а середъ двора проти воротъ. Онъ бувъ такъ збудованый, якъ будували домы въ старовину: въ ганкомъ, въ довгими сѣньми черезъ цѣлый дôмъ, въ другими дверима въ садъ. Сѣни роздѣляли его на двѣ половины: въ одного боку була пекарня и велика хата для челяди, въ другого боку хозяйскй комнаты. Товстй на аршинъ стѣны показували, що дôмъ бувъ давный. Вже Сидоръ самъ попрорубувавъ бôльшйôкна, повыкидавъ зъ ôконъ зелѣзне перехрестя. Тôлько въ его комнатѣ зостало ся старе маленьке ôкно зъ верху трохи закруглене, зъ зелѣзнымъ перехрестямъ, ще й острыми кручками на обидва боки. Здав ся, господарь думавъ не тôлько сховати грошѣ ôдъ злодѣя, але ще мавъ злу думку покололи злодѣеви руки и лице, щобъ не квапивъ ся темнои ночи на чуже добро.

Сухобрусъ мавъ двѣ дочки. Старша звалась Марта, а менша Степанида. Сухобрусъ овдовѣвъ, и его дочки господарювали въ господѣ

Великій порядокъ и чистота, въ хатѣ и на дворѣ, показували, що Сухобрусôвны були добрй господынѣ. Дôмъ бувъ богато красшій въ серединѣ, нѣжь зъ надвору. Свѣтлиця була чиста, свѣтла, просторна; стѣны помалёванй ясножовтою барвою; помôстъ бувъ чистый, выгладженый; черезъ свѣтлицю стеливъ ся вузенькій килимъ, вытканый зъ чорныхъ и бѣлыхъ нитокъ. На стѣнахъ висѣли великй картины на паперѣ, въ чорныхъ рамахъ. Зъ однои картины выглядало лице Павла I-го, на другôй картинѣ бувъ намалёваный Кутузовъ, зъ грудьми такъ обвѣшаными стрѣчками и хрестами, що нѣде булобъ курцѣ клюнути; зъ третихъ рамъ выглядала якась царица. На другôй стѣнѣ висѣвъ портретъ якогось давного Сухобруса въ кунтуши, зъ прорѣзаными рукавами на ôдкидъ. Всю свѣтлицю дуже красила нова картина, вышита гарусомъ. На тôй картинѣ якійсь чорновусый цыганъ, въ одежи ясно-синѣй и червонôй, выгрававъ на гитарѣ. Рядомъ зъ цыганомъ висѣла дуже велика картина, де Ной, зъ бородою до пояса, благословивъ такихже бородатыхъ двохъ сынôвъ, а Хамъ, чорнявый и зъ короткою бородою, ôдвернувъ зле лице ôдъ батька. На одныхъ дверяхъ бувъ намалёваный вусатый и чубатый запорожець, котрый танцювавъ козака, держачи въ рукахъ фляшку и чарку, — сцена може прямо перенесена маляремъ зъ Братскои площади, де колись гуляли запорожцѣ по дорозѣ до Межигорского монастыря и до чернечои рясы...

На стѣнахъ свѣтлицѣ можна було читати исторію нещасного Кіева, котрого шарпали и перекидали изъ рукъ до рукъ сусѣды.

Обѣ Сухобрусовй дочки жили въ комнатѣ дуже чистôй, свѣтлôй. Самъ Сухобрусъ живъ въ сусѣднôй комнатцѣ зъ маленькимъ ôкномъ. Его комната була темна, обставлена двома великими скрынями зъ давнимъ добромъ. Она була бôльше похожа на хижку, нѣжь на хату. И въ свѣтлици, и въ комнатахъ висѣли по куткахъ невеличкй образы въ шатахъ, въ широкихъ золотыхъ рѣзаныхъ рамахъ. Передъ образами висѣли скляны лямпочки. Въ хатахъ було чисто, якъ въ келіяхъ у черниць. На ôкнахъ зеленѣли и цвѣли вазоны, а проти сонця на однôмъ ôкнѣ все грѣвъ ся гладкій сѣрый котъ.

Пôдъ самыми ôкнами коло дому цвѣли кущѣ рожѣ, бозку, ясмину, росли леліѣ, пивонія, пахучій кануперъ, оргинія, синѣли квѣтки тоѣ, навѣть росли кущѣ любистку, руты и барвѣнку, якъ передъ ôкнами сельскихъ дѣвчатъ.

Двôръ бувъ чистый. Ôдъ фѣртки до ганку и до коморы лежали по земли стежкою, збитй до купы, двѣ дошки на пôдкладкахъ зъ колодочокъ. Зъ одного боку двора, коло паркана, росли рядомъ тополѣ и шовковницѣ, котрыми такъ богатй кіевскй горы и сады.

Сухобрусъ умѣвъ малювати и ставъ на ноги зъ свого маляства. Онъ малювавъ простй образы, що купуютъ тысячѣ богомольцѣвъ зъ всеи Украины. Жадный кіевскій малярь не умѣвъ такъ догодити образами сельскимъ молодицямъ, якъ Сухобрусъ. Его образы дуже кидались въ очи своими ясными червоными и синими фарбами, и принаджували тысячѣ покупцѣвъ. Нѣкто не умѣвъ намалювати такого баского бѣлого коня пôдъ святымъ Юріемъ, такого страшного змія пôдъ конемъ, розмалёваного зеленою и червоною краскою, зъ ротомъ повнымъ огню и поломя! И швидко Сухобрусъ мавъ вже свою крамницю зъ образами проти самого *Лева*, студнѣ любимои и поважанои украиньскими селянами. Розбогатѣвши трохи, онъ почавъ держати и другу крамницю, поручь зъ першою, зъ всякимъ крамомъ. Пôдъ старôсть Сухобрусъ почавъ слабѣти на очи и мусѣвъ научити маляртву двохъ челядникôвъ, котрй сповняли его крамницю.

Пôдъ хатою Сухобруса, пôдъ паркановъ въ садѣ, въ холодку можна було кождого дня бачити великй мисники, заставленй образами, на котрыхъ протряхали свѣжй фарбы.

Сухобрусовй дочки, Марта и Степанида, були малыми дуже гарнй дѣвчатка: кароокй, чорнявй, кругличѣ, зъ ямочками на щокахъ. Они кождого дня ходили до Борисо-Глѣбского дяка зъ граматками (букварями) и числовцями пôдъ пахою. Марта була тôлько годомъ старша ôдъ своеи сестры. Але маючи одинъ рôстъ, запятй однаковыми зелеными хусточками, завязаными пôдъ бородою по-мѣщаньски, въ однаковыхъ котикахъ, крытыхъ ясноземеною матерією, они були нѣбы однолѣткиблизнята. Пôсля дяковои науки Сухобрусъ посылавъ ихъ до одного пансіона годôвъ зо два, де они выучились говорити по великоруски, выучились шити и вышивати, и грати на гитарѣ, якъ тогдѣ була мода. На тôмъ и скôнчила ся наука и просвѣта Сухобрусôвенъ. Сухобрусъ умѣвъ читати тôлько церковнй книжки, и часто заставлявъ дочокъ читати ему голосно „Житія Святыхъ“ а найбôльше Печерскихъ. Ихъ боротьба зъ злыми духами здавалась ему незвычайно цѣкавою. Неразъ можна було бачити Сухобруса въ саду на лавцѣ, зъ великою книгою „Житій“ на колѣнахъ. Надѣвши синй окуляры, въ однôй сорочцѣ и безъ шапки, онъ сидѣвъ въ свята пôдъ гилястою грушою, дуже рѣдко перекидаючи товстй и здоровй листки Печерского Патерика.

Ще зъ малку Марта и Степанида були дуже схожй своею вдачою. Обѣ они були дуже розумнй, чепурнй и веселй; обѣ були дуже упертй. Коли они самй хотѣли що робити, то не треба було и загадувати, а коли чого не хотѣли, то нѣ батько нѣ мати не мали силы ихъ присилувати. Обѣ були слухняй, але лучалось, що Марта або Степанида не хотѣла подати матери того, що лежало пôдъ рукою.

Ще зъ малку мѣжь Мартою и Степанидою не було прихильности и симпатіи. Они гуляли вкупѣ, забавляли ся, але не було мѣжь ними щирои любови.

— Або зъ васъ, дочки, будутъ великій газдынѣ, або великій злиднѣ, бувало жартує Сухобрусъ, гладячи по головѣ своихъ дочокъ.

Сухобрусъ помыливъ ся: зъ его дочокъ выйшли розумнѝ и господарнѝ панны, зъ великою енергіею, зъ великою охотою до працѣ, але за те палкѝ и сердитѝ. Они такъ добре держали дѽмъ, такъ умѣли дбати, якъ ихъ покѽйна мати, тѽлькожь часто дѽставало ся ѽдъ нихъ и „старому“. Ѽнъ бувъ въ рукахъ своихъ дочокъ и часто не мавъ волѣ выпити чарку, якъ того не хотѣло ся дочкамъ.

Въ городскѽмъ пансіонѣ они трохи захопили романтизма разомъ зъ тогдѣшними сентиментальными великорускими романсами, котрѝ приблудились на Украину зъ романтичною велико-рускою литературою. Забравши въ руки гитары, они любили спѣвати жалѽбнымъ голосомъ: „Стонетъ сизый голубочекъ! Стонетъ онъ и день и ночь!“ И росказавши въ пѣсни, якъ той „голубочекъ“ потерявъ милу, якъ ѽнъ побиваръ ся и по-просту сказати, згинувъ ѽдъ любови, они задумувались, зѽтхали и довго дивились въ ѽдчинене ѽкно, де въ саду цвѣли квѣтки, а на коморахъ купою сидѣли „голубочки“, що и не думали гинути ѽдъ любови. Любили они спѣвати Сковородину пѣсню: *„Бѣдну птичку уловили и въ хлѣточку посадили“* перемѣняючи украиньскѝ слова на великорускій ладъ. И они справдѣ жалкували за тою птичкою. И часомъ, вылаявши добре въ пекарни наймичокъ та приказчикѽвъ, покричавши на батька, они выходили въ садъ мѣсячнои ночи, довго ходили пѽдъ высокимъ деревомъ, марили про *бѣдну птичку* и *сизого голубочка*. А марили они, бо вже наближавъ ся часъ и пора думати про якого небудь голубочка. И зъ ѽдкиль ѽнъ прилине? и якій ѽнъ буде: чи чорнявый чи русявый, чи купець, чи воѣнный, чи може ученый?

До Сухобруса почали учащати молодѝ люде зъ своихъ таки купцѣвъ. Всѣ знали, що Сухобрусъ мавъ грошѣ въ банку и що мавъ ихъ доволѣ и въ скрини. И панны були гарнѝ. Але якось нѣ одинъ не припадавъ имъ до вподобы. Були мѣжь ними люде и богатѝ, и гарнѝ, та за те нерозумнѝ, простѝ. Марта и Степанида, розумнѝ зъ роду, хотѣли выбрати собѣ женихѽвъ не дуже темныхъ купцѣвъ, бо и самѝ були въ пансіонѣ. Сухобрусѽвны убирали ся богато: въ шовковѝ сукнѣ, аксамитовѝ бурнусы.

Пышно убравшись, они приходили кождои недѣлѣ до Братскои церкви. Молодѝ люде ставали при выходѣ зъ церкви, въ два ряды коло великихъ дверей до самои дзвѽницѣ, и безъ церемоніи оглядали кожду панну. Сухобрусѽвны шелестѣли шовкомъ и гордо проходили мѣжь тыми лавами паничѣвъ. Паничѣ ихъ знали на лице. Ихъ примѣтили тамъ Воздвиженьскій и Дашковичь.

Студенты знали всѣхъ паннѽвъ, котрѝ бували въ Братскѽй церквѣ и давали кождѽй прозвище або по одежи, або по лици. Одныхъ паннѽвъ звали *чорненькими*, другихъ *бѣленькими*, иншихъ *гвоздичками* або *чорнобривцями*. Сухобрусѽвенъ они звали *пальмами*. Мѣжь всѣма паннами на Подолю не було рѽвнѣйшихъ, показнѣйшихъ ѽдъ нихъ. Великѝ на рѽстъ, пышнѝ и гордѝ ходою, лицемъ щирѝ Украинки, чорнобровѝ и карооки, они справдѣ здавались роскѽшными пальмами Индіи середъ дрѽбныхъ дѣвчатъ.

Разъ въ недѣлю, лѣтного теплого вечера, була гулянка въ царскѽмъ саду. На первѽй алеи, недалечко ѽдъ теперѣшного царского двѽрца, трудно було протиснутись, такъ було богато народа. Музики весело гремѣли. Цѣлѝ купы мѣщанъ сновались по меншихъ алеяхъ. Богато людей сидѣло по горахъ понадъ Днѣпромъ — они дивились на пышну картину тихого Днѣпра, закиданого барками, байдаками и плотами (дарабами), дивились на зеленѝ островцѣ, на темный заднѣпряньскій бѽръ. Марта и Степанида, одягненѝ въ легкѝ бѣлѝ сукнѣ, гуляли на первѽй алеи. Они замѣтили, що слѣдкомъ за ними ходило три паничѣ. Чи повертали они на боковѝ алеѣ, чи спускались они въ долину, де теперь *Шато*, чи выходили на гору, паничѣ ходили за ними слѣдкомъ и часто забѣгали на зустрѣчь. Они примѣтили велику фигуру Воздвиженьского, присадковатого Калімері, чорнявого Дашковича, и заразъ пѽзнали студентѽвъ. Сѣдали они, сѣдали и паничѣ; вставали они, вставали и паничѣ. Паннамъ те сподобало ся, и они почали нарокомъ крутитись по алеяхъ, манячи слѣдкомъ за собою паничѣвъ.

Сухобрусѽвны вернулись до дому на заходѣ сонця, посѣдали коло ѽконъ, ѽдчиненыхъ въ садъ, и напившись чаю, забрали гитары и почали грати та спѣвати „Сизого голубочка“ и „Бѣднои птички“. А спѣваючи тыхъ пѣсень, они не спускали зъ думки тыхъ молодыхъ студентѽвъ, котрѝ такъ довго бѣгали слѣдкомъ за ними. А може то моя доля знайшла мене сего дня въ саду? такъ думала кожда зъ нихъ. А чудовый тихій вечеръ, а сине небо, палаюче огнемъ на заходѣ, а зеленый садъ зъ густою тѣнею, все то роздражнювало нервы, ворушило серце, котрому прийшла своя черга.

Послалась нѽчь надъ Кіевомъ; вже погасъ червоный ѽдблескъ на высокихъ верхахъ Андрея и Михайловского монастыря, а Марта зъ Степанидою все сидѣли коло ѽкна. Резеда розливала тонкѝ пахощѣ и сповнила ними всю хату. Они зновъ заграли и заспѣвали „Звукъ унылый фортепіяна“. И голосы ихъ були дуже гарнѝ, и пѣсня якъ сама спѣвала ся въ чистѽмъ повѣтрю, але думы брали перевагу. Кождѽй хотѣлось марити мрѣями.

Обѣ панны пѽшли гуляти по саду. Въ чорнѽй тѣни бѣлѣли ихъ яснѝ сукнѣ, а мѣжь деревами они и справдѣ були, якъ тѝ пальмы, рѽвнѝ и высокѝ. Батько кликавъ ихъ вечеряти и не дѽждавъ ся; мусѣвъ самъ вечеряти. Вже на дзвѽницяхъ прозвонило дванайцять. На сходѣ почало яснѣти и червонѣти небо: сходивъ мѣсяць. А панны все гуляли, неначе ждали своеи долѣ до себе въ гостѣ.

— Чи ждете кого въ гостѣ, чи кого выглядаєте? спытавъ старый Сухобрусъ своихъ дочокъ, выйшовши зъ хаты въ садъ. На дворѣ була така роскѽшь, така тиха радѽсть, що старый нагнувъ ся и почавъ рвати резеду, левкою, барвѣнокъ: его старѝ пальцѣ стулили букетики, и пѽдкравшись до дочокъ, ѽнъ кинувъ на нихъ тыми букетиками. Живущій, цѣлющій вечеръ и его розъохотивъ до гульнѣ.

Тѽлько що Сухобрусъ пѽшовъ до хаты, якъ черезъ парканъ перевалило ся въ садокъ щось дуже велике и довге, а зъ перегодомъ и друге перескочило слѣдкомъ за нимъ. Марта и Степанида наробили крику и кинули ся бѣчи до хаты. Батько выбѣгъ имъ на зустрѣчь.

— Що тамъ таке? чи пожежа, чи що? пытавъ ѽнъ дочокъ.

— Ой тату! щось перевалилось въ нашь садокъ та таке велике! кричали обѣ дочки.

*

Зъ першу єму здало ся, що нечистый перекинувъ ся звѣрюкою и плигнувъ въ садокъ. Потôмъ мигнула єму думка про злодѣївъ.

Ôнъ выóѣгъ у садокъ. Дочки стояли коло хаты. Въ саду двоє людей блукали мѣжь деревами и чогось стукали въ мисникъ зъ образами, що стоявъ пôдъ парканомъ коло черешень. Сухобрусъ бувъ спокôйный за свôй священный крамъ, и не бравъ образôвъ на нôчь до хаты.

А дѣло було таке. Студенты зъ царского саду пôшли въ гостѣ до одного знакомого купця, котрый живъ далеко, ажь на передмѣстю. Той купець мавъ богато дочокъ и не дуже гарныхъ. Ôнъ закликавъ до себе всякихъ студентôвъ, годувавъ, поивъ ихъ, и немало дочокъ повыдававъ вже за-мужь за свѣтскихъ и духовныхъ. Студенты часто гуляли тамъ до пôвночи и цѣлою юрбою перелазили потôмъ черезъ стѣну Братского монастыря. Дверѣ монастырскй часомъ не запирались, а якъ були запертй, то студенты лазили черезъ ôкна.

Саме того вечера Воздвиженьскій и Дашковичь вертали ôдъ того купця пôзнои добы. Въ ихъ головахъ уже добре шумѣло, хочь они и не були зовсѣмъ пянй. Але часомъ, якъ кажутъ, неначе кто чоловѣка обôйде, або обворожитъ. Нôчь була темна, мѣсяць єще гаразъ не зôйшовъ. Стѣна Братства була бѣла, и Сухобрусôвъ парканъ на тôй самôй улици бувъ такъ само бѣлый.

И за Братскою стѣною росло дерево, и за Сухобрусовымъ парканомъ росло дерево. Замѣсть въ право нашй студенты повернули въ лѣво тай перелѣзли въ Сухобрусôвъ садокъ, де до пôвночи гуляли и марили молодй Сухобрусôвны.

Переплигнувши черезъ парканъ, Воздвиженьскій и Дашковичь пôшли, якъ имъ здавалось, нѣбы по алеи прямо до свого дому, але швидко почали стукати чолами объ дерева и наткнулись на мисникъ зъ образами. Уважаючи на єго бѣлый цвѣтъ, они думали, що то стѣна. Воздвиженьскій стукнувъ, нѣбы въ дверѣ, а образы посыпались єму на голову.

— Ой братику! Де се мы? Куды се мы зайшли? пытавъ Дашковичь, пôдôймаючи зъ землѣ образы.

— Чи не зайшли мы въ церкву? говоривъ Воздвиженьскій, роздивившись на образы.

Притворъ великои Братскои церкви не замыкали лѣтнои поры. Тамъ спала сотня, друга богомольцѣвъ. Студентамъ здалось, що они именно застрягли въ тôмъ притворѣ.

— Ой стережись, брате, щобъ часомъ не наступити якôй бабѣ на лице! промовлявъ Дашковичь.

Крикъ Сухобрусôвенъ навѣвъ єго на думку, що ôнъ настоптавъ яку небудь богомольку.

Они почали озиратись и побачили надъ головами густе гиля. Хочь въ ихъ головахъ и шумѣло, однакъ они примѣтили, що то не Братскй алеѣ и не академичный будынокъ.

— Чи не перескочили мы часомъ въ ректорскій садъ? промовивъ Дашковичь.

— Може и такъ, додавъ Воздвиженьскій — треба якось вылазити зъ ôдси. Але що се за образы? де они набрались въ ректорскôмъ саду?

— Може тутъ ректоръ въ ночи Богу молитъ ся, якъ Степанъ Воздвиженьскій, — жартувавъ Дашковичь и зъ тымъ словомъ стукнувъ чоломъ въ грушу.

— Ой ктось мене ударивъ кулакомъ по лобѣ! сказавъ Дашковичь.

— Кто тамъ ходитъ! крикнувъ зъ всеи силы Сухобрусъ, стоячи пôдъ хатою.

— Ой ректоръ выйшовъ зъ хаты! промовивъ Дашковичь.

— Такъ що, що ректоръ! Велике горе — ректоръ! кричавъ басомъ Воздвиженьскій такъ голосно, що якбы ректоръ ходивъ навѣть въ своѣмъ саду въ той часъ, то почувбы єго баса черезъ улицю.

— Кто то ходитъ въ моѣмъ саду? чого вамъ тамъ треба? кричавъ Сухобрусъ.

— Свои, свои! обôзвались студенты.

— Кто такй — свои? спытавъ Сухобрусъ.

— Не пытай, бо старый будешь! промовивъ Дашковичь не дуже тверезымъ голосомъ.

Сухобрусъ по голосѣ догадавъ ся, що ктось ненарокомъ заскочивъ въ єго садъ. Се була тогдѣ недѣля.

— Та выходѣть, не бôйтесь! я васъ выведу на улицю, примовлявъ Сухобрусъ.

— Еге, щобъ вы насъ повыключали, отче ректоръ? ôдозвавъ ся Дашковичь.

— Та я не ректоръ, я Сухобрусъ! говоривъ Сухобрусъ, смѣючись. Ôнъ догадавъ ся, що то були студенты. Марта и Степанида повыходили зъ хаты и смѣялись.

— Коли вы Сухобрусъ, то мы выйдемо. И они справдѣ выйшли оба и наближились до Сухобруса.

— Еге, паничѣ, мабуть не трафили черезъ Братску стѣну, та зайшли до Сухобруса въ гостѣ. Просимо-жь до господы! Будьте у мене гôстьми, коли зайшли до моои оселѣ, хочь и проти волѣ.

Дуже чудна и несподѣвана пригода протверезила студентôвъ. Они почали просити выбаченя, просили уважати на ихъ студентску жизнь. Сухобрусъ утѣшавъ, просивъ не тревожитись. Ôнъ казавъ, що самъ бачивъ не разъ, якъ студенты цѣлою купою скакали черезъ Братску стѣну и уважавъ те за звычайну рѣчь.

Марта и Степанида притаились за кущами рожѣ въ той часъ, якъ батько повѣвъ студентôвъ до свѣтлицѣ. Они пôшли слѣдкомъ за ними, дуже цѣкавй подивитись, якй то студенты. Они знали на видъ кождого.

Сухобрусъ звелѣвъ подати до свѣтлицѣ свѣтло и просивъ ихъ въ хату. Студенты переступили порôгъ незнакомого дому и побачили въ очи незнакомого чоловѣка. Чиста велика свѣтлиця зъ подчиняными ôкнами, дуже добре освѣчена, свѣжа ôдъ повѣтря ночи, повна пахощѣвъ резеды, зовсѣмъ выгнала имъ хмѣль зъ головы. Имъ стало стыдно и совѣстно; они почали рекомендоватись.

— Нѣчого, нѣчого! Богъ зъ вами! Чи я-жь кому роскажу, чи що? Нѣкто въ академіи знати не буде про те, — втѣшавъ ихъ господарь. Прошу-жь, сѣдайте въ моѣй господѣ. А отъ и мои дочки! Се старша, Марта, а се менша, Степанида! Я васъ добре знаю, бо вы пѣвчй.

Въ свѣтлицю вôйшли обѣ дочки, высокй, рôвнй, чорнявй, въ тыхъ самыхъ бѣлыхъ сукняхъ, въ котрыхъ гуляли въ царскôмъ саду. Студенты заразъ ихъ пôзнали, а они студентôвъ. Студенты почали рекомендоватись и червонѣли, не зважаючи на хмѣль въ головѣ.

— А мы сегодня бачили васъ въ саду, — загремѣвъ басомъ Воздвиженьскій. Панны хотѣли сказати, що „и мы васъ бачили“, але не сказали.

— О, мы сегодня дуже довго гуляли въ царскôмъ саду, а теперь ще и въ своѣмъ саду, — обôзвалась Марта Сухобрусôвна.

— Яка гарна погода, — ледви промовивъ Дашковичь.

— Дуже добра погода! обôзвалась Степанида.

— Зрана було тихо, и середъ дня тихо, говоривъ Дашковичь.

— И вечеръ бувъ тихій. Мы и доси зъ сестрою гуляли въ саду, — говорила Степанида, спустивши очи въ низъ.

— А васъ зовутъ у насъ пальмами, ôдрубавъ Воздвиженьскій басомъ.

— Якими пальмами? спытала Марта.

— Пальмами! ôдказавъ Воздвиженьскій. Бо вы такі высокі и гарні, якъ пальмы.

— Далеко намъ до пальмъ, обôзвалась Степанида; спасибô за комплиментъ!

Обі панны сидѣли, згорнувши руки и дивлячись до долу. Они почервонѣли, якъ Воздвиженьскій назвавъ ихъ пальмами. Дашковичь смыкнувъ єго за рукавъ, але такъ незручно, що було видно на всю хату. Панны стиха усмѣхнулись.

Тымчасомъ батько звелѣвъ поставити самоваръ и готовити закуску. Ôнъ бувъ дуже радый тому припадкови и гостямъ. Мѣжь мѣщанами и купцями на кіевскôмъ Подолю студентъ академіи має высоку репутацію, якъ чоловѣкъ зъ великимъ розумомъ и зъ просвѣтою. Они знали академистôвъ по проповѣдяхъ въ Братскôмъ монастыри, а найбôльше въ пятницѣ великого посту, коли збирали ся на *пассію* сотні Кіянъ. Стара, давна репутація Могиляньскои академіи зоставила велику силу вплыву на Кіянъ и до нашого часу. Давши приказъ въ пекарни, Сухобрусъ пôйшовъ до гостей. На нѣмъ бувъ новый синій довгополый сурдутъ зъ великими гузиками и ряба жилетка. Шія була завязана чорною блискучою шовковою хусткою, зъ пôдъ котрои розлягались широкі бѣлі ковнѣрчики, неначе великі уха.

— Дуже радый я, що вы заскочили до мене въ гостѣ, хочь и пôзнои добы. Мабуть були въ гостяхъ? чи може въ театрѣ? казавъ Сухобрусъ.

— Були въ гостяхъ, та выпили по однôй, та по другôй.... промовивъ Воздвиженьскій.

— Молодымъ людямъ и молода рѣчь. И мы колись були молоді, то и подвизали ся, а теперь, якъ старôсть налягла на плечѣ, то вже не до подвигôвъ.

Сухобрусъ приспособлявъ ся до ученыхъ людей и старавъ ся говорити по ученому. Начитавшись Патерика и Житій, ôнъ закидавъ на церковный языкъ.

— Якъ вашь хоръ гарно спѣває, несмѣливо промовила Марта.

— Вы мабуть спѣваєте? спытавъ Сухобрусъ Воздвиженьского.

— Спѣваю басомъ, якъ можете догадуватись по моѣй розмовѣ, промовивъ Воздвиженьскій и гукнувъ басомъ голоснѣйше, щобъ доказати свôй голосъ.

— Якій концертъ буде сеи недѣлѣ: чи „*Возведохъ*“, чи „*Гласомъ моимъ?*“ спытавъ Сухобрусъ, якъ чоловѣкъ, розумѣючій дѣло, и навѣть закинувъ ногу на ногу, приймаючи академичну позу.

— Здає ся „*Возлюблю тя Господи*“, обôзвавъ ся Дашковичь.

— Чи не будете коли спѣвати двухорного концерта? Якъ я люблю такі концерты! говоривъ Сухобрусъ. Отъ, якъ въ семинаріи на „*Вербу*“ крикнутъ на два хоры „*Кто Богъ велій!*“ — чудо, чудо! Одинъ хоръ загремитъ „*Кто!*“ а другій зновъ пôдхопитъ „*Кто!*“ та ще и пôдправитъ. Ой, Господи, якъ гарно! (Дальше буде.)

Про реализмъ въ штуцѣ.

(*Написавъ Мих. Подолиньскій*)

(Конець.)

Скоро отже естетика величає „реализмъ“ сего або другого артиста, сеи або другои школы, не чинитъ она того для пониженя або оспорюваня правъ другои рôвноважноі основы штуки, то есть идеализму. Такъ само и выразный идеализмъ сего або другого взоротвору правдивои штуки не выключає еще нѣякъ и рôвночасного реализму тогожь самого артистичного твору. Въ такихъ случаяхъ иде естетицѣ тôлько о бôльшу або меншу участь, яку разъ идеализмъ то зновъ реализмъ берутъ въ созданю якоись артистичноі одиницѣ, о те, котрый принципъ въ нѣй бôльше видный и здає ся ити горою. Одинъ артистъ есть бôльше идеалистомъ, иншій зновъ бôльше реалистомъ, але то зовсѣмъ не выключає, щобы такъ званый идеалистъ не бувъ рôвночасно и реалистомъ, и на оборотъ реалистъ идеалистомъ. Се рѣчь природы артиста, рѣчь особистого єго смаку, або смаку єго сочасникôвъ, рѣчь школы, стилю, а навѣть по-просту рѣчь залежна ôдъ рода штуки, котру плекає якійсь артистъ.

Одинъ артистъ смотритъ надто зъ высока на свѣтъ и на предметы, ôнъ дивитъ ся на нихъ мовбы крôзь телескопъ, тай не дивно, що такому идеалистѣ зъ высоты єго идей постать предметôвъ не буде такъ ясно и докладно видна, якъ реалистѣ, що звыкъ приглядатись всему зъ близька и доперва до пôдгляненыхъ въ щасливу хвилю въ природѣ предметôвъ и ситуацій вноситъ, чи тамъ въ нихъ вливає, свою идею. Найлучшимъ и найнагляднѣйшимъ доказомъ сего естетичного контрасту суть знакомі на Руси нѣмецкі Діоскуры: Гете и Шилеръ, оба рôвно великі поеты, оба сучасні и приятелѣ. Не кого другого а ихъ власне наводжу тутъ за примѣръ, именно зъ тои причины, що ихъ біографіи и способъ ихъ твореня намъ о много докладнѣйше знані, якъ котрыхъ небудь иншихъ рôвно великихъ поетôвъ. И такъ знаємо всѣ добре, що Гете не любивъ и майже не умѣвъ писати щось такого, чого бы самъ не бачивъ або навѣть не пережывъ на собѣ. Переважна часть єго творôвъ есть такъ звана случайностева, очевидно въ найлучшôмъ змыслѣ сего слова, и ôдноситъ ся прямо до єго особы. Такожь мавъ ôнъ незвычайный даръ до епичного розмалёвуваня ситуацій и всякихъ дрôбниць — однымъ словомъ, ôнъ бувъ реалистъ. А помимо того написавъ той самъ Гете таку идеалистичну поезію, якою есть „Фавстъ“, котрого особы представляютъ тôлько воплощенє найтоншихъ абстракцій нѣмецкои, а именно кантовскои филозофіи. Той самъ Гете писавъ такожь „Ифигенію“, малювавъ отже особу на пôвъ митичну. Противно-жь Шилеръ бувъ идеалистомъ, ôнъ запалювавъ ся завсѣгды напередъ ôдвленими идеями (переважно етичными) и доперва розгорячившись ними глядавъ въ исторіи за предметомъ, въ котрый мôгбы вляти тотâ идеѣ. Тымъ объясняє ся и позôрный космополитизмъ Шилера, котрый не находячи въ рôднôй исторіи ôдповѣдныхъ темъ и ситуацій для своихъ идей, чѣпавъ ся въ своѣмъ идеальнôмъ жарѣ безъ намыслу кождого историчного предмету, що годивъ ся для воплощеня єго идеальныхъ мрѣй, отже часто предметôвъ не-нѣмецкихъ. Але той самъ идеалистъ Шилеръ пише „Wallensteins Lager“, то есть утвôръ вповнѣ реалистичный, якого не написавъ и самъ Гете.

Часто вымагає, якъ мы вже казали, и самъ предметъ, або самъ рôдъ поезіи то одного то другого стилю. Кто пише сказки, байки, легенды, оды, и загаломъ лиричні творы, муситъ бути бôльше идеалистичнымъ, якъ той, що

творитъ епопею, повѣсти, а особливо сатиры и гумористичнѝ рѣчи. По тôй то причинѣ комедія вже сама собою мусить бути бôльше реалистична, якъ трагедія, и не зачислювалась въ старину навѣть до поезіи, а до звычайной прозы. Такожь и рôдъ штуки грає въ тôй справѣ велику ролю. Малярство и скульптура мусятъ въ многихъ случаяхъ прибѣгатись до алегоріи, бути отже идеалистичными, где поезія того не потребує. Такъ само малярство вже само зъ себе есть бôльше реалистичне, якъ прикладомъ скульптура, зъ тои простои причины, що розпоряджає бôльшими средствами якъ скульптура. Колижь зновь говоримо о реализмѣ въ музыцѣ або въ архитектурѣ, то мусимо доконче зъидеализувати сей реализмъ въ порôвнаню до малярского реализму о якихъ 99%, щобы не стати смѣшными.

Зô всего выходитъ, що звеличеный нашь „реализмъ въ штуцѣ“ есть вправдѣ рѣчею дуже важною и поважною, але въ цѣлости нѣякъ не вычерпує еще понятія и существа штуки и не есть передовсѣмъ нѣчимъ новымъ, свѣжо вынайденымъ. Противно, ôнъ такъ старый якъ сама штука. Вже буйна и повна фантазіи поезія Гомера есть рôвночасно реалистичнымъ зеркаломъ передъисторичнои національнои грецкои культуры и, щобъ такъ сказати, поетичнымъ выразомъ душѣ и быту єлиньского народу въ тôй добѣ. Такожь и другѝ великѝ поеты минувшихъ вѣкôвъ умѣютъ выходити ôдъ поодинокихъ, обмеженыхъ фактôвъ и объявôвъ житя,— значитъ умѣютъ бути реалистами, хочь поглядъ ихъ на тôмъ не кôнчитъ ся, а сягає цѣлои людскости, єи быту и таємничои загадки всего житя. Однымъ словомъ реализмъ есть по-просту тôлько с т и л ѣ м ъ, а не головною осею, пôдставою штуки. Негацією идеализму въ штуцѣ ôнъ бути не може, бо тôлько въ сполученю зъ нимъ творитъ штуку, а самъ для себе бувбы тôлько выразомъ негаціи штуки, то есть неможливого въ штуцѣ матеріялизму.

Наколибъ вже доконче треба було рѣшати, щó въ штуцѣ старше и важнѣйше: чи идеализмъ, чи реализмъ — то хотя мы повысше признали имъ обомъ однакове право въ штуцѣ, всежь таки въ тôмъ случаю мусѣлибъ мы признати не реализмови, а идеализмови старшеньство. Идеализмъ бо есть въ штуцѣ заступникомъ, представителемъ и речникомъ высшихъ силъ душѣ людскои, значитъ нашои мысли и фантазіи, пôдчасъ коли реализмъ вдоволивбы ся вже простою памятевою ôдновою того, що змыслы нашѝ захоплятъ изъ внѣ. Штука, котра радабы бути выключно реалистичною и боитъ ся идеализму мовь повѣтря, вже тымъ самымъ выдає на себе засудъ смерти. Идеализмъ боронитъ нѣколи и нѣчимъ непридавненѝ права нашого духа проти бездушнои тѣлесности, боронитъ права т о г о духа, що его заперечити годѣ. Чи причина того духа лежитъ въ нашôмъ мозку чи деинде, чи признамо душу людску существомъ стоячимъ поза физичною организацією тѣла людского, чи выплывомъ тоижь, все таки зъявиско м ы с л и не дасть ся заперечити. Такъ отже вѣра въ нашого духа и въ его права, его творы, вѣра въ идеѣ и ихъ силу, вѣра въ штуку и науку, однымъ словомъ идеализмъ, не есть беззмысломъ и забобонностею, якбы то хотѣли представити матеріялисты, называючѝ себе реалистами. Противно, якъ безъосновною и недорѣчною есть безвзглядна борба проти идеализму загаломъ, а именно проти идеализму въ штуцѣ, доказомъ того есть фактъ, що его противники стоятъ въ найгôршôй суперечности зъ самыми собою. Якъ вѣдомо, рекрутуютъ ся они переважно зъ людей молодыхъ, та ще такихъ, що держатъ себе за незмѣрно поступовыхъ. Тымъ часомъ дивнымъ дивомъ не приходитъ имъ на гадку тота дуже близька мысль, що колибъ все то, що истнує, було послѣднымъ словомъ природы, и колибы чоловѣкъ не мавъ права дивити ся крôзь заслону дѣйсного житя (якъ того вымагає строгій реализмъ) въ невидиму, мрачну будучнôсть, и не мавъ права творити собѣ идей и идеалôвъ — то щó сталось бы тогды зъ нашою будучностею, дежь дѣвбы ся нашь поступъ и нашѝ надѣѣ на лучше? Та годѣ намъ боротись дальше проти такъ мало небезпечныхъ ворогôвъ, що такъ легко попадаютъ въ суперечнôсть зъ собою!

Для науки отже представляє идеализмъ вразъ зъ реализмомъ двѣ составнѝ части сего цвѣту, що его называємо штукою, и самъ реализмъ для себе не есть нѣчимъ, а тымъ менше якимсь чудотворнымъ шиболетомъ. Наука про себе саму не маєнавѣть найменшого поводу розсуждовати такѝ питаня, якѝ мы тутъ рѣшали, именно щó старше: чи голова чи серце, чи тѣло чи душа, реализмъ чи идеализмъ. Скоро мы однакъ рѣшали на сѣмъ мѣсци таке питанє, то було се тôлько изъ взгляду на ширшу публику, котрôй нашѝ дотеперѣшнѝ выводы могли були показатись за мало ясными. Повтаряємо отже еще разъ: понятія „идеализмъ и реализмъ въ штуцѣ“ суть такъ нерозлучнѝ, якъ нерозлучнѝ для православного христіянина особы св. Троицѣ, якъ нерозлучне понятіе сонця ôдъ свѣтла. Якъ довго чоловѣкъ не лишитъ ся высшихъ дарôвъ свого духа, то есть мысли и фантазіи, якъ довго его природа не змѣнитъ ся, такъ довго дотеперѣшна штука не стратитъ для него своєи принады, и такъ довго буде она, по словамъ Гетого, „корѣнями своими черпати соки зъ реального свѣта, хочь єи пень, вѣти и лискучѝ листя будутъ вѣчно купатись въ озаренôмъ лучами фантазіи етерѣ идеалôвъ“.

А що той свѣтъ идеалôвъ такъ красный и принадный, а чоловѣкъ такъ склонный до абстракціи, тожь лучає ся, правда дуже часто, що штука попадає въ крайнôсть идеализму. Черезъ те стає она безкровною, млавою, мрачною, кощавою; загальнѝ и ôдвлеченѝ понятія тратятъ необходиму въ штуцѣ наглядность, скоро не прибранѝ въ формы нагадуючѝ намъ мѣсцеву и часову условнôсть. Щобы артистичне воплощенє идеи набрало барвъ и житя, мусить идеальный зарысъ незмѣннои и всюда та завсѣгды рôвнои правды наповнитись тѣлесно, мусить станути на тверду пôдставу дѣйстного житя, увôйти въ певный климатъ и доперва прибравши постать индивидуального, реального существа, стає абстракція намъ понятною. Тому-то наука не забуває нѣколи пригадувати штуцѣ ôдъ часу до часу, що тôлько реализмъ може удержати єѣ на єдино спасаємôй дорозѣ, що тôлько ôнъ одинъ може влити въ ню живѝ и здоровѝ соки, скоро починає она надто порынати въ одностороннôмъ идеализмѣ. Таке накликуванє до реализму есть проте майже въ кождôмъ часѣ не лишень нешкодливе, але навѣть пожадане и, що бôльше, исторично оправдане.

Кажемо: „накликаванє до реализму есть майже завсѣгды доконечне“. Хочемо сю замѣтку докладнѣйше объяснити. Якъ вѣдомо, грає въ штуцѣ зъ поконвѣку наслѣдованє бôльшу ролю, якъ бы то може самѝ артисты радѝ признати. Якъ бôльша часть звѣздъ живе позиченымъ свѣтломъ, такъ само грѣє ся переважна часть артистôвъ свѣтломъ своихъ великихъ попередникôвъ и повертаєсь за ними, мовъ тѝ сонѣчники за сонцемъ. Такъ звана „школа“, т. є. наслѣдованє, есть отже въ штуцѣ дуже щось звычайного и стоитъ вѣчно на порядку дневнôмъ. Але щобы сказати правду, шкодитъ оно незмѣрно самостôйному и здоровому розвоєви штуки. Замѣсть глядати вдохновеня въ природѣ и въ житю, замѣсть спѣвати — „wie der Vogel singt“ — о тôмъ, чимъ душа повна, або мовчати, коли въ нѣй нема нѣчого, бôльша часть артистôвъ пускає ся на убиту дорогу и бере ся на-

слѣдовати и переживати те, що ихъ великій попередники лучше переказали та переспѣвали. „Скоро мѣсяць зôйде, блѣднѣютъ звѣзды“, каже пословиця, тожь лучало ся въ исторіи штуки не разъ и не два, що многимъ, не злымъ впрочѣмъ поетамъ и артистамъ, наразъ мовбы занѣмѣвъ голосъ, мовбы имъ ôдняло руки, скоро зъявивъ ся мѣжь ними великій талантъ. Тіи, що дотенерь блестѣли хочь не надто яснымъ але все таки своимъ не позиченымъ питомымъ свѣтломъ, пустившись за новымъ дорогосказомъ блѣднѣли, и перемѣнялись въ бездушный ôдгомонъ чужого голосу, въ мрачну тѣнь чужого свѣтла. Очевидно, що тôлько зворотъ до природы, до буйного реального житя, подаючого стôлько предметôвъ и будячого стôлько новыхъ мыслей, може въ такихъ случаяхъ положити конець блѣдôй, бездушнôй хоробливôй штуцѣ, якою есть штука выплекана въ тѣсныхъ и темныхъ закамаркахъ школы, опираючи ся на наслѣдованю.

До сего ряду штучнои и неприроднои „теплярняноі“ поезіи и штуки мусимо зачислити еще и анахронистичну штуку и поезію, глядаючу своихъ предметôвъ и идеалôвъ въ давно померкшихъ часахъ, або въ далеко ôддаленыхъ незнакомыхъ краяхъ. Суть навѣть народы — якъ примѣромъ Поляки — що ихъ цѣла штука и литература жіе въ далекôй темрявѣ минувшихъ вѣкôвъ и мовбы боитъ ся ясного дня сучаснои днины. Нѣчого казати, що широка перспектива, яку дозволяе намъ часъ и предметъ ôдъ насъ ôддаленый, есть дуже принадна и дуже надобитъ ся для творчои фантазіи. Фантазія увôльнена ôдъ путъ, якій накладае на ню близке и знакоме кождому житє, може тутъ буяти до волѣ и творити собѣ свѣты, якихъ забажае. Але власне въ наслѣдокъ сеи дали затераєсь въ такôй поезіи дуже легко всяка исторична, отже природна правда, и наука стрѣчае въ нѣй на кождôмъ кроцѣ похибку за похибкою, неправду за неправдою, такъ, що справеддиво муситъ переважну часть такъ званои историчнои штуки уважати своимъ найлютѣйшимъ ворогомъ; бо замѣсть помагати науцѣ въ тяжкôй праци выслѣджуваня историчнои правды, така псевдо-исторична штука спиняе тôлько науку. Тымъ часомъ булобы зле зъ людскостею, єслибы котрый небудь часъ, або котрый небудь народъ бувъ такъ убогій въ идеалы и въ предметы до штуки, щобъ его поеты и артисты мусѣли доконче сягати въ далеку даль — все одно, чи часу чи мѣсця, — щобъ найти кормъ для себе. „Greift nur hinein ins volle Menschenleben, wo ihr es packt, da ist's interessant“, каже Гете. Але правда, що до такои артистичнои смѣлости треба доконче великого, справдешного таланту, треба бути вѣщимъ геніемъ, бо зновъ на иншôмъ мѣсци каже той самъ Гете: „Ein Jeder lebt's, nicht Vielen ist's bekannt“. Кому однакъ судилось бути крѣпшимъ ôдъ другихъ, кто зможе въ темнôмъ омутѣ житя вынайти невмираючу красу — „quem numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo“, — того дѣло есть безсмертне, того трудъ важкій, але за те славный: „non tenuis gloria“. Такъ отже накликуване до реализму було и буде завсѣгды оправдане.

Що власне въ нашій часы сей окликъ ставъ такъ загальный, объясняе дальше ширячій ся чимъ разъ бôльше матеріялизмъ, котрый бачитъ въ штуцѣ свого небезпечного ворога и радъ бы его поборити та знѣвечити крайнымъ реализмомъ, — а еще бôльше объясняе сей фактъ исторія штуки за послѣдній вѣки.

Въ середныхъ вѣкахъ жила майже вся поезія, выняв ши поезію простонародну, зъ самого тôлько наслѣдованя. Литературы всѣхъ западно-европейскихъ народôвъ мовбы змовились оброблювати вѣчно одній и тій самій предметы. Найбôльше оригинальности стрѣчаємо еще у Италіянцѣвъ и у Провансальцѣвъ. Убогôсть же иншихъ литературъ въ свои власній помыслы есть навѣть ажь задивляюча.

Коли по довгôмъ снѣ наступило въ XVI. вѣку въ Европѣ, а именно въ Италіи, ôдрожене, „renaissance“, на пôдставѣ ôджившои староримскои и старогрецкои (клясичнои) науки и штуки, кинули ся всѣ до наслѣдованя Римлянъ и Грекôвъ. Тôлько „клясичне“, значитъ римске и грецке, уважано за красне, и клясицизмъ ставъ модою. Зъ любови до старины ôджили давній боги и поганьскій свѣтоглядъ и почавъ ся новый жвавый рухъ на поли науки и штуки. Якъ довго послѣдовано самому тôлько духови Римлянъ и Грекôвъ, такъ довго удавалось штуцѣ выдавати не одинъ здоровый, а навѣть великій плôдъ. Але неодовзѣ чѣпили ся послѣдователѣ клясикôвъ самои зверхнои формы старинныхъ артистичныхъ творôвъ, а що гôрше, стали послѣдовати вже не самымъ оригиналамъ, але новочаснымъ ихъ наслѣдованямъ. Именно поезія зôйшла скоро на чисту формалистику и безмысну игру старинными понятіями, образами, именами и формами. Языкъ латиньскій ихає ся на силу до новыхъ литературъ, — однымъ словомъ, выроджуєсь такъ званый псевдоклясицизмъ, зараженый рôвночасно змагаючимъ ся чимъ разъ бôльше матеріялизмомъ.

Пôдъ конець минувшого столѣтія озываютъ ся врештѣ по цѣлôй Европѣ голосы жадаючій поправы и звороту до природы, до природного житя. Наступае реакція. Она звертаєся передовсѣмъ проти всему клясичному и обвиняє клясицизмъ навѣть о такій рѣчи, якихъ ôнъ зовсѣмъ не завинивъ, именно о здеморализоване и зматеріялизоване суспôльности. Зъ поезіи и зо штуки проганяютъ римскихъ и грецкихъ богôвъ, а на ихъ мѣсце входитъ притворне и насильне христіяньство. Авторы були переважно зараженій сочаснымъ вольтеріяньствомъ, а сама жизнь не надто спріяла плеканю христіяньскихъ идей, проте звернено ся до часôвъ середновѣчныхъ (романтичныхъ), коли то христіянизмъ володѣвъ самовластно, а церковь католицка сіяла въ повнôмъ блеску своеи величности. Той зворотъ до часôвъ середновѣчныхъ бувъ на руку такожь и для ôдживаючого рôвночасно національного духа бôльшои части европейскихъ народôвъ, а се для того, що початки исторіи новожитныхъ народôвъ маютъ свôй корѣнь власне въ тыхъ середновѣчныхъ часахъ. На мѣсце клясицизму, сего дотенерѣшного идеалу штуки и всего красного, прійшовъ въ тôй самôй роли „романтизмъ“. Все, що красне, стало теперь зватись „романтичнымъ“.

Але не довго царствувавъ и романтизмъ. Показало ся скоро, що за мало було въ суспôльности христіяньского жару, щобъ накормити нимъ цѣлый литературный и естетичный рухъ; романтичный христіянизмъ перемѣнивъ ся скоро въ нездоровый мистицизмъ. Ôдтакъ показалось дальше, що и знакомôсть зъ исторіею и зъ житемъ середныхъ вѣкôвъ була за мала на те, щобъ плоды штуки, беручи зъ тыхъ часôвъ свои предметы, могли ôдповѣдати справедливымъ вымогамъ, якій ставляла до нихъ наука и критика. Многій поеты змѣрковавши тое, и пересычені безконечными росказами про розбишацкихъ рицарѣвъ, про чудесній пригоды, про духôвъ и таке инше — а привыкшій до чогось надзвычайного, кинули ся на всходъ и тамъ почали глядати своихъ предметôвъ. Наслѣдкомъ всего того було, що поезія стала мрачною, неясною, забобонною, авангурничою, сентиментальною, однымъ словомъ неприродною. Доперва новѣйшими часами, коли романтики набуялись доволѣ, спостережено загально, що жаданый еще въ минувшôмъ столѣтю зворотъ до природы, до реального житя, все еще не выконаный. И такъ зродивъ ся окликъ, котрымъ займаємось въ сѣй студіи, окликъ: „реализмъ въ штуцѣ“. Якъ бачимо, окликъ сей есть

також исторично оправданый и означає передовсѣмъ протестъ противъ беззмысного наслѣдованя клясицизму, а именно романтизму.

И у насъ можнабы не безъ корысти для нашои молодои литературы пôдняти сей окликъ. Досыть намъ вже того пережуваня Шевченка, Квѣтки та Марка Вовчка. Досыть того плачу, спорѣкань, тыхъ стереотипныхъ, неприродныхъ идиль и оповѣдань! Будьмо реальнѝ. Шевченко, Квѣтка писали те, що чули, що въ души кипѣло, що було сучасне. Крепацтва вже нема, селъ и сельского житя нашѝ писателѣ въ переважнôй части докладно не студіовали, отже добре не знаютъ, на аральскихъ степахъ нѣкто зъ насъ не сидѣвъ, а всѣ мы пишемо про крепацтво, про простолюдина, котрого не знаємо, и про неволю, котрои не засмаковали, такъ що въ нашôй поезіи нема не лишень предметовои природнои правды въ тôмъ, що она описує, але нема навѣть и реального чувства, бо чувства сѝ притворнѝ, уданѝ. Часами выглядає наша новѣйша литература такъ, мовбы хотѣла справдѣ народіовати нашихъ словесныхъ героѣвъ. Иншѝ зновъ писателѣ нашѝ, хочь знане имъ якъ не можь лучше житє нашои интелигенціи, або нашого селяньства, не представляютъ намъ анѣ сеи интелигенціи, анѣ сихъ селянъ-хлѣборобôвъ, але упоєнѝ идеальною симпатіею для модныхъ, на заходѣ бездомныхъ и безприютныхъ робôтникôвъ, берутъ ся на силу заступати интересы въ цѣлости лишь дуже нечисленнои верствы нашого народу. Вправдѣ и така цѣль благородна, але народъ, яко такій, яко цѣлôсть, має право назвати таке починанє „идеалистичнымъ доктринерствомъ“. Такъ само можнабы накликувати до реализму и тыхъ нашихъ добромыслячихъ писателѣвъ, що зъ надмѣру патріотичного жару потонули въ мрачныхъ и незнаныхъ имъ варяскихъ и княжихъ часахъ, та стараютъ ся силомôць сотворити намъ драмами и повѣстями народну традицію, заки єще найшлась у насъ яка-така исторія. Цѣль вправдѣ хороша и велика, але все таки поезія того роду при звѣстныхъ обставинахъ муситъ выпасти надто идеалистичною а за мало реалистичною.

Такъ отже окликъ „реализмъ въ штуцѣ“, бувбы якъ бачимо, и у насъ, въ галицкôй и украиньскôй Руси, зовсѣмъ на часѣ, але въ тôмъ змыслѣ нѣкто єго не пôднимає. Почасти оно и не диво, бо про тѝ рѣчи у насъ доси майже зовсѣмъ не писано и окликъ сей дôставъ ся до насъ переважно зъ Россіи, и то не стôлько черезъ науку, якъ черезъ масы читаючои заграничнѝ письма публики. Очевидно, для ширшихъ кругôвъ єсть такій реализмъ, якій знає наука, понятіємъ за тонкимъ и за надто ôдвлеченымъ, до того рѣчею зовсѣмъ не новою, не має отже нѣчого притягаючого для ширшихъ кругôвъ. Тымъ треба доконче великихъ и потрясаючихъ идей. Не диво, що до слова ухопленого, щобъ такъ сказати, зъ воздуха навязало ся зъ часомъ стôлько неясныхъ, ложныхъ, а навѣть противныхъ штуцѣ и публичнôй морали понятій. Се звычайна судьба кождого модного слова; на те оно модне! Теперь звучитъ оно въ ушахъ великихъ масъ мовбы яке одкровенє, мовбы яка „Zukunftsmusik“, и скôлько то не крыє ся въ нѣмъ золотыхъ надѣй и рожевыхъ выглядôвъ на лучшу будучнôсть! Але прійде часъ, и то може скоро, що єго мрачнѝ, высокопарнѝ, потрясаючѝ свѣтомъ значеня чѣплятъ ся иншого, єще моднѣйшого и новѣйшого слова. Тымъ зновъ сповнитъ ся тôлько дальшій актъ дивного житя слôвъ, а именно слôвъ модныхъ, о чôмъ мы говорили въ першôй части сеи розправы. Обмежене же мною невинне и безпретенсіональне значенє „реализму въ штуцѣ“ зôстане ся все таки такъ довго несхитною правдою для науки, якъ довго сама штука не змѣнитъ ся радикально. Чи така змѣна можлива, не хочу рѣшати; одно тôлько певне, що ôдъ самои теоріи она не наступитъ и що нѣ одинъ зъ объясненыхъ мною псевдо-реализмôвъ не готовитъ ѣй дороги.

ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНЬСТВА ПÔСЛЯ ГРЕЧ. ОБРЯДУ

въ Чехахъ, въ Польщи и въ Галичинѣ.

(Дальше.)

Року 974 основане було латиньске епископство въ Празѣ, а границѣ єго сягали ажь въ нынѣшну нашу Галичину до рѣкъ Буга и Стрыя, обôймали проте и мѣсто Крακôвъ, якъ о тôмъ выразно пишутъ давнѝ историки. Нынѣшна Галичина (дієцезія перемыска вразъ зъ епископствомъ холмскимъ и бôльша часть львôвскои архидієцезіи) належала тогды нôдъ власть королѣвъ ческихъ и мусѣла мати вже христіянъ, коли входила въ складъ праского епископства. Польска земля, зъ столицею Гнѣзномъ, по свѣдоцтву давныхъ памятникôвъ не обôймала єще тогды мѣста Кракова.

Жерела историчнѝ подаютъ, що першій краковскій владика, Прохоръ, бувъ посвященый на епископа року 951. Требажь памятати, що въ тоту пору не були єще основанѝ латиньскѝ епископства нѣ въ Чехахъ, нѣ въ Польщи, а зъ того выходилобъ, що Прохоръ, якъ вже само имя посвѣдчає, бувъ епископомъ греческо-славяньскимъ, а не латиньскимъ, и здає ся ôнъ бувъ послѣднымъ зъ ряду тыхъ епископôвъ, що въ краковскôй области установленѝ були єще въ часахъ св. Методія. Суть навѣть слѣды въ исторіи, що першихъ краковскихъ епископôвъ звано „владиками“, отже назвою, яка тôлько надавалась епископамъ обряду греческо славяньского. Такимъ способомъ довше, якъ одно цѣле столѣтє, въ краковскôй области придержувались Поляки греческои церкви.

О славяньскихъ епископахъ въ великôй Польщи, въ мѣстѣ Гнѣзнѣ, подробныхъ датъ не маємо, суть однакъ доказы, що допервa князь Местько (Мечиславъ) I. вразъ зъ своимъ народомъ зъ обряду славяньского перейшовъ на обрядъ латиньскій. Однакожь довго єще, бо за Мечислава II., отже въ 11 вѣцѣ, на дворахъ польскихъ князѣвъ церковнѝ службы ôдбувались въ трехъ языкахъ: славяньскôмъ, латиньскôмъ и греческôмъ, а навѣть въ XII. столѣтю межи христіянами въ Польщи выразно вычисляютъ ся: Latini et Slavi.

Бôльше чимъ князѣ польскѝ, придержувавъ ся славяньского обряду самъ людъ польскій. Король Болеславъ Великій бувъ великимъ прихильникомъ латиньского обряду и хотѣвъ въ польскихъ земляхъ до-тла вынищити славяньскій обрядъ. Страшне тогды настало було гоненє въ Польщи, звернене въ першôй линіи на славяньскѝ монастырѣ, до котрыхъ людъ громадно тиснувъ ся. Кôлька лѣтъ тревало тоє гоненє, а по напрасновй смерти короля прийшло до кровавого бунту противъ латиньского священьства, въ котрôмъ два епископы польскѝ, Романъ и Лямбертъ, зôстали убитѝ. Въ Печерскôмъ Патерику — (такъ звалась исторія першихъ кіевопечерскихъ монахôвъ) — бунтъ той такъ описаный: „Болеславъ воздвиже гоненіе веліе на черноризцы, изгна (ихъ) изъ области своєя; Богъ же сотвори отмщеніе рабомъ своимъ вскорѣ, во єдину убо нощь Болеславъ напрасно умре и бысть мятежь великъ во всей лядской земли и возставше людіе избиша епископы своя“. А въ Несторовôй лѣтописи сказано: „И бысть мятежь великъ въ земли лядьстѣ: возставше людіе избишя епископы и попы и боляры своя, и бысть въ нихъ мятежь“. Тѝ описы кровавого бунту въ Польщи и поданѝ причинѝ того бунту суть нôдъ кождымъ

взглядомъ достовѣрнй, бо опираютъ ся на росказахъ очевид ця-монаха, Мойсея Угрина, що зъ Польщи лишь зъ трудомъ утѣкъ бувъ на Русь и ту поселивъ ся въ кіевопечерскôмъ монастыри, где и умеръ року 1041. Польскй и ческй лѣтописцѣ вправдѣ такожь описуютъ тй бунты „польского хлопства“, але надаютъ имъ зовсѣмъ иншу причину, именно що хлопы повстали на лат. священьство лишь для того, щобы назадъ повернути — до религіи поганьскои!

Видно зъ того, що нищенє обряду славяньского въ Польщи ôдбулось въ той самъ способъ, якъ въ Чехахъ, за инициятивою латиньскихъ епископôвъ и за приказомъ короля. Ту и тамъ послѣднымъ прибѣжищемъ славяньского обряду були монастырѣ, и такъ въ Чехахъ якъ и въ Польщи мѣстце славяньскихъ монахôвъ заняли спровадженй зъ Италіи монахи чину св. Венедикта. Они поселились въ Польщи на Лысôй Горѣ (Честного Креста), въ Тыньци, Сѣтеховѣ и Межирѣчю. Очевидно були то мѣстця, зъ ôдки силомôць прогнано славяньскихъ черцѣвъ.

Не тôлько приведенй историчнй факты доказуютъ, що перше введенє христіяньства въ Малôй и Великôй Польщи було довершене пôсля греческо-славяньского обряду, але до такихъ самыхъ результатôвъ приходимо такожь при основнôмъ выслѣдованю давного церковного будовництва и малярства въ Польщи. Огъ що пише въ тôмъ предмегѣ ученый польскій писатель М. Соколовскій въ своёй розправѣ: Ruiny na ostrowie jeziora Lednicy, studium nad budownictwem w przedchrześciańskich i pierwszych chrześciańskich wiekach w Polsce (Pamiętniki Akad. Umiejęt. w Krakowie 1876, т. III. ст. 117—227). „Chrześciaństwo (говоритъ ôнъ) przyszło do nas w IX. wieku ze wschodu przez Morawiję. Są na to liczne dowody, na które dotąd nie zwrócono dostatecznej uwagi, a między niemi na pierwszym miejscu kościoły Św. Klemensa. Otóż są stosunkowo liczne a stare kościoły Św. Klemensa w Polsce w dawnej dyecezyi krakowskiej“. До сихъ увагъ мусимо добавити, що въ первопочаткахъ христіяньства въ славяньщинѣ, особливо за часôвъ св. Кирила и Методія, бôльша часть церквей посвящена була св. Клименту. Се той самъ Климентъ (папа римскій), убитый на початку другого сто лѣтя. котрого мощѣ ôднайшовъ св. Кирилъ въ Кримѣ, а пôзнѣйше перенѣсъ ихъ до Риму.*) М. Соколовскій, авторъ розправы „Ruiny na ostrowie jeziora Lednicy“, означивъ навѣть напрямъ, въ якôмъ въ Польщи церкви св. Климента идутъ зъ полудня на пôвнôчь, и зъ того вноситъ на дорогу, якою христіяньство зъ Великои Моравіи дôсталось въ глубъ Польщи. Єго выводы опираютъ ся на свѣдоцтвѣ Длугоша, котрый „wymienia tych kościołów sześć, a mianowicie zaczynając od południa: w Zassowie koło Starego Sącza, w Rzepiennikach koło Ciężkowic, w Wieliczce koło Krakowa, w Czyrninie koło Mielca, w Sędzinach koło Pilicy i nakoniec najdalej na północ w Dzierżkowie koło Lelowa. Єсли тота догадка справедлива, то околиця Старого Сонча булабы на Руси одною зъ тыхъ, що въ нёй найперше проповѣдалась христіяньска вѣра вже зъ часôвъ св. Методія.

О византійскôмъ архитектурнôмъ стилю першихъ церквей въ Польщи пише п. М. Соколовскій (стор. 259): „Plany tego bizantyńskiego budownictwa razem z techniką malarską i z innemi pierwiastkami sztuki zostały przez Cyrylla i Metodego zaszczepione w IX. wieku, a przez ich następców rozkrzewione w zachodniej Słowiańszczyźnie. W nich leży źródło pierwotnych budowlanych form Morawii i Czech i one bez wątpienia oddziałały w następstwie na charakterystyczną, a nie zawsze zrozumiałą odrębność średniowiecznej czeskiej architektury. Obrządek słowiański, żywiołami greckiemi przesiąknięty, przez długie wieki pośredniczył między tą częścią Słowiańszczyzny a Byzancjum. Tak jak polityczne powody wpłynęły na jego przyjęcie, tak też polityczne powody utrzymywały go i odżywiały. Nic nie pomagała walka Niemców przeciwko niemu, ani trudności, jakie mu pod niemieckim naciskiem stawiali papieże“. А дальше, говорячи о церковнôй архитектурѣ и о малярствѣ въ Польщи, п. Соколовскій такъ заключає: „Jeżeli Chrześciaństwo przyszło do nas w IX. wieku razem z obrządkiem słowiańskim, to w południowych dzielnicach Polski musiały być także kościoły okrągłe. Jakoż Długosz zaznaczył w swych pismach ich ilość (w krakowskim mianowicie) dość znaczną“. Истинно, Длугошь описуючи старинй польскй церкви въ краковскôй епархіи, выразно пише, що тй церкви побудованй були „Graecorum more“, „opere vetusto et graeco“, „pictura graeca exornati“ и т. д. Такъ н. пр. пише ôнъ, що Богородична церковь въ Вислици: „a primaeva sua fundatione quadro lapide anguste tamen et obscure, cum cripta subterranea in priscorum et praesertim Graecorum more fabricata erat“. Такожь о церквѣ Честного Креста на Лысôй Горѣ пише: „Monasterii autem praefati vetus ecclesia, opere vetusto et graeco ex petra fabricata et murata fuit opere humili et basso per Boleslaum Chrabri, primum Poloniae regem, et per Vladislaum secundum Poloniae regem pictura graeca exornata“.

До найдавнѣйшихъ памятникôвъ византійскои архитектуры въ Великôй Польщи ôднести мусимо позôсталй пôдземнй остатки кругловатои церкви на Ледницкôмъ озерѣ коло мѣста Гнѣзна, о котрыхъ п. Соколовскій пише, що сей первѣстно „okrągły kościółek przerobiony został na budowę mającą dwie różne części, o dwóch różnych planach: jedną dawną, zamkniętą i stanowiącą kryptę na dole, i drugą nową, otwartą od zachodniej nawy i tworzącą prezbiterium na piętrze“.

Крôмъ памятникôвъ византійскои будôвлѣ находятъ ся въ Чехахъ и въ Польщи слѣды греческого малярства и уживаня греческого языка. Вже повысше згадували мы, що при дворѣ польского князя Местька II ôдбувалось церковне богослуженє въ трехъ языкахъ: славяньскôмъ, латиньскôмъ и греческôмъ. Въ инвентаряхъ краковскои епископскои капитулы зъ 16-ого вѣку читаємо, що въ краковскôй катедральнôй церквѣ находилась старинна икона Спасителя „graeco opere depicta“. (Замѣчаємо, що одинъ зъ краковскихъ костелôвъ носитъ назву S. Salvatoris, по польски św. Salvatora, по руски Спаса, т. є. Преображенія Христового). А одинъ зъ найдавнѣйшихъ костелôвъ въ Гнѣзнѣ, старинна митрополитальна катедра, по словамъ Дамалевича на своихъ стѣнахъ мала еще въ 17-ômъ вѣку слѣды греческого малярства: „antiquam picturam ruthenicae non dissimilem retinet“.

Наконець на тимпанонѣ зъ 12 ого вѣка въ костелѣ св. Михаила въ Вратиславѣ надъ образомъ Іисуса Христа и ктиторôвъ сего костела находивъ ся цѣлый гексаметръ въ греческôмъ языцѣ, зъ котрого окрôмъ початковыхъ буквъ доховалось въ цѣлости послѣдне слово „ἀγαπήσας“.

На Шлеску коло мѣста Олавы ôдкрыто року 1817 въ одной поганьскôй могилѣ разомъ зъ урнами старинну бронзову икону Пресв. Богородицѣ зъ кириловскою написею. Подôбно року 1847 ôдкрыто въ околици мѣста Пинчова, въ радомскôй губерніи, монеты старинй, зъ котрыхъ одна маѣ

*) Князь рускій, Володимиръ Великій, крестившись въ Херсонѣ, по словамъ лѣтописи Несторовои, мавъ зъ Херсону забрати мощи св. Климента до Кіева. Здаєсь, що такъ до Риму, якъ до Кіева лишь часть мощей Святого дôсталась. Лѣтописець Дитмаръ называє церковь Десятинну въ Кіевѣ храмомъ св. Климента — мабуть тамъ лежали мощи сего папы. Митрополитъ кіевскій Климентъ Смолятичь бувъ поставленый въ митрополиты рускими епископами черезъ положенє руки св. Климента въ роцѣ 1147.

на собѣ кириловску напись: „Болеславъ“, и безперечно ôд носитъ ся до польского короля Болеслава Великого. Такожь згадати слѣдує, що на давныхъ монетахъ польского короля Болеслава Смѣлого видній якíсь куполы стилю византíйского.

Самъ навѣть греческо славяньскій обрядъ що до гдекотрыхъ церковныхъ празникôвъ, хоронитъ ся до сихъ поръ въ греческо моравскихъ земляхъ, якъ н. пр. обрядъ Богоявленьского водосвятія (Iордану), о котрôмъ моравскій исторіографъ Б. Дудикъ пише, що „obyčej svéceni vody v predvečer sv. tri kralův, kteryž podnes na Moravě i jinde se zachoval“. Зарôвно въ Полыщи до половины XIII столѣтя великопôстный часъ починавъ ся и кôнчивъ ся пôсля греческого обряду и доперва року 1248 за вплывомъ нунція апостольского и по розпорядженю папы римского установлено початокъ великого посту зъ днемъ попельной середы (Popielec). О тôмъ подробно пише давный историкъ польскій, I. Длугошь.

Такожь замѣтити належитъ, що такъ въ Чехахъ якъ въ Польщи латиньске духовеньство, на пôдставѣ давнѣйшого звычаю, еще въ XII столѣтю було женате. Историчнí доказы на той фактъ подае В. Мацѣевскій въ своѣй книжцѣ „Pamiętniki o dziejach pismiennictwa i prawodawstwa Słowian“ (т. II, стор. 212—215.)

Важнымъ доказомъ первѣстного введеня христіяньства пôсля греческо-славяньского обряду въ Малôй и Великôй Польщи, послужити може и тая важна обстанова, що зъ давенъ-давна вся польска церковь въ своихъ латиньскихъ богослужебныхъ церковныхъ книгахъ признае и величае св. Кирила и Методія яко апостолôвъ и патронôвъ Польщи. Такъ н. пр. въ однôмъ пергаменнôмъ рукописнôмъ молитвословѣ, писанôмъ въ XIV столѣтю и находячôмъ ся въ еремитажнôй библіотецѣ въ Петербурзѣ, мѣститъ ся слѣдуюча молитва: „Omnipotens, piissime Deus, qui nos per beatos pontifices ac confessores Tuos, nostrosque apostolos et patronos, Cirulum et Methudium, ad erudelitatem fidei christianae vocare dignatus es, presta quaesumus, ut eorum gloriam aeternam consequi mereamur.“ Та сама молитва, зъ невеличкими варіянтами, находитъ ся такожь въ книзѣ „Offi cium prop. Patronorum prov. Pol. Cracoviae 1596. Наконець и сама примаціяльна митрополича польска церковь въ Гнѣзнѣ признавала, и еще до сихъ поръ признае, св. Кирила и Методія первыми апостолами и патронами всеи Польщи.

Всѣ дотеперѣшнí выводы нашí о апостольскихъ трудахъ св. Кирила и Методія въ Моравіи, Чехахъ и Польщи скрѣпляе коротка біографія згаданыхъ славяньскихъ апостолôвъ, писана въ 15 столѣтю. Біографія особливо тымъ для насъ важна, що довѣдуємось зъ неи, кто первый повстававъ противъ славяньского обряду. „Єгдаже Коньстянтинъ философъ (т. є. св. Кирилъ) сію грамоту сътвори, и предасть ю Моравѣ, Чехомъ, Ляхомъ и прочимъ языкомъ, и потомъ рускому. Растящу же божію ученію, злый же діяволъ, не терпя того, вшедъ въ своя сосуды, въ Латину, начя многы злы воздвигати. И собрашяся епископы и попове и черицы латинстіи, акы вороны на сокола, воздвигошя треязычную єресь, глаголюще: „како ты сотворилъ єси грамоту словенскую и учиши я книгамъ инемъ языкомъ, яхже нѣсть никто не обрѣлъ, ни апостолъ, ни римскій папежь, ни Григорій богословецъ. Мы же три токмо имамъ языкы, имиже токмо достоитъ хвалити Бога: єврейски и латински и грьчьски...“ Въ дни Михаила царя и Ирины благовѣрныя посланъ бысть философъ Коньстянтинъ въ Мораву Михаиломъ царемъ, моравскому князю просившу философа, и тамо шедъ научи Мораву и Ляхи и Чехи и прочая языкы, и вѣру утверди въ нихъ правовѣрную и книги написа имъ рускимъ языкомъ и добрѣ научивъ. И оттуда иде въ Римъ, и ту розболѣвъ ся облече ся въ черныя ризы, и нарекошя имя ему Кирилъ. Въ тои болѣзни и преставися. Потомъ же многимъ лѣтомъ минувшимъ, и пришедъ Войтѣхъ въ Мораву, и въ Чехи, и въ Ляхи, раздруши вѣру правую, и рускую грамоту отверже, а латинскую грамоту и вѣру постави, и правыя вѣры иконы пожьже, а епископы и попы посѣче а другыя разгнавъ, и иде въ прускую землю, хотя и тѣхъ въ свою вѣру привести, и тамо убієнъ бысть Войтѣхъ латинскый пискупъ“.

Подôбно и першій лѣтописець рускій Несторъ, що написавъ свою лѣтопись въ первыхъ десяткахъ XII столѣтя, повѣдае, що св. Кирилъ и Методій въ Великôй Моравіи перевели богослужебнí книги на славяньскій языкъ и що тіи книги були въ уживаню не тôлько у Моравлянъ, але такожь у Чехôвъ, Ляхôвъ и Русинôвъ; однакъ въ єго часахъ, т. є. въ першôй половинѣ XII столѣтя, славяньска грамота удержалась вже тôлько въ Болгаріи и на Руси, а въ Уграхъ, Чехахъ и въ Польщи уступила мѣстце латиньскому богослуженю. (Конець буде.)

БИБЛІОГРАФІЯ и КРИТИКА.

Буковиньско-руски книжки школьнí.

(Дальше.)

3) „Die orthographischen Regeln stützt Partycki auf die blosse Aussprache, die nebenbei bemerkt, besonders bei uns in der Bukowina eine gar schwache Stütze der Orthographie bildet, oder auf die polnische Sprache; ferner findet der Verfasser auf dieser Stufe trotz der sonst sehr mannigfaltigen, das Begriffsvermögen der Schüler dieser Stufe übersteigenden Excursionen auf sprachlichem Gebiete z. B. keine Stütze für die Orth. des ы, ausser in der Kenntniss des Kirchenslavischen und des Grossrussischen. Dass dem nicht so ist, beweisst der betreffende Theil des uns vorliegenden Sprachbuches von I. Hlibowicki“.

П. Фляшь и черновецкí учителѣ, якъ видно, розговорились на добре при буквѣ ы, и здаєсь, такъ имъ якъ и черновецкимъ новагамъ рускимъ при науцѣ рущины ходитъ єдино о тую букву. Тôлькожь для осягненя своеи цѣли пустились они на дорогу простого мантярства. Разъ пишутъ они, що Партыцкій оперъ свою правопись „auf die blosse Aussprache“, то знôвъ, що въ єго правописи суть „mannigfaltige, das Begriffsvermögen der Schüler dieser Stufe übersteigende Excursionen auf sprachlichem Gebiete“. Нехай же кто зъ такъ противорѣчнои бесѣды буде теперь розумный!

Въ граматицѣ Партыцкого дотычный уступъ такъ звучитъ: „Въ першихъ трехъ клясахъ (школы людовои) неможливо научити дитину, коли мае писати ы. Правила що до тои самогласнои полягаютъ въ переважнôй части на науцѣ о словотворѣ и суть такъ помотанí, що безъ знаня языка старославяньского або россíйского (або хочбы польского) нѣкто, навѣть и дорослый, не навчитъ ся добре тую букву уживати. Въ Украинѣ, а по части въ Галичинѣ, многí писателѣ буквы ы зовсѣмъ не пишутъ“.

Уступъ той въ граматицѣ напечатаный дрôбнымъ письмомъ и помѣщеный выразно пôдъ рубрикою „Увага для учителя“, проте не може ôдносити ся до ученикôвъ, якъ того дочитавъ ся п. Фляшь и єго черновецкí пріятелѣ. А предсѣ, єдино на пôдставѣ тои „Уваги“, написали они въ актѣ, призначенôмъ для властей школьныхъ, що въ правописныхъ правилахъ Партыцкого находятъ ся „mannigfaltige, das Begriffsvermögen der Schüler übersteigende Excursionen auf sprachlichem Gebiete“!

Впрочѣмъ и зъ правилъ въ книжцѣ Глѣбовицкого дитина нѣчого певного що до буквы ы не довѣдае ся. П. Глѣбовицкій такí дае „регулы“:

1) „Буква ы пишется звычайно при(?) именахъ прилагательныхъ въ числѣ єдинственномъ въ окôнченю рода мужеского ый“.

Правило тое дуже недорѣчне, бо ы пише ся такожь

въ 6. падежи не лишь мужеского але и середнього рода (добрымъ полемъ), а бôльше єще пише ся въ числѣ многôмъ, и то во всѣхъ трехъ родахъ: добрыхъ, добрымъ, добрыми.

2) „Буква ы пишется въ серединѣ многихъ слôвъ“.

Чижь не красне правило: „въ серединѣ многихъ слôвъ“? А для потвердженя тои „регулы“ наводитъ п. Глѣбовицкій для примѣру гдеякі слова, зъ котрыхъ спора часть нимъ самымъ хибно написана.

Отъ слова, котрі въ книжцѣ п. Глѣбовицкого пишутъ ся черезъ ы: рысовати, пысокъ, дышель, рынка, хлыпати, хрыпка, глыпати, цыганъ, цымбалы, куры*) и т. д.

Тіи примѣры наглядно показуютъ, що при писаню буквы ы п. Глѣбовицкій не державъ ся науки, етимологіи, тôлько въ одныхъ разахъ пôшовъ за россійскою, въ другихъ за польскою правописею. Тымчасомъ, якъ кождый знає, въ обохъ побратныхъ намъ языкахъ славяньскихъ самогласна ы пише ся не на пôдставѣ етимологіи, лишь на пôдставѣ выговору, значитъ на пôдставѣ принципу фонетичного.

Впрочѣмъ засада, на одинъ звукъ уживати двохъ знакôвъ (и, ы), супротивляється не лишь лонцѣ, але и самому духови нашои правописи. Якъ вѣдомо, майже кожда наша самогласна єсть двоякого рода: коренна, або походна. Наше о повстало въ многихъ случаяхъ зъ давного ъ (замъкъ, сънъ, плъкъ, влъкъ); наше е повстало въ многихъ случаяхъ зъ давного ь (пьсъ, отьць, чьсть); наше у повстало въ многихъ случаяхъ зъ давного ą (дąбъ, зąбъ, могą); наше я повстало въ многихъ случаяхъ зъ давного ę (тęжко, мęсо, пęть). Єсли отже для означеня нашихъ самогласныхъ, чи то коренныхъ чи походныхъ, мы уживаємо всюды тôлько одного знаку, и то на пôдставѣ нынѣшного выговору, значитъ на пôдставѣ фонетики — такъ истинно не знаємо, для чого вынятіе заходити має що до звука и, и для чого мы той звукъ выражати маємо двома знаками, и єще ы писати не лишь тамъ, где того домагаєсь етимологія, але навѣть всюды тамъ, где єго Россіяне и Поляки уживаютъ на пôдставѣ выговору, т. є. фонетики своєи бесѣды. Такимъ способомъ въ школахъ людовыхъ для выученя буквы ы требабы попередъ учити ажь трехъ языкôвъ: старославяньского, россійского и польского, а се булобы чей надто великою задачею зъ дѣтьми понизше десяти лѣтъ! Зъ тои причины єсмо и нынѣ за тымъ, щобы въ школахъ людовыхъ учити правописи якъ найбôльше приступнои, и не забиваги головъ дѣтямъ наукою буквы, котрои жадна руска граматика не єсть въ силѣ, хочбы и въ приближеню, выяснити. Наведенѣ нами недорѣчнѣ „регулы“ п. Глѣбовицкого суть найлучшимъ оправданемъ для нашои, на довголѣтнôмъ досвѣдѣ опертои гадки.

Дивна и кождому педагогови истинно непонятна буде бесѣда п. Фляша и черновецкихъ учителѣвъ, що правописи не можна опирати „auf die blosse Aussprache, weil sie in der Bukowina eine gar schwache Stütze der Orthographie bildet“. Навѣть годѣ повѣрити, щобы педагоги могли щось подôбного сказати! И на чôмже опирати правопись, якъ не на выговорѣ? Ачей же школы на те заведенѣ, и на те въ нихъ ôдбуваєся шестилѣтна наука, щобы дѣтей научити доброи „Aussprache“ и щобы въ тôй „Aussprache“ найти „eine gute Stütze der Orthographie“. Тое приписує плянъ науки школьнои, тоє выплыває вже зъ самого понятія „школа“, на те суть читанки школьнѣ, на те безчисленнѣ вправы въ оповѣданю, на те дѣти пишутъ зъ книжокъ и зъ памяти, на те въ кôнци єсть самъ учитель, щобы всякѣ хибы въ бесѣдѣ и въ оповѣданю поправлявъ, значитъ, щобы допровадивъ ученикôвъ своихъ до правильнои Aussprache. Се очевидно єсть задачею и шкôлъ черновецкихъ и думаємо, що єсли яка школа не въ силѣ довести до того, щобы „Aussprache“ була правильна и щобы въ нѣй найшлась „eine gute Stütze der Orthographie“ — тогды найлучшебъ було школу таку яко излишну замкнути.

(Дальше буде.)

*) Слово „кури“, рôвно якъ „гуси“, належитъ до четвертого склоненя, а въ сѣмъ склоненю окôнченя ы уживати не можна.

ДО БІОГРАФІИ ШЕВЧЕНКА.

Будучи въ неволи, Шевченко якійсь часъ пробувавъ разомъ зъ Брониславомъ Залескимъ, а ôдтакъ часто зъ нимъ переписувавъ ся. „Кіевска Старина“ помѣстила теперь 16 такихъ листôвъ-кореспонденцій, писаныхъ украиньскимъ поетомъ до своєго друга. Єсть то въ части звычайна переписка, яка ôдбуває ся межи добрыми приятелями, въ части кореспонденція въ предметахъ науки и штуки. Гдеякі зъ тыхъ листôвъ важнѣ для насъ тымъ, що зъ нихъ бачимо, якъ поетъ черезъ весь часъ десятилѣтнои неволѣ все ôддававъ ся умысловôй праци и носивъ ся далекосяглыми плянами въ области штуки. Особеннои-жь ваги зъ оголошеныхъ листôвъ єсть письмо Шевченка, писане дня 10 Люгого 1857, власне въ ту пору, якъ на Сибиръ дôйшла вѣсть, що заходамъ петербурскои академіи штукъ удалось выбороти помилованя для страдаючого поета. Интересна въ тôмъ листѣ и той веселый настрôй душевный Шевченка, и тѣ єго благороднѣ, гуманнѣ чувства, и те вѣчно свѣже одушевленє поетичне и тѣ высокѣ погляды єго на „божественну“ штуку. Наводимо зъ листу що важнѣйшѣ характеристичнѣ уступы въ вѣрнôмъ перекладѣ зъ языка россійского:

„Друже мôй єдиный! твоя радôсть, твоє щастє такъ безграничнѣ, що менѣ одно хиба лишаєсь, пощедровати тобѣ и твоѣй щасливôй матѣри довгихъ и довгихъ та мирныхъ днѣвъ. Ты такъ сердечно и живо описавъ ту хвилю вашого повитаня, що я мовь стою при тôй чудовôй сценѣ, мовь цѣлую та слезами обливаю руки твоєи такъ довго скорбящои, а теперь такъ прещасливои матери. Кажешь, що тобѣ ажь страшно, зворушати моє серце описомъ дôзнаного щастя. Надармо! Твоя радôсть нероздѣльна зъ моєю, нероздѣльна, якъ любяща душа зъ такоюжь любящою душею. Тота психологична истина домагаєсь конечно матеріяльныхъ доказôвъ.

„Сестрѣнцѣ твои пытаютъ ся, коли вже разъ приѣде до нихъ старый другъ твôй, що любитъ добрыхъ и милыхъ дѣтей? Уцѣлуй ихъ, мôй єдиный друже, и скажи имъ, що серце моє давно вже зъ ними, и що самъ я приѣду до нихъ... скоро. Фантазія, скажешь, вымаячене щастє! Натеперь и сего доволѣ. Для душь симпатизуючихъ и любящихъ — воздушнѣ замки красше матеріяльныхъ палатъ егоиста. Се внять психологична истина, що єи не пôймутъ люде самолюбнѣ. Менѣ жаль тыхъ людей. Они не знаютъ и не чуютъ повного щастя на земли; одурманенѣ власною любвою, они мовь рабы, позбавленѣ волѣ, и нѣчого бôльше якъ рабы!

„Разомъ зъ твоимъ письмомъ одержавъ я листъ зъ академіи ôдъ жены нашого вице президента графа Толстого. Она пише менѣ, що все вже зроблено для мого вызволеня и що небавкомъ надѣютъ ся доброго результату. Якъ же думаєшь, чи можна на тôй основѣ сгавити воздушнѣ замки? Ты скажешь: можна. а я вже ихъ и поставивъ. И якѣ то пречудовѣ, якѣ свѣтлѣ замки! Безъ бойницъ и стрѣльницъ, безъ золота и мармору мои роскошнѣ, пречудовѣ замки. Послухай!

„Перша поема, интродукція: розстаю ся зъ пустынею, де тôлько лѣтъ натерпѣвъ ся, розстаю ся зъ Бюрномъ, котрого разъ тôлько увидѣвши щиро я полюбивъ, потôмъ — павза до Москвы, потôмъ Москва и осталѣ други та школьнѣ товаришѣ, а потôмъ почтова дорога смоленьска и я — въ твоихъ Рачкевичахъ, въ твоѣмъ родиннôмъ селѣ. Тутъ начне ся втора часть поемы. Стрѣчаюсь зъ тобою, плачу и цѣлую руки твоєи щасливои матери и въ обôймахъ повного щастя ôддыхаю, якъ той великій поетъ, що ему „мало воздуха всеи Арабіи, наповнити вольніи груди“. Тôлькожь мѣсто Арабіи я скажу Литвы. А ôддыхнувши ôдъ тои радости, я одного чудового ранку вразъ зъ тобою помолю ся передъ образомъ Божои Матери Остробрамскои. До Вильна и такъ зъ давна вяжутъ ся любѣ серцю моему згадки, любѣ и дорогѣ, якъ и згадки серця твого. А зъ литовскои столицѣ мы просто поѣдемо въ Петербургъ, въ академію штукъ, и доповнимо наше щастє двома роками студеньскои, самотнои жизни. Ахъ, скôлько то радости въ тôй самотнôй жизни! Се той лишь пôйме, кто любитъ божественну штуку такъ, якъ мы зъ тобою єѣ любимо. Не правдажь — чудовый, величный и не зовсѣмъ воздушный замокъ?

„Та вже, такъ чи сякъ, а ты напередъ лагодь ся на академичну науку, бо буде плѣша, не зашита дѣра въ твоѣй и моѣй жизни. То не досыть бачити, любовати ся хорошимъ,

умнымъ, добрымъ чоломъ чоловѣка, треба конче зрисовати єго на полотнѣ и любовати ся нимъ, якъ созданемъ живого Бога. Я бажаю бачити тебе совершеннымъ, а для совершеньства потрѣбна академія въ Петербурзѣ. Безъ розумного пониманя красоты чоловѣкови не узрѣти Всемогущого Бога въ дрѣбнѣмъ листочку и найменшои ростины. Въ ботаницѣ и зоологіи потрѣбне одушевленє, инакше и ботаника и зоологія будутъ мертвымъ трупомъ межи людьми. А одушевленя того придбаешь собѣ тѣлько глубокимъ пониманемъ красоты, безконечности, симетріи и гармоніи въ природѣ. О якбы то я бажавъ поговорити зъ тобою о Космосѣ и послухати, якъ ты читаешь пѣсни Вайделоты!...“

ВСЯЧИНА.

— Року минувшого подали мы подробнѣйшу звѣстку о нововыданыхъ нѣмецкихъ поезіяхъ Федьковича пѣдъ титуломъ: „**Am Tscheremusch.** Gedichte eines Uzulen. Czernowitz bei H. Pardini“. О тѣмъ выданю пише „Neue Freie Presse“ въ числѣ зъ дня 19. Марта с. р.: „Миле було наше розчарованє, коли мы тую збѣрку безъименного поета дѣстали въ свои руки. Єсть тамъ рядъ дуже удачныхъ перекладѣвъ поезій малорускихъ, ѣдносячихъ ся и до Малои Руси, и до Сербіи, и до Болгаріи. Найсердечнѣйша наивнѣсть и найбѣльше реалистичный свѣтоглядъ заповняютъ книжку на перемѣну; тутъ религійна резигнація и нѣжна розрада, тамъ пѣдступна злоба и вырафинована свирѣпѣсть; зѣвсюды ѣдноситъ читатель сильнѣ враженя и одержуе вѣрный образъ дотычныхъ народѣвъ. Болгарска пѣсня на ст. 55. єсть истинно щитомъ красы и мы тѣлько дивуемъ ся, якъ то малыми средствами осягнути мѣгъ поетъ такъ великаньскѣ успѣхи“. Въ кѣнци додае N. F. Presse дуже пѣдхлѣбну для автора увагу: „Das sauber ausgestattete Büchlein verdient einen Ehrenplatz in jeder deutschen Hausbibliothek“.

— **Ѣдкрытє важне для науки зоольогіи и исторіи роду людского** зроблено сими днями на пѣвнѣчнѣмъ побережю Франціи, надъ проливомъ калейскимъ (Pas de Calais). При копаню пѣдморского тунелю, котрымъ небавомъ буде получена Англія зъ Франціею, подыбано въ глубокости 800 метрѣвъ тринайцять людскихъ кѣстякѣвъ, досыть добре удержаныхъ, а при нихъ останки деревляного и камѣиного знарядя и кости зъ якихъ-то ссущихъ звѣрятъ. Кѣстяки людскѣ мужескѣ були два метры и 20 сантиметрѣвъ завысокѣ, женьскѣ небогато низшѣ. Они лежали побѣчь себе въ покладѣ камѣнного угля, значитъ посередъ нептуничнои формаціи, котра вытворилась передъ тысячами и десятками тысячей лѣтъ зъ буйнои, великаньскои рослинности, що на той часъ покривала землю. Доси лишь догадовались геольоги про истнованє роду людского въ часахъ передъ вытворенемъ камѣнного угля, однакожь на оправданє такого догаду не посѣдала наука нѣякихъ доказѣвъ. Найновѣйше ѣдкрытє провѣрило не лишь сю ипотезу, але надто поясенило, що колишнѣ жителѣ були дѣйстными людьми-великанами.

— **Будучнѣсть паперу.** Не пѣдлежитъ сомнѣню, що папѣръ въ будучности станесь матеріяломъ для многихъ промысловыхъ цѣлей. Розмѣры, въ якихъ послѣдными часами ростинѣ волокна перероблюютъ ся на папѣръ, истинно ажь задивляютъ. — Выробъ и уживанє паперу сягаютъ далекихъ часѣвъ, дальшихъ певно, якъ доси думали. Першими фабрикантами паперу, и очевидно ѣдъ непамятныхъ часѣвъ, були — оси. Ихъ гнѣзда, ихъ комѣрки зробленѣ якбы зъ сырого паперу.

Нынѣ ужитокъ паперу такъ рѣжнородный, що конечно пытати ся муеимо: якѣ предметы не выроблюютъ ся єще зъ паперу? Продукція єго єще бѣльше зможе ся, бо земля маe множество матеріялѣвъ, придатныхъ на папѣръ, хочь чоловѣкъ єще зъ всѣхъ не хѣснуе. За далеко булобы, вычисляти ростины, котрѣ годятъ ся до фабрикаціи паперу; досыть сказати, що зъ кождои ростины, зъ кождого волокна єго утворишь.

Про шматы нынѣ мало вже пытаютъ; найлучшѣй папѣръ роблятъ теперь зъ волоконъ льну, конопель рѣжныхъ алой и т. д. Коротшѣй, ломкѣй паперъ до нѣдрядного ужитку (н. пр. до опакованя) фабрикуютъ зъ дерева лѣсѣвъ шведскихъ и норвескихъ (спроваженѣ дошки и пняки тыхъ деревъ роздроблюютъ ся на порошокъ, т. е. розмелюютъ ихъ, а ѣдтакъ той порошокъ перемѣняютъ въ плынну, паперову масу). Добра на папѣръ єсть солома збѣжа, особливо кукурузы и стручковыхъ ростинъ; въ новѣйшихъ часахъ ѣдкрыто дуже волокнисту ростину, одинъ рѣдъ моху, въ Швеціи, въ околици Енкепингъ.

И не лишь до звычайныхъ выробѣвъ служитъ папѣръ; єго вже часто зужитковуютъ и въ промыслѣ. Нынѣ роблятъ зъ паперу пѣдошвы до чобѣтъ, роблятъ хустки, ковнѣрики, завѣсы ѣконнѣ, простирала, спѣдницѣ, дальше цѣлѣ шатра, колеса возовѣ, трубы (руры) до дренованя и т. д.

Въ Америцѣ и по части въ Нѣмеччинѣ уживаютъ при вагонахъ колесъ паперовыхъ; дальше роблятъ зъ паперу бочки, мѣхи, вантухи на опокованє соленого мяса, муки, збѣжа. Новѣйшѣ вѣсти доносятъ навѣть про сорочки паперовѣ, котрѣ разъ убраннѣ вже черезъ цѣлый рѣкъ носятъ ся въ той способѣ, що кождого дня одну тонку верству паперову здираютъ, такъ що сорочка все находитъ ся въ чистѣмъ станѣ. Такожь доносятъ о плащахъ ѣдъ дощу и о иншихъ выробахъ паперовыхъ, заступаючихъ желѣзо и дерево.

Найновѣйшимъ вынаходомъ єсть папѣръ непропускаючѣй воды и тревалый на вилывы воздуху. Роблятъ зъ него трубы (руры) водни, дахи, стѣны будынкѣвъ, парованы, столярскѣ рѣчи, маты и т. д.

ОГОЛОШЕНЯ.

Накладомъ редакцiѣ „Батькѣвщины“ выходитъ ѣдъ кѣнця 18[illegible]-ого року

„РУСКІЙ ПРАВОТАРЬ НАРОДНЫЙ“,

въ котрѣмъ подаютъ ся порады правничѣ во всякихъ справахъ, якѣ у насъ звычайно трафляютъ ся, и поясняютъ ся важнѣйшѣ нашѣ уставы. Рускій Правотарь Народный выходитъ поодинокими книжочками, въ форматѣ малои VIII-ки (такѣмъ, якъ рускѣ книжки для школъ народныхъ). Друкуе ся въ типографіи Товариства им. Шевченка.

I. **О опѣкунахъ и кураторахъ** Написавъ Стефанъ Тихій 40 сторѣнъ. Цѣна 12 кр., зъ пересылкою 14 кр.

II. **Новый податокъ грунтовый.** Написавъ Харко Таранъ. (1-е выданє 88 сторѣнъ), 2-е выданє 56 сторѣнъ. Цѣна 30 кр., зъ пересылкою 35 кр.

III. **Войскова такса.** Написавъ Харко Таранъ. 34 сторѣнъ. Цѣна 10 кр., зъ пересылкою 12 кр.

IV. **О пожичкахъ.** Написавъ Стефанъ Тихій. (Друкуе ся.)

V. **Про вывлащенє пѣдъ желѣзницѣ** Написавъ Харко Таранъ. 80 сторѣнъ. Цѣна 30 кр., зъ пересылкою 35 кр.

VI. **Про выборы до сойму.** Написавъ О. Х. Нарат... 48 сторѣнъ. Цѣна 18 кр., зъ пересылкою 20 кр.

Для пренумерантѣвъ „Батькѣвщины“ (газеты народнои, котра выходитъ кождои Пятницѣ, а коштуе рѣчно 4 зр.), обнижена цѣна 3-хъ першихъ книжочокъ на 40 кр., 3-хъ дальшихъ книжочокъ на 50 кр., вже вразъ зъ пересылкою.

Рускій Правотарь Народный можна дѣстати у Львовѣ въ редакціи Батькѣвщины, на улици Академичнѣй нр. 8, такожь въ книгарни Ставропигійскѣй.

Правописный рухъ въ Европѣ — студія Мих. Подолиньского, Львѣвъ, 1883. Накладомъ Автора. Цѣна 25 кр. (XVI-ка, стор. 64.)

Переводи и наслѣдованя Осипа Шухевича з портретом и житєписом автора. Посмертне виданє. Львів 1883, накладом Волод. Шухевича. Ціна 80 кр. (велика XVI-ка, стор. 236).

Выданя „Просвѣты“ зъ року 1882.

1. **Мертвецкій великдень.** Оповѣданє Григорія Квѣтки Основяненка. Въ додатку справозданє зъ загальныхъ зборѣвъ „Просвѣты“. Цѣна 8 кр. а. в. У Львовѣ, 1882. (XVI-ка, стор. 48.)

2. **Рогата худоба** Написавъ Іосифъ Барвѣньскій Цѣна 35 кр. У Львовѣ, 1882. (велика XVI-ка, ст. 112.)

3. **Оповѣданє про житє святого великомученика и лѣкаря Панталеймона.** Переглядъ: вступъ, оповѣданє про житє св. Пантелеймона, Панталеймонъ лѣкаремъ, Панталеймонъ мученикомъ. Цѣна 10 кр. У Львовѣ, 1882. (XVI-ка, стор. 52.)

4. **Помѣчъ власна** або „роби небоже, то й Богъ поможе“! Книга о порадности Самуила Смайльса. Часть I Для потребы рускаго народу обробивъ Олександръ Барвѣньскій. Змѣстъ: передне слово, самостѣйнѣсть народу и чоловѣка, вынаходцѣ и промысловцѣ. Цѣна 15 кр. У Львовѣ, 1882. (XVI-ка, ст. 80.)

5. **Исторія Руси** часть IV. Русь пѣдъ пановањемъ Ягайлового роду ажь до пѣдготовленя Люблиньскои унiѣ Пѣсля рускихъ и чужихъ историкѣвъ написавъ Ол. Барвѣньскій. У Львовѣ 1882. Цѣна 15 кр. (XVI-ка, стор. 90.)

„Библіотеки найзнаменитшихъ повѣстей“ вышло доси:

Томъ I - III. **Въ оборонѣ чести** — повѣсть зъ нѣмецкого *Г. Раймунда*, — всѣ три томы разомъ въ однѣй книжцѣ. Цѣна 2 зр. 50 кр (съ пересылкою 2 зр. 70 кр.)

Томъ IV. **Дымъ** — повѣсть зъ россійского *Ивана Тургенева*. Цѣна 1 зр. 50 кр. (съ пересылкою 1 зр. 70 кр.)

Томъ V—VI. **Стефанъ Лаврентій** — повѣсть зъ англійского *Едвардса*. 2 томы разомъ въ однѣй книжцѣ. Цѣна 2 зр. 70 кр. (зъ пересылкою 2 зр. 90 кр.)

Томъ VII. **Любовь убогого молодця** — повѣсть зъ французкого *Октава Фейлета* Цѣна 1 зр. 20 кр. (съ пересылкою 1 зр. 30 кр.).

Томъ VIII. **Новорѣчнѣ Дзвоны** повѣстка зъ англійского *Короля Дикенса*. Цѣна 60 кр. (съ пересылкою 70 кр.).

Томъ IX XI. **Грошѣ а праця** повѣсть зъ шведского *Дядька Адама*, въ 3 томахъ (въ однѣй книжцѣ) Цѣна 3 зр. 20 кр. (съ пересылкою почт. 3 зр. 40 кр. а. в.)

Дѣстати можна въ редакціи „**Дѣла**“.

Выдае и ѣдповѣдае за редакцію **Ом. Партыцкій.** Зъ друкарнѣ Товариства „имени Шевченка“ пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ IV. Львôвъ дня 1. (13.) Мая 1883. Число 9.

Выходитъ два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, найменше въ два аркушѣ печатнѣ.

Редакція и администрація „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **3.** улиця Фредра.

ЗОРЯ

Пренумерата выноситъ: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъроку **2** зр. **50** кр., на чверть року **1** зр. **25** кр.

На велиновôмъ (сатинованôмъ) паперѣ: на цѣлый рôкъ **6** зр., на пôвъ року **3** зр.

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

ЗАХАРЪ БЕРКУТЪ.

(Образъ громадского житя Карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ.)

(*Написавъ Ив. Франко.*)

III.

За селомъ Тухлею, туйже близь водопаду, стояла насередъ поля величезна липа. Нѣкто не затямивъ, коли єѣ засаджено и коли она розросла ся така здорова та конариста. Позаякъ Тухля була осада не дуже давна и деревина, яка росла на тухольскôй долинѣ, була гетъ-гетъ молодша ôдъ тои липы, то й не диво, що тухольскій народъ уважавъ єѣ найдавнѣйшимъ свѣдкомъ давнины и окружавъ великимъ почитанємъ. Тухольцѣ вѣрили, що тота липа — даръ походячій прямо ôдъ ихъ споконвѣчного добродѣя, царя велитôвъ, котрый засадивъ єѣ власноручно на тухольскôй долинѣ на знакъ своєи побѣды надъ Мораною. Зъ пôдъ корѣня липы била нора погожои воды, котра ôдтакъ, тихо журчачи по дрôбныхъ камѣнцяхъ, вплывала до потока. Се було мѣсце копныхъ зборôвъ тухольскихъ, мѣсце сѣльского вѣча, котре въ старовину становило всю и єдину власть въ рускихъ громадахъ.

Довкола липы бувъ широкій, рôвный майданъ. Рядами стояли на нѣмъ до схôдъ сонця гладкй камѣнній брылы, призначенй на стôльцѣ, де сѣдали старцѣ громадскй, батьки родинъ. Кôлько було такихъ батькôвъ, тôлько и камѣнныхъ стôльцѣвъ. Поза ними було мѣсце вôльне. Пôдъ липою, надъ самымъ жереломъ, стоявъ чотырогранный камѣнь зъ проверченою въ серединѣ дѣрою; тутъ на часъ рады выставляло ся копне знамено. А обôчь зроблене було друге пôдвысшенє для бесѣдника, т. є. для того, кто въ якôй небудь справѣ говоривъ; ôнъ выступавъ изъ свого мѣсця и входивъ на се пôдвысшенє, щобъ весь народъ мôгъ єго чути.

На другій день пôсля боярскихъ ловôвъ густо тухольского народа роило ся по копнôмъ майданѣ. Гамôръ ишовъ по долинѣ. Старцѣ громадскй йшли повагомъ изъ села оденъ за однымъ и засѣдали на своихъ мѣсцяхъ. Шумно збирала ся молодѣжь и ставала поза ними широкимъ пôвъокругомъ. И жѣнки сходили ся, хочь не такъ численно: ôдъ рады громадскои жаденъ дорослый громадянинъ, чи мужь чи жѣнка, не бувъ выключеный. И хочь рѣшаючій голосъ мали тôлько старцѣ-батьки, але при нарадѣ вôльно було и молодѣжи и жѣноцтву подавати свôй голосъ пôдъ розвагу старцямъ.

Сонце пôднялось уже высоко на небѣ, коли зъ села, послѣдній за всѣми, надôйшли закличники, несучи передъ собою тухольске копне знамено. Появленє ихъ вызвало загальный шепôтъ мѣжь громадою, а коли они наблизили ся, все утихло. Закличники, тричи поклонившись громадѣ, выйшли пôдъ липу и познимали шапки зъ головъ. Вся громада зробила то само.

— Чесна громадо, — ôдозвали ся закличники, — чи воля ваша нынѣ раду держати?

— Такъ, такъ! загула громада.

— То нехай же Богъ помагає! сказали они и пôднявши высоко въ гору копне знамено, встромили єго въ дѣрку, продовбану въ камени. Се бувъ знакъ, що рада зачата.

Затымъ вставъ изъ свого мѣсця найстаршій въ зборѣ, Захаръ Беркутъ, и повôльнымъ, але твердымъ крокомъ выступивъ пôдъ липу и дотуливши ся єи рукою, наблизивъ ся до плывучои зъ єи корѣня норы и припавши на колѣна, помазавъ собѣ нею очи и уста. Се була звычайна, стародавна церемонія, котра знаменувала очищенє устъ и прояснене ока, потрѣбне при такôмъ важнôмъ дѣлѣ, якъ рада народна. За симъ сѣвъ на пôдвысшене мѣсце, зверненый лицемъ до народа, т. є. до схôднои стороны неба.

Захаръ Беркутъ, се бувъ сивый якъ голубъ, звышь 90-лѣтный старець, найстаршій вѣкомъ въ цѣлôй тухольскôй громадѣ. Батько осьми сынôвъ, изъ котрыхъ три сидѣли вже разомъ зъ нимъ мѣжь старцями, а наймолодшій Максимъ, мовь крѣпкій дубъ мѣжь осичиною вызначавъ ся мѣжь всѣмъ тухольскимъ парубоцтвомъ. Высокій ростомъ, поважный поставою, строгій лицемъ, богатый досвѣдомъ житя и знанємъ людей та обставинъ, Захаръ Беркутъ бувъ правдивымъ образомъ тыхъ давныхъ патріархôвъ-батькôвъ и провôдникôвъ цѣлого народа, про котрыхъ говорятъ намъ тысячолѣтнй пѣсни. Помимо глубокои старости Захаръ Беркутъ бувъ ще сильный и кремѣзный. Правда, ôнъ не робивъ уже коло поля, не гонивъ овець въ полонину анѣ не ловивъ звѣря въ лѣсовыхъ нетрахъ, — але проте працювати ôнъ не перестававъ. Садъ, пасѣки и лѣки, — се була єго робота. Скоро лишень весна завитає въ тухольскй горы, Захаръ Беркутъ уже въ своємъ саду, копле, чиститъ, пôдрѣзуе, щепитъ и пересаджуе. Дивували ся громадяне єго знаню въ садôвництвѣ, тымъ бôльше дивували ся, що ôнъ не крывъ ся зъ тымъ знанємъ, але радо навчавъ кождого, показувавъ и заохочувавъ. Пасѣка єго була въ лѣсѣ, и кождои погôднои днины Захаръ Беркутъ ходивъ въ свою пасѣку, хочь дорога була утяжлива и досыть далека. А вже найбôльшимъ добродѣємъ уважали Тухольцѣ Захара Беркута за єго лѣки. Коли було настане часъ, мѣжь Зелеными святами а святомъ Купайла, Захаръ Беркутъ зъ своимъ наймолодшимъ сыномъ Максимомъ иде на кôлька день, а неразъ и на цѣлый тыждень въ горы за зѣлємъ и лѣками. Правда, чистй и простй звычаѣ тодѣшного народа, свѣжій тухольскій воздухъ, обширнй и здоровй хаты и ненастанна, хочь и надсильна праця, все те вкупѣ хоронило людей ôдъ

частыхъ и заразливыхъ слабостей. За то частѣйше лучали ся калѣцтва, раны, на котрѝ певно нѣякій знахоръ не умѣвъ такъ скоро и такъ гарно зарадити, якъ Захаръ Беркутъ.

Але не въ тôмъ всѣмъ покладавъ Захаръ Беркутъ головну вагу свого старечого житя. „Чоловѣкъ тôлько такъ довго вартъ жити, — говоривъ ôнъ частенько, — якъ довго може помагати другимъ. Коли ôнъ стає для другихъ тягаромъ, а хôсна не приноситъ имъ нѣякого, тодѣ ôнъ уже не чоловѣкъ а завада, тодѣ ôнъ уже й жити не вартъ. Хорони мене Боже, щобъ я коли небудь мавъ стати ся тягаромъ для другихъ и ѣсти ласкавый, хочь и якъ заслуженый хлѣбъ!“ Тѝ слова, то була провôдна золота нитка въ житю Захара Беркута. Все, що ôнъ робивъ, що говоривъ, що думавъ, те робивъ, говоривъ и думавъ ôнъ зъ поглядомъ на добро и хосенъ другихъ, громады. Громада, то бувъ єго свѣтъ, то була цѣль єго житя. Видячи, що медведѣ и другѝ дикѝ звѣрѣ часто калѣчатъ худобу и людей въ горахъ, ôнъ, ще молодый чоловѣкъ, задумавъ научити ся лѣчити раны, и покинувши батькôвскій дôмъ, выбравъ ся въ далеку незнакому дорогу до одного славного ворожбита, котрый, чутка була, умѣвъ замовляти стрѣлы й кровь. Але примова того лѣкаря показала ся пустою. Захаръ Беркутъ, прійшовши до него, обѣцявъ єму десять куниць платы, щобъ научивъ єго своєи примовы. Ворожбитъ приставъ. Але Захарови не досыть було научити ся на слѣпо, ôнъ хотѣвъ попереду переконати ся, чи лѣкъ ворожбитôвъ добрый. Ôнъ вынявъ свôй нôжь и задавъ собѣ нимь глубоку рану въ удо.

— На, замовь! — сказавъ ôнъ до зачудуваного лѣкаря.

Примова не удала ся.

— Е, сказавъ лѣкарь, се для того не удає ся, що ты самовôльно завдавъ собѣ рану. Такои раны замовити не можна.

— Ну, то видно, що кепска твоя примова, и менѣ єи не потрѣбно. Я потребую такои примовы, котра не пыталабъ, чи рана самовôльна, чи нѣ, а залѣчила-бъ всяку.

И затымъ Захаръ Беркутъ покинувъ ворожбита и пôшовъ дальше, розпытувати лѣпшихъ лѣкарѣвъ. Довго блукавъ ся ôнъ по горахъ и долахъ, ажь поки по роцѣ блуканя не зайшовъ до Скитскихъ*) монахôвъ. Мѣжь ними бувъ оденъ, столѣтный старець, що довгѝ часы пробувавъ на Атоньскôй горѣ и читавъ тамъ богато старыхъ грецкихъ книгъ. Той монахъ умѣвъ чудно лѣчити раны и бравъ ся научити своєй штуцѣ кождого, кто проживе зъ нимъ рôкъ въ добрôй злагодѣ и покажесь єму чоловѣкомъ щирого серця и чистои душѣ. Богато вже ученикôвъ приходило до старого, вѣчно задуманого и вѣчно сумуючого монаха, але нѣ одного ôнъ не вподобавъ, нѣ оденъ не проживъ зъ нимъ условленого року и не вынѣсъ єго тайникôвъ лѣкарскихъ. Про сего то лѣкаря прочувъ Захаръ Беркутъ и рѣшивъ ся ôдбути єго пробу. Прійшовши до Скитского монастыря, просивъ, щобъ заведено єго до старця Акинтія, и отверто росказавъ єму про цѣль свого приходу. Сивобородый, понурый дѣдъ Акинтій принявъ єго безъ супереки — и Захаръ выбувъ рôкъ. Ôнъ вернувъ ся зъ Скита новымъ чоловѣкомъ; єго любогь до громады стала ще горячѣйша и сильнѣйша, єго слова плыли хрустальною, чистою филею, були спокôйнѝ, розумнѝ и твердѝ якъ сталь, а противъ всякои неправды острѝ якъ бритва. Въ своєй дволѣтнôй вандрôвцѣ Захаръ Беркутъ пôзнавъ свѣтъ, бувавъ и въ Галичи и въ Кіевѣ, бачивъ князѣвъ и ихъ дѣла, пôзнавъ воякôвъ и купцѣвъ, а єго простый, але могучій розумъ складавъ усе бачене и чуте, зерно до зерна, въ скарôницю памяти, яко матеріялы для мысли. Ôнъ вернувъ ся зъ вандрôвки не тôлько лѣкаремъ, але и громадяниномъ. Бачучи по долахъ, якъ князѣ и ихъ бояре силуютъ ся ослабити и розбрати громадскѝ вольнѝ порядки по селахъ, щобы опôсля розъєднаныхъ и розрôжненыхъ людей тымъ лекше повернути въ невольникôвъ и слугъ, Захаръ Беркутъ переконавъ ся, що для єго братôвъ-селянъ нема иншого ратунку и иншои надѣѣ, якъ тôлько добре уладженє и розумне веденє та розвиванє громадскихъ порядкôвъ, громадскои спôльности та дружности. А зъ другого боку ôдъ старця Акинтія и ôдъ другихъ бувалыхъ людей ôнъ чимало наслухавъ ся про громадскѝ порядки въ пôвнôчнôй Руси, въ Новгородѣ, Псковѣ, про добробутокъ и розцвѣтъ тамошныхъ людей, и все те запалювало єго горячу душу до бажаня — ôддати цѣле своє житє на поправу и скрѣпленє добрыхъ громадскихъ порядкôвъ въ своєй рôднôй Тухольщинѣ.

Сѣмдесять лѣтъ минуло ôдъ того часу. Мовь стародавный дубъ-великанъ стоявъ Захаръ Беркутъ середъ молодого поколѣня и мôгъ теперь бачити плоды своєи довголѣтнои дѣяльности. И певно, що не безъ радости мôгъ ôнъ глядѣти на нихъ. Мовь одна душа стояла тухольска громада дружно въ праци и вживаню, въ радости и въ горю. Громада була для себе и судією и указчикомъ у всёму. Громадске поле, громадскѝ лѣсы не потребували сторожа — громада сама, вся и завсѣгды, бачно берегла своє добро. Бѣдныхъ не було въ громадѣ; земля выстачала прожитку для всѣхъ, а громадскѝ шпѣхлѣрѣ та стодолы стояли завсѣгды отвором для потребуючихъ. Князѣ и ихъ бояре зависливымъ окомъ глядѣли на те житє, въ котрôмъ для нихъ не було мѣсця, въ котрôмъ ихъ не потребовано. Разъ въ рôкъ зъѣздивъ въ Тухольщину князѣвскій збôрщикъ податкôвъ, и громада старалась якъ найборше позбути ся немилого урядового гостя: черезъ день або два ôнъ выѣздивъ обладованый всякимъ добромъ — бо податки въ великôй мѣрѣ платили Тухольцѣ натурою. Але въ Тухольщинѣ збôрщикъ податкôвъ князѣвскихъ не бувъ такимъ самовладнымъ паномъ, якъ по иншихъ селахъ. Тухольцѣ добре уважали, що належитъ ся збôрщикови а що князеви, и не попускали єму зробити надъ ними нѣякого надъужитя.

Але не тôлько въ самôй Тухольщинѣ видный и спасенный бувъ вплывъ Захара Беркута; єго знали люде на кôльканайцять миль довкола, по рускôй и угорскôй сторонѣ. Тай то знали єго не лишь яко чудовного лѣкаря, що лѣчитъ раны и всячкѝ болѣзни, але й не менше якъ чудовного бесѣдника та порадника, котрый „якъ заговоритъ, то немовь Богъ тобѣ въ серце вступає“, а якъ порадитъ чи то одному чоловѣкови, чи й цѣлôй громадѣ, то хочь цѣлый майданъ старцѣвъ набери, а и тѝ вкупѣ певно лѣпшои рады не придумаютъ. Ôдъ давна Захаръ Беркутъ прійшовъ бувъ до того твердого переконаня, що якъ чоловѣкъ самъ оденъ середъ громады слабый и безрадный, такъ и одна громада слаба, и що

*) Пишучи про Скитскій монастырь опираюсь ту не на историчнôмъ фактѣ, а на переказѣ народнôмъ, що ôдноситъ монастырь той до первопочатковъ христіяньства въ нашôй земли.

тôлько спôльне порозумѣнѥ и спôльне дѣланѥ многихъ сусѣдныхъ громадъ може надати имъ силу и може въ кождôй громадѣ поокремо змôцнити свобôднѣ порядки громадскѣ. Тожь нѣколи, працюючи всѣлякими способами для своѥи Тухольщины, Захаръ не забувавъ и про сусѣднѣ громады. Ôнъ за молодшихъ часôвъ часто ходивъ по громадахъ, бувавъ на ихъ копныхъ зборахъ, старавъ ся пôзнати добре ихъ потребы и людей, и всюды рады и намовы ѥго змагали до одного: до скрѣпленя дружныхъ, товарискихъ и братерскихъ звязкôвъ мѣжь людьми въ громадахъ и мѣжь громадами въ сусѣдствѣ. А звязки тѣ були тодѣ ще досыть живѣ и сильнѣ; ще розъѣдаюча князѣвщина та боярщина не здужала була ихъ до решты порозрывати, — тому и не диво, що пôдъ проводомъ такъ всѣми любленого, такъ досвѣдченого и громадскому дѣлу ôданого чоловѣка, якъ Захаръ Беркутъ, тѣ звязки живо ôдновили ся и окрѣпли. Особливо звязокъ въ громадами рускими, живучими по угорскôмъ боцѣ, бувъ дуже важнымъ дѣломъ для Тухольщины, бо й для цѣлои стрыйскои верховины, богатои въ вовну и кожухи та за те досыть убогои въ хлѣбъ, котрого мали подостаткомъ загôрнѣ люде. Отжежь то одно въ головныхъ старань Захара було — провести въ своѥи Тухольщины просту и безпечну дорогу на угорскій бôкъ. Довгѣ лѣта ôнъ носивъ ся въ тою гадкою, переходивъ въ довжь и въ ширь тухольскѣ полонины, розмѣрковуючи, куды бы найлѣпше, найбезпечнѣйше и въ найменшимъ коштомъ можна провести дорогу, а заразомъ старавъ ся звôльна и ненастанно наклонювати верховиньскѣ громады по однôмъ и другôмъ боцѣ Бескиду до того дѣла. При кождôй нагодѣ, на кождôй громадскôй радѣ ôнъ не переминувъ показувати на корысти и потребу такои дороги, поки въ кôнци не добивъ ся свого. Бôльше якъ десять громадъ зъ близшои и дальшои окружности прислали до Тухлѣ своихъ выборныхъ на раду громадску, на котрôй обговорювати мало побудованѥ новои дороги. Се бувъ радôсный день для Захара. Ôнъ не тôлько принявъ ся радо самъ повытычувати, куды маѥ йти дорога, а такожь черезъ цѣлый часъ, поки буде она будувати ся, надзирати за роботою, але крôмъ того выправивъ чотырехъ своихъ сынôвъ до роботы, а пятый ѥго сынъ, коваль, мавъ изъ своѥю перевôзною кузнею все бути на мѣсци роботы для направы потрѣбныхъ орудій. Кожда громада высылала по кôльканайцять робôтникôвъ, засмотреныхъ въ свôй хлѣбъ и свою страву, — и пôдъ проводомъ невтомимого Захара дорога була збудована въ однôмъ роцѣ. Корысти ѥи ôдъ разу для всѣхъ стали очевиднѣ. Звязокъ въ богатыми ще тодѣ угро-рускими громадами ожививъ всю верховину: почала ся жива и обопôльно хосенна обмѣна здобуткôвъ працѣ: туды йшли кожухи, сыръ овечій, та й цѣлѣ отары на зарѣзъ, а ôдтамъ пшениця, жито та полотна. Але не тôлько для такого обмѣнного торгу була выгôдною тухольска дорога: она була такожь проводомъ для всѣлякихъ вѣстей про житѥ громадъ по однôмъ и по другôмъ боцѣ Бескиду, була живою ниткою, котра вязала до купы дѣтей одного народа, розбитыхъ мѣжь двома державами.

Правда, тухольска дорога була не перша така нитка. Давнѣйша и колись далеко славнѣйша була скôльска дорога. Але галицко-рускимъ князямъ она зъ многихъ причинъ не злюбила ся, менше може для того, що пôддержувала живый звязокъ мѣжь громадами по сѣмъ и по тôмъ боцѣ Бескида и черезъ те скрѣплювала у одныхъ и у другихъ вольнѣ громадскѣ порядки, якъ радше для того, що туды частенько мадярскѣ королѣ и дуки впадали зъ войсками до Червонои Руси. Отъ тому то галицкѣ та перемыскѣ князѣ старались коли не зовсѣмъ замкнути, то бодай укрѣпити тоту входову браму въ свои границѣ, а звѣсно, що таке „укрѣпленѥ“, зроблене по державному и для державныхъ цѣлей, мусѣло выйти на шкоду громадъ и громадскои самоуправы. Князѣ понасаджували здовжь скôльскои дороги своихъ бояръ, понадаровували имъ изъ громадскихъ земель обширнѣ грунты и посѣдища и вложили на нихъ обовязокъ — пильнувати скôльскои брамы, въ разѣ воѥнного нападу спиняти непріятеля воѥнными дружинами, набраными зъ околичныхъ громадъ, а такожь засѣками, т. ѥ. деревяными та камѣнными запорами, котрыми въ тѣсныхъ мѣсцяхъ завалювано дорогу, чинячи ѣ при якôй-такôй оборонѣ зовсѣмъ непрохôдною для ворожихъ воякôвъ. Розумѣѥ ся, що тѣ обовязки цѣлымъ своимъ тягаромъ спадали на селянъ, на громады. Они не тôлько тратили часть своихъ споконвѣчныхъ земель, на котрыхъ розсѣдали ся бояре, але мусѣли крôмъ того ставити варты, давати дружинникôвъ боярамъ, робити засѣки, ба, на случай воѥнного часу пôдданѣ були зовсѣмъ боярскимъ розказамъ и боярскому судови. Очевидна рѣчь, що боярынъ обдарованый такими широкими правами, стававъ ся силою въ селѣ и зовсѣмъ природно стремѣвъ до побôльшеня и укрѣпленя своѥи силы. Щобы збогатѣти, бояре закладали на шляху свои власнѣ засѣки-рогачки и побирали зъ нихъ и въ спокôйныхъ часахъ оплату ôдъ всякого проѣздячого, що мусѣло спинити живый рухъ по скôльскôй дорозѣ, ослабити живѣ звязки мѣжь громадами. А рôвночасно зъ ослабленѥмъ тыхъ звязкôвъ мусѣвъ ити и упадокъ вѣчевыхъ, вольныхъ порядкôвъ въ самыхъ громадахъ. Власть боярска не могла и не хотѣла обôчь себе терпѣти другои, громадскои власти; мѣжь боярами а громадами мусѣло прійти до довгои и тяжкои боротьбы, котра въ кôнци выйшла на некорысть громадъ. Правда, въ тôмъ часѣ, коли йде наше оповѣданѥ, боротьба тота ще далеко не була скôнчена, а декуды, въ самотныхъ гôрскихъ селахъ ще й зовсѣмъ не почала ся, — и се були, можь сказати напевно, найщасливѣйшѣ закутки тодѣшнои Руси. До такихъ щасливыхъ закуткôвъ належала и Тухольщина, а дорога, проведена черезъ Бескидъ на Угры, остаточно убезпечила ѥи добробутокъ. Тухольска дорога не була ще въ рукахъ боярскихъ, була вôльна для кождого, хочь громадяне прилягаючихъ до неи селищь, якъ червоно-руского такъ и угорского боку, пильно стерегли ѥи ôдъ всякого ворожого нападу и давали собѣ взаимно знати о всякôмъ грозячôмъ небезпеченьствѣ, котре въ такій способъ ôдбивало ся завчасу и тихо, сполучеными силами всѣхъ заинтересованыхъ тымъ дѣломъ громадъ. Не диво затымъ, що лежачи при тôй дорозѣ, на серединѣ мѣжь Угорщиною а Пôдгôрѥмъ, Тухольщина змагала ся не тôлько добрымъ побутомъ, але и свобôднымъ громадскимъ ладомъ. Своимъ примѣромъ она освѣжувала и пôддержувала всю дооколичну верховину, а особливо тѣ села, въ котрыхъ уже були княжѣ бояре, т. ѥ. въ котрыхъ почалась уже руйнуюча боротьба мѣжь давнымъ громадствомъ а новымъ панствомъ. Горяче слово и велика повага Захара Беркута причинювали ся немало до того, що поки що бôльша часть громадъ держала ся добре въ тôй боротьбѣ, що бояре не могли такъ швидко росширювати своѥи власти, якъ имъ сего бажало ся, и мусѣли жити въ добрôй злагодѣ зъ громадами, пôдлягаючи

въ часахъ супокою ихъ копнымъ судамъ и засѣдаючи въ нихъ поручь зъ другими старцями, якъ рѣвнѣ зъ рѣвными. Але такій станъ бувъ боярамъ дуже немилый, они ждали воєнного часу, якъ не знати якого празнику, бо тодѣ усмѣхалась имъ надѣя — разомъ захопити всю власть въ свои руки, а при тѣй способности розбити до крыхты ненависнѣ порядки громадскій, такъ щобы разъ захоплена власть уже й не потребувала выходити зъ ихъ рукъ. Але часу воєнного не було. Володѣючій въ Червонѣй Руси князь Данило Романовичь, хочь и якъ бувъ ласкавый для бояръ — не то що єго батько — але допомогти имъ богато не мѣгъ, занятый то старанями о королѣвску корону, то спорами князѣвъ, що дерлись за великокняжій кіевскій престолъ, то въ кѣнци забезпечуваннемъ свого краю противъ новому, доси нечуваному ворогови, Монголамъ, котрі передъ десятьма роками, мовь страшна громова хмара, появились були на схѣдныхъ границяхъ Руси, въ наддонскихъ степахъ, и побили зѣбраныхъ рускихъ князѣвъ въ страшнѣй и дуже кровавѣй битвѣ надъ рѣкою Калкою. Але зъ надъ Калки, нагло, немовь наполошенѣ хоробростю Русичѣвъ, они вернули ся назадъ, и ось уже десятый рѣкъ наставъ; а о нихъ не були нѣчого чути. Тѣлько глуха тревога ходила по народѣ, мовь горяча вѣтрова филя ходитъ по доврѣваючѣмъ житѣ, и нѣкто не знавъ, чи филя уляже ся, чи може нажене зъ собою грѣзну, градову тучу. А найменше знали се и надѣяли ся сего князѣ та бояре. Они спокѣйно по погромѣ надъ Калкою приняли ся за свою давну роботу — споры за наслѣде престолѣвъ и пѣдкопуване свобѣдныхъ та самоуправныхъ громадскихъ порядкѣвъ. Нерозумнѣ! Они пѣдрывали дуба, котрый ихъ кормивъ! Колибъ були свою власть и свою силу повернули на скрѣплюване, а не на пѣдкопуване тыхъ порядкѣвъ по громадахъ и живыхъ звязкѣвъ мѣжь громадами, то Русь наша певно не булабъ упала пѣдъ стрѣлами та топорами Монголѣвъ, але булабъ остояла ся проти нихъ, якъ глубоко вкорѣненый дубъ-великанъ остоює ся проти осѣннои бурѣ!

Щаслива була наша Тухольщина, бо доси якось обминали єѣ несытѣ очи князѣвъ и бояръ. Чи то для того, що лежала она такъ ѣддалѣкъ ѣдъ свѣта, мѣжь горами та скалами, чи може для того, що надто великого богацтва въ нѣй не було, — досыть того, що бояре якось не мали охоты пробирати ся въ той закутокъ. Але и се щасте не було вѣчне. Разомъ однои гарнои днины зъѣхавъ въ тухольскій горы бояринъ, Тугаръ Вовкъ, и не кажучи нѣкому й слова, почавъ на горбѣ надъ Опоромъ, ѣддалѣкъ ѣдъ Тухлѣ, але на тухольскѣмъ грунтѣ, будувати собѣ дѣмъ. Тухольцѣ зъ зачудованя зъ разу мовчали и не спиняли нового гостя, далѣ почали допытувати ся єго, кто ѣнъ, ѣдки и зачимъ приходитъ сюда? — Я бояринъ князя Данила — гордо ѣдповѣдавъ имъ Тугаръ Вовкъ, — за мои заслуги князь надгородивъ мене землями и лѣсами въ Тухольщинѣ. — Алежь се землѣ и лѣсы громадскій! — ѣдповѣдали єму Тухольцѣ. — Се мене нѣчого не обходитъ, — ѣдказувавъ бояринъ, — идѣтъ и у князя допоминайте ся. Я маю єго грамоту и бѣльшь нѣ о чѣмъ знати не хочу! — Тухольцѣ кивали головами на такій боярскій слова и не казали нѣчого. А бояринъ мѣжь тымъ починавъ собѣ все зъ горда, все похвалявъ ся княжою ласкою та княжою волею, хочь впрочѣмъ на разѣ й не стѣсняв нѣ въ чѣмъ Тухольцѣвъ и не мѣшавъ ся въ ихъ громадскій дѣла. Тухольцѣ, а особливо молодшій, зъ разу чи то зъ цѣкавости, чи зъ звычайнои гостинности, частенько сходили ся зъ бояриномъ и робили єму деякій прислуги, — ажь наразъ, мовь сокирою втявъ, перестали ходити и очевидно зовсѣмъ уникали єго. Се зъ разу здивувало, а далѣ и розлютило боярина и ѣнъ почавъ теперь чинити Тухольцямъ всякій пакости. Дѣмъ єго стоявъ якъ разъ надъ тухольскою дорогою, и ѣнъ, идучи за примѣромъ другихъ бояръ, поставивъ на дорозѣ велич зну рогачку и жадавъ ѣдъ проѣздячихъ для себе мыта. Тѣлькожь Тухольцѣ були тугій народъ. Они почули ѣдъ разу, що ту починає ся рѣшуча боротьба, и постановили за радою Захара Беркута стояти твердо и неѣдступно при своихъ правахъ до крайнои крайности. Заразъ въ тыждень по выставленю рогачки выслала тухольска рада громадска своихъ ѣдпоручникѣвъ до Тугара Вовка. Ѣдпоручники поставили передъ нимъ пытане:

— Що ты робишь, боярине? За що спираєшь дорогу?

— Такъ менѣ хоче ся! — ѣдказавъ гордо бояринъ. Коли вамъ кривда, то йдѣтъ жалѣйтесь на мене до князя.

— Алежь се дорога не княжа, а громадска.

— То мене нѣчого не обходитъ!

Зъ тымъ ѣдпоручники ѣддалили ся, але заразъ же по ихъ ѣдходѣ прійшла зъ Тухлѣ цѣла юрба сѣльскои молодѣжи зъ сокирами и тихесенько порубала рогачку на дрѣбнѣ куснѣ, наклала зъ неи огонь и спалила недалеко ѣдъ боярского двора. Бояринъ лютивъ ся въ своѣмъ дворѣ, клявъ поганыхъ смердѣвъ, але супротивляти ся имъ не мавъ смѣлости, и на разѣ не робивъ уже другои рогачки. Першій нападъ на громадскій права бувъ ѣдбитый, але Тухольцѣ не радували ся завчасно, — они добре знали, що се тѣлько першій нападъ и що за нимъ треба надѣяти ся другихъ. И справдѣ такъ оно стало ся. Одного дня прибѣгли до Тухлѣ ѣвчарѣ, голосячи сумну вѣсть, що боярскій слуги згоняютъ ихъ изъ найкрасшои громадскои полонины. Не вспѣли ще ѣвчарѣ доладу росказати свого, коли въ тѣмъ прибѣгли лѣсничій громадскій, кажучи, що бояринъ ѣдмѣрює и запальковує для себе величезный кусень найкрасшого громадского лѣса. Зновъ громадска рада выслала ѣдпоручникѣвъ до Тугара Вовка.

— За що, боярине, кривдишь громаду?

— Я беру тѣлько те, що менѣ мѣй князь дарувавъ.

— Алежь се не княжій, а громадскій землѣ, — князь не мѣгъ дарувати того, що до него не належитъ.

— Ну, то йдѣтъ на князя жалѣйте ся, — ѣдказавъ имъ бояринъ и ѣдвернувъ ся ѣдъ нихъ.

Ѣдъ тои поры почала ся правдива вѣйна мѣжь бояриномъ а Тухольцями. То разъ Тухольцѣ зженутъ боярскій стада зъ своихъ полонинъ, то боярскій слуги зженутъ отары тухольскій. Лѣса, загарбаного бояриномъ, стерегли и громадскій и боярскій лѣсничій, мѣжь котрыми неразъ приходило до сварки и бѣйки. Се лютило боярина чимъ разъ дужше, и ѣнъ въ кѣнци казавъ убивати тухольску худобу, придыбану на загарбаныхъ полонинахъ, а одного громадского лѣсничого, придыбаного въ загарбанѣмъ лѣсѣ, велѣвъ привязати до дерева и сѣчи терновыми рѣзками мало що не на смерть. Сего було вже за много тухольскѣй громадѣ. Многій голосы обѣзвали ся за тымъ, щобы, по давному звычаю, до боярина приложити право о непокѣрнѣмъ и шкѣднѣмъ громадянинѣ, розбѣйнику та злодѣю, и выгнати єго зъ обсягу громадскихъ земель, а дѣмъ єго зруйнувати до тла. Велика часть громадянъ пристала на то, и певно, що круто

прійшлось бы було тодѣ бояринови, коли-бъ Захаръ Беркутъ не бувъ высказавъ тои думки, що не належитъ ся засуджувати нѣкого, не выслухавши впередъ его оправданя, и що за тымъ справедливость домагае ся — закликати боярина попередъ всего на громадскій копный судъ, дати ему можность вытолковати ся, и ажь потомъ поступити зъ нимъ такъ, якъ громада при повномъ спокою и розвазѣ осудитъ. Тои розумнои рады послухала тухольска громада.

Певно нѣкто въ нынѣшномъ зборѣ не понимавъ такъ добре важности сеи хвилѣ, якъ Захаръ Беркутъ. Онъ бачивъ, що тутъ цѣле дѣло его житя важитъ ся на острю засуду громадского. Тай кобы то въ томъ засудѣ ишло только о просту справедливость, то Захаръ бувбы спокойный и покладавсь бы въ повнѣ на громадскій розумъ. Але ту приходило ся розважати — першій разъ на тухольскомъ копномъ судѣ — и другі, посторонні, а безмѣрно важні згляды, котрі запутували дѣло майже до безвыходности. Захаръ понимавъ добре, що засудъ, чи прихильный чи неприхильный для боярина, грозитъ громадѣ великимъ небезпеченьствомъ. Прихильный засудъ, т. е. признане не такъ права, якъ силы по сторонѣ боярина, разъ на завсѣгды упокоритъ передъ нимъ громаду, оддасть ему въ руки не только загарбані лѣсы и полонины, але й цѣлу громаду, буде першимъ и найтяжшимъ выломомъ въ вольномъ громадскомъ устрою, надъ котрого одновленемъ и скрѣпленемъ онъ черезъ сѣмдесять лѣтъ ненастанно трудивъ ся. А засудъ неприхильный, проганяючій боярина зъ громады, грозитъ такожь немалымъ небезпеченьствомъ. Анужь боринъ зумѣе подмовити князя, розбудити его гнѣвъ, переконати его, що Тухольцѣ—бунтовники? Се може стягнути велику бурю або и цѣлковиту руину на Тухольщину, якъ подобні засуды колька разовъ уже стягали руину на другі громады, узнані князями за бунтовничі и оданні боярамъ та ихъ дружинамъ на розграбленe та на знищенe. Оба ті важкі выходы нынѣшнои рады наповняли серце старого Захара великимъ сумомъ, и онъ щиро моливъ ся духомъ передъ починомъ рады до великого Дажбога-Сонця, щобъ той просвѣтивъ розумъ его и его громады и давъ имъ найти праву стежку середъ всѣхъ тыхъ трудностей.

— Чесна громадо! — такъ зачавъ онъ свою бесѣду. Не буду одъ васъ скрывати, тай впрочѣмъ вы и самі то добре знаете, які важкі и великі дѣла чекаютъ нынѣ нашого громадского розсуду. Коли поглядаю на те, що кругъ насъ робитъ ся и що намъ грозитъ, то такъ и здаесь менѣ, що наше дотеперѣшне спокойне громадске житe пропало безповоротно, що теперь наступае для насъ всѣхъ пора — показати въ дѣлѣ, въ боротьбѣ, чи наші порядки громадскі справдѣ мощні и добрі, чи можутъ выдержати надходячу важку бурю. Яка се буря надходитъ на насъ, и то не зъ одного боку, се вы знаете и почуете ще обширно на нынѣшній радѣ, тожь о томъ я теперь не буду говорити. Я хотѣвбы только показати вамъ и вбити незнищимо въ тямку вашу тото становище, на котромъ бы намъ, по моѣй думцѣ, треба стояти, твердо стояти до крайнои крайности. Впрочѣмъ и тутъ нѣ я, нѣ нѣкто другій не мае власти надъ вами: схочете, то послухаете, а не схочете — воля ваша! Тольжь вамъ кажу, що нынѣ мы стоимо на розстайній дорозѣ, нынѣ намъ прійдесь выбрати: сюды чи туды. Тожь годитъ ся намъ, людямъ старымъ и досвѣдченымъ, добре выяснити собѣ той выборъ и ті дороги, на котрі онъ насъ може повести, и те мѣсце, на котромъ мы стоимо теперь!

— Погляньте, чесна громадо, на те наше копне знамено, котре одъ пятдесяти лѣтъ скликае насъ на громадскі нарады, одъ пятдесяти лѣтъ чуе нашi слова и бачитъ нашi дѣла. Чи знаете вы, що выражаютъ его знаки? Святі и поважні старцѣ, батьки нашi, зробили его и передали менѣ его значенe. — Захаре, — сказали они, — колись, въ хвили найгрознѣйшого небезпеченьства, коли житe наверне супротивну филю на громаду и загрозитъ ей порядокъ, — тодѣ ты одкрывшь громадѣ, що значитъ се знамено, а заразомъ одкрывшь, що на нѣмъ спочивае наше и нашого Духа-опѣкуна благословенство, що одступленe одъ тои дороги, котру вказуе те знамено, буде найобльшимъ нещастемъ для громады, буде початкомъ ей цѣлковитого упадку!

Захаръ утихъ на хвилю. Его бесѣда зробила велике, до глубины потрясаюче враженe на всѣхъ громадянъ. Всѣхъ очи звернені були на знамено, котре на высокій жердцѣ, встромленій въ камѣнь, стояло передъ громадою, блискотѣло срѣбною оковою на своихъ кінцяхъ и повѣвало кармазиновою хоругвкою, немовь переливалось живою кровю.

— Я доси не говоривъ вамъ о томъ нѣчого, — бесѣдувавъ Захаръ дальше, бо часы були спокійні. Але нынѣ пора се зробити. Глядѣтъ на него, на се знамено наше! Зъ одного здорового пня выробленый весь той суцѣльный ланцухъ, сильный и немовь замкнутый въ собѣ, а прецѣнь свобідный въ кождомъ поединчомъ кольечку, готовый приняти всякі звязки. Сей ланцухъ, то нашь родъ рускій, такій, якій выйшовъ зъ рукъ добрыхъ, творячихъ духовъ. Кожде кольце въ томъ ланцусѣ, то одна громада, нерозрывно, зъ природы самои звязана зъ всѣми другими, а прецѣнь свобідна сама въ собѣ, немовь замкнута сама въ собѣ, живуча своимъ власнымъ житемъ и вдоволяюча свои потребы. Только тота суцѣльность и свобода кождои поединчои громады робитъ всю цѣлость суцѣльною и свобідною. Нехай только одно кольце пукне, роспаде ся само въ собѣ, то и цѣлый ланцухъ роспаде ся, одноцѣлый его звязокъ розорве ся. Отъ, такъ и упадокъ вольныхъ громадскихъ порядковъ въ одній громадѣ есть раною, котра приноситъ недугу, ато й заразу для цѣлого тѣла нашои святои Руси. Горе громадѣ, котра добровольно станесь тою раною, котра не ужие всѣхъ силъ и способовъ, щобъ удержати себе при здоровлю! Лѣпше бы було такій громадѣ счезнути зъ лица землѣ, запасти ся въ безодню!

Послѣдні слова Захара, сказані грознымъ, поднесенымъ голосомъ, приглушили въ ушахъ слухаючои громады шумъ водопаду, що недалело гримавъ собою о камѣнь и мовь живый стовпъ хрусталю, играючого проти сонця всѣми барвами веселки, здвигавъ ся блискучою пасмугою понадъ головами громады. Захаръ говоривъ дальше:

— Гляньте ще разъ на те знамено! Кождый кольець его ланцуха скованый блискучими срѣбными оковами въ гарні узоры. Оковы ті не обтяжаютъ кольця, а додаютъ ему оздобы и тривкости. Такъ само кожда громада мае свои дорогоцѣнні установы и порядки, породженi потребами, упорядкованi розумомъ мудрыхъ батьковъ нашихъ. Порядки ті святі, але не для того, що давні, що батьками нашими уладженi, только для того, що свобідні, що не вяжутъ нѣкого доброго въ добромъ дѣланю, а вяжутъ лишь злого, що хотѣвбы шкодити

громадѣ. Порядки тотѝ и громады не вяжутъ, а тôлько додаютъ ѣй силы и власти для охороны всего, що добре и хосенне, а для знищеня всего, що зле и шкôдне. Коли-бъ не тотѝ срѣбнѝ оковы, деревянѝ обручки легко моглибы попукати и вся одноцѣлôсть ланцуха пропалабы. Такъ само якъ бы не нашѝ святѝ громадскѝ установы, то й вся громада пропалабы. Уважайтежь, чесна громадо! Злодѣйскѝ руки простягаютъ ся, щобы обдерти тѝ срѣбнѝ оковы зъ нашого кôлця, щобы ослабити и ногами потоптати нашь ладъ громадскій, при котрôмъ намъ такъ добре жило ся!

— Нѣ, мы не попустимо имъ того! крикнула разомъ однодушно громада. — Станемо въ оборонѣ своєи свободы, хочбы прійшлось намъ и послѣдну краплю крови пролити!

— Добре, дѣти! — сказавъ зрушеный Захаръ Беркутъ, — такъ оно й треба! Вѣрте менѣ, се духъ нашого великого Сторожа прорѣкъ зъ васъ! Вы єго силою вгадали значенє тои хоругви, що повѣває на нашôмъ знаменѣ. Чому она червона? Бо значитъ кровь! До послѣднои краплѣ крови повинна боронити громада своєи свободы, свого святого ладу! И вѣрте менѣ, недалека та хвиля, котра справдѣ потребує ôдъ насъ крови! Будьмо готовѝ и єѣ пролити въ своѣй оборонѣ!

Въ тôй хвили очи всѣхъ громадянъ немовь на даный знакъ звернули ся въ сторону села. Тамъ на шляху, що вѣвъ ôдъ села попри водопадъ въ горы, показала ся невеличка громада пышно построєныхъ, оружныхъ людей. Се йшовъ у всѣй своѣй оказалости на тухольску раду бояринъ Тугаръ Вовкъ зъ своєю дружиною. Помимо горячои веснянои днины бояринъ бувъ въ повнôй рицарскôй зброѣ: въ панцырѣ зъ зелѣзнои, блискучои бляхи, въ такихъ же набедренникахъ и наголѣнникахъ и въ блискучôмъ спижевôмъ шоломѣ зъ повѣваючою поверхъ него китою изъ косиць когута. При боцѣ у него телѣпавъ ся въ похвѣ тяжкій боєвый мечь, черезъ плечѣ перевѣшеный бувъ лукъ и сайдакъ зъ стрѣлами, а за поясомъ стремѣвъ топôръ, поблискуючи широкимъ сталенымъ ôстрємъ и бронзомъ набиванымъ обухомъ. Поверхъ всеи тои страшнои зброѣ на знакъ супокôйного свого намѣру бояринъ накинувъ вовчу шкôру, зъ пащею перероблєною въ защѣпку на груди, и зъ лабами, котрѝ острыми кôгтями обхапували єго поясъ. Докола боярина ишло десять воякôвъ, лучникôвъ и топôрникôвъ, поубираныхъ въ такѝ-жь вовчѝ шкôры, але безъ панцирôвъ. Мимоволѣ стрепенула ся тухольска громада, побачивши наближенє тои вовчои дружины; всѣ поняли, що се именно є той ворогъ, котрый напосѣвъ ся на ихъ свободу и незалежнôсть. Але поки що они ще не надôйшли, а Захаръ кôнчивъ свою бесѣду.

— Ось надходитъ бояринъ, котрый хвалитъ ся, що зъ милости для него князь подарувавъ єму нашѝ землѣ, нашу свободу, насъ самыхъ. Бачте, якъ гордо несесь ôнъ въ тôмъ почутю княжои милости, въ тôмъ почутю, що ôнъ княжій слуга, що ôнъ рабъ! Намъ не потрѣбно милости ôдъ боярина и нѣзащо ставати намъ рабами — се причина, для чого ôнъ ненавидитъ насъ и прозыває насъ смердами. Але мы знаємо, що гордôсть єго пуста и що правдиво свобôдному чоловѣкови личитъ не гордôсть, а супокôйна повага и розумъ. Заховайтежь проти него тоту повагу и той розумъ, щобъ не мы упокоряли єго, а самъ ôнъ въ глубинѣ свого сумлѣня почуръ ся упокоренымъ! Я скôнчивъ.

Тихій шепôтъ вдоволеня и радôснои рѣшучости перейшовъ по громадѣ. Захаръ сѣвъ на своє мѣсце. Хвилю стояла мовчанка на майданѣ, поки Тугаръ Вовкъ не наблизивъ ся до рады.

— Здоровѝ були, громадо! — сказавъ ôнъ, дотыкаючи рукою свого шолома, але не знимаючи єго зъ головы.

— Здоровъ будь и ты, боярине! — ôдповѣла громада.

Тугаръ Вовкъ гордымъ, безпечнымъ поступомъ выйшовъ передъ громаду и ледво окинувши єѣ окомъ, проговоривъ:

— Вы зазвали мене передъ себе — и ось я. Чого хочете ôдъ мене?

Слова тѝ сказанѝ були рѣзкимъ, гордымъ голосомъ, котрымъ бояринъ очевидно хотѣвъ показати громадѣ свою высшôсть. При тôмъ ôнъ но дививъ ся на громаду, але обертавъ въ рукахъ свôй топôръ и немовь любувавъ ся блескомъ єго ôстря та обуха, показуючи явно, що глубоко погорджує тою цѣлою радою.

— Мы зазвали тебе, боярине, передъ судъ громадскій, щобъ, закимъ осудимо твои поступки, выслухати твого слова. Якимъ правомъ и въ якôй цѣли ты робишь кривды громадѣ?

— На судъ громадскій? — повторивъ немовь зачудуваный Тугаръ Вовкъ, обертаючись лицемъ до Захара. Я княжій слуга и бояринъ. Нѣкто не має права судити мене, окрôмъ князя и рôвныхъ менѣ бояръ.

— О тôмъ, боярине, чій ты слуга, мы не будемъ зъ тобою сперечати ся, — се насъ нѣчого не обходитъ. А про твоє право поговоримо опôсля. Теперь тôлько будь ласкавъ сказати намъ: ôдкôля прійшовъ ты въ наше село?

— Зъ столичного княжого мѣста Галича.

— А кто казавъ тобѣ йти сюды?

— Мôй и вашь панъ, князь Данило Романовичь.

— Говори о собѣ, а не о насъ, боярине! Мы вольнѝ люде и не знаємъ нѣякого пана. А чогожь казавъ тобѣ твôй панъ ити въ наше село?

Лице боярина облило ся червоню злости за тыми словами Захара. Хвилю ôнъ вагувавъ ся, чи ôдповѣдати дальше на єго допытуваня, далѣ погамувавъ свôй невчасный порывъ.

— Ôнъ казавъ менѣ бути сторожемъ єго земель и єго пôдданыхъ, воєводою и начальникомъ Тухольщины, и давъ менѣ и моимъ потомкамъ въ вѣчне посѣданє землѣ тухольскѝ въ надгороду за мою вѣрну службу. Ось єго грамота, єго печать и пôдпись!

При тыхъ словахъ боярин зь гордымъ рухомъ вынявъ изъ за широкого ремѣнного пояса княжу грамоту и пôднявъ єѣ въ гору, показуючи громадѣ.

— Сховай свою грамоту, боярине, — сказавъ спокôйно Захаръ, — мы не вмѣємо єи читати, а печать твого князя для насъ не законъ. Радше самъ ты скажи намъ, кто се такій, той твôй князь?

— Якъ то? — скрикнувъ здивованый бояринъ, — вы не знаєте князя Данила?

— Нѣ, не знаємо нѣякого князя.

— Владѣльця всѣхъ земель, всѣхъ селъ и мѣстъ ôдъ Сяна ажь до Днѣпра, ôдъ Карпатъ ажь до устя Буга?

— Мы не видали єго нѣколи и у насъ ôнъ не владѣлець. Адже пастухъ, владѣлець отары, стереже єи ôдъ вовка, гонитъ єѣ въ жаръ полудня до холодного потока а въ холодъ ночи до теплои и безпечнои кошары. А князь чи робитъ се зъ своими пôдвладными?

— Князь робитъ зъ ними ще бôльше, — ôдповѣвъ бояринъ. Ôнъ дає имъ мудрѝ права и мудрыхъ судіѣвъ,

посылає имъ своихъ вѣрныхъ слугъ, щобы боронили ихъ ôдъ ворога.

— Не по правдѣ сказавъ ты се, боярине, — замѣтивъ строго Захаръ. Бачь, сонце на небѣ закрыло своє ясне лице, щобъ не слухати твоихъ кривыхъ слôвъ! Мудрй права нашй походятъ не ôдъ твого князя, а ôдъ дѣдôвъ и батькôвъ нашихъ. Мудрыхъ судіѣвъ княжихъ мы не видали доси и жили тихо, въ згодѣ и ладѣ, судячись самй громадскимъ розумомъ. Батьки нашй зъ давна учили насъ: оденъ чоловѣкъ — дурень, а громадскій судъ — сираведливый судъ. Безъ княжихъ воєводôвъ жили батьки нашй, жили и мы доси, и, якъ бачишь, хаты нашй не попустошенй и дѣти нашй не забранй до вражои неволѣ.

— Такъ було доси, але ôдъ теперь не такъ буде.

— Якъ буде ôдъ теперь, сего мы не знаємо и ты, боярине, не знаешь. Одно ще тôлько скажи намъ: твôй князь чи справедливый чоловѣкъ?

— Весь свѣтъ знає и подивляє єго справедливôсть.

— То ôнъ певно и тебе выславъ, щобъ ты въ нашихъ горахъ насаджавъ справедливôсть?

Бояринъ змѣшавъ ся симъ простымъ пытанємъ, але по хвилевôмъ вагованю сказавъ: — Такъ.

— А якъ думаешь, боярине, чи справедливый владѣтель може несправедливо кривдити своихъ пôдвладныхъ?

Бояринъ мовчавъ.

— Чи може ôнъ несправедливыми поступками насадити въ ихъ сéрцяхъ справедливôсть и кривдячи ихъ, зъєднати для себе любовь и повагу?

Бояринъ мовчавъ, играючись ôстрємъ свого топора.

— Глядижь, боярине, — заключивъ Захаръ. — Уста твои мовчатъ, але совѣсть твоя каже, що се не може бути. А прецѣнь твôй справедливый князь зробивъ се зъ нами, зъ нами, котрыхъ ôнъ не бачивъ и не знає, котрыхъ добромъ и щастємъ ôнъ не турбує ся, котрй єму не вчинили нѣчого злого, але противно, що року складаютъ єму богату данину. Якъ ôнъ мôгъ се зробити, боярине?

Тугаръ Вовкъ блиснувъ гнѣвно очима на Захара и сказавъ:

— Плетешь дурницѣ, старый. Князь нѣкого не може скривдити!

— А прецѣнь насъ скривдивъ, оттою самою грамотою, котрою ты такъ хвалишь ся! Бо зважай лишень: чи не скривдивбы я тебе, якъ бы безъ твоєи волѣ знявъ зъ тебе оттой блискучій панцыръ и давъ єго мому сынови? А таке саме дѣло князь твôй зробивъ зъ нами. Що для тебе панцыръ, то для насъ земля и лѣсъ. Ôдъ вѣкôвъ мы уживали ихъ и берегли, якъ ока въ головѣ, — а ту наразъ приходишь ты въ имени свого князя и кажешь: „Се мое! мôй князь давъ менѣ се въ надгороду за мои великй заслуги!“ И прогоняешь нашихъ пастухôвъ, убиваешь нашого лѣсничого на нашôй власнôй земли! Скажижь, чи можемо мы уважати твого князя справедливымъ чоловѣкомъ?

— Ты помиливъ ся, старче! — сказавъ Тугаръ Вовкъ. Всѣ мы — власнôсть князя, зъ всѣмъ що маємо: зъ худобою и землею. Князь оденъ вôльный, а мы єго невôльники. Єго ласка, то наша воля. Ôнъ може зробити зъ нами, що хоче.

Мовь ударъ обуха въ тѣмя, такъ оглушили тй слова Захара Беркута. Ôнъ похиливъ свою сиву голову до долу и довгу хвилю мовчавъ, не знаючи, що й казати. Мертвецки понуро мовчала и вся громада. Вкôнци Захаръ вставъ. Лице єго яснѣло. Ôнъ пôднѣсъ руки до горы, до сонця.

— Сонце преясне! — сказавъ ôнъ, — ты благотворне, вольне свѣтило, — не слухай тыхъ огидныхъ слôвъ, котрй осмѣливъ ся сей чоловѣкъ сказати передъ лицемъ твоимъ! Не слухай ихъ, забудь, що они сказанй були на нашôй, доси й помысломъ такимъ не оскверненôй земли! И не карай насъ за нихъ! Бо безкарно ты не пропустишь ихъ, то знаю. И коли тамъ, въ тôмъ Галичи, кругъ князя, наплодилось богато такихъ людей, то ты зôтри ихъ зъ лица землѣ, але за кару не погуби разомъ зъ ними всего нашого народа! — И затымъ Захаръ успокоивъ ся, сѣвъ и зновъ звернувъ ся до боярина.

— Мы чули, боярине, твоє переконанє, — сказавъ ôнъ. Не повторяй єго другій разъ передъ нами, нехай оно при тобѣ остане ся. Послухай же теперь, яка наша думка про твого князя. Послухай и не розгнѣвай ся! Самъ бачишь и знаешь, що ôтця и опѣкуна мы въ нѣмъ бачити не можемо. Отець знає свою дитину, єи потребы и бажаня, а ôнъ не знає насъ и не хоче знати. Опѣкунъ береже свого пôдручного ôдъ ворога, ôдъ всякои шкоды, — князь не береже насъ нѣ ôдъ слоты нѣ ôдъ тучѣ нѣ ôдъ граду нѣ ôдъ медведя — а се нашй найгôршй вороги. Ôнъ голоситъ, правда, що береже насъ ôдъ нападôвъ угорскихъ. Але якъ береже насъ? Насылаючи на насъ ще гôршихъ воротôвъ, нѣжь Угры — своихъ несытыхъ бояръ зъ ихъ дружинами. Угры нападутъ, заберутъ, що можна, и пôдутъ, — бояринъ якъ нападе, то вже й осяде и не вдоволитъ ся нѣякими добычами, а радъ бы насъ всѣхъ на вѣки поробити рабами. Не ôтцемъ и опѣкуномъ мы уважаємо твого князя, але карою божою, зôсланою на насъ за грѣхи нашй, ôдъ котрои мусимо ôдкупуватись що-рôчными данинами. Чимъ менше мы о нѣмъ знаємо а ôнъ о насъ, тымъ лѣпше для насъ. И кобы вся наша Русь могла позбути ся нынѣ єго зъ всѣма єго ватагами, то певно булабы ще щаслива и велика!*) (Дальше буде.)

*) Погляды, котрй высказує ту Захаръ Беркутъ, можутъ уважати ся характеристикою поглядôвъ тогочасного простого народа на князѣвъ и ихъ кровавй межиусобицѣ. Пригадуємо, що подôбнй погляды найшли ôдголосъ навѣть у нашого лѣтописця въ оповѣданю про спѣвака Митусу, котрого за бунтôвнй бесѣды и непокôрнôсть князь Данило казавъ зловити и укарати смертею. Розумѣє ся, що наводячи такй погляды для характеристики часу и людей, мы тымъ не хочемо уймити ваги и значѣня личности князя Данила, котрый мѣжь всѣми володѣтелями руско-галицкихъ земель вызначує ся яко чоловѣкъ незвычайный, симпатичный и, по своєму, якъ на тй часы досыть демократичный та обдареный политичнымъ розумомъ. *Прим. авт.*

КОТИКЪ.

1.

Въ ôконци сама лишь сидѣла
И наче ягôдка булá,
Въ очицяхъ сйнь неба краснѣла,
Грудь крылась у бѣле рубця.

Двѣ рожѣ пышались въ волосю:
Червона и бѣла якъ снѣгъ;
А котикъ-пещоха двѣ косы
Негречный собою прилѣгъ.

Сидѣла такъ може годину —
Я бачивъ тй очи, той рай,

Смотривъ я на личко дѣвчины
Крôзь листя зеленый розмай.

Звернула тй синй очицѣ
На неба широке русло́;
Щось мрака явилась на личку
И сумомъ покрылось чоло.

Я выйшовъ зъ зелени, зъ гущавы
И станувъ такъ просто ôкна
И впивъ ся въ тй очи слезавй,
Хтѣвъ хмары прогнати зъ чола.

Узрѣла недобра — зжахнулась;
И чимъ я хочь поглядъ дôставъ,
Лишь бѣла суконка майнула,
А котикъ лишь моркнувъ: — *мі-явъ!*

2.

И зъ тои то хвилѣ що днины
Стававъ я все противъ ôкна,
Смотривъ на те личко дѣвчины,
На хмары — задуму чола.

Бувало погляне на мене,
Ажь серце здрогне ся цѣле;
Часомъ же и въ цвѣты зеленй
— Надѣѣ — ôконце вбере.

Що днины, що хвилѣ смѣлѣйше
Слѣдила зъ ôконця мôй слѣдъ;
Що днины въ волосє гарнѣйшій
Вплѣтала листочокъ и цвѣтъ.

Разъ тямлю, о Боже, зôтхнула!
Хотѣвъ я вклонитись єи,
Та видно, чійсь голосъ зачула,
И вже єй не було въ ôкнѣ.

Вѣтрець лишь легонькій зъ ôконця
Дзвôнкій голосочокъ пôднявъ,
А котикъ, що грѣвъ ся до сонця,
Пôднѣсъ ся и моркнувъ: — *мі-явъ!*

3.

На картцѣ паперу списавъ я
Всѣ серця любовнй чувства
И зновъ у гущавѣ чекавъ я,
Ажь вкажесь єй личко зъ ôкна.

И ждавъ я вже третю годину —
Дѣвчатка не було въ ôкнѣ;
Лишь котикъ-пещоха дѣвчины
У руки попавъ ся менѣ.

И заразъ я котику тому
До шіи ту картку припнявъ,
А котикъ втѣкъ просто до дому —
Бѣжучи мугикавъ: — *мі-явъ!*

Въ гущавѣ зеленôй, пахучôй
Лишився я тревожный въ душѣ
И ждавъ такъ изъ серцемъ тремтючимъ,
Чи сяде дѣвчатко въ ôкнѣ.

И ждавъ я не даромъ, ѣй-Богу!
Та кровь мнѣ застигла въ жилáхъ,
Въ ôконци узрѣвъ *я старого*,
А котикъ бувъ въ него въ рукахъ.

Она же головку схилила
Покôрна, бо батько картавъ,
И слёзы въ хустину ронила —
А котикъ мугикавъ: *мі-явъ!*

В. И. Маслякъ.

Воздвиженьскій и Дашковичъ.

(Дальше.)

Тымчасомъ принесли самоваръ. Панны выйшли до другои комнаты наливати чай и незабаромъ принесли стаканы для гостей. Свѣжа нôчь, мôцный чай зовсѣмъ провѣтрили паничѣвъ. Они навѣть були радй, що такъ нежданно прийшлось познакомитись зъ *пальмами.*

Всѣ посѣдали коло стола на канапѣ. Въ ôдчиненй ôкна заглянувъ червоный, великій якъ дѣжа, мѣсяць, пôдôймаючись зъ Днѣпра нѣбы прямо на Печерскй горы. Сухобрусôвны въ хатѣ були далеко красшй, нѣжь въ церквѣ въ своихъ старомодныхъ капелюхахъ, похожихъ на кошики. Степанида мала лице щиро кіевске: бôльше кругле, нѣжь довге, зъ повными румяными щоками, зъ ямочками, маленькимъ нѣжнымъ пôдбородкомъ, зъ невеликими темными очима. Нôсъ єи бувъ чисто „мѣщанскій“: дуже тонкій, рôвный, але недовгій зъ тонѣсенькими прозорчастыми боками. Брови були высокй и на кôнчикахъ дуже тоненькй, якъ шнурочки.

Старша, Марта, мала далеко грубшй пруги лиця, нагадуючй сѣльску дѣвчину. У неи брови були товстй, очи великй. Таке лице буває дуже гарне на сценѣ, зъ далека, при свѣтлѣ лямпъ. Въ червонôмъ намистѣ, завязана великою хусткою, Марта була-бъ дуже гарною жѣнкою.

Розмова стала веселою, не зважаючи на пôзну добу. Панны держали себе смирно, трохи пышались, спускали очи до долу и, очевидно, хотѣли вдати себе дуже добрыхъ и спокôйныхъ. Дуже цѣкавый чоловѣкъ заразъ пôзнавбы той голосъ пôдсоложеный, тй очи нарокомъ спущенй въ низъ, пôзнавбы прирождену вдачу и пôдроблену.

— Чи весело гуляли сегодня въ саду? спытала Марта Воздвиженьского и блиснула очима, якъ лискавицями, и такъ швидко спустила повѣки, якъ швидко блискавка ховає ся за чорными хмарами. Воздвиженьскій ростаявъ ôдъ того блеску, якъ вôскъ.

— Дуже було тѣсно на первôй алеи: такъ тѣсно, хочь людей роспыхай, якъ въ церквѣ! ôдказавъ ôнъ. И єму дуже хотѣлось, щобъ она зновъ ôдслонила повѣки и блиснула очима.

— И чомъ бы не гуляти всѣмъ по боковыхъ алеяхъ! промовивъ зновъ до неи. Нѣ, лѣзутъ всѣ на першу алею, тай годѣ!

— Колижь на боковыхъ алеяхъ гуляютъ самй мѣщанки та наймички, обôзвала ся Степанида. Якось нѣяково туды мѣшатись, бо всѣ смѣялись бы.

— Нехай смѣютъ ся! ôдрубавъ Воздвиженьскій. Я, бувши вами, гулявбы и на боковыхъ алеяхъ.

— Колижь вамъ не можна бути нами, лукаво промовила Марта и зновъ скоса блиснула очима.

— Чи богато наукъ читаютъ у васъ въ академіи? спытавъ Сухобрусъ Дашковича, маючи єго за розумнѣйшого.

— О богато, що и полѣчити трудно! И Дашковичъ почавъ вычислювати деякй науки.

— Ой, якъ богато! И якои треба головы, щобъ знести все то! А чи є у васъ така наука: „Печерскій Патерикъ“? Я дуже люблю єго читати! Та наука повинна бути у васъ...

Сухобрусôвны, побувши въ школѣ, постерегли, що така наука наврядъ чи є на свѣтѣ. Имъ стало нѣяково.

— Єсть! смѣливо ôдказавъ Дашковичь, — тôлько не наука, а книжка.

— Книжка, книжка! У мене она є!

Сухобрусъ хотѣвъ ити и принести Патерика.

— Тату, нехай тымъ книжкамъ! Хиба-жь имъ тѝ книжки и такъ не обридли въ академіи, говорила Марта. Сухобрусъ сѣвъ и знôвъ хотѣвъ почати розмову про Патерика. Студенты перебили єго слова.

— Якъ богато квѣтокъ въ вашôмъ саду! промовивъ Дашковичь до Степаниды, заглядаючи въ ôкно на цвѣтникъ.

— Мы зъ сестрою дуже любимо цвѣтки; такъ и копаємось тутъ въ саду, промовила Степанида и стала коло ôкна, розмовляючи зъ Дашковичемъ. Она єму сподобала ся. Мѣсяць освѣтивъ єи лице, и оно здало ся єму ще нѣжнѣйшимъ, ще добрѣйшимъ. Брови чорнѣли, якъ шнурочки. Дашковичь приглядавъ ся до неи, и якась радôсть все бôльше та бôльше наливала єго серце. Промѣнь мѣсяця здавъ ся єму веселѣйшимъ, и пахощѣ ôдъ резеды, ôдъ левкоѣ запахли неначе въ-перве; єму здалось, що они лились ôдъ тыхъ очей!

— Яке у неи миле лице! думавъ ôнъ, — якѝ тонкѝ брови, якій рôвный, тоненькій носикъ! Яка она повинна бути добра, гадаючи по тонкимъ чистымъ пругамъ лиця.

Мѣсяць навѣвъ на єи лице идеальну блѣдноту, сховавъ горячій румянець на щокахъ, замалювавъ матомъ блескъ острыхъ очей. Она стояла згорнувши руки, и розмовляла мелодичнымъ голосомъ.

„Яка она тиха, якъ голубка!“ подумавъ Дашковичь, — якъ она згорнула руки и очи спустила, зовсѣмъ якъ свята!“ И ôнъ згадавъ свôй сонъ давный, якъ єго суджена въ снѣ злинула зъ дерева голубкою, сѣла єму на плече и потôмъ стала тихою панною. Той давный сонъ, уже забутый, знôвъ выплывъ зъ єго душѣ проти волѣ.

— Чи спѣваєте вы? якось само выхопилось у него зъ устъ.

— Спѣваю, тôлько не дуже гарно, ôдказала Степанида. Мы выучились въ пансіонѣ трохи грати на гитарѣ.

— Спѣваєте и граєте! знôвъ выхопилось у него такъ не до ладу, що Степанида ôдслонила вѣки и глянула на него. Моя суджена! ледви-ледви подумавъ Дашковичь. Але та мысль такъ глубоко заворушилась въ єго серци, що ôнъ самъ ледви постерѣгъ єѣ.

Тымчасомъ подали на стôлъ закуску, а зъ закускою и напитки. Сухобрусъ попросивъ гостей до столу. Часъ бувъ пôзный, ѣсти схотѣлось добре. Паничѣ ѣли и выпивали добре и стали веселѣйшѝ и смѣливѣйшѝ. Сухобрусъ переставъ бадёритись, приймати академичну позу и смѣливо розмовлявъ зъ студентами.

— Скажѣтъ менѣ, — вы люде ученѝ — якъ то можна розумомъ збагнути такъ богато наукъ? и все те позамѣчати на память, повыучувати! Я бувъ у васъ въ академіи, на митрополичôмъ екзаминѣ и слухавъ всякѝ науки. Господи! и де у чоловѣка стôлько розуму набере ся!

— Нѣчого нема дивного для того, кто зъ малку учитъ ся. Мало по малу оно все повлазитъ въ голову, говоривъ Дашковичь.

— Що то за умы! що то за розумы! А тѝ професоры! страхъ, тай годѣ! дивувавъ ся Сухобрусъ, выпивши не мало. Якѝ-жь то тѝ умы та розумы за границею, у тыхъ Нѣмцѣвъ, що все повыдумували!

— О, за границею ще далеко розумнѣйшѝ ôдъ насъ! говоривъ Дашковичь.

— О, не вѣрте тому! Куды тôй нѣмотѣ стати въ рôвнѣ зъ нами! заговоривъ Воздвиженьскій. Мы первый народъ въ свѣтѣ! Нѣгде нема бôльшого царства ôдъ нашого, нѣгде нема красшои вѣры, чистѣйшои вѣры, якъ наша.

— А въ Єрусалимѣ? а на Атоньскôй горѣ, якъ пише ся въ „Житіяхъ“.... почавъ диспутовати Сухобрусъ. И тамъ були великѝ святѝ, такѝ якъ и въ нашôй Лаврѣ, и тамъ святѝ бороли ся зъ злыми духами, якъ и нашѝ Печерскѝ.

Сухобрусъ поналивавъ чарки, и всѣ выпили и стали ще веселѣйшѝ.

— Ой вы, умы-розумы! промовивъ смѣливо Сухобрусъ, а мабуть не ôдгадаєте: *щó пôсля чаю?* А нуте, кто ôдгадає?

Студенты дивились на него и почали ôдгадувати. Одинъ говоривъ, що пôсля чаю треба выпити, другій говоривъ, що треба покурити, що треба подякувати.

— Нѣ! нѣ! казавъ Сухобрусъ, трѣпаючи головою.

— Треба до дому йти! обôзвавъ ся Дашковичь.

— Нѣ! трѣпнувъ знôвъ головою Сухобрусъ. Отъ тобѣ умы-розумы! Отже и не всему вы научились въ академіи. Пôсля *чаю* — слѣдує *воскресенія мертвыхъ и жизни будущаго вѣка, аминь!* промовивъ Сухобрусъ слова символа вѣры.

Всѣ засмѣялись; навѣть панны осмѣхнулись и запышались.

— А *хто* не *родивъ ся* и *умре? хто родивъ ся* и *не умре?* — знôвъ загадавъ загадку Сухобрусъ.

Ся загадка була не така мудра, якъ перша. Єѣ швидко ôдгадали, що не родивъ ся и умеръ — Адамъ, родивъ ся и не умеръ — Илія и Енохъ, бо оба були взятѝ живыми на небо, якъ написано въ Библіи.

— О, умы! ото розумы! ôдгадали! хваливъ ихъ Сухобрусъ. Воздвиженьскій вставъ изъ за стола, пройшовъ ся по хатѣ и запинивъ ся коло картины Ноя зъ сынами.

— Що се у васъ таке? чи попы, чи діяконы, чи слѣпѝ Велизаріи? промовивъ Воздвиженьскій и за тымъ голосно прочитавъ надпись: *Святый праотецъ нашъ Ное.*

— Е, у васъ, бачу, гитара є! промовивъ Воздвиженьскій и знявъ зъ стѣны гитару. А заграйте, будьте ласкавѝ, або и заспѣвайте, сказавъ Воздвиженьскій, сѣвши коло Марты.

— Я колись спѣвала, та вже позабувала, промовила кокетливо Марта. Просѣтъ сестру.

Воздвиженьскій знявъ зъ стѣны другу гитару и понѣсъ Степанидѣ. Она такъ само соромилась и ôдсилала до сестры.

— Коли вы не хочете, то мы будемо спѣвати зъ Дашковичемъ. Ну, починай украиньскои!

И Дашковичь смѣливо почавъ тенoромъ *„Выйди дѣвчино! выйди рыбчино!“* Воздвиженьскій пôдтягавъ басомъ и такъ ломавъ украиньскѝ слова, що панны не могли вдержатись ôдъ смѣху. Однакъ Марта почала акомпаніовати на гитарѣ, а за нею и Степанида на другôй.

Пѣсня выйшла дуже гарна, бо вѣ спѣвали умѣлй голосы. Сухобрусъ ажь умиливъ ся серцемъ.

Паничѣ скôнчили и просили спѣвати самыхъ панновъ. Они мусѣли заспѣвати „*Сизого голубочка*“. Голосы ихъ були добрй, але не дуже твердй и смѣлй. Они спѣвали и пышали губи, а ôдъ того пѣсня выходила дуже вже сентиментальна.

— Годѣ вже того *голубочка!* Заспѣвайте лишень „*Горлицѣ!*“ Отъ пѣсня!—говоривъ Сухобрусъ, розвеселившись. Дочки вдарили „*Горлицѣ*“ дрôбно и голосно. До нихъ пристали паничѣ. Пѣсня була така весела, така жвава, що пôдôймала ноги до танцѣвъ.

— Заспѣвайте-жь еще нашои пѣсни, та жалôбнои, жалôбнои! просивъ Сухобрусъ.

— И всѣ разомъ заспѣвали „*Чи я в лузі не калина була, чи я въ лузі не червона була?*“

— Ой не спѣвайте, бо буду плакати, просивъ Сухобрусъ, переслухавши пѣсню. Що менѣ згадала ся пѣсня! Яку давну давнину пригадала она менѣ! И мою молодôсть, и мою покôйницю, и мои лѣта давнй, на вѣки минувшй!...

Вже на сходѣ небо зачервонѣло, а гостѣ все спѣвали та спѣвали та выпивали. Въ конець самъ Сухобрусъ ставъ середъ хаты и почавъ спѣвати церковныхъ пѣсень. До него пристали студенты, а за ними мусѣли спѣвати и панны. Вже на дворѣ стало розвиднятись, а они всѣ спѣвали *Взбранной воеводѣ* и *Многая лѣта!*

Въ Братскôмъ монастыри задзвонили на утреню. Въ той часъ ôдмыкали монастырску браму.

— Дашковичу, чуєшь? промовивъ Воздвиженьскій.

„Часъ до дому, часъ! забавились!“ сказали всѣ, и паничѣ почали прощатись зъ хозяиномъ и дочками. Всѣ выпровадили ихъ на двôръ и роспрощались зъ ними. Хозяинъ и дочки просили студентôвъ не забувати ихъ и одвѣдувати якъ найчастѣйше, тôлько не черезъ огорожу, а просто черезъ ворота.

Ранокъ свѣжій и росяный саме розгорявъ ся. На самыхъ вершочкахъ всѣхъ золотыхъ хрестôвъ Старого Кіева, на высокихъ горахъ, зъявились червонй, якъ жаръ, промѣня, а Подôлъ лежавъ сонный пôдъ горою въ глубокôй темнôй тѣни.

Студенты увôйшли въ монастырску браму, — дверѣ були вже ôдчиненй. Они благополучно пройшли до нумера и поклались на лôжка, утомленй днемъ и ночею такъ богатою пригодами.

А Сухобрусъ, вернувшись зъ дочками до хаты, ставъ середъ хаты, приклавъ палець до чола, довго думавъ и сказавъ:

— Щось оно та не дурно! Щось то буде! И треба-жь було симъ паничамъ перелѣзати конче въ мôй садокъ, зайти до моєи господы нежданo-негадано въ таку пôзну добу! Се все не дурно! Щось то повинно бути!

Такъ говоривъ Сухобрусъ пôдъ вплывомъ Печерского Патерика, начитавшись искусôвъ ôдъ злыхъ духôвъ. Єму и въ голову не прийшло, що дѣло стало ся дуже просто и выпадкомъ.

— Щось буде! все говоривъ Сухобрусъ самъ до себе, стоячи середъ хаты зъ пальцемъ притуленымъ до чола. Дочки, готуйтесь до весѣля! ось що буде! — промовивъ батько весело до своихъ дочокъ, и пôшовъ спати.

Вплывъ Печерского Патерика зъ батька перейшовъ и на дочокъ. Они не лягали спати, пôшли въ садокъ стрѣчати схôдъ сонця. Имъ такъ ясно малювала ся вечѣрна сцена въ садѣ!

Роса падала имъ на косы, на лице, на одежу; великй краплѣ дощемъ падали зъ листя и обсыпали ихъ бѣлй сукнѣ. Сонце выкотилось изъ за Днѣпра и освѣтило ихъ зблѣдлй лиця и трохи червонй очи. А они все ходили по саду и дивувались. У кождои въ головѣ стояла батькова думка: щось буде! щось повинно бути!

Въ обѣды батько прийшовъ зъ магазина до господы и за обѣдомъ розмова ишла про студентôвъ.

— Якъ же вамъ показали ся вчерашнй гостѣ? чи сподобались хочь трохи? Я дуже уподобавъ Дашковича! Такій тихій, спокôйный и дуже розумный! говоривъ Сухобрусъ. А той другій щось дуже дикій та грубый! Чистый кацапъ!

— Однакъ ôнъ зъ себе дуже показный, здоровый, мав гарного баса, сказала Марта.

И батько все хваливъ Дашковича, а дочкамъ чомусь бôльше сподобавъ ся Воздвиженьскій. И Марта и Степанида знаходили Воздвиженьского здоровшимъ; имъ обомъ сподобавъ ся єго басъ, єго смѣливôсть, хочь и дуже груба. Тôлько одна другôй не признавалась въ тôмъ и таила ту мысль про себе. Марта знала, що Воздвиженьскій бôльше звертавъ увагу на ню и була рада; Степанида завидувала и почала цурати ся сестры. Зъ того часу мѣжь ними почавъ ся щe бôльшій неладъ. Одна поглядала на другу косо.

Не такъ було мѣжь студентами. Воздвиженьскій уподобавъ Марту, а Дашковичь — Степаниду. Дашковичь не хваливъ Марты.

— Тямишь ты! Ты подивись тôлько на Марту! Якй у неи брови, якй губы! Очи, якъ огонь! губы, якъ коралѣ! А твоя Степанида... ну, що у неи гарного? Все тонке, дрôбне: и брôвки, и носикъ, и зубки.

— А у твоєи Марты брови, якъ у молодицѣ, очи, якъ сливы — ругавъ ся Дашковичь.

— Она щира пальма сходу! говоривъ Воздвиженьскій.

Нѣкто не знавъ, якъ они познакомились зъ *пальмами*. Начальство навѣть не дôзнало ся, що они тои ночи не ночували дома. Тôлько першои таки недѣлѣ всѣ студенты дуже здивувались, побачивши, що Воздвиженьскій и Дашковичь ишли зъ церкви поручь зъ Сухобрусôвнами и провели ихъ до дому. Воздвиженьскій щось росказувавъ Мартѣ, такъ розмахувавъ руками, що зачепивъ якогось пана по головѣ и скинувъ зъ него шапку. Зъ того часу Воздвиженьскій и Дашковичь почали часто навѣдуватись до Сухобруса, ходили зъ єго дочками гуляти до Царского саду. Старый купець бувъ певный, що они посватаютъ єго дочокъ и разъ не втерпѣвъ, выговоривъ ся передъ паничами, що у него „*есть и ще буде, ще и до того роздобуде!*“ що для своихъ дочокъ ôнъ зоставитъ кождôй по домови. Тогожь таки лѣта Сухобрусъ заклавъ новый мурованый дôмъ, на улицю ôкнами и на два поверхи. Для другои дочки ôнъ купивъ грунтъ проти свого таки дому черезъ улицю, и обѣцявъ ся збудувати такійже самый дôмъ. Студенты дуже ясно постерегли, до чого оно иде, и кождый мавъ на умѣ заручитись, коли тôлько настане тому часъ.

(Дальше буде.)

ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНЬСТВА ПÔСЛЯ ГРЕЧ. ОБРЯДУ

въ Чехахъ, въ Польщи и въ Галичинѣ.

3. Введенє христіяньства въ Галичинѣ.

Воєннй заборы великоморавского князя Святополка сягали ажь въ нашу землю до рѣкъ Стрыя и Буга. Пôзнѣйше

моравска держава розбита зостала Мадярами, а одтакъ перейшла подъ власть ческого князя Болеслава I. Тымъ то выясняє ся, для чого праске епископство посля грамоты папы Венедикта VI. обймало и нашу землю.

Около року 950 „Червеньскій городы“ (Червень, Перемышль, Белзъ) поддались були польскому князеви Местьку I. и не входили въ складъ Руси, здаесь для того, що згадана область була христіяньскою, а проча Русь оставалась еще въ поганьствѣ, отже предки нашій волѣли получитись зъ „крещеными Ляхами“ нѣжь зъ своими братьми-язычниками. Религійній взгляды въ давныхъ часахъ бували большои ваги, якъ взгляды народній. Доперва князь рускій Володимиръ року 981 одобравъ одъ Польщи Червеньскій городы назадъ, а одтакъ року 993 занявъ всю землю нашу надъ Днѣстромъ. Послѣдній походъ предпринявъ Володимиръ вже по принятю христіяньства и, по свѣдоцтву однои лѣтописи, онъ „ходилъ къ Днѣстру съ двумя епископы; много людей научая крьсти и построилъ въ земли Червеньской градъ, во своє имя Владимирь, и церковь пресв. Богородицы; остави ту епископа Стефана, и возврати ся съ радостію“.

Крещенє жителѣвъ въ приднѣстряньскихъ сторонахъ не моглобы такъ скоро доконатись, якбы въ краю томъ, въ сусѣдствѣ Великои Моравіи, не було христіяньство вже зъ давна знана. А въ Червеньскихъ земляхъ христіяньство таки вже на добре було розжилось и розцвило, коли князь основавъ тамъ епископство и навѣть владыку туды зъ собою привѣвъ. Поступокъ той характеризує розвагу и розмыслъ князя. Въ сусѣдній Польщи бувъ вже заведеный обрядъ латиньскій, отже наши предки могли були легко пойти за прикладомъ Полякôвъ и тымъ чиномъ одчужити ся одъ Руси. Владимирске епископство стоячи на стражи греческо славяньского обряду, тымъ самымъ стануло и на стражи Руси.

Що навѣть передъ Стефаномъ були епископы въ Червоній Руси, свѣдчатъ записки церковній, опертій на давнѣйшій традиціи. Такъ н. пр. вже подъ рокомъ 988 згадує ся Владимирскій (поля нынѣшнои терминологіи: Лодомерскій) епископъ Тома, родомъ Грекъ, — а уніятскій митрополитъ Левъ Кишка, бувшій епископъ Владимирскій, въ своихъ историчныхъ запискахъ называє Стефана вже зъ ряду шестымъ епископомъ: „In antiqua charta eo gradu et ordine recensentur episcopi Vladimirienses: Joannes, Antonius, Anythi, Kodrius (Теодоръ), Helias, Stephanus“. Той довгій рядъ епископôвъ каже намъ догадуватись, що першій владыка Владимирскій, Іоанъ, живъ въ часахъ св. Методія и, очевидно, зъ єго рамени поставленый бувъ епископомъ для нашого краю.

Мѣсто Владимирь, якъ вже сказано, збудоване було великимъ княземъ Володимиромъ, крестителемъ Руси, и оно заступило мѣстце старинного Червеня, котрый — не знати, зъ якихъ причинъ — збуреный зоставъ по одобраню Червеньскои землѣ зъ подъ польского панованя. Згаданій въ историчныхъ запискахъ Льва Кишки першій владимирскій епископы пробували безсомнѣнно въ Червеню, а доперва Стефанъ поселивъ ся въ новопобудованомъ Владимири.

Св. Методій бувъ посвященый на Панноньского архіепископа въ Римѣ папою Адріяномъ I. и яко такій мусѣвъ мати въ славяньскихъ земляхъ больше епископôвъ. Потверджає то и письмо папы Іоана VIII до князя Святополка, писане въ Липцю 880 року, въ котромъ папа згадує о потребѣ большого числа епископôвъ для велико-моравскои державы. И дѣйстно, въ давній біографіи св. Людмилѣ говорить ся вже про сѣмь епископôвъ, яко викаріѣвъ Методієвыхъ. Зъ тыхъ епископôвъ одинъ, по нашой гадцѣ, поселивъ ся въ Краковѣ, другій въ Червени.

Обрядъ греческо-славяньскій зъ давенъ давна сповнявъ важну місію на Руси и бувъ истиннымъ оплотомъ противъ вынародовленя. Вже першій князѣ рускій зъ роду Ростислава, оберегаючи западній границѣ Руси, часто выступали въ оборонѣ греческо-славяньского обряду не лишь на Руси, але и въ сторонахъ самои Польщѣ за Вислою, где исповѣдники греческои церкви, позбавленій своихъ епископôвъ, насильно переходити мусѣли на обрядъ латиньскій и черезъ те ополячувались. Уже князь Василько Ростиславичь, зъ кôнцемъ XI столѣтя, называвъ свои и свого брата Володара походы въ Польщу мстительными (въ значеню религійнômъ), и навѣть князь галицкій Романъ часто въ своихъ воєнныхъ походахъ переходивъ рѣку Вислу, щобы дати помôчь своимъ єдиновѣрцямъ. Пôсля Длугоша сей мужественный князь нашь грозивъ Ляхамъ за Вислою, що не лишь опустошитъ край польскій, але и всѣ ихъ святій книги латиньскій до-тла вынищитъ. Въ загалѣ головною причиною частыхъ походôвъ князѣвъ перемыскихъ, а потомъ галицкихъ, въ краѣ польскій за Вислою, не була жажда воєнныхъ корыстей, тôлько церковно обрядова звязь зъ сусѣдною Русею, котру королѣ польскій противъ волѣ свого народу розрывали. Се навѣть еще въ XIII столѣтю подавало повôдъ вѣкопомному князеви нашому Данилѣ до частыхъ и упорныхъ борбъ о посѣданє люблиньскои области, лежачои вже по сѣй сторонѣ Вислы.

Границѣ кореннои Польщѣ, зъ упадкомъ греческо славяньского обряду, чимъ разъ дальше посувались въ глубь нашои Руси, бо при помочи польского духовеньства и латиньского обряду нôдвластный рускій нарôдъ все бôльше одчужувавъ ся одъ своєи бесѣды и звычаѣвъ. Колись, по свѣдоцтву польскихъ историкôвъ, границѣ Руси доходили до самого Кракова, а нынѣ майже половина Галичины сталась вже польскою. Въ околици мѣста Опатова проживала еще въ першôй половинѣ XIII столѣтя, якъ пише польскій лѣтописець Богуфалъ, людность руска и мала свôй власный монастырь и власного епископа. То була, якъ казавъ польскій король Владиславъ Локетокъ въ письмѣ къ папѣ Іоану XXII, „terra Ruthenorum“ — а нынѣ якъ далека вже дорога зъ того Опатова до властивои Руси! Полонизація ишла тамъ вправдѣ поволи, але систематично. Наперед знесено монастырь въ Опатовѣ, одтакъ до Судомира (Sandomirza) въ мѣсто монахôвъ-Василіянъ введено ОО. Доминиканôвъ, въ кôнци знесено рускій церкви въ Чмелевѣ и въ Казимирѣ. (Въ обохъ послѣдныхъ мѣстцевостяхъ богослуженє одправлялось еще при кôнци 15 ого столѣтя пôсля славяньского обряду.)

Скорше якъ въ люблиньскôй области, поступала полонизація Руси въ Галичинѣ. Въ половинѣ 15 столѣтя межи Краковомъ а Тарновомъ вже не було рускихъ церковъ, тôлько въ самôмъ Тарновѣ згадуєсь еще церковця св. Богородицѣ, въ котрôй кіевскій митрополитъ Исидоръ въ часѣ свого переѣзду черезъ Тарнôвъ, одправлявъ Службу Божу. Нынѣ тôлько въ гôрскихъ сторонахъ доходятъ села рускій еще досыть близько Кракова, — на долахъ уступила Русь далеко на всхôдъ, и не лишь Тарнôвъ, але вже и Решôвъ и єго околиця на-скрôзь ополячились.

ЖѢНОЧА НЕВОЛЯ ВЪ РУСКИХЪ ПѢСНЯХЪ НАРОДНЫХЪ.

(Дальше.)

Но ось дѣвчина выйшла за-мужь, покинула рôдну хату и вступила въ нову, не знакому собѣ семю свого мужа. Не привыкла она до чужихъ порядкôвъ, до чужои матери, и не диво, що дуже богато пѣсень малюе намъ досадными красками недолю молодои невѣстки пôдъ свекрушиною рукою. Свекоръ не мѣшае ся въ „жѣноче господарство“, — тожь свекруха. яко мати въ хатѣ, мае надъ невѣсткою повну волю. Чи добровôльно, чи недобровôльно вступила невѣстка въ чужу, мужову хату, — однаке ту жде ѣи лихо.

Ой на горѣ на высокôй камѣнь муку меле,
Пытае ся козакъ дѣвки: чи пôдешь за мене?
Ой я пôду, козаченьку, тай буду робити, —
Ой ци схоче твоя мати зо мновь говорити?
Ой исхоче моя мати зъ тобовь говорити,
Лишень буде віправляти не ѣвши робити.
Ой ты ійди невѣстице, поки й обѣдъ буде,
Якъ ся прійде й обѣдати, вна тогды забуде.
А я прійшла молоденька, тай стала до миски,
А свекруха походжуе тай ôддула писки.
— Ой ци ты ся невѣстице, свѣта не встыдаешь?
Нема лыжки воды въ хатѣ, до миски сѣдаешь!
— Ой а ци ты, свекрушенько, вдурѣла, вдурѣла?
Нынѣ днинка петрôвная, а я ще не ѣла!
— Ой а ци ты, невѣстице, нынѣ приведена,
Ой що моя свѣтличенька три дни не метена?
А я пôшла молоденька свѣтличеньку мести,
А вна минѣ й оповѣла въ поле ѣсти нести.
А я ѣ ся запытала: а де плужокъ оре?
А вна минѣ й оповѣла: няй тя колька вколе!
А я знала молоденька, що ѣй ôдповѣсти:
А няй того колька вколе, хто готовивъ ѣсти!
Ой у саду та на заду сорока скрегоче;
А свекруха миски мые, невѣстка не хоче.

(Лолинъ, стрыйске, зап. М. Павликъ и Ив. Франко)

Якъ бачимо въ тои пѣсни, и тутъ не можна говорити про таку неволю невѣстки въ домѣ свекровôмъ, яка истнуе н пр. у Россіянъ. Тутъ прямо невѣстка терпитъ ôдъ примхôвъ старои, а може и ôдъ ѣи скупости, котра у нашихъ мужикôвъ звычайно — наслѣдокъ перебутыхъ недостачь, перебутои бѣдности та нужды. Але и ту бачимо у молодои невѣстки рѣзке заявлене своѣи особистои непôдлеглости: она зубъ за зубъ ôдгрызае ся ôдъ докорôвъ старои свекрухи, и хочь не ôдкидае ся нѣякои роботы, яку ѣй загадуе свекруха — (се навело-бъ на ню закидъ лѣнивства и дармоѣдства — якъ звѣсно, у нашихъ мужикôвъ найтяжшій и найсоромнѣйшій закидъ, якій можна зробити „господарскôй дитинѣ“) — то на ѣи докôрливй слова мае и она свои слова. Дуже часто тиха и склôнна невѣстка умѣе цѣлковито задобрити воркотливу свекруху, бажаючу мати у всѣмъ и все свôй верхъ въ хатѣ. Ось н. пр. урывокъ зъ пѣсни, де парубокъ навчае свою милу, якъ мае поступати зъ ѣго матерю, щобъ жити зъ нею въ ладѣ. Дѣвчина боитъ ся, що

Чужая матѣнка, не своя,
Не буде ôдъ неи покоя.

На те каже ѣй парубокъ:

Ой якъ ты пôдешь горою-горою,
Назве тя матѣнка бѣдою-бѣдою;
А якъ ты пôдешь долиновь,
Назве тя матѣнка дитиновь.

(Нагуевичѣ)

Що справдѣ невѣстцѣ приходитъ ся зносити ôдъ свекрухи радше ѣи воркотливôсть и квасный гуморъ, анѣжь систематичне, ненастанне неволенѣ та упослѣджуване, основане на цѣлôмъ свѣтоглядѣ народнôмъ, се видимо мѣжь иншимъ и въ гумористичнои приповѣдки: „До свекрухи заговори, то каже: писокъ маешь!“ — а мовчи, то каже: „Ци вже и говорити не вмѣешь?“ (Нагуевичѣ).

Та не тôлько ôдъ свекрухи приходитъ ся молодôй жѣнцѣ зазнати лиха. Не лѣпше, коли не гôрше, жiвсь ѣй зъ мужемъ. Що вже и говорити о тôмъ, коли мужь не любый ѣй? Тутъ уже справдѣ она зовсѣмъ нещаслива, невольниця. Тота, котра впередъ вагувала ся нелюбому чоловѣкови сказати добре слово, муситъ теперь подѣляти зъ нимъ не тôлько стôлъ, але и все, муситъ пôдлягати всѣмъ ѣго примхамъ, зносити ôдъ него лайку и побоѣ, якъ то спѣвае ся въ тôй прекраснôй и жалôбнôй пѣсни:

Ой тамъ за горою, тамъ за кременою
Не по правдѣ жiе чоловѣкъ зъ жоною.
Уна йому стелитъ бѣлу постелечку,
Ôнъ на ню готовитъ зъ дроту нагаечку.
Бѣла постелечка порохомъ припала,
Дротяна нагайка бѣле тѣлце рвала.
Бѣла постелечка порохомъ присѣла,
Дротяна нагайка кровью обкипѣла.
Ой мужу-жь мôй, мужу, не бій мене дуже,
Въ мене тѣло бѣле, болитъ мене дуже!
Пусти мене, мужу, въ вишневый садочокъ,
Най я собѣ й урву ружевый квѣточокъ.
Урву ружу-квѣтку тай пущу на воду,
Плыни-плыни квѣтко й ажь до мого роду.
Плыни руже-квѣтко, плыни по Дунаю,
Та якъ уздришь мою мамку, приплыни до краю!
Выйшла стара мати въ Дунай воды брати,
Якъ уздрѣла ружу-квѣтку, тай стала плакати,
Дежь ты ружо-квѣтко тутъ ся й объявила?
Вѣдай тебе моя донька й опустила!
Бояласъ ся мати, що мя не згодуешь,
Даласъ мене за нелюба, й а теперь бануешь.
Бояласъ ся мати, що мня ся не збудешь,
Така прійде годинонька. що й плакати будешь!

(Косôвъ, записавъ М. Павликъ)

Подôбнои основы й друга пѣсня, котра показуе, якъ чахне дѣвчина за нелюбомъ, якъ тужитъ за своими молодыми лѣтами, котрй потратила бѣдуючи въ разу при матери, а ôдтакъ при нелюбôмъ чоловѣцѣ.

Тече вода зъ за города зъ пôдъ кореня дуба;
Якамь була молоденька, пôшламь за нелюба.
А я скубу зъ ружѣ квѣтку та пущю на рѣчку:
Плыни, плыни зъ ружѣ квѣтко якъ день такъ и нôчку!
Ой приплыла зъ ружѣ квѣтка тай на водѣ стала,
Вiйшла мати воды брати тай квѣтку пôзнала.
Ой а ци ты, моя донько, сѣмъ рôкъ хорувала,
Що такъ твоя зъ ружѣ квѣтка на водѣ зôвяла?
Ой то бо я, моя мамко, й рôкъ не хорувала,
Нѣжь я пôшла за нелюба, то я бѣдувала.
Запрѣгайте конѣ въ лѣцы, конѣ вороніи,
Поѣдемо здоганяти лѣта молодіи.
Здогонила лѣта свои на тисовôмъ мостѣ:
Ой вы лѣта молоденькй, вертайте ся въ гостѣ!
Ой уже мы не вернеме, не маеме чого,
Не такъ було шянувати здоровячка свого.

(Лолинъ, стрыйске, зап. М. Павликъ)

Кто вдумае ся въ тй пѣсни и въ те горе, котре ихъ выкликало, той пôйме, кôлько въ нихъ глубокои, затаенои розпуки, — той зовсѣмъ усправедливитъ важке прокляте бѣднои жѣнки:

Волѣли мня вовки зѣсти тай кости рознести,
Нѣжь мня мали изъ нелюбомъ до слюбу ôдвести. (Лолинъ)

А ще до того, коли дѣвчина любила иншого, молодого, гарного, а пôшла за старого! Якою опущеною, беззахистною, самою-самѣсѣнькою на всѣмъ свѣтѣ чуе ся она!

Ой летѣли бѣлй гуси
Зъ сего боку та на толоку,
Відзьобали пшениченьку,
Лишень лишили полову.

А щожь минѣ по половѣ,
Коли въ нѣй зеренця нима?
А щожь минѣ по Косовѣ,
Кой мого молодця нима?

Не йти було жито жати,
Не йти було колопнѣ брати,
Не йти було за старого,
Лѣпше мене молодця чикати.

Стыла тебе мати знає,
Доки тебе молодця чикати, —
Росте коса до пояса,
Нѣ розплести, нѣ розчесати.

Не йти було дорогою,
Але ити тою майморицевь;
Лѣпше, краще дѣвчиноньковь,
Якъ товь гôрковь молодицевь.

Иду лѣсомъ, иду полемъ,
Нѣгде воды не напити ся;
Бѣдна моя головонько,
Нима дъ кому притулити ся.

Притулю ся до ялицѣ,
Ялиця минѣ не сестриця,
Вѣтеръ вѣє, гилє має,
Вна до мене ни промовляє.

Притулю ся до дубочка,
Дубочокъ минѣ не браточокъ,
Вѣтеръ вѣє, гилє має,
Ôнъ до мене ни промовляє.
(Косôвъ, записала Анна Павликъ)

А вже найдужше бѣдує жѣнка за чоловѣкомъ-пяницею. Не тôлько, що ôнъ тратитъ худобу и приводитъ на бѣду жѣнку зъ дрôбными дѣтьми, але ще и бье єѣ, збиткує ся надъ нею. Не даромъ то пѣсня остерѣгає матѣрь:

Ой дбай мати, дбай,
За-мужь доньку ôддай,
Та не дай єѣ за пяниченька,
Спаде красонька зъ єи личенька,
Буде родови жаль.
(Батятичѣ, жовкôвске)

Не даромъ и сама дѣвчина проситъ ся у матери:

Не дай мене, моя мати, за піяка,
Бо ôнъ прôпье худобицю, хоть бы й яка.
А дай мене, моя мати, за такого,
Що ôнъ мене вѣрне любитъ, а я ёго.
(Нагуєвичѣ)

Такъ щожь бо! Поганый економичный порядокъ невдержимою силою пре нашого мужика — особливо бѣднѣйшого — до піянства. Въ піянствѣ ôнъ шукає забутя своєи недолѣ; піянство, то єго протестъ противъ того ладу, котрого всѣхъ кôнцѣвъ и движучихъ пружинъ ôнъ не може збагнути своимъ розумомъ, середъ котрого ôнъ не може придумати для себе нѣякои пôдмоги. Отъ ôнъ и пускає ся, опустивши руки, въ той виръ, котрый несе єго до погибели, пускає ся зъ резигнацією, хочь и зъ болющимъ серцемъ, добре знаючи, яка доля жде єго на кôнци. Така безъôдрадна резигнація звучитъ н. пр. въ тôй пѣсни:

Ой не жалуй, моя мила, що я пью,
Тогды будешь жалувати, якъ я вмру.
Тогды будешь жалувати, плакати,
Якъ я буду на лавонцѣ лежати.
— Ой встань милый, чорнобривый, встань серце,
Стоитъ тобѣ й а въ головкахъ мѣдь-винце!
— Ой ты мила, чорнобрива, пій сама,
Колисъ минѣ за живота не дала!

Спôмнешь теперь свои лѣта, гаразды,
Якъ то тяжко въ свѣтѣ жити безъ газды.
Треба хлѣба, треба соли до хаты,
А нѣкому молоденькôй старати!
(Уторопы, коломыйске)

Що оно справдѣ такъ, що піянство коренитъ ся не въ злôй натурѣ, не въ зопсутыхъ норовахъ народа, а въ єго цѣлôмъ економичнôмъ и родиннôмъ житю, се доказуютъ и многй пѣсни та приповѣдки народнй, якъ н. пр. „выпити — хробака залляти“ (Нагуєвичѣ), або н. пр. слова пяницѣ въ пѣсни:

Ой бачужь я, бачу,
Що худобу трачу,
А якъ прійду до домоньку,
Тяженько заплачу. (Нагуєвичѣ)

Затымъ очевидне дѣло, що нарѣкане жѣнокъ на мужѣвъ-пяниць, — се посередно нарѣкане на той поганый порядокъ, котрый вытворює тыхъ мужѣвъ-пяниць. Пѣсень, въ котрыхъ жѣнка нарѣкає на чоловѣка-пяницю, дуже богато и въ кождôмъ збôрнику ихъ чимало находитъ ся. Я ту наведу тôлько найкрасшй и найхарактеристичнѣйшй зъ нашихъ рукописныхъ матеріялôвъ. Отъ н. пр. одна чудово-хороша псальма жѣночa:

Не сама я ходила,
Водивъ мене чорный день.
Водивъ мене по горѣ,
Завдавъ минѣ три журѣ.
Перша жура велика:
Лишиламь ся безъ батька.
Друга жура не тяжка:
Ôддаламь ся молода.
Трета жура найбôльша:
Мôй чоловѣкъ пяниця.
Йде до коршмы — гуляє,
Иде зъ коршмы — спѣває.
А я єго вже знаю,
Дверѣ єму втворяю.
А ôнъ має паличку,
Вдаривъ мене по личку.
Зъ мого личка кровця йде,
На сорочку капає.
Я сорочку полочу,
Своимъ свѣтомъ торочу.
Идутъ цвѣты зъ водою,
Иде мôй вѣкъ зъ бѣдою.
(Березôвъ, коломыйске)

Не знаю, чи можь простѣйше, а заразомъ поетичнѣйше та ревнѣйше росказати самъ фактъ бѣдованя жѣнки за пяницею. То тôлько певне, що наша штучна поезія доси на щось подôбного не здобула ся. Не менше глубоко зрушує насъ и слѣдуюча пѣсня своєю простотою въ оповѣданю и безъôдрадною сумовитостю фактôвъ:

Вчера-мь була якъ день бѣла,
А нынѣ мя журба взѣла
Не такъ журба, якъ неволя,
Побила мя лиха доля.
Моя доля въ коршмѣ лежитъ,
Нагаєчку въ рукахъ держитъ.
Неси мила въ коршму жита,
Якъ не несешь, будешь бита!
Я ще жита не набрала,
Вже ся доля розгуляла.
— Якъ віломлю буковый букъ,
Убью тебе мила оттутъ!
— Не бій мене на улици,
Не роби ми встыду въ лици!
Заведи мя тай до хаты,
Будутъ лишень стѣны знати.
Не бій мене, мужу, въ ночи,
Не вібивай чорий очи!
Буде завтра ясна днина,
Будешь бити, якъ ємь винна.

Заведи мя въ комороньку,
Утни минѣ головоньку!
Нехай мои стѣны знаютъ,
Най ся люде не ззираютъ!
— Ой стой, мила, годиночку,
Скажу я ти новиночку.
Твоя мати тяжко лежитъ,
Студеной воды бажитъ!
— Ой най лежитъ, ой най буде,
Минѣ за невь жаль не буде,
Бо мя мала одиницю,
Тай ту дала за пяницю.

(Ценѣвъ, коломыйске)

До якои крайнои розпуки мусѣла бути доведена жѣнка, котра выспѣвала тоту пѣсню! Якъ глубоко въ ѣи нѣжну душу мусѣли вгрызти ся и тѣ погрозы мужевѣ и его побоѣ и розтрата невеликого, кроваво запрацёваного добра, коли серце ѣи затвердло навѣть на найпершѣ дитинячѣ чутя, на чутє жалю по материной недузѣ. Она вже, бачитъ ся, починає гнути свою голову и свое серце передъ тою „неволею“, зъ подъ котрои не бачитъ выходу. Она немовь и сама признає себе въ чомось винною, не супротивляє ся мужевымъ побоямъ, а только проситъ его, щобъ не бивъ ѣи при людяхъ та не калѣчивъ ѣй лица и не робивъ такимъ способомъ ѣй встыду передъ людьми. Але покорность сеся, то не дѣйсна покорность, не дѣйсне самознѣвеченє своѣи волѣ, не дѣйсне безвзглядне подляганє подъ волю мужика. Свѣдчатъ о томъ слова ѣи, въ котрыхъ она проситъ у мужика смерти — смерть для неи не страшна, бо сежь єдиный выходъ зъ ѣи важкого положенія. Єдиный? Нѣ, не єдиный! Се только въ хвиляхъ розпуки та духового обезсиленя такъ ѣй выдає ся и она бажає смерти. Опосля она знайде и иншѣ выходы, иншѣ способы ратунку — мы побачимо, якѣ.

Та толькожь, звѣсна рѣчь, не кожда жѣнка обдарована на стольки сильною волею, на стольки цѣльною та неполоманою натурою, щобъ могла найти браму ратунку и щобъ посмѣла одважно въ ню кинутись. Велика часть дармо шемече ся въ путахъ и або гине безслѣдно, протестуючи одными слѣзми, або, що горше, цѣлковито тратитъ самостойность мысленя и стає на томъ, що справдѣ мужикови годитъ ся бити жѣнку, що „най бье, заки жіе, — якъ умре, то бити не буде“ (Нагуєвичѣ), бо „щожь то за чоловѣкъ, щобы й жѣнки не вибивъ“ (Лолинъ). Они только просятъ ся, щобы мужикъ не бивъ ихъ прилюдно.

Ой не бій нѣ*) меже людьми, побій мене дома,
Та сырою дубиною, абымь була добра!

(Нагуєвичѣ)

Але случаѣ такѣ — къ чести нашого жѣноцтва сказати — дуже рѣдкѣ, а ще рѣдшѣ подобнѣ пѣсни, тай то кто знає, чи не зложенѣ они хочь по части самыми мужиками, котрѣ хотѣлибы забрати въ свои руки якъ найбольшу власть надъ своими жѣнками. Отъ еще пѣсня, въ которой представляє ся день-денно оплакана доля жѣнки за пяницею:

Ой заплачешь, дѣвчинонько, въ першій понедѣлокъ,
Якъ ти здоймутъ зъ головоньки дзелененькій вѣнокъ.
Ой заплачешь, дѣвчинонько, й у другій вовторокъ,
Якъ ти прійде на головку хоть гадочокъ сорокъ.
Ой заплачешь, дѣвчинонько, й у трету середу,
Якъ тя буде бѣда бити въ головку зъ переду.
Ой заплачешь, дѣвчинонько, й а въ четверъ четвертый,
Якъ не зможешь, дѣвчинонько, бѣды переперти.
Ой заплачешь, дѣвчинонько, й у пяту пятницю,
Якъ не зможешь вилудити изъ коршмы пяницю.
Ой заплачешь, дѣвчинонько, й у шесту суботу,
Якъ не зможешь вилудити бѣду на роботу.

(Лолинъ, стрыйске.)

(Дальше буде.)

*) нѣ = мя.

БИБЛІОГРАФІЯ и КРИТИКА.

Буковиньско-рускій книжки школьній.

(Дальше.)

П-у Фляшеви не подобали ся въ галицкихъ читанкахъ школьныхъ двѣ властивости ортографичнѣ, именно писанє придыхового **в** (н. пр. вовця, вонъ) и нерозрожнюванє приименниковъ **съ** и **зъ**.

Замѣтъ що до **зъ** єсть дуже маловажный, бо въ школахъ людовыхъ треба учити якъ найбольше приступнои правописи, а дѣтямъ за тяжко приходитъ найти всюды рожницю межи **съ** и **зъ**. Тай тои рожницѣ не научатъ ся дѣти и зъ книжки Глѣбовицкого, разъ для того, що онъ нѣгде не подає дотычного правила, а одтакъ тому, що у Глѣбовицкого нѣгде не говоритъ ся о падежахъ, а рожница межи **съ** и **зъ** власне основує ся на докладномъ знаню падежѣвъ. Такимъ дѣломъ замѣты п. Фляша только тымъ больше оправдуютъ правопись въ галицко-рускихъ книжкахъ, божь годѣ, щобы дитина познала добре рожницю межи **съ** и **зъ**, єсли самъ авторъ буковиньскои граматики не умѣвъ на тую рожницю подати одповѣдного правила*).

Придыхове **в** и въ Галичинѣ многимъ не подобаєсь, але годѣ знеговати то, що въ бесѣдѣ цѣлого народу находитъ ся и проте сгановитъ вже существенну властивость рускаго языка. Єсть звукъ, отже треба и знаку на той звукъ — то єсть „неумолима логика факту!“ Греки на свой придыхъ мали окремый знакъ (spiritus lenis и spiritus asper), а доки Русины одвѣтно до потребъ свого языка не вынайдутъ якого „spiritus-a“, мусимо зъ тымъ **в**, хочь и нерадо, освоити ся.

Галицка Комисія школьна, установляючи придыхове **в**, прислужилась немало справѣ самого языка рускаго. По нашихъ селахъ вкрала ся була метода, що учителѣ и дѣти читали: і н ъ м. вонъ, і в с а м. вовса, і т ц я м. вотця При испытахъ учительскихъ, передъ 10-ма роками, многѣ кандидаты, особливо не-Русины, такъ само читали, думаючи, що то якась поправна высша бесѣда. Отъ и видячи таке страшне псованє и поневѣранє родного языка (що навѣть гдекуды уходило за ознаку высшого якогось стилю!) Комисія школьна для повздержаня дальшого неладу завела придыхове **в** и тоежь зъ педагогичныхъ взглядовъ до нынѣ въ своихъ выданяхъ задержує. Людямъ образованымъ и старшимъ, а при томъ Русинамъ, легко то сказати: „о въ серединѣ слова читай якъ і, а на початку слова пиши **і** а читай **ві**“, але малой дитинѣ таке двояке правило не выстарчитъ. Сумна практика лѣтъ давнѣйшихъ рѣшучо промавляє противъ такихъ нелогичныхъ правилъ**).

4) „Im Allgemeinen, und dies ist wesentlich hervorzuheben, steht die in der Partycki'schen Grammatik gebrauchte und vorgetragene Orthographie mit der in den Bukowiner ruth. Lesebüchern beobachteten im Widerspruch. Noch zu erwähnen ist, dass die Schreibung des будеть, ходить — Endungen wie S. 33 матерми, дочерми, матерехъ, дочерехъ in keinem Buk. ruth. Lesebuch gebraucht wird. Die Aufsatzlehre fehlt in diesem Buche. Endlich ist das ganze Buch mit altcyrillischen Lettern gedruckt, was einen nachtheiligen Einfluss auf das Auge des Kindes ausübt“.

*) Многѣ Галичане, идучи за граматикою россійскою, уживаютъ **съ** только при 6-омъ падежи. Однакъ въ россійскомъ языцѣ пише ся **съ** дуже часто и при 2-омъ падежи: съ горя, съ утра, съ дѣтства, съ натуры, съ чего, со стороны, съ ума и т. д.

) Придыхове **в пишутъ и Россіяне и Поляки (н. пр. восемь, вотъ, вотчина, вотчимъ; watroba, was, wędka, wachać и т. д.) Посля етимологіи **в** въ тыхъ словахъ писати ся не повинно.

Впрочѣмъ зъ тымъ придыховымъ **в** заходитъ подобна анальогія, якъ зъ самогласными вставными и походными. Мы пишемо: орелъ, левъ, книжокъ, пелотенъ, замокъ, дворокъ, отецъ — мимо того, що концевѣ самогласнѣ тыхъ словъ въ иншихъ падежахъ одпадаютъ.

Напередъ замѣтимо, що формы „матеремъ, матерми (матѣрми), матерехъ“ суть єдино правильнѣ и яко такѣ выразно наводятъ ся въ §. 146 граматики Осадцы. Єсли тыхъ формъ нема въ буковиньско рускихъ книжкахъ школьныхъ, то се очевидно доводитъ тôлько недбалости тамошныхъ Русинôвъ-педагогôвъ, котрѣ не умѣютъ, або не хотятъ очистити свои книжки ôдъ неправильностей.*) Для мыслячого чоловѣка истинно дивнымъ выдати ся муситъ резонованє черновецкихъ учителѣвъ, що граматика Партыцкого для того не придає ся для буковиньскихъ шкôлъ, що въ нѣй находятъ ся правильнѣ формы! Поправте свои читанки пôсля засадъ, якѣ приписують ся рускому языкови въ граматикахъ Миклосича и Осадцы, а тогды легко пересвѣдчите ся, що читанки вашѣ будутъ въ цѣлковитôй гармоніи зъ граматикою Партыцкого.

Черновецкѣ учителѣ пишутъ єще, що у Партыцкого суть формы якъ „будеть“ и т. д. Можемо завѣрити, що не тôлько въ граматицѣ, але навѣть во всѣхъ читанкахъ галицкихъ формы „будеть“ нѣгде, хочъ ы и на лѣкарство, не найде. Тота форма привидѣлась хиба въ буйнôй фантазіи п. Фляша, а для насъ єсть тôлько новымъ доказомъ, якъ то гдеякѣ люде не соромлятъ ся, опирати на простôй ложи свои несовѣстнѣ выводы.

Що граматика для шкôлъ въ Галичинѣ печатана кирилицею, не може бути шкодою для науки. Єсли схочемо зважати „auf das Auge des Kindes“, тогды зъ нашихъ шкôлъ треба бы всѣ азбуки выключити, а приняти азбуку латиньску и для руского, и для нѣмецкого, и для греческого языка. Gutachten п. Фляша противитъ ся въ тôмъ выпадку другому Gutachten-ови, яке на просьбу п. Глѣбовицкого и въ єго корысть написавъ черновецкій проф. гимн., Амвр. Шанковскій. Послѣдній о кирилици (церковнôй азбуцѣ) такъ пише: „Es ist nicht zu läugnen, dass beim ruthenischen Volke, gleichwol ob es orientalisch oder katholisch ist, die Schule in erster Linie nur insofern einen gewissen Wert hat, als sie den Kindern die Gelegenheit verschafft, die gottes dienstlichen Bücher in der Kirche zu lesen.“ Выреченє тоє єсть пôдъ кождымъ взглядомъ слушне и зъ тои причины книжки школьнѣ въ Галичинѣ печатанѣ въ переважнôй части кирилицею. Рады п. Фляша, щобы кирилицю зъ книжокъ усунути изъ взгляду „auf das Auge des Kindes,“ — то значитъ, щобы въ послѣдноô консеквенціи приняти латиньску азбуку, — Русины, надѣємось, не такъ скоро услухаютъ. (Дальше буде.)

*) Замѣтити мусимо, що въ читанкахъ для шкôлъ буковиньскихъ формы якъ „матеремъ, матерехъ, матерми“ всюды находятъ ся. Видно зъ того, що п. Фляшъ и єго товаришѣ навѣть своихъ власныхъ школьныхъ книжокъ не знаютъ!

ВСЯЧИНА.

— **Мантярство въ литературѣ.** Въ Празѣ вже шестый рôкъ выходитъ дуже цѣнна публикація „Slovansky katalog bibliograficky“ пôдъ редакцією Іос. М. Говорки. Недавно выйшовъ такій каталогъ библіографичный за рôкъ 1881, обнимаючій списъ книжокъ ческихъ, польскихъ, малорускихъ, словѣньскихъ, хорватскихъ, сербскихъ и лужицкихъ. О тôмъ выданю такъ пише ческій „Svetozor“: „Найгôрше въ нововыданôмъ каталогу представляєсь сегорôчна библіографія польска, уложена пôсля Дра Вл. Вислоцкого, бо вмѣщено въ ню публикаціи, котрѣ до польскои литературы зовсѣмъ не належатъ, именно публикаціи россійскѣ, малорускѣ, нѣмецкѣ, французкѣ, англійскѣ, ческѣ, лужицкѣ, литовскѣ, мадярскѣ и латиньскѣ. Такихъ на борзѣ начислили мы бôльше якъ 90! Межи ними суть и такѣ, що годѣ поняти, зъ ôдки ту взялись, якъ н. пр. Николая Гоголя „*Вечянои ночи*“ въ перекладѣ Олены Пчôлки, Кулѣша и Пулюя „*Святе письмо нового завѣту*“, Потебнѣ (??) „*Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси*“ — дальше Ранфта „*Plan von Bautzen und Umgebung*“, якѣсь „*Warszawszti w Karpatech*“ и т. д. А вже найцѣкавѣйша рѣчь, що назвы книгъ россійскихъ, малорускихъ и лужицко-сербскихъ написанѣ польскою правописею — зъ Дениса зробивъ ся Denis, зъ Драгоманова повставъ Dragomanów и т. д. — Про малоруску библіографію, котру, якъ вѣдомо, укладає щорôчно от. Ал. Стефановичъ, выражає ся „Svetozor“ похвально и пôдноситъ зъ узнанємъ совѣстнѣ труды нашого автора. Ту нема мантярства литературного, а подано списъ книжокъ такимъ, якѣй дѣйстно бувъ, пôсля девизы: „Лучше своє латане, якъ чуже хватане!“

— **Обсерваціи астрономичнѣ.** Межи астрономами ôдъ пôвъ року запановавъ рухъ незвычайный. Єще не зникли були послѣдни блески свѣтлои осѣннои кометы, а вже телескопы були приготовленѣ до обсерваціи переходу Венеры черезъ кругъ сонѣчный. Теперь зновъ на 6 лат. Мая заповѣщене було цѣлковите затьмѣнє сонця, видне на пôвкули полудневôй.

Переходъ Венеры має важне значенє для науки, именно для докладного означеня ôддаленя сонця ôдъ землѣ. Въ тôмъ тôлько бѣда, що такій переходъ въ протягу одного столѣтя тôлько два разы може бути обсервованый, бо два тѣ переходы слѣдуютъ по собѣ въ короткôмъ ôдступѣ лѣтъ ôсьмохъ, а потôмъ зновъ цѣле столѣтє треба ждати на нове те зьявище. Для докладного обчисленя обсерваціи такѣ ôдбувати ся мусятъ рôвночасно на двохъ пунктахъ землѣ, значно ôдъ себе ôддаленыхъ, проте астрономы зъ прирядами своими переносятъ ся до рôжныхъ мѣстць. Легко поняти, зъ якимъ неспокоємъ, перебувши неразъ утяжливу подорожь, очѣкуютъ астрономы рѣшущои хвилѣ; досыть якои перелетнои хмарки, щобы всѣ ихъ заходы обернулись въ нѣщо. Такого прикрого заводу дôзнавъ въ 17 столѣтю астрономъ французкій Лєжантиль, котрого французка академія наукъ выслала була до Индіи для обсерваціи переходу Венеры. Плавба морска въ тотѣ часы не була єще такъ выдосконалена, якъ нынѣ, и астрономъ спôзнивъ ся о кôлька день до мѣсця свого призначеня, зъ причины противныхъ вѣтрôвъ. Та будучи вже въ Индіи, рѣшивъ ся ôнъ ждати тамъ ажь до другого переходу и перебувъ въ тôмъ краю 8 лѣтъ. Але Венера завзялась на бѣдака; коли надôйшла хвиля переходу, грубѣ хмары засунули небо, такъ, що нѣчого не було видно.

Оба переходы Венеры черезъ кругъ сонѣчный въ теперѣшнôмъ столѣтю вже ôдбули ся: одно 8. Грудня 1874, друге 6. Грудня 188[illegible] року. При послѣднôмъ переходѣ астрономы всѣхъ народôвъ образованыхъ урядили правдиву ловлю на Венеру они розставили численнѣ чаты въ найрозличнѣйшихъ мѣстцевостяхъ и колибъ навѣть половина обсерваціи була недописала, прочѣ высталибъ були до осягненя найважнѣйшихъ цѣлей науковыхъ И дѣйстно, результатъ выпавъ зовсѣмъ вдоволяючо. Астрономы обчислили докладнѣйше ôддаленє сонця ôдъ землѣ, сконстатовали атмосферу на Венерѣ и пересвѣдчили ся, що въ тôй атмосферѣ богато находитъ ся воднои пары.

Бôльшу єще донеслôсть для науковыхъ дослѣдôвъ мати буде теперѣшне затьмѣнє сонця, обсервованє на выспахъ Тихого океану. Тоє затьмѣнє, по причинѣ особенныхъ условій въ положеню мѣсяця до сонця, тревало три разы довше, якъ буває звычайно. Майже рôвно величаве затьмѣнє видне було въ Азіи передъ 15 роками и принесло знаменитѣ результаты. Тогды въ первый разъ розпôзнано природу поволоки окружаючои сонце, а заразомъ выкрыто способъ обсервованя тои поволоки въ кождôй порѣ року, навѣть безъ затьмѣня. Але лишилось єще множество спорныхъ пытань и неясностей, н. пр.: якого то рода за поволокою сонѣчною єсть свѣтла обручка (корона)? чи межи Меркуромъ и сонцемъ суть якѣ планеты? чи на мѣсяци єсть яка атмосфера и т. д. Недалека будучнôсть на всѣ тѣ пытаня дасть намъ, якъ надѣємось, задоволяючу ôдповѣдь.

— **Важне для господарѣвъ.** Въ Деблинґу коло Вѣдня находитъ ся центральный закладъ для метеорологіи, котрый стоитъ въ неустаючôй звязи зъ обсерваторіями метеорологичными цѣлои Европы и на пôдставѣ телеграфичныхъ донесень такъ тыхъ обсерваторій, якъ и власныхъ своихъ филій и аєнцій, укладає на кожду слѣдующу добу прогнозу погоды або непогоды. Дослѣды центрального закладу суть пôдъ кождымъ взглядомъ достовѣрнѣ и майже непогрѣшнѣ, бо опираютъ ся на справозданяхъ о тисненю, станѣ вогкости и теплотѣ воздуха, о силѣ и напрямѣ вѣтрôвъ, о станѣ хмаръ во всѣхъ сторонахъ Европы. Министерство рôльництва, хотячи прийти въ помôчь господарствамъ, уповажнило центральный закладъ въ Деблинґу до приниманя пренумератъ на метеорологичнѣ справозданя (въ мѣсяцяхъ весняныхъ и лѣтныхъ: ôдъ Цвѣтня по конець Жовтня кождого року). Пренумерату мѣсячну посылає ся на адресу: „k. k. Central-Anstalt für Meteorologie in Dobling bei Wien“ Пренумеранты черезъ своихъ пôсланцѣвъ ôдбираютъ кождого дня зъ найблизшои стаціи телеграфичнои дотычне справозданє о 6-ôй, а найдальше о 7-ôй годинѣ вечеромъ.

Року минувшого центральный закладъ въ Деблинґу числивъ 4.000 пренумерантôвъ-господарѣвъ и якъ зъ оголошеного выказу самыхъ пренумерантôвъ довѣдуємось, прогноза деблинского закладу на кождыхъ 100 дней выпадала 82 разôвъ — добре. Єсли зважимо, що то выказъ не закладу, але єго пренумерантôвъ (людей въ тôй справѣ интересованыхъ и часто надмѣрно выбагливыхъ), то результаты спостережень метеорологичныхъ назвати мусимо истинно непогрѣшными.

Доси господарѣ нашѣ вдоволялись прогнозою погоды або непогоды пôсля указокъ барометру. Однакожъ памятати треба, що барометръ нотує тôлько те, що вже єсть або безпосередно буде, а метеорологичнѣ справозданя деблиньскѣ выпереджаютъ барометръ о цѣлу добу. До того барометръ стоитъ пôдъ вплывомъ мѣстцевыхъ, скоро переходячихъ змѣнъ и неразъ безъ потребы затревожує господаря своєю прогнозою; часто зновъ лишає насъ барометръ въ непевности, божь предсѣ такою пророчнею, якъ н. пр. „Wind oder Regen,“ жаденъ господарь вдоволити ся не може. Спостереженя центрального закладу для метеорологіи опираютъ ся не на мѣстцевыхъ вплывахъ, але на обсерваціи стану воздуха на великôй просторони землѣ, проте дрôбными, хвилевыми змѣнами насъ не обаламучаютъ. Барометръ єсть добрый для мѣстцевостей положеныхъ въ горахъ и на пôдгôрю, — для прочои Галичины має ôнъ лишь пôдрядну вартôсть.

Пренумерата на метеорологичнѣ справозданя деблиньского закладу выноситъ мѣсячно 9 зр. 60 кр. (а єсли мѣсяць має 31 дней — 9 зр. 92 кр.); пренумерата числитъ ся ôдъ 1-ого кождого мѣсяця. Въ нѣмецкихъ областяхъ Австріи въ часѣ сѣнокосôвъ и жнивъ складаютъ ся господарѣ двохъ або и трехъ селъ на

одну спôльну пренумерату, такъ, що на поодиноку особу припадає лишь дуже мала квота.

— **Якъ довго жіютъ птицѣ?** Птицѣ въ загатѣ доживаютъ довгого вѣку. Найдовше жіє лебедь, бо до 300 лѣтъ. По нѣмъ слѣдує соколъ, жіючій до 160 лѣтъ Рôвножъ такъ довго жіютъ супы и орлы. Року 1619 сконавъ смертею природною орелъ спôйманый передъ 104 роками, а вже тогды бувъ вповнѣ розвитый. Супъ бѣлоголовый, зловленый року 1706, сконавъ въ цѣсарскôмъ замку Шенбрунѣ (коло Вѣдня) року 1824, проте живъ въ неволи 118 лѣтъ. Попугай жіє въ клѣтцѣ звычайно 100 лѣтъ. Славный природникъ Ал. Гумбольдъ згадує про одного попугая въ полудневôй Америцѣ, що приученый зъ малку выговорювавъ слова пôсля одного американьского нарѣчія, котре вже теперь зовсѣмъ вымерло. Рôвножъ довго, бôльше якъ одно столѣте, жіє гайворонъ. Сорока въ неволи доживає 25 лѣтъ, зазуля надъ 30, когутъ домашній жіє до 20, индыкъ около 16, голубъ 10 лѣтъ. Малй птицѣ-щебетушки жіютъ 8 до 18 лѣтъ. Соловѣй жіє въ клѣтцѣ найдовше 10, кôсъ 15 лѣтъ, — на свободѣ досягаютъ они вѣку довшого. Канарокъ въ неволи жіє 12 до 15 лѣтъ, але въ своѣй ôтчинѣ, на островахъ канарійскихъ, где ôнъ не має жовтои барвы, але зеленяву, жіє далеко довше.

— **День коронаціи россійскихъ царѣвъ** єсть заразомъ празничнымъ днемъ для народу. Въ „Русской Мысли.“ въ книжцѣ за мѣсяць Цвѣтень, находимо слѣдуючій описъ такого празника: „При коронаціи Катерины II. замовленй були особного рода екипажи, украшенй рѣзьбою и позолотою; на нихъ уставленй були хлѣбы и рôжнй стравы. Тй екипажи въ день народного празника ѣздили по улицяхъ мѣста и ставали ту то тамъ, въ цѣли народного угощеня. За тыми екипажами тягнулись другого рода возы зъ бочками пива и меду. На многихъ мѣстцяхъ гôрода уставленй були столы для старцѣвъ (жебракôвъ) зъ великимъ запасомъ всякыхъ закусокъ. Зверхъ того бѣднымъ роздавано и гроши. Головный центръ народного празника находивъ ся на такъ званôй Краснôй площади и на Лобнôмъ мѣстѣ. Тутъ стояло множество столôвъ зъ розличными закусками. Всюды видній були цѣлй горы пирогôвъ, що такъ и лежали на столахъ въ формѣ пирамидъ; инде на столахъ сидѣли цѣлй стада печеныхъ птицъ. нѣбы живыхъ, а коло нихъ зъ великихъ фонтанъ лялось червоне и бѣле вино въ великаньскй куфы и ванны. Недалеко самого Кремлю стояли буды и шатра зъ цвѣтными флягами, перевитыми лентами. Тутъ находились рôжній солодкй рѣчи, медôвники. маковй пироги и всякй ласощѣ. Царица въ сопроводѣ численнои свиты объѣздджала мѣсто и любовалась пышными картинами народного празника. Пôдчасъ тои проѣзды герольды зъ окруженя царицѣ кидали грошѣ помежи народъ Въ часѣ коронаційныхъ церемоній царица часто выѣзджала поза мѣсто, где царскій поѣздъ звычайно стрѣчали селяньскй дѣвчата въ празничныхъ сарафанахъ и при ôдголосѣ веселыхъ хороводныхъ пѣсень.“ Въ подôбный спôсôбъ, але зъ бôльшимъ єще торжествомъ, ôдбути ся має и теперѣшній праникъ народный въ часѣ коронаціи при кôнци Мая с. р.

— **Малпы голярями.** Италіяньскй газеты доносятъ, що въ Неаполи на однôмъ передмѣстю, замешканôмъ выключно черезъ людноѣсть робôтничу, отворено голярню, въ котрôй двѣ малпы справляютъ чинноѣсть голярѣвъ. Одна малпа намылює лице гостямъ, а друга голитъ заразъ бритвою. Оплата за голенѣ поставлена дуже низько и не доходитъ нашихъ двохъ центôвъ; зъ тои причины робôтники численно удаютъ ся до тои голярнѣ Властитель малпъ на своѣмъ промыслѣ выходитъ якъ найлучше: своимъ помôчникамъ ôнъ нѣчого не платитъ, тай живити ихъ не потребує, бо кождый гôсть все щось принесе для пожывленя малпъ. Газеты пишутъ, що малпы голятъ зъ неимовѣрною скоростею. Та, що намылює, своими нескладными пальцями такъ скоро уганяє по лици, що часомъ мало носа гостеви не зломитъ; друга бритвою неразъ и добре порѣже лице. Для робôтникôвъ, загартованыхъ тѣломъ, така робота малпъ не выдає ся нѣчимъ страшнымъ, але п. Селля, надто цѣкавый редакторъ однои неаполитаньскои газеты, пôдчасъ такои операціи голярскои мало не ôддавъ Богу духа и зъ окровавленымъ лицемъ чимъ скорше спѣшити мусѣвъ до лѣкаря, котрый лишь зъ трудомъ змôгъ затамовати кровь, що такъ на силу тиснулась зъ покалѣченого лица. П. Селля, описуючи теперь свою пригоду зъ малпами голярями, доноситъ, що лице єго вже цѣлкомъ загоилось и навѣть покраснѣло, бо позбулось поганои бородавки, котру єму малпа вразъ зъ кусникомъ пôдбородка ôдрѣзала. Пôдбородокъ ôдрôсъ на ново, а зъ бородавки не осталось и слѣду.

ОГОЛОШЕНЯ.

„**Библіотеки найзнаменитшихъ повѣстей**“ выйшло доси:

Томъ I—III. **Въ оборонѣ чести** — повѣсть зъ нѣмецкого *Г. Раймунда*, — всѣ три томы разомъ въ однôй книжцѣ. Цѣна 2 зр. 50 кр (съ пересылкою 2 зр. 70 кр.)

Томъ IV. **Дымъ** — повѣсть зъ россійского *Ивана Тургенева*. Цѣна 1 зр. 50 кр. (съ пересылкою 1 зр 70 кр)

Томъ V—VI. **Стефанъ Лаврентій** — повѣсть зъ англійского *Едвардса*. 2 томы разомъ въ однôй книжцѣ. Цѣна 2 зр. 70 кр. (зъ пересылкою 2 зр. 90 кр.)

Томъ VII. **Любовь убогого молодця** — повѣсть зъ французского *Октава Фейлета*. Цѣна 1 зр. 20 кр. (съ пересылкою 1 зр. 30 кр).

Томъ VIII. **Новорôчнй Дзвоны** повѣстка зъ англійского *Кароля Дикенса*. Цѣна 60 кр. (съ пересылкою 70 кр.).

Томъ IX – XI. **Грошѣ а праця** повѣсть зъ шведского *Дядька Адама*, въ 3 томахъ (въ одной книжцѣ). Цѣна 3 зр. 20 кр. (съ пересылкою почт. 3 зр. 40 кр. а. в)

Дôстати можна въ редакціи „**Дѣла**“.

Редакція литературно - науковои часописи „Зоря“ розписуе

ПРЕДПЛАТУ

на окремый передрукъ историчнои повѣсти Ивана Франка

„Захаръ Беркутъ“,

котра одержала першу премію при розписанôмъ на 1883 р. конкурсѣ и въ липню с. р. появитъ ся особною книжкою. Для непренумерантôвъ „Зорѣ“, котрй бажалибы набути тую повѣсть, розписуєсь предплата. Книжка обнимаги буде около 10 листôвъ печати, цѣна предплаты выноситъ 1 зр. Предплату можна присылати на руки редакцій: „Зорѣ“, „Дѣла“ и „Батькôвщины“. За кошта пересылки пренумеранты не доплачуютъ нѣчого.

Заявленье въ справѣ Словаря малоруско-нѣмецкого.

Словаря мого выйшовъ теперь вже четвертый выпускъ, котрый обôймає 5 аркушôвъ (11 а до 15 b.) *Громобій* до *Загрозити*. Розсылка того выпуска Вп. Предплатникамъ вже укôнчена, а всѣхъ Львôвскихъ Вп. Предплатникôвъ упрашаю такъ якъ впередъ, щобы зволили ôтобрати собѣ той выпускъ въ друкарни тов. им. Шевченка (ул. Академична ч. 8.), где могутъ складати и дальшу свою предплату на руки управителя друкарнѣ. Пятый выпускъ друкуєся дальше и буде обнимати $2^1/_2$аркуша съ цѣною 50 кр. Осмѣляюся зновъ просити всѣхъ Вп. Родимцѣвъ, щобы якъ найскорѣйше доповняли дальше свои предплаты, та єднали бôльше предплатникôвъ, позаякъ средства грошевй, узбиранй дотеперѣшною предплатою, вычерпалися вже зовсѣмъ на выдрукованье першихъ 15-ти аркушôвъ, та на дорогу розсылку почтову. Знаю, що многй Вп. Родимцѣ заявляютъ намѣренье купити мôй Словарь, коли буде вже зовсѣмъ укôнченый, — алежь сáме при невеликôмъ числѣ дотеперѣшныхъ точныхъ предплатникôвъ, та при недостатку всякои пôдмоги матеріяльнои ôтъ публичныхъ институцій и репрезентацій, не буду мôгъ нѣякъ того важного а коштовного дѣла безъ щедрои предплаты до кôнця довести. Головну силу предплатникôвъ мого Словаря зъ Галичины становлятъ свѣтскй Русины та молодшй священики: оо. сотрудники. завѣдателѣ приходôвъ, а малéнько єсть старшихъ священикôвъ. Украина и Россія взяли дотеперь лишь 40 примѣрникôвъ; по 1 прим. взяли предплатники зъ Упсалѣ, Штокгольма, Штрасбурга, Цириха, Женевы, Гайдельберга (єдиный предплатникъ Полякъ, звѣстный ученый Янъ Карловичъ), по 2—3 примѣрники идутъ до австрійскихъ университетôвъ, до Чехъ, до Угоръ и на Буковину. Всѣхъ предплатникôвъ на мôй словарь єсть дотеперь 310, але 35 такихъ, що доси лишь 1—2 зр. зложили. Вкôнци дякую сердечно за присыланье матеріялôвъ до мого Словаря Вп. пп. Н. Зворецкому, И. Корыткови (зъ Городла, Люблин. губ.), М. Косови, И. Латоровскому, В. Цегельскому. —

Станиславôвъ 9. мая 1883.

Ев. Желехôвскій.

Выдає и ôдповѣдає за редакцію **Ом. Партыцкій.** Зъ друкарнѣ Товариства „имени Шевченка“ пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ IV. Львôвъ дня 15 (27.) Мая 1883. Число 10.

Выходитъ два разы на мѣсяць, кождого 1-ого и 15-ого, найменше въ два аркушѣ печатнѣ.

Редакція и администрація „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. 3. улиця Фредра.

ЗОРЯ

Пренумерата выноситъ: на цѣлый рôкъ 5 зр., на пôвъ року 2 зр. 50 кр., на чверть року 1 зр. 25 кр.

На велиновôмъ (сатинованôмъ) паперѣ: на цѣлый рôкъ 6 зр., на пôвъ року 3 зр.

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

ЗАХАРЪ БЕРКУТЪ.

(Образъ громадского житя Карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ.)

(*Написавъ Ив. Франко.*)

(Дальше.)

Зъ дивнымъ чутємъ въ серци слухавъ Тугаръ Вовкъ тыхъ горячихъ слôвъ старого бесѣдника. Хочь выхованый при княжôмъ дворѣ и зопсованый гнилю та пôдлотою, ôнъ все таки бувъ рицарь, воякъ, чоловѣкъ, и мусѣвъ ôдчути серцемъ хочь крыхту того чутя, котре такъ сильно порушувало серце Захара Беркута. А при тôмъ же ôнъ далеко не по щирôй совѣсти высказавъ бувъ свои слова про неограничену власть князя; єго душа и сама неразъ бунтовала ся проти тои власти, а тутъ ôнъ тôлько хотѣвъ заслонити показомъ на княжу власть свои власнѣ забаги такоижь власти. Не диво, що слова Захара запали єму въ душу глубше, анѣжь ôнъ самъ того бажавъ. Ôнъ першій разъ зъ щирымъ подивомъ глянувъ на него, але заразомъ и жаль єму зробило ся того велита, котрого упадокъ, по єго думцѣ, бувъ близкій и неминучій.

— Старче, старче, — сказавъ ôнъ, — жаль менѣ твого сивого волоса и твого молодечого серця. Довгій часъ проживъ ты на свѣтѣ, здаєсь навѣть, що занадто довгій! Живучи серцемъ въ давнинѣ и въ горячихъ думахъ молодости, переставъ ты понимати новѣ теперѣшнѣ часы, ихъ погляды и потребы. То що давно було, не муситъ бути и теперь, анѣ вѣчно. Все, що живе — переживає ся. Пережили ся и твои молодечѣ думы о свободѣ. Важкѣ теперь часы надходятъ, старче! Они домагаютъ ся конечно одного, сильного владника въ нашôмъ краю, котрый бы въ однôмъ осередку згромадивъ и въ свою руку унявъ всю силу цѣлого народа для обороны єго передъ надтягаючимъ зо сходу ворогомъ. Ты, старче, не знаєшь всего того, и тобѣ здаєсь, що часы давнѣ ще треваютъ!

— И тутъ ты помыливъ ся, боярине, — сказавъ Захаръ Беркутъ. Неприлично старому въ молодѣ мрѣѣ вдавати ся а на сучаснôсть очи жмурити. Алежь тричи неприлично єму помѣтувати ся доброго для того, що оно старе, а хапати за лихе для того, що оно нове. Се звычай молодикôвъ, и то зле выхованыхъ молодикôвъ. Ты закидаєшь менѣ, що я не знаю того, що кругъ насъ дѣє ся. А мѣжь тымъ не знати ще, кто зъ насъ двохъ бôльше и докладнѣйше се знає. Ты натякнувъ менѣ на страшного ворога, що грозитъ намъ зо сходу, и высказавъ думку, що наближенє того ворога вымагає згромадженя всеи силы народнои въ одныхъ рукахъ. Теперь я скажу тобѣ, що я знаю про того ворога. Правда, боярине, до тебе вчора прибѣгъ княжій пôсланець, котрый звѣстивъ тобѣ о новôмъ нападѣ страшныхъ Монголôвъ на нашу краину, о тôмъ, що они по довгôмъ опорѣ заняли святый Кієвъ и зруйнували єго до тла, и теперь безконечною хмарою тягнутъ на нашѣ червонорускѣ землѣ. Мы, боярине, знали о тôмъ ще передъ тыжнемъ и знали про княжого пôсланця, выправленого въ тѣ стороны, и про єго вѣсти. Княжій пôсланець прибувъ пôзненько — нашѣ пôсланцѣ далеко скорѣйше ходятъ. А теперь послухай, що стало ся пôзнѣйше! Монголы давно вже заляли нашу Червону Русь, понищили богато городôвъ и селъ и роздѣлили ся на двѣ рѣки. Одна пôшла на захôдъ, мабуть пôдъ Судомиръ, въ польску краину, — а друга йде горѣ долиною Стрыя въ нашѣ стороны. Правда, боярине, що ты о тôмъ не знаєшь?

Тугаръ Вовкъ зъ подивомъ, майже зъ страхомъ, глядѣвъ на старого Захара.

— А ôдки ты се знаєшь, старче? — спытавъ ôнъ.

— Я и се тобѣ скажу, щобъ ты знавъ, яка сила въ громадахъ и ихъ вольнôмъ союзѣ. Зъ всѣми пôдгôрскими громадами стоимо мы въ звязку: они обовязанѣ намъ а мы имъ доносити якъ найшвидше всякѣ вѣсти, важнѣ для громадского житя. Пôдгôрскѣ-жь громады стоятъ въ звязкахъ зъ дальшими, покутскими и подôльскими, — тожь про все, що дѣє ся на нашôй Червонôй Руси для насъ важного, иде блискавкою вѣсть ôдъ громады до громады.

— Що вамъ зъ вѣстей, коли помочи собѣ не можете!

— Правду сказавъ ты, боярине! Подôльскѣ и покутскѣ громады не можутъ собѣ помочи, бо они зôссанѣ и обдертѣ князями та боярами, котрѣ не даютъ имъ мати своє оруже анѣ вправляти ся въ робленю нимъ. Отъ и бачишь, боярине, що се значитъ: єдинити силу народа въ одныхъ рукахъ! Щобъ зъєдинити въ одныхъ рукахъ силу народа, треба ослабити тую силу. Щобъ одному надати велику власть надъ народомъ, треба кождôй громадѣ ôдобрати єи свободу, треба розбити громадскѣ звязки, обезъоружити громадскѣ руки. А тодѣ всякимъ Монголамъ отверта дорога въ нашу краину. Бо поглянь теперь на нашу Русь. Твôй владникъ, твôй могучій князь Данило пропавъ десь безъ вѣсти. Замѣсть обернути ся до свого народа, ôддати єму єго свободу и зробити зъ него живу, непобориму запору проти монгольского наѣзду, ôнъ, поки Монголы руйнуютъ єго край, побѣгъ до угорского короля, єго благаючи о помôчь. Але Угры не поквапнѣ намъ помагати, хочь и имъ самымъ грозитъ та сама залива. Теперь Данило твôй счезъ десь, кто знає, може незадовго єго побачатъ въ таборѣ монгольского хана, яко єго вѣрного пôдданника, щобы цѣною неволѣ и пониженя передъ сильнѣйшимъ купити собѣ власть надъ слабшими!

Бояринъ слухавъ того оповѣданя, и вже голова єго

почала укладати пляны: що дѣяти? якъ выкористати таку пору?

— Такъ кажешь, Монголы грозятъ нападомъ и отсимъ горамъ?

Захаръ якось значучо усмѣхнувъ ся на те запытанє.

— Грозятъ, боярине.

— И щожь вы думаєте робити? Пôддавати ся, чи боронити ся?

— Пôддаватись имъ не можна, бо всѣхъ, кто имъ пôддає ся, женутъ они въ свою службу и то въ першй ряды, въ найтяжшй боѣ.

— Значитъ ся, вы хочете боронитись?

— Що сила наша, стрѣбуємъ зробити.

— Коли такъ, то приймѣть мене за свого воєводу. Я васъ поведу до бою проти Монголôвъ!

— Постôй, боярине, — мы ще не дôйшли до выбору воєводы. Ты ще не вытолкувавъ ся зъ своихъ поступкôвъ въ нашôй громадѣ. Твою щиру волю до службы громадѣ мы пріймаємо, але батьки нашй казали намъ, що до чистого дѣла й чистыхъ рукъ треба. А чи будутъ твои руки чистй до такого дѣла, боярине?

Тугаръ Вовкъ змѣшавъ ся троха такимъ наглымъ зворотомъ, а далѣ сказавъ:

— Старче, громадо, — покиньмо давнй уразы! Ворогъ зближає ся, зъєднаймо свои силы проти него! Доправдуючись своєи уразы, вы можете тôлько пошкодити дѣлу, а хôсна нѣякого собѣ не добудете.

— Нѣ, боярине, не говори сего! Не своєи уразы мы доправдуємось, але самои правды. А правда, хочь и коле въ очи, але зашкодити не може нѣкому и нѣколи. Неправдою прийшовъ ты до насъ, боярине, не по правдѣ поступавъ зъ нами, — и якъ же мы можемо повѣрити тобѣ начальство надъ собою въ вôйнѣ зъ Монголами?

— Старче, ты, бачу, завзявъ ся роздратувати мене?

— Боярине, уважай, що ту судъ громадскій а не забава! Скажи менѣ, осѣдаючи на тухольскôй земли, чи хотѣвъ ты бути членомъ громады, чи нѣ?

— Я присланый ту княземъ яко воєвода.

— Мы сказали тобѣ, що не признаємо права твого надъ нами, а особливо права на нашу землю. Не тыкай, боярине, нашихъ земель и нашихъ людей, а тодѣ може мы пріймемъ тебе до своєи громады, якъ рôвного мѣжь рôвныхъ.

— Отъ якъ! — скрикнувъ гнѣвно Тугаръ Вовкъ. Отъ яка ваша справедливôсть! То я мавъ бы нехтувати княжу ласку, а допрошуватись ласки ôдъ смердôвъ?

— Щожь, боярине, — инакше ты не можешь бути нашимъ громадяниномъ, а неналежачого до громады громада и терпѣти у себе не схоче.

— Не схоче терпѣти? — насмѣшливо скрикнувъ Тугаръ Вовкъ.

— Батьки нашй казали намъ: шкôдного и непотрѣбного члена громады, розбôйника, конокрада, або посторонного, котрый бы безъ волѣ громады забиравъ громадскй землѣ, зъ родиною такого прогнати зъ границь громадскихъ, а дôмъ єго розвалити и зрôвнати зъ землею.

— Ха, ха, ха! — зареготавъ ся силуванымъ смѣхомъ бояринъ, — то вы, вы смѣлибъ мене, княжого боярина, надѣленого княжою ласкою за мои заслуги, рôвнати зъ розбôйниками и конокрадами?

— Щожь, боярине, — а скажи самъ по совѣсти, чи лѣпше ты поступаєшь зъ нами, якъ розбôйникъ? Аджежь землю нашу забираєшь — наше найбôльше и єдине добро. Людей нашихъ гонишь и вбиваєшь на смерть, худобу нашу стрѣляєшь! Чи такъ роблятъ чесній громадяне?

— Старче, покинь таку мову, я єи слухати не можу, она тыкає мою честь!

— Постôй боярине, я ще не скôнчивъ, — сказавъ спокôйно Захаръ Беркутъ. Отсе ты згадавъ про свою честь, и разъ въ разъ говоришь про свои великй заслуги. Будь ласкавъ, скажи намъ, якй се твои заслуги, щобъ и мы могли ихъ вшанувати!

— Въ двайцяти битвахъ я проливавъ кровь свою!

— Кровь свою проливати, боярине, се ще не заслуга. И розбôйникъ неразъ проливає кровь свою, а єгожь за те вѣшаютъ. Скажи намъ, проти кого и за кимъ ты воювавъ?

— Проти князя кієвского, проти князѣвъ волыньскихъ и польскихъ и мазовецкихъ...

— Досыть, боярине, — тй вôйны, се ганьба, не заслуга, и для тебе и для князѣвъ. Се чисто розбôйницкй вôйны.

— Я воювавъ и проти Монголôвъ надъ Калкою.

— И якъ же ты воювавъ проти нихъ?

— Якто якъ? Такъ якъ повиненъ бувъ воювати, не вступаючись зъ мѣсця, поки раненый не дôставъ ся до неволѣ.

— Отсе ты добре сказавъ, — не знаємо тôлько, чи се правда.

— Якъ не знаєте, то й не мѣшайте ся въ те, чого не знаєте.

— Постôй, боярине, не насмѣхай ся надъ нашимъ незнанємъ. Постараємось переконати ся. — И за тымъ Захаръ вставъ и звертаючи ся до громады, сказавъ:

— Чесна громадо, — вы чули признанє боярина Тугара Вовка?

— Чули.

— Чи можете кто свѣдчити за нимъ або противъ нему?

— Я можу? — озвавъ ся голосъ зъ мѣжь народа.

Мовь стрѣлою пораженый, стрепенувъ ся бояринъ на той голосъ, и першій разъ уважно, зъ якоюсь тревогою поглянувъ на громаду.

— Кто може свѣдчити, най выйде передъ громаду и свѣдчитъ! сказавъ Захаръ.

Передъ громаду выйшовъ нестарый ще чоловѣкъ, калѣка, безъ руки и ноги, навкрестъ перекалѣченый. Лице єго було порыте глубокими шрамами. Се бувъ Воякъ Митко, якъ звала єго громада. Передъ кôлькома лѣтами зайшовъ ôнъ до громады на кули, росповѣдаючи страшнй вѣсти про Монголôвъ, про битву надъ Калкою, про погрому рускихъ князѣвъ и про смерть тыхъ, що дôстали ся до неволѣ а ôдтакъ пôдчасъ обѣду монгольскихъ полководцѣвъ удушенй були пôдъ дошками, на котрыхъ Монголы засѣли. Ôнъ, Митко, такожь бувъ въ тôй битвѣ въ дружинѣ одного боярина, и разомъ зъ нимъ дôставъ ся до неволѣ, зъ котрои опôсля чудомъ якимсь уйшовъ. Довго блукавъ ся ôнъ по селахъ и мѣстахъ святои Руси, поки въ кôнци не зайшовъ и до Тухлѣ. Тутъ єму сподобало ся жити, а позаякъ умѣвъ своєю одною рукою плести скусній кошѣ и знавъ богато пѣсень та оповѣдань про далекй краѣ, то громада приняла єго въ свои члены, живила єго и зодягала за чергою, загально люблячи и поважаючи єго за раны, понесенй въ вôйнѣ зъ наѣзникомъ, и за єго чесный, веселый характеръ. Отъ той то Митко теперь выйшовъ свѣдчити проти боярина.

— Скажи намъ, вояче Митку, — почавъ пытати єго Захаръ, — ты знаєшь сего бояринa, проти котрого хочешь свѣдчити?

— Знаю, — ôдповѣвъ твердымъ голосомъ Митко. Въ єго дружинѣ я служивъ и бувъ въ битвѣ надъ Калкою.

— Якежь свѣдоцтво хочешь ты зложити противъ него?

— Мовчи, пѣдлый рабе! — скрикнувъ поблѣднувши бояринъ. — Мовчи, а то туй буде конець твому нужденному житю!

— Боярине, я теперь не рабъ твôй, але вôльный громадянинъ, и тôлько моя громада може велѣти менѣ мовчати. Я доси мовчавъ, але теперь менѣ велять говорити. Чесна громадо! свѣдоцтво моє противъ бояринa Тугара Вовка велике и страшне: ôнъ зра — — —

— Мовчавъ доси, то мовчи ôдтакъ! — ревнувъ бояринъ, блиснувъ топôръ, и Митко воякъ, зъ розлупаною головою, окровавленый упавъ до долу. Охнула громада и зôрвала ся на ноги. Страшный крикъ роздавъ ся докола.

— Смерть єму! смерть! Ôнъ зганьбивъ святôсть суду! На радѣ мужа нашого забивъ!

— Смерды поганѣ! — скрикнувъ до нихъ бояринъ, — не боюсь васъ! Отъ такъ буде кождому, кто поважить ся ткнути мене чи рукою, чи словомъ. Гей, мои вѣрнѣ слуги, сюда до мене!

Лучники и топôрники, хочь самѣ блѣдѣ и тремтячѣ, окружили бояринa. Грôзный, червоный зъ лютости, стоявъ ôнъ посередъ нихъ зъ кровавымъ топоромъ въ руцѣ. На знакъ Захара громада утихла.

— Боярине, — сказавъ Захаръ, — ты смертельно провинивсь проти Бога и громады. Ты на судѣ забивъ свѣдка, нашого громадянинa. Що ôнъ хотѣвъ проти тебе свѣдчити, мы не дôзнали ся и не хочемо знати, — нехай твоя совѣсть тебе судитъ. Але своимъ убійствомъ ты признавъ ся до вины и нову вину поповнивъ. Громада не може тебе терпѣти на своѣй земли. Ôддали ся зъ мѣжь насъ! Черезъ три дни ôдъ нынѣ прійдутъ нашѣ люде, щобъ розвалити твôй дôмъ и загладити навѣть слѣдъ твого бутя у насъ.

— Нехай приходятъ! — крикнувъ люто бояринъ. — Побачимо, кто чій слѣдъ загладитъ. Я плюю на вашь судъ! Радъ побачити того, кто приступитъ до мого дому! Ану, мои слуги, ходѣмо зъ сего поганого збору!

Бояринъ ôддаливъ ся зъ своими слугами. Довгій часъ стояла мовчанка въ зборѣ. Молодцѣ вынесли кроваве тѣло Митка Вояка.

— Чесна громадо, — сказавъ Захаръ, — чи воля ваша поступити зъ бояриномъ Тугаромъ Вовкомъ такъ, якъ батьки нашѣ велѣли поступати зъ такими людьми?

— Такъ, такъ! — загула громада.

— Когожь выбираєте до сповненя волѣ громадскои?

Выбрано десять молодцѣвъ, мѣжь ними и Максима Беркута. Важко було Максимови пріймати сей выбôръ. Хочь и якъ ненависный бувъ єму бояринъ, але все таки ôнъ бувъ ôтцемъ тои, котра мовь чаромъ опанувала єго серце и єго мысли, за котру ôнъ ôддавбы бувъ житє. А теперь, о горе, и она була засуджена, безвинно, за батькову провину. Але прецѣнь Максимъ не ôдпиравъ ся ôдъ выбору. Хочь и якъ тяжке для него було задане, сповнити засудъ громадскій, все таки ôнъ въ глубинѣ серця свого радувавъ ся тымъ: аджежь при тôй спосôбности ôнъ побачитъ єѣ! А може єму удасть ся якъ небудь потѣшити єѣ, злагодити хочь своєю щиростю острый засудъ громады?...

А мѣжь тымъ рада громадска ишла далѣ своєю чергою. Прикликано пôсланцѣвъ ôдъ стороньскихъ громадъ, щобъ зъ ними нарадитись надъ тымъ, якъ боронити ся проти нападу Монголôвъ.

— Зруйнованѣ мы, — говоривъ пôсланець пôдгôрскихъ громадъ. Села нашѣ попаленѣ, худобы арабованѣ, молодѣжь выгибла. Широкою рѣкою розлили ся пожары и знищенє по Пôдгôрю. Князь не давъ намъ нѣякои обороны, а бояре, що тисли насъ въ часы спокою, зрадили насъ въ потребѣ.

Пôсланцѣ зъ Корчина и Сколього говорили:

— Намъ грозитъ залива. Понизше Синевôдска на рôвнинѣ бѣлѣютъ ся вже шатры Монголôвъ. Иде ихъ сила незличима, и мы й думати не можемо о бою и опорѣ, але забираємо все и утѣкаємо въ лѣсы та въ горы. И зъ долôвъ цѣлыми громадами утѣкаютъ люде въ горы. Бояре нашѣ зачали було робити засѣки на шляху, але якось вагуютъ ся. Шепчутъ люде, що хотятъ запродати шляхи нашѣ Монголамъ.

Пôсланцѣ зъ другихъ верховиньскихъ громадъ говорили:

— У насъ урожаѣ лихѣ, а теперь зъ долôвъ набѣгло до насъ богато народа. Передновинокъ тяжкій. Ратуйте насъ и нашихъ гостей, поможѣтъ перебути чорну годину!

Пôсланцѣ зъ загôрныхъ громадъ сказали:

— Чули мы, що залива монгольска иде въ угорску краину. На Бога и богôвъ батькôвъ нашихъ взываємо васъ, сусѣде и братя, спинѣтъ тоту страшну хмару, не допустѣтъ ѣй звалити ся въ нашу краину! Вашѣ села — твердынѣ; кожда скала, кожда дебра ваша стане за тысячу воякôвъ. А скоро разъ они перевалятъ ся за горы, то вже тамъ нѣяка сила ихъ не спинитъ и всѣ мы погибнемо марно. Мы готовѣ дати вамъ помôчь, якои зажадаєте, и хлѣбомъ и людьми, тôлько не опускайте рукъ, не тратьте надѣѣ, ставайте до бою зъ поганымъ наѣздникомъ!

Тодѣ Захаръ Беркутъ сказавъ:

— Чесна громадо и вы чеснѣ послы сусѣдскѣ! Всѣ мы ту чули, яка страшна хмара иде на нашу краину. Воєннѣ силы выступали проти нихъ и погибли. Сила ихъ велика, а нещаснѣ порядки на нашихъ долахъ дозволили имъ зайти ажь въ серце нашого краю, передъ порôгъ нашои хаты. Князѣ и бояре потратили головы або зраджуютъ край свôй очевидячки. Що намъ ту зробити? якъ намъ боронити ся? Я думавбы, що намъ поза границѣ нашои Тухольщины удавати ся не можна. Шляху нашого при вашôй помочи, чеснѣ загôрнѣ громадяне, мы чень оборонимо. Але скôльского шляху мы оборонити не можемо. Се буде ваше дѣло, чеснѣ скôльскѣ громадяне, а колибъ намъ удало ся наше дѣло, то мы и вамъ радо пôдемо допомагати.

На те сказали скôльскѣ пôсланцѣ:

— Знаємо мы, батьку Захаре, що вамъ нѣякъ ити насъ боронити и що въ тôй тяжкôй годинѣ треба, щобъ кождый попередъ всего за себе стоявъ. Але зважте лишень, що нашѣ громады не такѣ щасливѣ, якъ ваша, що бояре забрали насъ въ руки и они держатъ сторожу надъ засѣками и проходами. А якъ они схотятъ выдати ихъ Монголамъ, то щожь мы порадимо? Але одного мы надѣємось, и се чень спасе насъ: що Монголы не пôдутъ на вашь шляхъ и що затымъ вы, забезпечивши свôй шляхъ вартою, будете могли рушити намъ въ помôчь.

— Ехъ, громадяне, громадяне, — сумовито, але и

зъ докоромъ сказавъ Захаръ, — и сила, бачитъ ся, у васъ въ рукахъ, и розумъ въ головахъ, якъ у мужѣвъ, а бесѣда ваша дитиняча! Покладаєте надѣю на „*чень*“ та на „*кто знає*“. Аджежь сего будьте певнй, що скоро намъ не грозити'ме небезпеченьство, то мы громадами прійдемо вамъ на помочь. Але попередъ всего вамъ належалось бы забеспечити ся проти вашихъ власныхъ ворогівъ — бояръ. Доки въ ихъ рукахъ засѣки и проходы, доти вы и дыхнути боспечно не можете. Кождои хвилѣ сей прехитрый родъ може продати васъ. Пора вамъ не дрѣмати, але вдарити въ звоны и громадами поскидати зъ себе тй пута, въ котрй обпутала васъ боярска несытость и княжа сваволя. Поки сего не буде, поти и мы не зможемо вамъ допомочи.

Сумно похилили головы скольскй посланцѣ на тй Захаровй слова.

— Ехъ, батьку Захаре, — сказали они, — знаешь ты нашихъ громадянъ, а говоришь, немовь бы зовсѣмъ ихъ не знавъ. Зломана у нихъ давна одвага, притоптана ихъ воля. За твою раду дякуємо тобѣ и передамо єй нашимъ громадамъ, але чи подутъ они за нею?... Ехъ, кобы ты бувъ мѣжь ними и сказавъ имъ своє слово!

— Не вжежь таки, чесней сусѣде, моє слово у громадянъ вашихъ може мати большу вагу, нѣжь ихъ власна потреба, нѣжь ихъ власный розумъ? Нѣ! Колибъ такъ було, то нѣчого вже и моє слово вамъ не поможе, то вже пропали нашй громады, пропала наша Русь!

Сонце гетъ-гетъ уже схилило ся зъ полудня, коли тухольска громада по скончено радѣ вертала до села. Безъ радосныхъ спѣвовъ и выкриковъ, сумно, повагомъ ишли старй и молодй, повнй важкихъ думъ. Що то принесутъ имъ будущй дни?

Посланцѣ сторонськихъ громадъ, поднесенй на дусѣ и заохоченй, порозходили ся. Только копне знамено, знакъ силы и згоды громадскои, повѣвало высоко и весело въ воздусѣ и весняне небо яснѣло пречистымъ блакитомъ, немовь не бачучи земнои журбы та тревоги.

IV.

Широкою рѣкою плыли по Руси пожары, руина та смерть. Страшенна орда монгольска зъ далекои степовои Азіи налетѣла нашу краину, щобъ на довгй вѣки въ самомъ корени подтяти єи силу, розбити єи народне житє. Найперши мѣста: Кіевъ, Каневъ, Переяславъ упали и були зруйнованй до основы; ихъ слѣдомъ пошли тысячѣ селъ и меншихъ городовъ. Страшный начальникъ монгольскій, Бату-ханъ, прозваный Батыємъ, ишовъ на чолѣ своєи стотысячнои орды, женучи передъ собою въ четверо только всякихъ полоняниковъ, котрй мусѣли бити ся за него въ першихъ рядахъ, — ишовъ повдовжь рускои землѣ, розпускаючи широко свои загоны и бродячи по колѣна въ крови. О якомъ небудь опорѣ на рівномъ поли нѣщо було и думати, тымъ больше, що Русь була розъєднана и роздерта внутрѣшними межеусобицями. Декуды ставили опоръ мѣщане въ своихъ мурахъ, и не привычнй до веденя правильнои облоги, Монголы мусѣли неразъ тратити богато часу, добуваючи брамъ и муровъ топорами. Але слабй твердынѣ падали, больше черезъ зраду и подкупство, нѣжь силою поборенй. Цѣль походу страшнои орды були Угры, богата краина, замешкана племенемъ спородненымъ зъ Монголами, одъ котрого великій джингисханъ монгольскій домагавъ ся, щобъ єму поддало ся. Угры не хотѣли поддати ся, и страшенный походъ монгольскои орды мавъ имъ показати месть великого джингисхана. Зъ трехъ бокивъ разомъ, пославши пляну Батыя, мала впасти орда до Угорщины: зо сходу въ землю семигородску, зъ заходу изъ землѣ моравскои, и зъ повночи черезъ Карпаты. Въ той цѣли орда подѣлила ся на три части: одна подъ проводомъ Кайдана пошла бесарабскими степами въ Волощину, друга подъ проводомъ Петы оддѣлила ся одъ головнои орды въ земли волынькій и поперекъ Червонои Руси, черезъ Плѣсненско, змагала къ верховямъ рѣки Днѣстра, щобъ перейти єй въ бродъ, а далѣ розлила ся по Подгорю шукаючи проходовъ черезъ Карпаты. Взятй до неволѣ мѣсцевй люде, а такожь деякй бояре-зрадники, провадили Монголовъ горѣ рѣкою Стрыємъ на скольскій шляхъ, и вже, якъ говорили посланцѣ Корчинскй, ихъ шатры бѣлѣли ся на ровнинѣ понизше Синеводска.

Вечерѣло. Густй сумерки лягали на Подгорє. Лѣсистй тухольскй горы задымыли ся, мовь незличимй вульканы, готовлячись выбухнути. Стрый шумѣвъ по камѣнныхъ бродахъ и пѣнивъ ся по закрутинахъ. Небо покрывалось зорями. Але и на земли, на широкій надстрыйскій ровнинѣ почали розблискуватись якйсь свѣтила, зъ разу де-де, рѣдко, мовь несмѣло, далѣ чимъ разъ густѣйше, сильнѣйше, — поки врештѣ цѣла ровнина, якъ далеко око засягне, не покрыла ся ними, не розжеврѣла ся кровавымъ облискомъ. Мовь море, порушене легкимъ вѣтромъ, такъ меркотѣвъ той облискъ надъ долиною, то живѣйше палахкотячи, то мовъ росплываючись у темнѣючомъ просторѣ. Се палали ночнй огнища въ таборѣ Монголовъ.

Але генъ-генъ въ оддали, де кончилось те меркотяче море, палали иншй свѣтила, страшнй, широкй, бухаючй розливы огняней, горѣли околичнй села и хуторы, окружаючи широкою огненною пасмугою табóръ монгольскій. Тамъ бушували загоны Монголовъ, рабуючи та мордуючи людей, забираючи въ неволю та нищачи до основы все, чого не можна було забрати.

Смеркомъ уже ѣхало вузкою полониною поверх синеводскихъ горъ двоє люда на невеличкихъ, но крѣпкихъ горскихъ коникахъ. Оденъ зъ ѣздцѣвъ, мужчина вже въ лѣтахъ, бувъ въ рицарскомъ строю, въ зброи, зъ мечемъ и топоромъ, зъ шоломомъ на головѣ и зъ пикою припятою до сѣдла коньского. Зъ подъ шолома сплывало довге и густе, сивѣюче вже волосє на єго плечѣ. Навѣть густй сумороки, що хмарою лежали на горахъ и величезными клубами котили ся зъ яровъ и добровъ чимъ разъ высше на верхи, не могли на єго лици закрыти выразу глубокого невдоволеня, гнѣву и якоись слѣпои завзятости, що що-хвилѣ розливавъ ся по нѣмъ то ѣдкимъ, прикрымъ смѣхомъ, то понурою хмарою, — що немовь шарпавъ єго суставы несподѣваными, судорожными рухами и дававъ ся въ знаки єго гарному коневи.

Другій ѣздець, то була молода, гарна дѣвчина, одѣта въ полотняну, шовковыми нитками перетыкану одежу, зъ невеличкимъ бобровымъ колпакомъ на головѣ, котрый не могъ вмѣстити въ собѣ єи богатого, буйного, золотисто-жовтого волося. Черезъ плечѣ у неи перевѣшеный бувъ лукъ зъ турового рога и сайдакъ зъ стрѣлами. Єи чорнй, палкй очи ластовками лѣтали докола, любуючись ровными, филястыми контурами верховины и темнѣючими, сытыми барвами лѣсовъ та полонинъ.

— Що за гарна краина, таточку! — скрикнула она звонкимъ, срѣбнымъ голосомъ, коли конѣ ихъ на хвильку зупинили ся на крутомъ пригорку, черезъ

котрый они зъ трудомъ пробирали ся, щобъ передъ цѣлковитымъ стемненємъ дôйти до цѣли. — Що за чудово гарна краина! — повторила она вже тихѣйшимъ, нѣжнѣйшимъ голосомъ, озираючись позадъ себе и тонучи поглядомъ въ незглубимо темныхъ зворахъ.

— А що за поганый народъ живе въ тôй краинѣ! — гнѣвно ôдрѣзавъ ѣздець.

— Нѣ, таточку, сего не говори! — сказала она смѣло, але заразъ же якось змѣшала ся, и значно понизивши голосъ, додала по хвили: Я не знаю, але народъ тутешній менѣ подобавъ ся...

— О, я знаю, що ôнъ тобѣ сподобавъ ся! — скрикнувъ зъ докоромъ ѣздець, — а радше, що сподобавъ ся тобѣ оденъ зъ того народа, той проклятый Беркутъ! О, я знаю, що ты готова батька свого покинути для него, що ты перестала вже любити батька для него! Та що дѣяти, — така вже дѣвоча вдача! А тôлько я кажу тобѣ, дѣвчино: не вѣрь тому поверховому блескови! Не вѣрь гадюцѣ, хочь коралевыми барвами мѣнитъ ся!

— Алежь таточку, що за думки шибаютъ по твоѣй головѣ! И якими прикрыми словами ты докоряешь мене! Я призналась тобѣ, що люблю Максима и присягла передъ сонцемъ, що буду єго. Але я ще не єго, я ще твоя. А хочь и єго буду, то я не перестану любити тебе, таточку, нѣколи, нѣколи!

— Алежь дурна дѣвчино, — ты не будешь єго, о тôмъ и думати нѣщо! Хиба ты забула, що ты боярска дочка, а ôнъ смердъ, ôвчарь?...

— Нѣ, таточку, не говори сего! Ôнъ такій рицарь, якъ и другій рицарѣ — нѣ, ôнъ лѣпшій, смѣлѣйшій и чеснѣйшій ôдъ всѣхъ тыхъ боярчукôвъ, якихъ я доси бачила. Впрочѣмъ, таточку, дарма вже ôдмовлювати — я присягла!

— Що значитъ присяга дурнои, ослѣпленои дѣвчины?

— Нѣ, таточку, я не дурна и не ослѣплена! Не в порывѣ дикои страсти, не безъ вагованя и думаня я робила се. Навѣть не безъ высшои волѣ, таточку!

Послѣднѣ слова сказала она якимсь приглушенымъ, таємничимъ голосомъ.

Бояринъ цѣкаво обернувъ ся до неи.

— Ну, а се що знôвъ? Яка высша воля спонукала тебе до такого безумства?

— Слухай, таточку, — говорила дѣвчина, запиняючись та звôльняючи ѣзды. Въ ночи передъ тымъ днемъ, коли мы мали рушити на медведѣвъ, — показалась менѣ въ снѣ мати. Така була, якою я послѣдній разъ бачила єѣ: въ бѣлôй одежи, зъ роспущенымъ волосємъ, але зъ лицемъ румянымъ и яснымъ, мовь сонце, зъ радôстю на устахъ и усмѣхомъ та безмѣрною любовю въ ясныхъ очехъ. Она приступила до мене зъ роспростертыми руками и обняла мене, сильно притискаючи до груди.

— Мамо! сказала я — бôльше не могла нѣчого сказати зъ радости-роскоши, котра наповняла цѣле моє существо.

— Мирославо, дитя моє єдине, — говорила она лагôднымъ, мягкимъ голосомъ, що и доси тремтитъ менѣ въ серци, — слухай, що я тобѣ скажу. Велика для тебе хвиля зближаєся, доню! Серце твоє пробудитъ ся и заговоритъ. Слухай свого серця, доню, и йди за єго голосомъ!

— Такъ, мамо! сказала я, тремтячи зъ якоись несказаноі роскоши.

— Благословлю-жь твоє серце! — И сказавши те, она розвѣяла ся зяпахущимъ леготомъ, а я прокинулась. И серце моє справдѣ заговорило, таточку, и я пôшла за єго голосомъ. На мнѣ благословенство мамы!

— Алежь, дурна дѣвчино, се бувъ сонъ. О чôмъ ты въ день думала, те въ ночи и приснилось тобѣ! А впрочѣмъ — додавъ бояринъ по недовгôй хвили, — впрочѣмъ ты вже й не побачишь єго нѣколи!

— Не побачу? скрикнула живо Мирослава. — Чому не побачу? Хиба ôнъ умеръ?

— Хочбы и сто лѣтъ живъ, то таки не побачишь єго, бо мы... мы не вернемось уже бôльше въ тй проклятй стороны.

— Не вернемось? А се для чого?

— Для того, — сказавъ боринъ зъ силованымъ супокоємъ, — що тй твои добрй люде, а попередъ всѣхъ той старый чортъ, батько твого укоханого Максима, рѣшили на своѣй радѣ — выгнати насъ изъ свого села, розвалити нашь дôмъ и зрôвнати єго зъ землею! Але постôйте вы, хамово племя, пôзнаєте вы, зъ кимъ маєте дѣло! Тугаръ Вовкъ, се не тухольскій вовкъ, — ôнъ и тухольскимъ медведямъ зумѣє показати зубы!

Болюще тьохнуло въ серци Мирославы, коли почула тй слова.

— Выгнали насъ, таточку? И за щожь насъ выгнали? Певно за того лѣсничого, що ты казавъ такъ немилосерно бити, хочь я зъ слѣзми благала тебе, пустити єго на волю?

— Якъ ты все те тямишь! — пôдхопивъ злôсно Тугаръ, хочь въ серци глубоко вкололо єго те оскарженє зъ устъ донькы. — О, я знаю, що колибъ ты була на тôй радѣ, то и ты була-бъ стала за ними противъ свого батька! Щожь дѣяти, — батько старый, понурый, не вмѣє блискати очима анѣ зôтхати, а тобѣ хочесь не такого товариша! И що зъ того, що батько отсе передъ часомъ посивѣвъ, стараючись забезпечити твою долю, а той новый, милѣйшій, молодшій товаришъ може десь теперь зъ своими Тухольцями руйнує нашу хату, послѣдне и єдине наше пристановище на свѣтѣ!

Мирослава не вытерпѣла тыхъ ѣдкихъ докорôвъ, — горячй слёзы брыснули зъ єи очей.

— Нѣ, се ты, ты не любишь мене, — сказала она, заливаючись слѣзми, — и я не знаю, що ôдвернуло серце твоє ôдъ мене? Я-жь не дала тобѣ нѣякои причины! Самъ ты учивъ и наказувавъ мене жити по правдѣ и говорити правду! Не вжежь теперь наразъ правда такъ дуже опротивѣла тобѣ?...

Бояринъ мовчавъ похиливши голову. Они зближали ся вже до верха горы и ѣхали вузкою дорогою помѣжь высокими буками, котрй зовсѣмъ заслонювали передъ ними небо. Конѣ, зданй на власну волю, самй шукали собѣ стежки середъ пôтьмы и зъ часта форкаючи тюпали звôльна по похилôй каменистôй дорозѣ пôдъ гору.

— Кудыжь мы ѣдемо, коли насъ выгнано зъ Тухольщины? — спытала наразъ Мирослава, отираючи рукавомъ слёзы и пôдводячи до горы голову.

— Въ свѣтъ за очи, — ôдказавъ батько.

— Тыжь казавъ, що ѣдемо до одного боярина въ гостину.

— Правда опротивѣла менѣ: я сказавъ неправду.

— То кудыжь ѣдемо?

— Куды сама хочешь. Менѣ все одно. Може ѣхати до Галича до князя, котрому я наприкривъ ся и котрый радъ бувъ мене позбути ся? О, хитра се штука, той князь! Выкористати силу чоловѣка, высесати єго, мовь

спѣлу вишню, а кôстку кинути гетъ — на те ôнъ якъ разъ. И якій радъ бувъ ôнъ, коли я попросивъ єго о даровизну земель въ Тухольщинѣ! Иди, сказавъ менѣ, нехай лишень тутъ не бачу тебе! Иди и угрызай ся зъ тыми смердами о нужденну межу, лишь сюды не вертай! Ну що: може ѣхати намъ до него, жалѣти ся на Тухольцѣвъ, просити напроти нихъ княжои помочи?...

— Нѣ, таточку! — говорила Мирослава. Княжа помôчь злого не направитъ, а тôлько ще дужше погôршитъ.

— А видишь, — сказавъ бояринъ, не богато зважаючи на послѣднѝ слова доньки. — Ну, а може вертати намъ до Тухлѣ, до тыхъ проклятыхъ хлопôвъ, до того чорта Беркута, и просити ихъ о ласку, пôддати ся ихъ карѣ, зречи ся свого боярства и благати ихъ, щобъ насъ приняли до своеи громады, якъ рôвнѝ рôвныхъ, и жити зъ ними такъ якъ они, зъ ôвцями вкупѣ, мѣжь ôвсомъ и гноємъ?

Постава Мирославы незамѣтно, мимоволѣ простувала ся, лице єи прояснювалось при тыхъ словахъ.

— А якъ гадаєшь, таточку, чи они пріймили-бъ насъ? спытала она живо.

— Кто знає! сказавъ грызко бояринъ. Се ще якъ бы ласкавѝ були ихъ хамскѝ величества и ихъ надвеличество Захаръ Беркутъ!

— Таточку, — а чомужь намъ не стрѣбувати сего? Тухольцѣ не люблятъ неправды; они хочь и засудили насъ, то може по свому праву. А може... може и вы, таточку, дечимъ... своимъ острымъ поступованємъ причинились до того? А коли-бъ лагôдно, по людски зъ ними....

— Проклятє на нихъ! — перервавъ єѣ Тугаръ Вовкъ, — не нагадуй менѣ о нихъ! До иншихъ мы судіѣвъ, до иншихъ помôчникôвъ удамо ся! Ось поглянь долами!

— Ахъ Боже, се що такого? скрикнула Мирослава.

Они стали саме на вершку горы и передъ ними, мовь силою чарôвъ, розкинула ся широка стрыйска долина, залита моремъ пожарôвъ и огнищь. Небо жеврѣло ся кровавымъ ôдблискомъ. Немовь зъ пекла несли ся зъ долины дивнѝ голосы: ирзанє коней, хряскôтъ збруѣ, переклики вартовыхъ, гомôнъ сидячихъ при огнищахъ чорныхъ, мохнатыхъ людей, а генъ-генъ далеко роздираючѝ серце зойки мордованыхъ старцѣвъ, жѣнокъ и дѣтей, вязаныхъ и веденыхъ въ неволю мужчинъ, рыкъ скотины и грохôтъ валячихъ ся будынкôвъ, а пôсля того величезнѝ водопады искоръ, мовъ роѣ золотистыхъ комахъ, збивали ся ажь пôдъ небо. Въ кровавôмъ розблиску огнѣвъ виднѣли ся тутже въ долинѣ надъ рѣкою довгѝ, безконечно довгѝ ряды чотырогранныхъ шатрôвъ, передѣленѝ ôдъ себе широкими ôдступами. Люде мовь мурашки снували помѣжь шатрами и громадились коло огнищь. Мирослава стала на той видъ мовь остовпѣла, не можучи ôдорвати ôдъ него очей. Навѣть старый, понурый бояринъ не мôгъ рушити ся зъ мѣсця, потапаючи очима въ тôмъ лячнôмъ, кровавôмъ морѣ, ловлячи носомъ запахъ гôрского дыму и крови, вслухуючись въ сумѣшный гамôръ, въ зойки, стоны и радôснѝ крики побѣды. Навѣть конѣ пôдъ нашими ѣздцями почали тремтѣти всѣмъ тѣломъ, стричи ухами и форкати нôздрями, немовь лякали ся йти дальше.

— Тату, про Бога святого, се що таке? — скрикнула Мирослава.

— Нашѝ союзники, — сказавъ понуро Тугаръ Вовкъ.

— Ахъ, се мусятъ бути Монголы, о котрыхъ приходѣ говоривъ народъ зъ такою тревогою?

— Такъ, се они!

— Нищителѣ рускои землѣ!

— Нашѝ союзники проти тыхъ проклятыхъ смердôвъ и ихъ громадôвства.

— Тату, се загибель наша! Якъ не стане хлопôвъ, то кто кормити буде бояръ?

— Не бôй ся, не вродилась ще тота буря, котра зможе до кореня знищити те пôдле насѣнє!

— Алежь, таточку, Монголы не щадятъ нѣ хаты нѣ двора нѣ князѣвскои палаты! Самъ же ты росповѣдавъ, якъ они подусили князѣвъ пôдъ дошками.

— И се добре! Нехай ихъ дусятъ, тыхъ крукôвъ хижихъ! Але бояринa не задусили нѣякого. Ще разъ кажу тобѣ: се нашѝ союзники!

— Алежь, таточку, ты хотѣвбы входити въ союзъ зъ тыми дикарями, обагреными кровью нашого народа?

— Що мене то обходитъ, кто они и якѝ они? Крôмъ нихъ мы не маємо выходу. А нехай они собѣ будутъ и самѝ злѝ духи, щобъ тôлько помогли менѣ!

Мирослава, вся блѣда, тревожными очима глядѣла на свого батька. Кровавый ôдблискъ огнѣвъ, що освѣчувавъ околицю, робивъ лице єго страшнымъ и дикимъ и меркотѣвъ на єго шеломѣ, немовь обнимавъ лице єго кровавымъ вѣнцемъ.

— Якій ты страшный, таточку, — прошептала Мирослава. Я не пôзнаю тебе!

— Говори смѣло, говори, донечко! — сказавъ зъ якимсь кровавымъ насмѣхомъ батько. Я знаю, що ты хотѣла сказати! Ты хотѣла сказати: я не можу дальше йти зъ тобою, я покину тебе, зрадника ôтчины, а верну ся до свого милого, до свого вѣрного Беркута! Скажи, скажи се отверто — и покинь мене. Я пôду, куды зве мене доля, и буду до кôнця житя свого старати ся о твоє добро!

Могучій голосъ боярина ставъ ся при кôнци якійсь мягкій, тремтячій, зрушуючій, що Мирослава выбухла голоснымъ плачемъ и зоскочивши зъ коня, кинулась батькови на шію, гôрко ридаючи.

— Охъ, таточку, — хлыпала она, — якъ ты рвешь моє серце! Чимъ я такъ тяжко провинилась передъ тобою? Я-жь знаю, що ты любишь мене! Я... я не покину тебе нѣколи! Я буду твоєю служницею, твоєю невôльницею до послѣдного духу, лишь не йди туды, не подавай свого чесного имени на вѣчну ганьбу!

Ридаючи, она впала батькови до нôгъ и обнимала руками єго колѣна, обливала слѣзми єго руки. Не выдержавъ Тугаръ Вовкъ, канули слѣзы и зъ єго старыхъ очей. Ôнъ пôднявъ Мирославу и крѣпко притисъ єѣ до груди.

— Доню моя, — сказавъ ôнъ лагôдно, — не жалуй ся на мене! Горе наповнило горестю моє серце, гнѣвомъ налило мои мысли. Але я знаю, що твоє серце — щире золото, що ты не покинешь мене въ дняхъ печали и борьбы. Аджежь самѝ мы теперь на свѣтѣ, нѣ до кого намъ прихилити ся, нѣ ôдъ кого ждати помочи, а тôлько ôдъ себе самыхъ. Выбору не маємо. Берѣмо помôчь, де єѣ найдемо!

— Таточку, таточку! — говорила зъ слѣзми Мирослава. Гнѣвъ проти Тухольцѣвъ заслѣпивъ тебе и пхає тебе въ погибель. Нехай и такъ, що нещасливѝ мы — а чи задля того мусимо бути зрадниками свого краю? Нѣ, радше згинути намъ зъ голоду пôдъ плотомъ!

— Молода ты ще, доню, горяча, палка, а не знаєшь, якъ смакує голодъ, якъ смакує нужда. Я зазнавъ ихъ и хочу устеречи тебе ôдъ нихъ. Не перечь же менѣ! Ходи, ѣдьмо до цѣли! Що буде, то буде, долѣ своєи не объѣдемо!

И ôнъ спявъ свого коня острогами. Дармо Мирослава хотѣла спинити єго — ôнъ погнавъ долѣ горою. Ридаючи, слѣдувала за нимъ Мирослава. Въ своєй непоборимôй дитячôй вѣрѣ она все ще думала, що зможе ухоронити батька ôдъ погибели, ôдъ вѣковистои ганьбы — ôдъ зрады свого краю. Она бѣдна и не знала, якъ глубоко єи батько бувъ уже застрягъ въ тôмъ огиднôмъ багнѣ, якъ безповоротно ôнъ уже впавъ въ безодню, такъ, що для него справдѣ не було иншого выходу, якъ падати глубше, ажь до дна.

Чимъ дальше въѣздили въ долину, тымъ густѣйша пôтьма обхапувала ихъ, тымъ менше могли що-небудь бачити, крôмъ блиманя огнищь и жеврѣня ôддаленыхъ пожарôвъ. За то гомôнъ и ревъ стававъ ся чимъ разъ голоснѣйшій, оглушаючій. Дымъ выѣдавъ имъ очи, захапувавъ ôддыхъ въ груди. Бояринъ прямувавъ до першого огнища, що палало середъ поля. Се була монгольска сторожа. Наближаючись, они бачили пять люда въ кожухахъ, оберненыхъ волосємъ до горы, въ такихже пелехатыхъ, остроконечастыхъ колпакахъ, зъ луками на плечехъ и съ топорами въ рукахъ.

Ажь близь варты Мирослава дôгнала батька и сѣпнула єго за рукавъ.

— Таточку, Богомъ святымъ молю тебе, вертаймо ôдси!

— Куды?

— Ходѣмъ до Тухлѣ!

— Нѣ. пропало вже! Пôдемъ, але не съ униженою просьбою! Пôдемо въ гостѣ—и радъ я побачити, чи твои Беркуты посмѣютъ теперь выгоняти насъ!

Въ тôй хвили Монголы почули приходячихъ и съ дикимъ крикомъ похапали за луки и окружили ихъ.

— Кто ѣде? закричали рôжными голосами, то по нашому, то по свому.

— Поклонникъ великого Джингисхана! — сказавъ по монгольски Тугаръ Вовкъ. Монголы стали, выпуливши очи на него.

— Ты ôдки, що за оденъ, за чимъ приходишь? спытавъ оденъ, очевидно начальникъ сторожѣ.

— Не твоє дѣло, — ôдповѣвъ остро, на монгольскôй мовѣ, бояринъ. — Кто веде вашу силу?

— Внуки великого Джингисхана: Пета бегадиръ и Бурунда бегадиръ.

— Идижь и скажи имъ, що „Калка рѣка по болотѣ тече а въ Донъ впадає“. А мы на твôй поворотъ заждемъ коло огнища.

Зъ рабскимъ пошанованємъ розступили ся Монголы передъ незнакомымъ пріѣзжимъ, що говоривъ ихъ мовою тай ще такимъ певнымъ тономъ, до якого они привыкли ôдъ своихъ ханôвъ та бегадирôвъ. Въ однôй хвили начальникъ варты здавъ своє мѣсце на другого, а самъ допавши коня, погнавъ до табору, о якои може чверть милѣ ôддаленого ôдъ вартового огнища.

Тугаръ Вовкъ и Мирослава позлазили зъ коней, котрй декто зъ вартовыхъ сейчасъ взяли, обчистили, напоили и припяли на мужицкôй, житомъ засѣянôй нивѣ. Пріѣзжй гостѣ приступили до огнища, грѣючи надъ нимъ руки, въ котрй щипавъ ихъ весняный нôчный холодъ. Мирослава тремтѣла цѣлымъ тѣломъ, мовь у лихорадцѣ; она була блѣда и не смѣла пôднести очей на батька. Ажь теперь, почувши зъ батьковыхъ устъ монгольску мову и побачивши, зъ якимъ пошанованємъ Монголы сповняли єго волю, она догадала ся, що батько єи не ôдъ нынѣ знає ся съ тыми страшными нищителями рôднои землѣ и що правдивою муситъ бути тота вѣсть, котра глухо шепталась при дворѣ князя Данила, немовь то Тугаръ Вовкъ въ битвѣ надъ Калкою зрадивъ Русь Монголамъ, выповѣвши имъ напередъ цѣлый плянъ битвы, уложеный рускими князями. Правда — говорили вѣсти — доказу на те певного нема, а то-бъ бояринови прійшлось понести голову на колоду; бояринъ стоявъ въ битвѣ въ першôмъ рядѣ и при першôмъ замѣшаню взятый бувъ до неволѣ. Але дивнымъ выдавалось декому єго швидке увôльненє безъ окупу, хочь бояринъ боживъ ся, що Монголы выпустили єго, шануючи єго хоробрôсть. Дѣло було темне, а тôлько то певне було, що при княжôмъ дворѣ всѣ почали якось сторонити ôдъ Тугара и самъ князь не довѣрявъ ся єму по давному. Бояринъ въ кôнци почувъ тоту змѣю и попросивъ князя о даровизну земель въ Тухольщинѣ. Не допытуючись, для чого задумавъ бояринъ покидати Галичь и для чого хоче закопати ся въ такôй лѣсистôй пустыни, тай ще зъ молодою дочкою. — князь Данило давъ єму даровизну — очевидно радъ бувъ єго позбути ся. И при ôдъѣздѣ зъ Галича якось холодно прощали ся всѣ зъ бояриномъ, довголѣтнымъ товаришемъ оружя. Все то згадала теперь въ однôй хвили Мирослава, и все то, що тодѣ дивувало и гнѣвало єѣ, — стало теперь ясне и зрозумѣле передъ єи очима. Такъ, значитъ ся, вѣсти и шепты говорили правду! Такъ, значитъ ся, батько єи ôдъ давна, ôдъ десяти лѣтъ бувъ въ порозумѣню зъ Монголами, бувъ зрадникомъ! Мовь придавлена, мовь пôдкошена тою гадкою, похилила Мирослава свою прекрасну голову до долу. Серце єи дуже болѣло: она чула, якъ въ нѣмъ одна за другою рвали ся найсильнѣйшй и найсвятѣйшй нитки — нитки дитячои любови и поважаня. Якою самотною, якою круглою сиротою чулась она теперь на свѣтѣ, хочь туй коло неи сидѣвъ єи батько! Якою нещасною чулась она теперь, хочь батько недавно ще запевнювавъ єѣ, що все робитъ для єи щастя!

Але и бояринъ сидѣвъ теперь якійсь невеселый: єго рѣшуче серце тисли очевидно якйсь важкй думы. Не знати, о чôмъ думавъ ôнъ, але очи єго глядѣли незмигаючи въ поломѣнь огнища, слѣдили уважно за загаранємъ червоныхъ мовь розжарене зелѣзо полѣнъ, що трѣскали въ огни, злизуваній поломѣнями. Чи се було спокôйне думанє чоловѣка, що дôйшовъ до своєи цѣли, чи може яке треѣожне прочутє будущины холодною рукою вхопило єго за серце и печать мовчаня положило на єго чоло? Тôлькожь и ôнъ, старый розважный чоловѣкъ, уникавъ погляду Мирославы, лишь глядѣвъ и глядѣвъ въ огнище на миготячй искры и попелѣючй полѣна.

— Доню! — сказавъ ôнъ въ кôнци стиха, не пôдводячи на ню очей.

— Чому ты вчера не вôивъ мене, тату? — прошептала Мирослава, на силу вдержуючи слёзы въ очехъ. Голосъ єи, хочь тихій, вѣнувъ на бояринa ледовымъ холодомъ. Ôнъ не найшовъ на те пытанє ôдповѣди и мовчавъ и вдивлювавъ ся въ огнище, поки не прибѣгъ вартовый зъ табору.

— Внуки великого Джингисхана шлютъ свôй привѣтъ новому другови и просятъ єго до свого шатра на воєнну раду.

*

— Ходѣмъ! — сказавъ коротко бояринъ и пôднявъ ся зъ мѣсця. Мирослава встала такожь, але ноги ѳи ôдмовляли послуху. Тôлькожь не часъ теперь бувъ вертати ся. Въ однôй хвили Монголы привели ихъ коней, высадили Мирославу и окруживши ихъ обоѳ повели до табору. Монгольскій таборъ бувъ розложеный въ величезнôмъ чотырокутнику и обкопаный глубокимъ ровомъ. Въ кождôмъ боцѣ чотырокутника було по дванайцять входôвъ, окруженыхъ оружною вартою. Хочь непріятель нѣякій не грозивъ таборови, то все таки ѳго стережено чуйно — таке вже було воѳнне правило Монголôвъ, зовсѣмъ въ суперечнôсть зъ христіянскимъ рицарствомъ, котре не дорôвнувало Монголамъ анѣ въ вôйсковôй карности, анѣ въ умѣлости тактики та керованя великими масами.

Вартовй при входѣ табору дикими голосами перекликали ся зъ вартовыми, що вели бояринa зъ донькою, а ôдтакъ переняли незвычайныхъ гостей и повели ихъ до шатра своихъ начальникôвъ. Хочь и якъ придавлена була Мирослава своимъ болемъ и встыдомъ, що выпалювавъ горячй румянцѣ на ѳи дѣвочôмъ лици, то всежь она була надто смѣлои вдачѣ, надто свобôдно и по рицарски выхована, а щобъ не зацѣкавити ся розкладомъ табора и всѣмъ новымъ та невиданымъ окруженѣмъ. Быстрымъ окомъ окинула она провожаючихъ вартовыхъ. Низкй, пôдсадковатй ихъ поставы, повбираній въ овечй кожухи, черезъ котрй перевѣшеный бувъ у кождого лукъ и сайдакъ зъ стрѣлами, выглядали мовь медвѣдѣ або якй другй дикй звѣрѣ. Лиця безъ заросту, зъ выстаючими вилицями и пôдъочными кôстьми, зъ маленькими и глубоко впалыми очима, що ледво блыщали ся зъ вузкихъ, подовжно прорѣзаныхъ повѣкъ, зъ невеликими, приплескаными носами, выглядали якось гидко, ôдразливо, а жовтава ихъ барва, що въ ôдблиску огнищь переливала ся въ якійсь зеленковатый ôдтѣнокъ, робила ихъ ще страшнѣйшими та ôдразливѣйшими. Зъ похнюплеными до долу головами и зъ горляною, спѣвучою мовою они подобали на вовкôвъ, що шукаютъ, кого-бъ пожерти. Шатры ихъ, якъ Мирослава зъ близька приглянула ся, зроблений були зъ войлоку, роспятого на чотырехъ жердкахъ, звязаныхъ въ горѣ до купы, и накрытй були въ верху для забеспеки ôдъ дожджу великими шапками зъ кôньскои шкôры. Передъ шатрами стояли на жердкахъ понастромлюваній головы людскй, кровавй, зъ застиглымъ выразомъ болю и роспуки на блѣдыхъ, посинѣлыхъ, меркотячимъ свѣтломъ огнищь дивовижно осьвѣченыхъ лицяхъ. Холодный пôтъ выступивъ на чоло Мирославы на сей видъ; ѳѣ, геройску, смѣлу дѣвчину, мучила думка, що швидко и ѳи голова такъ само стримѣти буде денебудь передъ шатромъ якого монгольского бегадира. Та нѣ, она волѣла бъ теперь тлѣти въ пожарѣ и стримѣти яко кровава трофея передъ шатромъ побѣдителя, анѣжь своими живыми очима оглядати тй трофеѣ, зъ когрыхъ кожда недавно ще була живымъ чоловѣкомъ, думала, працювала и любила, — анѣжь ити здовжь сего страшного табору на безчесне, зрадницке дѣло!

— Нѣ, нѣ, — думалось ѣй, — не буде того! Я не пôду дальше! Я не стану зрадницею свого краю! Я покину батька, коли не зможу ѳго ôдвести ôдъ ѳго і роклятого намѣру!

Мѣжь тымъ они стояли передъ шатромъ начальника, Петы, любимця Батыевого. Шатеръ не ôдзначувавъ ся ôдъ прочихъ шатрôвъ зъ верха нѣчимъ окрôмъ припятои на вершку жердки зъ трема бунчуками; за то въ серединѣ бувъ далеко пышнѣйше, по азіятски, уладженый. Тôлькожь анѣ бояринъ анѣ Мирослава до середины шатра не входили, бо начальникôвъ монгольскихъ застали передъ шатромъ, коло огнища, на котрôмъ невôльники пекли двохъ баранôвъ. Побачивши приходящихъ, начальники схопили ся всѣ вразъ на рôвнй ноги и похапали до рукъ свою збрую, хочь впрочѣмъ не поступали ся зъ мѣсця, щобы стрѣчати ихъ. Знаючи монгольскій звычай, бояринъ кивнувъ доньцѣ, щобъ осталась позаду, а самъ, знявши зъ головы шоломъ а зъ плечей лукъ, приступивъ до нихъ зъ поклономъ и ставъ мовчки, зъ похилеными до землѣ очима, о три кроки передъ головнымъ начальникомъ Петою.

— Ôдъ якого царя приносишь намъ вѣсти? — спытавъ ѳго Пета.

— Я не знаю нѣякого царя крôмъ великого Джингисхана, пана всего свѣта! — сказавъ бояринъ. Се була звычайна формула пôдданя. Пета за симъ поважно, але радо, простягъ бояринови руку.

— Въ пору приходишь, — сказавъ Пета, — мы дожидали свого союзника.

— Я знаю свôй обовязокъ, — сказавъ Тугаръ Вовкъ. Въ однôмъ лишень я переступивъ вашь звычай: я привѣвъ доньку свою до табору.

— Доньку? сказавъ зачудуваный Пета. Хибажь ты не знаѳшь, що звычай нашь забороняѳ женщинамъ вступати въ збôръ воякôвъ?

— Знаю. Але щожь я мавъ зробити зъ нею? У мене нема дому, нѣ родины, нѣ дружины! Крôмъ мене и великого Джингисхана она не маѳ нѣякои опѣки! Мôй князь радъ бувъ позбути ся мене зъ свого мѣста, а тй проклятй смерды, мои невольники, збунтували ся противъ мене.

— Але всежь таки ту она не може остати ся.

— Я прошу внукôвъ великого Джингисхана, позволити ѣй остати ся нынѣшну нôчь и завтрѣшній день, поки не вынайду для неи безпечного пристановища.

— Для другôвъ нашихъ мы гостинній, — сказавъ Пета, и ôдтакъ, обертаючись до Мирославы, ôнъ сказавъ ломаною рускою мовою:

— Зблизись, дѣвчина!

Мирослава ажь затремтѣла, почувши тй зверненй до себе слова страшного монгольского начальника. Повными ненависти и погорды очима глядѣла она на того нищителя Руси, зовсѣмъ не слухаючи ѳго слôвъ.

— Зблизись, Мирославо! — сказавъ ѳи батько. Великій начальникъ монгольского войска ласкавый до насъ.

— Не хочу ѳго ласки! — ôдказала Мирослава.

— Зблизись, розказую тобѣ! — сказавъ грôзно бояринъ. Мирослава неохôтно зблизила ся.

Пета своими малыми, блискучими очима поглядѣвъ на ню.

— Гарны дѣвчина! Жаль, що не остатись. Гляди, дѣвчина, на свôй татъ. Будь вѣрны великы Джингисханъ. Великы ласка буде! На тобѣ, дѣвчина, отсе коко, зъ вашого князь Мстиславъ! Знакъ безпеченьства. Покажи монгольскы воякъ — усѣ пропуститъ, нѣчого злого не зробитъ. А теперь до шатра!

Зъ тыми словами Пета подавъ Мирославѣ зъ пальця свого великій золотый перстень, здобутый нимъ въ битвѣ надъ Калкою зъ князя Мстислава. На перстени бувъ великій золотисто-зеленый бериль зъ вырѣзаными на нѣмъ

фигурами. Мирослава вагувала ся приняти даръ ôдъ ворога, може навѣть заплату за батькову зраду.

— Возьми, доню, сей знакъ ôдъ великого внука Джингисхана, — сказавъ бояринъ. Се знакъ єго великои ласки для тебе, дає тобѣ беспечный прохôдъ въ таборѣ монгольскôмъ. Намъ бо прійдесь розстати ся, доню. Ихъ воєнный звычай забороняє женщинамъ бути въ таборѣ. Але зъ тымъ перстенемъ ты можешь беспечно приходити и выходити, коли тобѣ запотребить ся.

Мирослава ще вагувалась. Але въ тôмъ мовь нова якась думка шибнула ѣй въ голову — она взяла перстень и ôдвертаючись, урванымъ голосомъ сказала: — Дякую!

Затымъ Пета казавъ ôдвести єѣ до окремого шатра, котре на борзѣ приготовано для єи батька, а Тугаръ Вовкъ оставъ ся самъ зъ монгольскими бегадирами, щобы радити воєнну раду.

Першій забравъ голосъ Пета, головный начальникъ сего ôддѣлу, чоловѣчокъ лѣтъ коло сорокъ, типъ Монгола: невеличкій, повертливый, зъ хитро мигаючими малыми, мовь мышачими очима.

— Сѣдай, гостю, — сказавъ ôнъ до бояринa. Коли скажемо тобѣ, що мы дожидали тебе, то нехай се буде найвыша похвала твоєи вѣрности для великого Джингисхана. Але все таки ты троха за пôзно прійшовъ. Войско наше вже третій день въ таборѣ стоитъ, а великій Джингисханъ, выправляючи насъ на западъ, до краю рабôвъ своихъ Арпадôвъ, наказувавъ намъ довше трехъ день безъ потребы нѣгде не задержуватись. Братъ нашъ, Кайданъ бегадиръ, що пôшовъ черезъ край Волохôвъ, буде передъ нами въ домѣ Арпадôвъ, здобуде ихъ столичне мѣсто, — и якужь славу мы принесемъ зъ того походу?

На те сказавъ бояринъ:

— Я порозумѣвъ слова твои, великій бегадире, и ось що ôдповѣмь на нихъ. Вѣрный слугa великого Джингисхана не мôгъ швидше прибути до вашого табору, бо ажь вчера дôзнавъ ся о походѣ вашôмъ, а дôзнавши ся прибувъ заразъ. Про задержку не жури ся. Шляхи нашѝ хочь не широкѝ, такъ беспечнѝ. Брама въ царство Арпадôвъ стане вамъ отворомъ, лишь тôлько застукайте.

— Якѝ шляхи и въ чіихъ рукахъ? спытавъ коротко Пета.

— Оденъ шляхъ с к ô л ь с к і й, ширшій, горѣ отсею рѣкою и дальше вузкимъ проваломъ. Єго стережутъ нашого князя бояре, котрѝ на нѣмъ поробили засѣки. Але бояре не радо служатъ Данилови Романовичу, не радо стережутъ засѣкôвъ. Мала обѣцянка склонить ихъ на сторону великого Джингисхана.

— Але чомужь не бачимо ихъ въ нашôмъ таборѣ? — спытавъ Пета.

— Годѣ имъ, великій бегадире. Народъ, середъ котрого они живутъ и котрый муситъ поставляти оружныхъ людей для сбороны засѣкôвъ, не радо зноситъ ихъ власть надъ собою. Духъ бунту и непокоры живе въ народѣ. Серце єго тужитъ за давными порядками, де не було нѣ князѣвъ нѣ власти, де кожда громада жила для себе, а противъ спôльного ворога всѣ дружили ся по добрôй волѣ и выбирали та скидали свою старшину. Въ горахъ тыхъ живе оденъ дѣдъ, котрого прозвали бесѣдникомъ, и той роздуває поломѣнь непокоры въ имя тыхъ старыхъ порядкôвъ. Народъ глядитъ на бояръ, мовь пастухи на вовка, и скоро бы тôлько побачивъ, що бояре тягнутъ въ сторону великого Джингисхана отверто, то побивôы ихъ камѣнємъ. Колижь за приближенємъ вашои силы бояре пôддадутъ ся вамъ и выдадутъ вамъ засѣки — народъ пирене, якъ полова ôдъ вѣтру.

Пета слухавъ уважно бесѣды бояринa. Насмѣхъ и погордa заблискотѣли на єго тонкихъ губахъ.

— Дивнѝ-жь у васъ порядки! сказавъ ôнъ. Князь бунтує противъ своихъ слугъ, слуги противъ князя, князь и слуги противъ народа, а народъ противъ всякои власти! Дивнѝ порядки! У насъ коли дрôбнѝ ватажки хотѣли бунтувати противъ великого Джингисхана, то той згромадивъ ихъ до свого аула и окруживши аулъ своими вѣрными сынами, казавъ наставити ôсѣмдесять великихъ кôтлôвъ на жаръ, налити ихъ водою, а коли вода скипѣла, то не розбираючи нѣчіи вины, велѣвъ въ кождый котелъ вкинути по два бунтôвники и варити ихъ такъ довго, поки тѣло зовсѣмъ не ôдкипѣло ôдъ кости. Тодѣ велѣвъ повынимати голѝ кôстяки зъ кôтлôвъ, посадити ихъ на конѣ и поôдвозити до пôдвладныхъ имъ племенъ, щобъ тѝ на примѣрѣ своихъ ватажкôвъ учили ся послуху и покоры великому Джингисханови. Отъ такъ бы и васъ єи вчити. И мы навчимо васъ єи. Дякуйте богамъ, що зôславъ насъ до сего краю, бо коли-бъ не мы, то вы певно, мовь тѝ голоднѝ вовки, пожерли-бъ одниѝ другихъ.

Кровь постыла бояринови въ тѣлѣ при тôмъ оповѣданю Монгола, — але ôнъ нѣ словечка не ôдказавъ на тоє.

— Ну, а якійже вашь другій шляхъ? — спытавъ дальше Пета.

— Другій шляхъ т у х о л ь с к і й, — ôдказавъ бояринъ, — хочь вузшій и не такъ рôвный, але за то близшій и рôвно б спечный. На тôмъ шляху засѣкôвъ нема, анѣ княжихъ бояръ нема. Самѝ хлопы пильнуютъ єго.

— Хлопôвъ вашихъ мы не боимо ся! — сказавъ зъ погордою Пета.

— И нѣщо ихъ бояти ся, — пôдхопивъ бояринъ. Они-жь безъ оружия и безъ умѣлости воєннои. Тымъ шляхомъ я самъ можу вамъ бути провôдникомъ.

— Але може на арпадскôй сторонѣ шляхи тѝ сильно замкненѝ?

— Тухольскій не замкненый зовсѣмъ. Скôльскій замкненый, але не дуже сильно.

— А довга дорога тухольскимъ шляхомъ до краю Арпадôвъ?

— Для оружныхъ мужѣвъ до Тухлѣ день ходу. Въ Тухли переночувати а разомъ зо свѣтомъ въ дорогу...

— А скôльскимъ?

— Вчисляючи, кôлько часу треба на понищенє засѣкôвъ, три дни ходу.

— Ну, то веди насъ тухольскимъ! — сказавъ Пета.

— Позволь менѣ слово сказати, великій бегадире, — сказавъ оденъ изъ начальникôвъ монгольскихъ, мужчина величезного росту и геркулєсовои ôудовы тѣла, зъ лицемъ темно-оливковои барвы, одѣтый въ шкôру степового тигра, — що все разомъ ажь надто выразно свѣдчило о єго походженю зъ туркоманьского племени. Се бувъ страшный, нетямно смѣлый и кровожадный воєвникъ, Бурунда-бегадиръ, супôрець въ славѣ зъ Кайданомъ. Загоны монгольскѝ, котрѝ ôнъ провадивъ, найстрашнѣйшу лишали по собѣ руину, найбôльше число трупôвъ, найширшу рѣку пожарôвъ. Ôнъ безмѣрно перевышавъ Пету своєю ôдвагою: передъ єго шатромъ кождого вечера було два разы бôльше свѣжихъ головъ, нѣжь передъ шатромъ всякого другого вояка. Але Пета

не завидѣвъ ѥму тои смѣлости, чуючи надто добре свою перевагу надъ Бурундою въ штуцѣ веденя великихъ масъ и керованя великими битвами та походами. Ôнъ радо пускавъ Бурунду на найнебезпечнѣйшй мѣсця, державъ ѥго въ запасѣ на найтяжшу, рѣшучу хвилю, немовь непоборимый зелѣзный таранъ, — а тодѣ пускавъ ѥго зъ ôддѣломъ „кровавыхъ Туркоманôвъ“ — довершувати побѣды.

— Говори, брате Бурундо! — сказавъ Пета.

— Позволь менѣ зъ десяти-тысячнымъ ôддѣломъ ити тухольскимъ шляхомъ, а ты самъ поступай скôльскимъ. Перейшовши на арпадскій бôкъ, я ударю зь заду на тыхъ, що стережутъ скôльского шляху и проровнаю тобѣ дорогу.

Пета зъ подивомъ глянувъ на Бурунду. немовь се першій разъ вырвалось тому рубацѣ зъ устъ таке розумне слово. И справдѣ, глянъ Бурунды бувъ хочь и смѣлый, та за те дуже розумный, и Бурунда бувъ ѥдиный смѣльчакъ до выконаня сего пляну.

— Добре, сказавъ Пета, — нехай буде по твому! Выбирай собѣ воякôвъ и рушай зъ ними заразъ завтра.

— Позвольте ще й менѣ слово сказати, великій бегадирѣ, — сказавъ Тугаръ Вовкъ.

— Говори! — сказавъ Пета.

— Коли воля ваша слати часть своѥи силы тухольскимъ шляхомъ, то позвольте менѣ пôти напередъ зъ невеличкимъ ôддѣломъ и заняти вхôдъ того шляху, закимъ ще тухольскй смерды дôзнаютъ ся о вашôмъ приходѣ и завалятъ ѥго засѣками.

— Добре, иди! — сказавъ Пета. Коли хочешь вырушити?

— Сейчасъ, щобы ще завтра на полудень сповнити своѥ дѣло.

— Коли такъ, то нехай се буде конецъ нашôй радѣ и нехай боги щастятъ нашôй зброѣ! — сказавъ Пета встаючи зъ мѣсця. Встали и прочй начальники. Тугаръ Вовкъ просивъ Петы, щобы вызначивъ для него ôддѣлъ смѣлыхъ мужѣвъ, а самъ пôшовъ до шатра покрѣпити ся и попрощати ся зъ донькою.

Въ темнôмъ шатрѣ, на лôжку покрытôмъ мягкими, грабоваными перинами, сидѣла Мирослава и гôрко плакала. По всѣхъ страшныхъ и несподѣваныхъ враженяхъ сего вечера она ажь теперь мала часъ зôбрати ся зъ думками, розглянути добре своѥ теперѣшне положенѥ, въ котре втягнувъ ѥѣ батько. Положенѥ те було справдѣ страшне, бачилось навѣть, безвыхôдне. Батько ѥи зрадникъ, монгольскій слуга; она въ монгольскôмъ таборѣ, на-пôвъ гôсть, на-пôвъ бранка, а на всякій спосôбъ кругла сирота. Ба навѣть послѣдна ѥи пôдпора — непохитна вѣра въ свôй пророчій сонъ, въ благословенство матери и въ своѥ щастѥ любовне зъ Максимомъ, — и тота вѣра теперь, при холоднôй розвазѣ, зачала похитуватись, кровавлячи ѥи серце. Бо якимъ лицемъ стане она теперь передъ Максимомъ? Якими словами роскаже ѥму о своѥмъ — добровôльнôмъ чи недобровôльнôмъ? — побутѣ въ монгольскôмъ таборѣ? Мовь гадюки вертѣли ѥи серце тй пытаня, и она дала слёзамъ волю, и плакала мовь зъ житѥмъ своимъ прощала ся.

Батько тихими, тревожными кроками приступивъ до неи, положивъ руку на ѥи плече, — она не пôдводила головы, не рушалась, не переставала плакати.

— Доню, Мирославо, — сказавъ ôнъ, — не плачь! Дасть Богъ, все ще добре буде!

Мирослава мовь не чула нѣчого, сидѣла недвижно, холодна, безъучасна.

— Забудь того смерда! Гарна будучнôсть чекаѥ тебе, а ôнъ... Що ôнъ? Завтра въ полудне ôнъ упаде трупомъ ôдъ моѥи шаблѣ.

— Кто? — скрикнула Мирослава роздираючимъ серце голосомъ.

Бояринъ злякавъ ся того голосу и ôдступивъ ся ôдъ дочки, що зôрвалась на рôвнй ноги.

— Кто упаде трупомъ? повторила она. Ôнъ, Максимъ? Ты ведешь нападъ на Тухлю?

— Та нѣ, нѣ! — ôдпекувавъ ся бояринъ, — кто се сказавъ тобѣ?

— Самъ ты сказавъ! — наставала на него Мирослава. — Тату, скажи менѣ правду, що ты задумуѥшь? Не бôй ся за мене! Я теперь и сама вже добре се бачу, що не можу бути Максимова, черезъ тебе не можу бути! О, ты розумный, ты хитрый! Ты допровадивъ до свого! Не для того я не можу бути Максимова, що высша ôдъ него родомъ, — о нѣ! Я низша ôдъ него, я чуюсь безмѣрно низшою ôдъ него, бо ôнъ чиста, чесна душа, а я дочка зрадника, може и сама зрадниця! Такъ тату! Ты дуже хитрый, такій хитрый, що ажь себе самого перехитривъ! Ты кажешь, що мого щастя бажаѥшь, а ты вбивъ моѥ щастѥ. Але нехай и такъ! Що зъ мене за хосенъ? Тôлько скажи менѣ, що ты задумуѥшь напротивъ него?

— Алежь нѣчого, зовсѣмъ нѣчого! Ôнъ теперь може вже десь далеко въ горахъ.

— Нѣ, нѣ, нѣ, не вѣрю тобѣ! Скажи менѣ, що вы урадили зъ Монголами?

— Говорили о тôмъ, куды на Угры йти.

— И ты имъ хочешь выдати тухольскій шляхъ, щобы помстити ся на Тухольцяхъ!

— Дурна дѣвчино, — що менѣ мстити ся на нихъ! За дрôбнй они для моѥи мести. Я хочу перепровадити Монголôвъ на Угры, бо чимъ швидше пôдутъ зъ нашого краю, тымъ менше ту руины нароблятъ.

— О, певно, певно! — скрикнула Мирослава. Але зъ поворотомъ доруйнуютъ, що теперь цѣле лишатъ! И ты ведешь ихъ на Тухлю, теперь, заразъ?

— Нѣ, не на Тухлю. Я веду тôлько оденъ малый ôддѣлъ, щобъ обсадити вхôдъ до Тухлѣ.

— Кто маѥ браму, той маѥ и хату! Але я розумѣю теперь! Ты-жь самъ казавъ недавно, онъ тамъ, на горѣ, що завтра Максимъ маѥ зъ тухольскими молодцями валити нашь дôмъ. А ты хочешь зъ Монголами напасти на него, убити ѥго...

Бояринъ выпуливъ на ню зачудованй очи; ôнъ почавъ бояти ся, чи не вѣдьма она — такъ страшно быстро згадувала она, въ чôмъ дѣло.

— Доню, забудь за него! — сказавъ ôнъ. Яка доля ѥму судила ся, така и буде.

— Нѣ, тату, — тымъ ты не зведешь мене! Я иду, ѣду до Тухлѣ, я остережу ѥго, спасу ѥго ôдъ твоѥи засѣдки! А коли въ ню попаде ся, то я стану обôчь него и буду бороти ся разомъ зъ нимъ, до послѣдного скону, проти тебе, тату, и твоихъ поганыхъ союзникôвъ!

— Дѣвчино, ты божевôльна! — скрикнувъ бояринъ. Уважай, не доводи мене до гнѣву! Се хвиля рѣшуча.

— Що мене твôй гнѣвъ обходитъ! — ôдказала холодно Мирослава. И що ты менѣ можешь ще бôльше злого зробити пôсля того, що доси зробивъ? Коли убьешь

мене, то се буде тôлько добродѣйство, бо и такъ менѣ не жити. Пусти мя!

— Нѣ, остань ту, нерозумна!

— Такъ, остань ту, поки ты спокôйно не замордуєшь того, кто дорожшій менѣ надъ житє мое! О нѣ, я не останусь!

— Остань! Богомъ кленусь тобѣ, що не пôднесу руки своєи на него!

— О, знаю, знаю, що се значитъ! — скрикнула Мирослава. — Ну, розумѣє ся, ты бояринъ, — дежь бы ты пôдносивъ руку на смерда. Але своимъ дикимъ товаришамъ велишь всѣ затроєні стрѣлы нацѣлити на єго грудь!

— Нѣ! Коли вже таке твоє надъ нимъ милосердє, то ще разъ кленусь тобѣ, що нѣ я анѣ нѣкто зъ моєи дружины не ткне єго, хочбы ôнъ незнати якъ нападавъ на насъ! Досыть тобѣ сего?

Мирослава стояла, шарпана страшною сердечною тревогою, и не могла нѣчого бôльше сказати. Хибажь она знала, чи досыть сего, чи нѣ? О, якъ рада була-бъ она пташкою злетѣти до него, щирымъ щебетанємъ перестеречи єго! Але годѣ було. Батько єи взявъ свою збрую и выходячи зъ шатра, сказавъ:

— Доню, ще разъ кажу тобѣ и заклинаю тя: остань ся въ таборѣ, поки я не вернусь, а тодѣ роби собѣ, що твоя воля буде. А теперь прощай!

Ôнъ выйшовъ, и заслона зъ войлоку, що служила замѣсть дверей, неспокôйно захитала ся за нимъ. Зъ заломаными руками, образъ найтяжшого горя и найстрашнѣйшои тревоги, стояла Мирослава насередъ шатра, нѣма, перехилена напередъ, зъ отвореными устами, ухомъ ловячи послѣдній стукъ кôньскихъ копытъ, що глухли и нѣмѣли по мѣрѣ того, якъ ôддалявъ ся на полудне ôддѣлъ Монголôвъ, веденый єи батькомъ на погибель Тухольщины.

(Дальше буде.)

О КОБЪ ЗÔСТАЛО ТАКЪ ВСЕ!

(*Пôсля Боденштета*).

Быстрыми водами рве рѣка, шалѣе,
У крутежи хвиля пре хвилю — жене,
Любо въ свѣтлѣ сонця серце й гай радѣе;
О кобъ зôстало такъ все!

Червоно край чашѣ виномъ заливаєсь,
Любка ми у чашу вина сыпле — лле,
А я зъ виномъ разомъ єй окомъ впиваюсь;
О кобъ зôстало такъ все!

Вже сонце заходитъ, вже днина смеркає,
Але серце моє мовь зоря любви
И въ тьмѣ найкрайнѣйшôй променемъ сіяє;
О кобъ зôстало такъ все!

Ом. Одинъ.

Соломонъ-бенъ-Захарія

львôвскій рабинъ чудотворець*).

Мала Русь въ своєй исторіи представляє ся въ певнôй мѣрѣ клясичною землею розгрому жидôвъ. Племя жидôвске, хочь и даровите, зъ давенъ давна позбавлене отчины, розсѣялось по всѣхъ просторахъ землѣ, живучи посередъ рôжныхъ народôвъ безъ всякои духовои звязи, зъ своими власными вѣрованями и національными переказами. Дивне племя! Оно ненавидитъ другихъ, а всѣ ненавидятъ єго! Куды не заходивъ жидъ, ôнъ зъ незвычайною быстротою вынаходивъ слабѣ стороны суспôльности и выкорыстувавъ ихъ для себе. И въ Малôй Руси не инакше поводилось. Въ XI вѣку въ Кіевѣ творили жиды немалу часть жительства, що зовсѣмъ не жила въ бѣдѣ, а умѣла вышукати собѣ способы до придбаня богацтва. Жиды славились приязнею кіевского князя Святополка-Михаила и зъ єго порученя стали управляти гдеякими княжими доходами. Они до того угнетали народъ, що по смерти князя наставъ истинно судный день надъ жидовою, первый на бôльшій розмѣры розгромъ жидôвъ на Руси. Многихъ тогды Кіевляне пограбили, другимъ все добро понищили, иншихъ били, ажь митрополитъ и бояре вдались въ справу и лишь зъ трудомъ спасли осталыхъ жидôвъ ôдъ дальшого погрому.

Богато ôдъ тыхъ часôвъ змѣнилось въ рускихъ земляхъ, иншій настали обставины, — тôлько жиды, якими були, такими до нынѣ лишились. Не дивниця, що Русины нѣколи не любили жидôвъ: то въ тôмъ, то въ другôмъ мѣстци, то зновъ на бôльшихъ просторахъ объявлялась до нихъ ненависть и ôдраза. Особливожь за часôвъ Польщи лихо було зъ жидами, бо въ Польщи они розгосподарились якъ справдешній газды краю. Шляхтичь, покинувши вѣру руску и рускій языкъ, ставъ самъ якбы жидомъ и безъ жида нѣякъ єму було обôйтись. Але не такъ ласкаво ôдносивъ ся до жидовы простый народъ, а особливо козаки, цвѣтъ нашого народу, що придбавъ собѣ бôльшу свободу. Вже при кôнци 16 ого вѣка находимо звѣстку, що козаки за гетманьства Шаха били жидôвъ за те, що они пôднесли цѣну на напитки. Козакъ не одно протерпѣвъ, не безъ одного обходивъ ся, але за напитокъ бôльшои цѣны накладати собѣ не позволявъ.

Ôдъ кôнця 16-ого до половины 17-ого вѣку ишло одно за другимъ повстанє козацке, а въ кождôмъ бравъ участь и простый народъ, кидаючись въ первôй линіи на жидôвъ: ôнъ розрушавъ синагоги и житла жидôвскій, подававъ въ наругу ихъ святыню, при всякôй нагодѣ ихъ топивъ, вѣшавъ. Вражда до жидôвъ змоглась тымъ бôльше, що при єзуитскôмъ намаганю Полякôвъ до насильного введеня уніи, церковь православна попала въ погорду шляхты и шляхта ôддавала жидамъ всю власть надъ церквами, такъ, що жидъ бувъ въ кôнци всемогущимъ: и паномъ села и паномъ церкви. Ажь настала епоха Богдана Хмельницкого. Безъ пощады выгублено тогды жидôвске племя на всѣй Малôй Руси (вынявши Галичину), и старыхъ и малыхъ. Епоха тота такъ страшній споминки лишила въ жидôвскихъ традиціяхъ, що они часы Хмельницкого зачисляютъ до найбôльшихъ нещасть, якій ôдъ Авраама постигли коли небудь сынôвъ Израиля. Вже при обнятю гетманьства, коли то Хмельницкій хотѣвъ помирити Полякôвъ зъ Русинами — (ôнъ зразу вѣривъ въ можливôсть такого неможливого помиреня!) — ставивъ ôнъ головнымъ условіємъ угоды: прогнанє жидôвъ зъ цѣлои Украины. И дѣйстно, доки Хмельницкій живъ, и одинъ жидъ не смѣвъ „показати носа“ въ козацкôмъ краю. Безчисленні пѣсни народні зъ того часу высоко славлятъ Хмельницкого за єго енергію въ очищуваню козацкои землѣ ôдъ всякихъ ворожихъ елементôвъ.

За Богдана Хмельницкого переѣзджавъ черезъ Малу Русь Арабъ, Павло діяконъ, вразъ зъ антіохійскимъ патріярхомъ, и въ своихъ описахъ представивъ ôнъ намъ незвычайну радôсть народу по упадку шляхотского и жидôвского панованя. Монахъ сей описуючи страшні сцены жидôвского розгрому, ажь надто выславляє многій нелюдскій

*) Пôсля Костомарова: „Жидотрепаніє на Украинѣ“.

чины козакôвъ, забуваючи на христіяньскй законы о прощеню ворогамъ... Але минули роки, десятки лѣтъ, а при кôнци 17-ого столѣтя жиды стали зновъ заходити въ Украину. Змѣнились часы. Гетманы, щобы придбати гроша для войскового скарбу и для удержаня численного платного войска, установили такъ званй *оранды*, т. є. ôддавали за певну суму доходы зъ торговлѣ напиткôвъ и иншихъ предметôвъ. Жиды ласй були на такого рода торговлю. Они мало-помалу стали заходити въ козацкй землѣ, тамъ селились, брали на себе оранды и заводили корчмы.

Року 1703, въ черниговскôй земли, въ селѣ Жукôвцяхъ була корчма, котру передавъ въ оранду сотникъ Шендюхъ. Арендаремъ бувъ тамъ жидъ Шмуль, чоловѣкъ дуже хитрый и проворный. По кождôмъ новôмъ роцѣ, коли плативъ сотникови аредну платню за корчму, ôнъ все приносивъ дары ôдъ себе для сотника, для сотничихи и для ихъ дѣтей. Очевидно сотникови такій жидъ припавъ дуже до вподобы, ôнъ єго радо у себе витавъ, гостивъ, навѣть звавъ своимъ пріятелемъ. Шмуль бувъ дуже говôрливый, знавъ про все, що дѣесь навкругъ Жуковець, близько и далеко. Въ тыхъ часахъ, где всякого рода новинки лишь поволи доходили до вѣдомости людей, такій „жидъ-всезнайко“ бувъ неоцѣненою особою въ селѣ. При тôмъ Шмуль умѣвъ и блазнемъ прокидатись, такъ що всѣ звали єго *„кумедным жидомъ“*; а якъ бувало дѣти сотника насмѣхались зъ Шмуля або чимъ єго обрискували, ôнъ за те нѣколи не гнѣвавъ ся. „На те я жидъ“ — говоривъ ôнъ, здвигаючи плечима, и самъ старавъ ся представити себе смѣшнымъ.

Шмуль живъ въ пріязныхъ ôдношеняхъ зъ мѣстцевымъ священикомъ от. Тимотеємъ, чоловѣкомъ очитанымъ въ рѣчахъ богословскихъ и философичныхъ. Оба, Шмуль и от. Тимотей, любили поговорити о предметахъ вѣры и священикъ мавъ добру нагоду довѣдатись дещо про талмудъ, зъ котрого Шмуль наводивъ цѣлй речення въ текстѣ гебрайскôмъ. Бувало от. Тимотей выкладавъ Шмулеви науки христіяньскй, критиковавъ вѣру жидôвску, старавъ ся наклонити жида до христіяньскои вѣры, але жидъ державъ ся все зъ повагою — ôнъ и христіяньску вѣру хваливъ, и своєи не покидавъ ся. „Будемъ въ такôй вѣрѣ — говоривъ Шмуль — въ якôй родились. И ваша вѣра и наша — все ôдъ Бога. Безъ волѣ божои нѣ вы, нѣ мы не жилибъ на свѣтѣ!“

Въ домѣ от. Тимотея Шмуль въ-перве довѣдавъ ся про одного молодого, 20-лѣтного молодця, Николу Сохна, що своимъ талантомъ и множествомъ вѣдомостей задивлявъ весь Кіевъ. Сохно кôнчивъ тогды науки въ кіевскôй колегіи и владѣвъ добре рôжными языками, а передовсѣмъ гебрайскимъ. Зъ природы у Сохна була така память, що разъ або два прочитане вже до смерти лишалось въ єго головѣ и ôнъ у всѣмъ бувъ першій, чи въ знаню латиньскихъ авторôвъ, чи въ богословскôй и философичнôй литературѣ, а въ гебрайскôй мудрости не находивъ собѣ рôвного навѣть мѣжь жидами-рабинами. Ôнъ перестудіовавъ всѣ єврейскй рукописи, якй мѣстились въ кіевскôй колегіи и въ библіотецѣ кіево-печерскои Лавры, а крôмъ того дôстававъ ôдъ приватныхъ людей писанй екземпляры тальмуда и читавъ все зъ завзятємъ. Наслѣдкомъ всѣхъ тыхъ єго студій на поли жидôвскои литературы була крайна ненависть до жидôвъ. Сохно найшовъ въ тальмудѣ явнй доказы, що жиды ненавидятъ христіянъ, и по єго гадцѣ повинній христіяне такимижь бути супротивъ жидовы. Ôнъ повсюды голосивъ про кривды, якй дôзнаютъ христіяне ôдъ жидôвъ, выяснявъ шкоды, якй они наносятъ церквѣ и народови, якъ они въ свои руки переймили всѣ дороги народного богатства, а особливо громивъ жидôвъ за ихъ тайный обрядъ: убивати пôрванй христіяньскй дѣти и употребляти ихъ крови до свого ужитку. О тôмъ Сохнѣ згадувавъ часами Шмулеви от. Тимотей и сказавъ, що Сохно небавкомъ приѣде въ гостину до сотника. „Коли приѣде, я васъ зведу разомъ. Поговорите зъ собою — вы оба люде ученй. Тôлькожь напередъ кажу: ôнъ васъ, жидôвъ, дуже ненавидитъ“.

Вѣсть о Николѣ Сохнѣ скоро розôйшлась мѣжь жидами, що проживали въ рôжныхъ мѣсточкахъ и селахъ черниговскои землѣ. Требажь знати, що Шмуля уважали всѣ тамошнй жиды свѣтиломъ ума и религіи. Єго корчма була збôрнымъ мѣсцемъ для всѣхъ околичныхъ жидôвъ. То бувъ рôдъ домашнои синагоги, куды въ празники зъѣзджались жиды, щобы разомъ помолитись и послухати мудрого слова Шмуля, того „православного хасида“. Для такихъ зборôвъ передъ двома роками Шмуль въ своѣй корчмѣ приладивъ окрему комнату — нѣбы для гостей; тамъ, въ кивотѣ, хоронилась тора, котрôй ôнъ приписувавъ велику старожитнôсть, а зверхъ того на столѣ и на ôкнѣ лежало кôлька книгъ, печатныхъ и рукописныхъ, въ старыхъ переплетахъ. Въ тôй комнатѣ були и „богослужебнй одежды“, якй кождый жидъ надягае на себе до молитвы.

Наставъ жидôвскій празникъ Нового року — „Трубки“. До Шмуля на таку урочистôсть зъѣхались майже всѣ жиды, головно корчмарѣ, зъ цѣлои околицѣ, и бувъ у него одинъ великій гôсть, ажь изъ Львова, рабинъ-цадикъ Соломонъ-бенъ Захарія. Почесть для львôвского рабина-чудотворця була въ тогдышнй часы незвычайна. Що Шлёма (Соломонъ) сказавъ, все одно, якбы було въ торѣ написано! Якъ где въ кагалѣ зайшли важнй справы, посылали заразъ до львôвского цадика и єго слово було закôнъ для всѣхъ. Родиннй споры и всякй непорозумѣня, въ мѣру важности, ишли передъ судъ Шлёмы и ôдъ єго слова не було вже ôдклику. Якъ въ котрôй сторонѣ заносилось на розгромъ жидôвъ, посылали заразъ до него, щобъ молитвами єго ôдвернулось нещастє, задумане проклятыми „гоями“. Навѣть и такъ було, що коли где небудь тяжко захоровавъ якій жидъ, посылали до львôвского рабина вѣруючи, що молитва єго вертае здоровлє умираючому. Тôлькожь цадикъ, хочь и якъ бувъ милостивый и добрый, а часами стававъ ся грôзнымъ и мстивымъ. Ôнъ накладавъ страшный хайремъ на непокôрныхъ, и горе тому жидови, що єго постигла клятва мудрого Соломона. Такого выклятого нѣкто не приймавъ до свого дому, нѣкто зъ нимъ не розмовлявъ, при стрѣчи жиды ôдъ такого ôдвертались. Бѣдный выклятый жидъ — або принимай заразъ христіянство, або проси прощеня и знесеня хайрему! Часами львôвскій Шлёма кидавъ клятву и на христіянина. Тогды жиды обминали такого, творили єму явну и тайну бѣду, обманювали єго будь самй, будь черезъ другихъ, насылали єму въ слабости пôдмовленыхъ жидôвъ цируликôвъ, у властей єго оклеветували, пôдпалювали єго дôмъ, а навѣть тайнымъ способомъ убивали. Спрятати такого „проклятого гоя“ — то уважалось найвысшою заслугою передъ Богомъ. Примѣръ Юдиты зъ ветхозавѣтнои исторіи служивъ образцемъ, якъ то богоугодною рѣчею уживати всѣхъ родôвъ обманьства для нанесеня шкоды врагу.

Цадикъ Соломонъ-бенъ-Захарія бувало на довшій часъ выбиравъ ся при своихъ объѣздкахъ. Волынь, Подôлє, Украина були єму не менше знакомй, якъ Галичина. Въ часѣ, котрый ту описуємо, цадикъ выбравъ ся бувъ въ поѣздку на Украину и на самй „Трубки“ прибувъ до Жуковець. Тогды у Шмуля були гостѣ и тй, розъѣхавшись, дали знати о приѣздѣ львôвского рабина другимъ своимъ одновѣрцямъ, и на другій день дôмъ Шмуля весь наповнивъ ся жидовою.

Зôбралось всѣхъ до сорокъ людей, мужчинъ и женщинъ. Всѣ хотѣли похôсноватись доброю нагодою и почути му дрого слова славного чудотворця.

Бувъ власне вечеръ. Соломонъ-бенъ-Захарія, мужчина въ 50-и рокахъ, зъ великою рудою бородою, покрытою гдекуды сѣдинами, зъ высокимъ чоломъ, великими очима, въ ярмурцѣ, зъ пôдъ котрои по обохъ сторонахъ лиця спадали довгѣ рудѣ пейсы, бувъ одѣтый въ суконный кафтанъ; фигура єго заживна, корпулентна. Ôнъ сидѣвъ на крѣслѣ на дворѣ, а навкругъ него въ рôжныхъ позахъ сидѣли жиды и жидôвки, якъ попало. Все то були гостѣ Шмуля, а кождый приѣхавъ зъ власнымъ засобомъ харчи, що мѣстивъ ся на возѣ. Тôлько конѣ мусѣвъ Шмуль кормити сѣномъ, але пôсля принятого звычаю кождый жидъ за те сѣно плативъ господареви.

Всѣ слухали уважно. Цадикъ говоривъ о Ісусѣ Христѣ, котрого, хулячи, звавъ Толюємъ. Сей то Толюй, по словамъ Шлёмы, то найбôльшій грѣшникъ въ родѣ людскôмъ, що нарушивъ миръ въ Израилю и бажавъ зла жидамъ. Толюй бувъ гордый и навѣть звавъ себе Богомъ, и за те єго засудили на кару смерти. По смерти Толюй дôставъ ся въ адъ, где до суду-вѣку мавъ мучити ся, але при помочи діявола ôнъ двѣчи въ рôкъ являє ся посередъ Израиля и старає ся єго искусити и соблазнити. Сила Господня прослѣдує Толюя и ôнъ скрыває ся въ Библію помежи стихи, и ôдъ того то найбôльше для насъ небезпеченьство. Богъ за грѣхи нашѝ попустивъ Толюєви на шкоду жидôвъ, ôнъ панує теперь надъ невѣрными (христіянами), але панованє єго не довге и скôнчитъ ся за приходомъ истинного Мессіи. Тогды Толюй дôстане ся въ бездну и не стане вже бôльше тревожити избраного народу израильского. Вже нынѣ видно слѣды надходячого Мессіи. Богатства земнѝ вже въ нашихъ рукахъ, а за богатствами иде и панованє въ свѣтѣ. Пригляньтесь тôлько добре, якъ ведутъ себе нечестивѝ христіяне. У нихъ одинъ панъ, другій крепакъ, и крепакъ робитъ на пана. Але зъ допусту божого хлопска праця лишь въ части дôстає ся панови, бо жиды суть нынѣ приятелями панôвъ, ихъ повѣрниками, посередниками, и имъ, рôвно якъ панови, дôстає ся що-найменше половина всеи хлопскои працѣ. На насъ, жидахъ, видимо сповняютъ ся слова пророка: „ты богатство языкъ снѣси“.

Израилеви — говоривъ дальше Шлёма — дана особенна благодать: жиды умнѣйшѝ иншихъ народôвъ, а умъ то богатство, котрому рôвного нема и бути не може. Умомъ добудешь и грôшь, и силу, и власть. Не теряймо духа! власть ѣоѣвъ скоро упаде и настанутъ часы повнои радости. Всѣ народы, ôдъ всходу до заходу сонця, будутъ нашими слугами-рабами, и мы запануємо надъ землею. Дармо христіяне надѣютъ ся на свого Толюя, на того великого беззаконника, що принявъ справедливу кару за свои грѣхи. Сей Толюй самъ себе не бувъ въ силѣ спасти, то куды єму спасати другихъ! У жидôвъ єднôсть и братерство, а у христіянъ — инакше. У нихъ потворились десятки-сотнѣ вѣръ, а всѣ зъ собою въ ненависти и враждѣ. Гляньте на христіяньскѝ суды: однѝ другихъ рѣжутъ, топлятъ, палятъ на огни. Королѣ христіяньскѝ зъ собою въ непріязни, вѣчно зъ собою воюютъ, а въ вôйнахъ гинутъ тысячѣ и тысячѣ поклонникôвъ Толюя, якъ та скотина ведена на зарѣзъ.

Цадикъ умовкъ на хвилю. Всѣ сидѣли мовчки въ задумѣ, ажь одинъ жидъ поглянувши на небо запытавъ:

— Равви! Що се за звѣзда явилась зъ хвостомъ? Отъ уже третій вечеръ свѣтитъ, и все яснѣйше, яркѣйше. Чи не вѣщує она лихо?

Цадикъ ставъ уважно дивитись на небо. На всходѣ появила ся комета. Єи блѣдый блескъ рôжнивъ ся ôдъ свѣтла звѣздъ и вже ôдъ кôлькохъ дней тревоживъ и христіянъ и нехристіянъ. Всѣхъ непокоила вѣщба якоись недоброи будущины. А бувъ тогды часъ т. зв. „Пôвнôчноі вôйны“. Межи козаками-старшинами неслись толки, що шведскій король, котрый тогды розправлявъ ся въ Польщи, поверне зъ своимъ войскомъ на Украину и перенесе туды театръ вôйны зъ Россією. Простѝ козаки боялись, що царь затребує бôльшои, чимъ доси, козацкои силы для своєи помочи, а козаки не любили ити въ похôдъ за границѣ своєи землѣ; тай людъ сельскій боявъ ся, щобы не прийшли „москалѣ“ въ ихъ села, бо того рода гостѣ були въ тогдышнихъ часахъ гôрше Татаръ. А жиды, по свому, боялись: чи не вѣщує тота звѣзда зъ хвостомъ якои новои гайдамаччины?

Соломонъ-бенъ Захарія довго мовчки дививъ ся на комету и якбы задумавъ ся. Лице єго прибрало выразъ сумный. Ôнъ сказавъ: „Тота звѣзда не вѣщує намъ добра. Се тая звѣзда, що колись то на страхъ Израилю явилась була саме въ той часъ, якъ нашихъ предкôвъ убивали въ нѣмецкôй земли. Тогды и нечестивый Хмельницкій пôднявъ бунтъ противъ Польщи и козаки стали губити дѣтей Израиля. Страшный бувъ то часъ. Я памятаю єго, хочь бувъ еще маленькимъ хлопцемъ. Тогды згинули мôй дѣдъ, моя бабка и двохъ вуѣвъ зъ родинами, а мои родителѣ зъ двойма дѣточками ледви спаслись ôдъ смерти, утѣкаючи за Вислу. Одно зъ тыхъ дѣтей — то бувъ я. О, страшный то бувъ часъ! Скôлько нашихъ одновѣрцѣвъ, мужчинъ и женщинъ, старцѣвъ, молодцѣвъ и дѣтей — лежало трупами по поляхъ, байракахъ, горахъ и болотахъ! Многѝ хотѣли утечи, але кто годенъ бувъ спастись передъ тыми треклятыми козаками? Скôлько то тогды осквернено синагогъ и понищено! Зъ святынь нашихъ выволѣкали торы, клали на нихъ нещастныхъ жидôвъ, рѣзали ихъ и мучили, тай еще тѣшились криками и стогнами нашихъ мученикôвъ. Скôлько то рѣкъ и струменѣвъ закидано тогды трупами нашихъ братей, такъ що навѣть вода выступала зъ берегôвъ! Ой, бѣда, братя! боюсь, чи не повторятъ ся тѝ лютѝ часы. Отъ, минувшого року по правôй сторонѣ Днѣпра, на Подôлю и Волиню, много нашихъ людей пострадало ôдъ безбожныхъ хлопôвъ. Правда, Поляки, нашѝ братя, жестоко покарали проклятыхъ ѣоѣвъ, але нашихъ мерцѣвъ кто воскреситъ? Ихъ воскреситъ тôлько всемогущій Богъ и вселитъ въ лоно Авраама въ послѣдній день. И нынѣ могутъ подôбнѝ опрышки появити ся. Нечестивѝ всюды якъ тѝ львы рыкаютъ шукаючи безъоружныхъ жидôвъ. Я не кажу, що тая комета вѣщує новый розгромъ жидôвъ — може ôдъ нея выйде яке инше лихо: може яка морова зараза, котра, якъ чую, вже и появилась въ тôй проклятôй Украинѣ...

Тутъ за воротами почувъ ся стукъ якогось еквипажа. Слуги Шмуля кинулись отвирати ворота. На подвôрє въѣхала брычка. Въ нѣй сидѣло двохъ панôвъ: одинъ въ сороковыхъ рокахъ, другій молодый, у котрого ледви наростали борода и вусы. На козлѣ сидѣвъ и правивъ парою коней плечистый козакъ въ клобучанôмъ капелюсѣ.

Першій пріѣзжій бувъ сотникъ Шендюхъ, єго товаришемъ — Николай Сохно. Послѣдній одѣтый бувъ въ чорный кунтушь, якъ тогды ходили студенты кіевскои колегіи, а пôдперезаный ремѣннымъ пояскомъ зъ срѣбною стяжкою на передѣ. Очи єго свѣтились блескомъ талантливого, умного чоловѣка.

(Конець буде.)

ПОЧАТОКЪ И ВЗРÔСТЪ ТЕАТРУ

въ христіяньскôй Европѣ*).

Нѣкто не може сомнѣвати ся про величезну для умыслового розвою людей важнôсть тои установы, котра породила драмы Еврипида, Софокля, Айсхиля, Кальдерона, Льопе де Веги, Корнеля, Молієра, Расена, Вольтера, Гете, Шиллера, Шекспира и Бенъ-Джонзона, а котра завсѣгды була одною зъ найвыразнѣйшихъ признакъ и причинъ змагаючои ся цивилизаціи. Черезъ сполученє трехъ великихъ силъ: вымовы, поезіи и малярства причинивъ ся театръ певно бôльше, нѣжь яка небудь друга пружина, до розбудженя тои любви къ идеаламъ, того пристрастного духового ентузіязму, зъ котрого повстаютъ всѣ великй дѣла фантазіи. Театръ бувъ розсадникомъ лирики и епопеѣ (пѣсни и повѣсти) и показавъ такожь значный, хочь и менше прямый вплывъ на вымовнôсть. Вѣкъ Демостена и Айсхина бувъ такожь тымъ вѣкомъ, въ котрôмъ театръ атеньскій тѣшивъ ся такимъ пристрастнымъ почитанемъ, що жадному дѣятелеви политичному не вôльно було навѣть внесокъ поставити о скасованю державнои пôдмоги для театру**). Золотый вѣкъ римскои вымовности бувъ такожь золотымъ вѣкомъ римского театру, а звязокъ мѣжь штукою драматичною а ораторскою бувъ улюбленымъ предметомъ тогочасныхъ розвѣдокъ. Въ нашихъ часахъ выказавъ Боркъ (Burke) въ згромадженю, котре пôдъ жаднымъ взглядомъ не уступало грецкимъ и римскимъ, що мѣжь єго слухачами нема певно нѣ одного бесѣдника, котрый бы часть своєи штуки не мавъ завдячити Гаррікови. И тота забава, що завсѣгды являлась одною зъ головныхъ розрывокъ и могучою принукою для генія, мала рôвночасно тоту рѣдку користь, що могла зъ рôвною силою вплывати и на найменше интелигентныхъ людей, и єсть навѣть нынѣ ще майже одинокимъ узломъ, що звязує тысячѣ людей въ умысловôмъ змаганю.

Але найцѣкавѣйша карта въ исторіи театру єсть безперечно єго вплывъ на національный смакъ. Кто бачитъ свѣтъ такимъ, якій ôнъ єсть, а не такимъ, якимъ ôнъ показуєсь въ письмахъ аскетôвъ и людей зъ надмѣрно розвиненымъ чутемъ, — той муситъ переконати ся, що въ великихъ мѣстахъ, де громадитъ ся богато людей всѣхъ верстовъ суспôльныхъ и характерôвъ, де єсть незличима сила чужихъ людей безъ дому, безъ родины и безъ дѣла— публичнй забавы, даючй поживу для духа, суть зовсѣмъ конечнй, и хочь буваютъ часомъ средствомъ и нагодою до злого, то все таки ихъ заборонювати, якъ се чинили англійскй пуритане, значитъ то само, що пошхнути величезну часть людскости въ найглубшу бездну зопсутя. Але національный смакъ змѣняє ся на рôжныхъ степеняхъ розвою, и ôдповѣдно до того пôдпадаютъ змѣнамъ такожь національнй забавы. Такъ на давнѣйшихъ степеняхъ найлюбѣйшою забавою були битвы мѣжь людьми и звѣрями; пôзнѣйше ихъ мѣсце заняли драматичнй представленя. Такимъ способомъ исторія забавъ набирає ваги, бо въ нѣй ôдбиває ся, мовь въ зеркалѣ, исторія цивилизаціи; ще важнѣйшою покажесь намъ она, коли собѣ пригадаємо, що всяка установа, покликана до житя певнымъ напрямомъ людскихъ умôвъ, звычайно показує свôй вплывъ зновъ на ту причину, що єѣ выкликала, и додає ѣй новои силы.

Въ тôмъ, якъ и въ многихъ другихъ взглядахъ заходитъ велике противенство мѣжь двома головными народами старины. Атенцѣ, котрй довгій часъ зъ великимъ обрыдженемъ ôдпекували ся ôдъ глядіяторскихъ игрищь, були пристрастными любителями драмы, котру довели до найвысшои степени досконалости, и котра навзаимъ була для нихъ великою школою духового образованя. Противно, у Римлянъ, котрй дивили ся на все зъ военного становища, довгій часъ заборонени були всякй театральнй представленя окрôмъ тыхъ, котрй безпосередно належали до церемоній религійныхъ. Першій публичный театръ выбудувавъ Помпей, тай ôнъ тымъ тôлько уменшивъ нагану строгихъ сучасныхъ моралистôвъ, що збудувавъ єго лишь на оденъ поверхъ заввышки, черезъ що на видъ подôбный бувъ до святынѣ Венеры. Стоики и защитники старого республиканства осуджували нову забаву, котра по ихъ думцѣ ослабляє національный характеръ. Загальне переконанє клеймило акторôвъ яко безчесныхъ, и въ наслѣдокъ того они, конечно, швидко стали ся такими на дѣлѣ. Въ кôнци цивилизація цѣсарства римского зробила театръ дуже популярнымъ; тôлькожь та цивилизація була найнеморальнѣйша зъ всѣхъ, якй коли небудь свѣтъ видавъ, тожь очевидна рѣчь, що и драма мусѣла, и то въ высокôй степени, заразитись єи гнилизною. Немногй промѣнчики генія въ творахъ Сенеки (трагика, не фильозофа), Плявта або Теренція проблискуютъ крôзь густу темряву; але Римъ не выдавъ нѣколи драматикôвъ, котрыхъ можна бы рôвнати зъ грецкими, анѣ не вытворивъ у себе такои публики, якъ та була, що громовымъ стукотомъ показувала своє невдоволенє, коли Еврипидъ въ своѣмъ „Гипомнѣ“ боронивъ хитрои restrictio mentalis*), або Беллерофонови вложивъ въ уста надто огнисту похвалу богацтва. По якômсь часѣ акторы дôйшли до такого пониженя, що зробились немовь вѣковистыми невольниками, и нѣкому, кто разъ выбравъ собѣ сей завôдъ, не вôльно було до смерти єго покинути**). Безвстыдна змысловôсть дôйшла до такои высоты, що мы майже и представити собѣ єи не можемо. Женщины выступали часомъ зовсѣмъ неубранй на сцену.

Часомъ роблено пробы полученя театральныхъ представлень зъ тыми кровавыми игрищами, котрй народъ такъ пристрастно любивъ, и трагедія кôнчила ся спаленемъ переступника, котрый примушеный бувъ представляти Геракля. Рôвночасно черезъ дивну ассоціяцію идей стоявъ еще театръ въ тѣснôмъ звязку зъ религійными обрядами; святынѣ були часто мѣсцемъ єго оргій, а дѣла богôвъ предметомъ єго представлень.

Тому то певно нѣкого не може дивувати, що першй христіяньскй писателѣ всю свою вымовнôсть обертали про-

*) Уилліяма Едварда Гартполя Лекки.

**) Гл. олинтійскй мовы Демостена.

*) Коли я н. пр. свѣдчу або й присягаю, що „Иванъ бувъ сеи ночи дома“, а въ дусѣ мовчки вставляю въ те реченє словечко „не“, такъ що моє голосне твердженє єсть пôсля моєи внутрѣшнои интенціи запереченемъ, то се зовесь restrictio mentalis. Якъ звѣстно, христіяньска етика въ дуже важныхъ случаяхъ дозволяє таке поступованє. (Прим. перев.)

**) Оденъ тôлько Неронъ докладавъ всѣхъ силъ, щобъ увôльнити акторôвъ зъ накиненои на нихъ ганьбы, такъ само, якъ старанемъ єго було, уменшити терпѣня невольникôвъ. Гиббонъ згадує про великй почести, якихъ ôдъ Нерона дôзнававъ жидôвскій акторъ Алитуръ, а такожь про кôлькоразовй и щасливй усилуваня того актора, щобы злагодити переслѣдованє жидôвъ. Пôдъ Нерономъ жила и умерла (14 лѣтъ ôдъ роду) гарна и талантлива акторка Евхарисъ — перша що выступала въ збудованôмъ Нерономъ грецкôмъ театрѣ — котра, здаєсь, бôльше любви позыскала и глубше вражѣнє по собѣ лишила, якъ всяка друга женщина въ такъ молодôмъ вѣцѣ вмираючи. Єи повабы описанй въ нагробнôй написи — може найсердечнѣйшôй зо всѣхъ, якй зъ старины до нашихъ часôвъ доховали ся, а єи прехорошй рисы становлятъ оденъ зъ послѣдныхъ идеалôвъ заумираючои штуки (Visconti, Iconographie Ancienne, 287.).

тивъ театру. Они окричали єго школою зопсутя и осеред комъ идолопоклоньства; и словами, котрѝ ще и нынѣ безъ зрушеня не можна читати, утверджували они людей (котрѝ въ кождѡй хвили мусѣли бути готовѝ за свою вѣру вытерпѣти найстрашнѣйшѝ муки або и смерть) въ тѡмъ обовязку — передовсѣмъ сторонити ѡдъ всего, що могло ихъ ѡдвагу ослабити або ихъ запалъ пригасити. Попри тѝ благороднѝ напѡмненя стрѣчаємо въ тыхъ письмахъ такожь чимало того аскетичного духа, котрѝй уважае забаву головнымъ грѣхомъ, а такожь два або три аргументы, котрѝ треба назвати чисто дитинными. И такъ Тертулліянъ, вычисливши зъ великою силою и вымовностею многѝ найстрашнѣйшѝ пороки театру, додае въ кѡнци, що Всемогущій нѣколи не може простити акторови того, що ѡнъ на перекѡръ словамъ евангелія (Мая 6, 27) силуєсь, при помочи чобѡтъ зъ высокими запятками, додати собѣ на локоть зросту и що ѡнъ звычайно лице своє фалшує*).

Становище публичныхъ забавъ въ початковѡй исторіи христіяньства єсть дуже важне. Зъ одного боку та надмѣрна строгѡсть, зъ якою христіяне ихъ осуджували, була одною зъ головныхъ причинъ ненависти а затымъ и переслѣдованьь, що спадали на першу церковь и котрѝ такъ дивно контрастуютъ зъ толерантнымъ звычайно характеромъ политеизму. Зъ другого боку, коли христіяньство побѣдило, коли умыслова и моральна основа поганьства була зовсѣмъ пѡдкопана и тріумфуюча церковь почала й сама показувати того духа нетерпимости, пѡдъ котрымъ до недавна такъ богато терпѣла, стали ся театръ и циркъ послѣдными пристанищами умираючого поганьства. Чи то для того, що справдѣ они выродились зъ поганьскои вѣры, чи то для того, що христіяньскѝ соборы и отцѣ церковнѝ ихъ такъ безвзглядно засуджували,—досыть, що театръ и циркъ швидко стали уважати ся головнымъ выразомъ поганьства. Народъ, котрый заледво зъ тихимъ ропотомъ зносивъ руйноване сво ихъ святынь и заборону своихъ жертвъ, хватавъ за оружє, скоро єго забавы були загроженѝ. Правда, неволю, котрою акторъ до вѣку свого бувъ прикованый до театру, швидко знесено, скоро акторъ захотѣвъ статись христіяниномъ**); епископы, правда, збороняли крещеня кождому акторови, котрый оставався ся при своѣмъ занятю и выклинали кождого христіянина, котрый ставъ ся акторомъ***), — а все таки театры заповненѝ були охочими слухачами. И справдѣ, оденъ цѣкавый приписъ Теодозієвои уставы наказувавъ охоронити кѡлька святынь ѡдъ загального руйнованя для того, що въ нихъ ѡдбували ся сценичнѝ представленя. Коли епископы очевидно не могли того доказати, щобы публичнѝ игрища зовсѣмъ покасувати, обернули всѣ свои стараня бодай на то, щобъ ограничити ихъ на несвяточнѝ дни. Святому Амброзієви удалось перевести въ Медіолянѣ заборону недѣльныхъ представлень, и подѡбне правило стало ся въ кѡнци загальнымъ закономъ въ цѣлѡмъ цѣсарствѣ.

*) De spectaculis, cap. XXIII.

**) Cod. Theodosii, lib. XV, tit. 7, l. 8. Коли увѡльнена акторка зле справувала ся, то волочено єѣ зновь на сцену и тамъ мусѣла она оставати ся, поки не стане ся „смѣшною бабою“ (ridicula anus).

***) Оденъ зъ першихъ соборѡвъ заборонювавъ христіянамъ женити ся зъ акторками. Але въ пѡзнѣйшѡй порѣ приняли собѣ акторы одного святого за патрона. Бувъ се святый Генетъ, що пѡдъ панованємъ Діоклеціяна бувъ акторомъ. Легенда говоритъ, що ѡнъ гравъ ролю христіянина въ однѡй штуцѣ высмѣваючѡй нову религію; мѣжь актами побачивъ зъявище, котре навернуло єго на христіяньство, и сейчасъ на сценѣ ѡнъ прилюдно признавъ ся вѣрнымъ христіяниномъ. Цѣсарь и слухачѣ плескали зъ разу грѡмко, думаючи, що се належитъ до ролѣ, але коли правда выкрылась, засуджено актора на смерть.

Коли розважимо ѡдносины христіяньства и поганьства до театру, то цѣкаве явище, що Юліянъ (Апостата), найзнатнѣйшій защитникъ поганьства, въ тѡмъ взглядѣ становивъ цѣлковитый выємокъ мѣжь своими одновѣрцями. Єго характеръ прикроєный бувъ по старинному взѡрцю, а єго нехѡть до публичныхъ забавъ була незгѡршь нехоти якого небудь епископа. Правда, сучасникъ Юліяна, Либаній, оставивъ довгу розправу на похвалу пантомимичныхъ танцѣвъ, котрѝ пѡсля єго тверджения маютъ далеко бѡльшу артистичну стѡйнѡсть, анѣжь рѣзьбярство, божь нѣякій рѣзьбярь не зможе дорѡвнати граціею и красотою танечникови; але у всѣмъ тѡмъ Юліянъ певно не дававъ Либанієви заохоты. Опѡсля зроблено быстроумну и, здаєсь, зовсѣмъ трафну увагу, що тая строгѡсть Юліяна, котра поставила єго въ супереченности зъ великою частю народа неприхильного христіяньству, була одною зъ причинъ, для чого розбили ся пробы Юліяна до пѡднесеня и здруженя розбитыхъ силъ поганьства.

Ив. Фр.

(Дальше буде.)

ПЕРЛЫ.

(Написавъ Волод. Шухевичъ.)

Мушля перлова або жемчужница належитъ зарѡвно якъ слимакъ и черепаня до мякунѡвъ, званыхъ такъ для свого мягкого тѣла. Она покрыта двома твердыми скорлупами неро̀внои величины, котрѝ въ однѡмъ тѡлько мѣсци счѣпленѝ зъ собою посредствомъ двохъ мускулѡвъ и при ихъ то помочи скорлупы то отвираютъ ся то западаютъ одна на другу, мовбы обертались въ тѡмъ мѣсци якъ на завѣсахъ. Внутренна сторона скорлупы, що притыкае до тѣла, єсть гладка и оказує полискъ перловый; верхна сторона здаєсь мовбы зложена зъ листочкѡвъ що разъ меншихъ, поукладаныхъ по собѣ лусковато.

Жемчужница жіе въ перскѡмъ заливѣ, при берегахъ острову Цейльонъ, при островахъ Тихого океану, въ Червонѡмъ мори, коло Панамы, Мехику и при берегахъ Каліфорніи. Въ декотрыхъ мѣсцяхъ задля тонкости скорлупы, або задля слабого полиску, суть они цѣлкомъ непридатнѝ.

Рѡдъ тыхъ мушель жіе и у насъ въ Европѣ, именно въ Саксоніи, Баваріи, въ рѣкахъ Уралю, при берегахъ Ісляндіи и т. д.

На днѣ моря або рѣки ведутъ тѝ звѣрята одностайне, можбы сказати апатичне житє, и майже не опускаютъ обраного мѣсця, хиба коли камѣнє або пѣсокъ та намулъ ихъ засыпле; тогды зневоленѝ они перебратись въ ѡдновѣднѣйше мѣсце, однакъ порушаютъ ся дуже поволи. (Дослѣджено, що одна жемчужница ѡдъ 8-ои годины рано до 5-ои вечеромъ зробитъ не бѡльше якъ $2^1/_2$ стопы дороги).

Жемчужницѣ доживаютъ 70—80 лѣтъ. О тѡмъ пересвѣдчились люде въ той способѡ, що на мушляхъ вырыли рѡкъ, въ котрѡмъ ихъ зловлено; ѡдтакъ тѝ мушлѣ по 70 рокахъ зновъ найдено. Окрѡмъ чоловѣка ворогами жемчужниць суть єще вороны, круки, а передовсѣмъ рыбы.

Часто маленькѝ зернятка пѣску, або иншѝ дрѡбнѝ предметы, дѡстаютъ ся до середины мушлѣ вразъ зъ водою, котру жемчужницѣ въ себе втягаютъ. Тогды неприятне вражене рапатого предмету усуваютъ тѝ звѣрята тымъ, що зернятко поволѣкаютъ жемчужиною, т. є. матерією, зъ якои скорлупа зложена. Такъ поволѣченый предметъ называємо перлою. Хинчики выкорыстуютъ тую обстанову; они выловлюютъ мушлѣ и впыхаютъ до середины зернятка пѣску, або чого иншого, — по якѡмсь часѣ отримуютъ штучнѝ

перлы. Около 5.000 родинъ хиньскихъ находитъ своє удержанє въ того рода промыслѣ.

Перелъ въ однôй мушли буває неразъ и 20; часомъ и однои не найде. Ихъ величина рôжна, найбôльшй походятъ зъ перского моря и зъ Америки, особливо зъ окольиць острова Маргарита; европейскй величиною не переходятъ гороху, а звычайно суть далеко менший.

На полуднево-всхôднôй кôнчинѣ Арабіи, въ краинѣ Оманъ, лежитъ мѣсто Маскатъ и оно єсть головнымъ торжищемъ на всякй плоды, котрй моремъ идутъ зъ Индіи до перского заливу, и єсть заразомъ осередкомъ ловлѣ перловои мушлѣ. Султанъ Маскату посѣдає зъ сего послѣдного промыслу рôчно до 20 миліонôвъ франкôвъ доходу. Ловля на мушлѣ ôдбуваєсь тамъ на човнахъ, котрыхъ увиваєсь близь берегôвъ, ôдъ Червня до половины Вересня, около 4.000. Човенъ мѣстить въ собѣ 8—40 людей; всѣхъ людей нурцѣвъ, що занятй при ловли, буває неразъ и 30.000. Заплаты нѣякои они не дôстаютъ, лишь дѣлятъ ся спôльнымъ зыскомъ. Въ часѣ ловлѣ жіютъ они рыбами, дактилями, а часомъ и рижомъ, котрого Англичане имъ достарчаютъ. Нурцѣ дѣлятъ ся роботою — однй лишаютъ ся въ човнѣ, щобъ другихъ, що кидаютъ ся на дно моря, вытягати. Тй, що зануряютъ ся въ воду, тримаютъ въ руцѣ кошикъ и ухопившись за линву, до котрои камѣнь привѣшеный, кидаютъ ся въ глубѣнь. Якъ богато мушель разомъ найдесь на днѣ моря, то хоплятъ ихъ 8—10 въ кошикъ и сѣпнувши за линву, даютъ знати товаришамъ, щобъ ихъ вытягали, що и дуже скоро дѣє ся. Нурцѣ могутъ звычайно пôдъ водою 40 секундъ выдержати, але часомъ накинутъ ся на морскй потворы и тй ихъ заѣдаютъ. Щобъ довше воздухъ въ собѣ заперти, закладаютъ собѣ на нôсъ еластичный рôгъ, котрымъ сильно стискаютъ свои нôздра. По трехъ минутахъ, призначеныхъ для ôдпочинку, кидаєсь нурець въ-друге въ глубину, передавши товаришамъ свôй здобутокъ. Давнѣйше приносила ловля перелъ до 300 миліонôвъ фунтôвъ стерлингôвъ (3000 миліонôвъ зр.) рôчного доходу; теперь не приноситъ бôльше, якъ десяту часть тои сумы.

Другимъ славнымъ мѣсцемъ полову мушель перловыхъ суть береги захôднй острова Цейлонъ и противолеглй береги континенту азійского. Одинъ англійскій офицеръ, що бувъ туда высланый зъ ôддѣломъ войска для охороны того промыслу, такъ оповѣдає: Мѣсцемъ, куда въ часѣ полову тысячи людей згромаджуютъ ся, єсть пусте и сухе побереже. Въ короткôмъ часѣ повстаютъ на тôй пустыни буды зъ бамбусу и иншои тростины, одна при другôй, займаючи великій просторъ землѣ. Кромѣ робôтникôвъ и купцѣвъ вештаютъ ся туды чарôвники, характерники и немало злодѣѣвъ, а вельможѣ азійскй кажутъ себе носити по всѣхъ кутахъ въ лектикахъ мистерныхъ, закрываючи себе дорогоцѣнными парасольками. Всѣ индійскй звычаѣ, обычаѣ, навѣть строѣ выступаютъ ту наглядно. Людей всѣхъ станôвъ велике множество; священикôвъ и исповѣдникôвъ всякихъ сектъ такожь немало, а танечницѣ та знахорѣ розвеселяютъ по всѣхъ кутахъ товпы народу, зъ чого злодѣѣ найбôльше корыстаютъ. Кождого ранку выплыває до 200 човенъ на море; кожде мѣститъ въ собѣ двохъ нурцѣвъ, двохъ помôчникôвъ и одного жовняра зъ набитою стрѣльбою; послѣдній має обовязокъ стеречи, щобъ нѣкто не поважився отвирати скорлупы жемчужниць, а тымъ самымъ присвоювати собѣ перелъ, ажь на березѣ моря. Коли всѣ човна ôддалятъ ся ôдъ берега на чверть або пôвъ милѣ, розпочинаєсь ловля. Щобы нурець мôгъ скорше и легше дôстатись до дна морского, котре на 10—12 сяжень глубоке, привязуютъ камѣнь 200—300 фунтôвъ ваги на линву, а тои линвы придержуєсь нурець, ставши на камѣнь, и такъ спадає скоро на дно; камѣнь ôдтакъ вытягаютъ до горы, а нурець збирає правою рукою въ кôшь, котрый зъ собою забравъ, тôлько мушель, кôлько въ коши помѣститъ ся, а лѣвою придержуєсь скалы пôдморскои або рослинъ, що ростутъ на днѣ моря. Набравши въ кôшь, скôлько дало ся, выриває дуже скоро на гору, де одинъ помôчникъ вытягає єго, а другій вытягає кôшь зъ добычею. Опôсля спускає ся долѣ другій нурець,—и такъ безпереставанно на перемѣну поринаютъ они до годины 4 оп зъ полудня, бо тогды часъ зъ добычею вертати на берегъ. Коли ловля закôнчигъ ся, дôстає нурець, що найдовше пôдъ водою пробувавъ, нагороду. Звычайно сидитъ нурець въ водѣ около 40 секундъ; одинъ тôлько выдержавъ безъ ôддыху близько двѣ минуты (безъ 7 секундъ), але бувъ такъ утомленый, що довгого часу потребувавъ, щобъ новыхъ силъ набрати.

На березѣ чекаютъ на повертаючй човна жовняры; они уважаютъ, щобъ служба собѣ нѣчого не присвоювала. Мушлѣ заразъ таки продаютъ ся купцямъ, а нерозпроданй складаютъ ся до урядовыхъ магазинôвъ англійскон державы, до котрои островъ Цейлонъ, а тымъ самымъ и ловля тыхъ звѣрятокъ належитъ. Жовняры сповняютъ и ту обовязокъ стражи, щобъ мушлѣ дôстались лишь найбôльше платячимъ купцямъ и щобы нѣякого обманьства при тôмъ не було. Мушлѣ складаютъ купками, по чôмъ ôдбуває ся лицитація, котра пригадує намъ нашу льотерію, бо неразъ заплатитъ купець за купку мушель кôлькадесять зр., а не найде въ нихъ нѣ однои перлы. Але буває и такъ, що часомъ бѣдный жовняръ, купуючи 6 мушель за кôлька крейцарôвъ, найде въ нихъ перлу вартости такои, що не тôлько выкуплюєсь за одержаный грôшь зъ войска, але єще и на дальше житє доволѣ гроша єму зôстане. Давнѣйше самъ рядъ выбиравъ перлы зъ мушель, але мимо найострѣйшого дозору богато перелъ гинуло, бо слуги, занятй при тôй роботѣ, коли тôлько лучалась способнôсть, полыкали найденй перлы. Теперь, якъ вже сказано, неспроданй мушлѣ складаютъ ся до магазинôвъ, де они перегниваютъ, отвираютъ ся, а ôдтакъ спроваджена вода забирає перлы и несе ихъ въ велику сѣтку нарокомъ на тую цѣль споряджену. Тымъ способомъ не пропадає вже нѣяка, навѣть найменша перла.

Изъ гніючихъ мушель повстає по магазинахъ вонь ôдразлива, труюча, а въ наслѣдокъ того повстаютъ рôжнй хоробы, що часто безмилосердно выгубляютъ бѣдныхъ робôтникôвъ. Вѣтеръ несе той затроєный духъ далеко, ôдъ чого по цѣлôй окресности панують хоробы. Касарня, въ котрôй стоятъ жовняры, ôддалена ôдъ магазину на чверть милѣ, а мимо того ночею вѣтеръ таке гниле повѣтрє до касарнѣ заноситъ, що спати въ нѣй не можна.

По укôнченôй ловлѣ стаєсь цѣле побереже зновъ пустынею. Такъ кôнчитъ ся одна зъ тыхъ сценъ, котру збытокъ людскій для марнои суєты выкликує.

ЖѢНОЧА НЕВОЛЯ ВЪ РУСКИХЪ ПѢСНЯХЪ НАРОДНЫХЪ.

(Дальше.)

Але не тôлько зъ нелюбымъ чоловѣкомъ лихо жити жѣнцѣ. Некрасна доля чекає єй звычайно и за тымъ, котрого она дѣвчиною полюбила. Се видно въ многихъ пѣсень, якъ н. пр. въ сеи:

Ты зелена лѣщинонько,
Чому гилє й опускаєшь?
Ты молода молодице,
Чому слёзы проливаєшь?
Ой я гилє й опускаю,
Тугу зиму прочуваю;

Ой я слёзы проливаю,
Бо лихого мужа маю.
Ой не казавъ минѣ й отець,
Не казала минѣ мати,
Сама-мь бѣду полюбила,
Нѣ на кого нарѣкати.

(Дрогобычь)

Бѣдна дѣвчина, котра полюбивши ледачого парубка наперла ся выйти за него за-мужь, теперь муситъ зносити не тôлько єго примхи и побоѣ, але ще и докоры рôднѣ, котра ѣй не казала йти за него, якъ ось въ тôй загально знанôй пѣсни (у мене є два варіянты: зъ Нагуєвичь и зъ Выжницѣ).

Ой дай мене, моя мати, за кого я хочу,
Най я твоїй головоньки тôлько не клопочу.
Ой дай мене, моя мати, за кого я важу,
Хоть мя буде сѣмъ разъ бити, нѣчо ти не скажу.
Хоть мя буде, моя мамко, сѣмъ разъ на день бити,
Колижь му ся любо-мило въ очи подивити.
Ой далажь мя моя мати, за кого-мь хотѣла,
Зашумѣла нагаєчка коло мого тѣла
Ой якъ взявъ мя милый бити та за кôски вести:
— Боронижь мя, рôдна мати, тай вы, мои сестры!
Ой сестры мя боронили, а мати не хоче:
— Сѣдай, дурню, коло него, диви му ся въ очи!

(Выжница, зап. Апіянъ)

Поганый економичный порядокъ розстроює чимъ разъ дужше родинне житє нашого (тай то не лишень нашого) народа. Зрôстъ убожества народного, якъ мы вже бачили, доводитъ мужика, а то й єго жѣнку до піянства. Те саме убожество, позбавляючи людей всякихъ утѣхъ, затроюючи кожду ихъ хвилину грыжею та журбою, руйнуючи красу ихъ тѣла, веселôсть ихъ вдачѣ, силу ихъ здоровля, — швидко выстуджує и любовь мѣжь ними. Мужика не тягне до дому, де єго жде плачь голодныхъ дѣтей та докоры жѣнки, — ôнъ иде або до коршмы, або шукає собѣ иншои розрывки поза домомъ. Неразъ лучає ся, що чоловѣкъ занедбує свою власну жѣнку и дѣти, а примиляєсь до другои, хоть тота друга не то що не красша, але противно, и бридша и гôрша ôдъ єго жѣнки. Самъ ôнъ чує недоладнôсть свого поступованя, — такъ щожь, — серця не присилуєшь! Ось якъ о тôмъ спѣвавъ въ Лолинѣ чоловѣкъ, що покинувъ свою жѣнку, а самъ пôшовъ въ наймы:

Похиливъ ся дубъ на дуба, галуза пôдперла;
Ой постивъ бымь три мѣсяцѣ, кобъ ми жѣнка вмерла.
Въ мене жѣнка, якъ калинка, я ся на ню дую, —
Чужя бѣда, якъ потѣгачь, я єѣ цюлюю.

(Лолинъ)

Неразъ чоловѣка бере совѣсть, ôнъ бачитъ самъ, що лихо робитъ, занедбуючи свою хату и свою жѣнку, — але щожь, коли чутє, той найважнѣйшій нервъ родинного звязку, выгасло безповоротно и нѣчо не роздмухає єго на ново. Щобъ хоть передъ власными очима прислонити свою невѣрнôсть якою небудь прикрывкою, ôнъ зводитъ на бѣдну жѣнку всяку небувальщину, закидає ѣй н. пр., що она попередъ причарувала єго, щобы єѣ любивъ.

Ой посѣю я яру пшениченьку
Тай пôзненькій овесъ;
Ой скажи минѣ, моя милесенька,
Чи по правдѣ жієшь?
— Я жію по правдѣ, а ты не по правдѣ:
Мѣдъ-горѣвку пьєшь,
Прійдешь до домоньку, зъ кульки нагаёньку,
Мене молоду бьєшь.
— По щожь ты ходила, по щожь ты бродила
По высокôй горѣ?
По що ты копала троякоє зѣлє?
Все на чары минѣ!
— Ой хоть я ходила, ой хоть я бродила
По высокôй горѣ,
Ой хоть я копала троякоє зѣлє,
Не вадитъ вно тобѣ!

(Нагуєвичѣ)

А ось якими чудово-сердечными словами жалує ся жѣнка на невѣрнôсть свого мужа:

Ой зацвила калинонька въ лузѣ;
Чогось моє ой серденько въ тузѣ.
Чогось мене мôй милый не любитъ,
Чогось мене дъ собѣ не голубитъ.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
А ще мене молоденьку лає:
„Ой ôдсунь ся, нелюбе. ôдъ мене,
Ой є въ мене ще кращя ôдъ тебе“.
— Най ихъ буде двайцять и чотыри,
Такижь бо я найстарша надъ ними.
На одномъ мы рушничку стояли,
Одному мы Богу присягали.
А хто буде присягу ломати,
Того буде Сынъ божій карати.

(Ценѣвъ, коломыйске)

Але згадка про слюбъ, про святôсть зломанои присяги и про кару божу не може привернути до неи серця чоловѣка, а противно, доводитъ ёго до роздразненя и гнѣву — выкликує страшну, трагичну сцену...

Ой зъ пôвночи комора дуднѣла,
Ой зъ пôвночи нагайка шумѣла,
А надъ раномъ миленька й умлѣла
Прійшла мати изъ сѣней до хаты:
— Зятю, зятю, що въ тебе чувати?
Ой зле мати у мене чувати,
Чогось мила не хоче вставати.
Ой встань мила, куплю ти горѣвки!
— Ой не встану, шукай собѣ жѣнки.
— Ой встань мила, куплю тобѣ меду!
— Ой не встану, головки не зведу.
— Ой встань мила, ой встань милесенька,
Плаче твоя дитинка маленька!
— Ой най плаче, най не перестане,
Хто разъ умеръ, той бôльше не встане.

— Давбымь, мати, коня вороного,
Щобъ хто збудивъ пріятеля мого.
— Хоть дай сыну й пôвъ маєтку всёго,
Вже не збудишь пріятеля свого.

(Ценѣвъ, коломыйске)

Тежь саме росказано и въ загально знанôй по всѣй Галичинѣ пѣсни про Якима, що любячи вдову и бажаючи зъ нею одружити ся, убивъ свою жѣнку. У насъ є позаписуванѣ варіянты сеи пѣснѣ зъ стрыйского, жовкôвского, золочѣвского,-коломыйского повѣтôвъ, а такожь зъ Буковины. Подаю тутъ найновѣйшій варіянтъ:

Ой у ночи изъ пôвночи ще кури не пѣли,
Ишовъ Якимъ до вдовоньки, люде не видѣли.
Прійшовъ Якимъ до вдовоньки, й а взявъ ся пытати:
— Ой чи будешь, бѣдна вдово, моимъ дѣтьомъ мати?
На добрый-день, бѣдна вдово, на добрый-день, серце!...
А вна ёму ôдповѣла: — Забій жѣнку перше.
— Ой якъ минѣ, бѣдна вдово, та єѣ забити?
Слюбна жѣнка, якъ зазулька, буде ся просити.
— Ты не вважай, Якимоньку, на єи просьбоньку,
Прибій косу до лавицѣ тай втни головоньку.
Заткай коменъ, запри дверѣ, абы й загорѣла,
Віведи ѣ въ чисте поле, скажи, що вдурѣла!
Віведи ѣ въ чисте поле, й а въ глубокій зворы,
Заведи ѣ въ темній дебрѣ, не верне нѣколи!
Прійшовъ Якимъ до домоньку тай взявъ жѣнку бити,
Слюбна жѣнка якъ зазулька взяла ся просити:
— Ты не вважай, Якимоньку, що я молоденька,
Але вважай, Якимоньку, дитина маленька.

Ты не вважай. Якимоньку, що я марне гину,
Але вважай, Якимоньку, на малу дитину.
Заткавъ коменъ, заперъ дверѣ, абы загорѣла,
Вінѣсъ єѣ въ чисте поле, нѣбы то вдурѣла.
Вінісъ єѣ въ чисте поле, у глубокій скалы,
Щобы за ню люде добрій не чули, не знали.
Занѣсъ єѣ молоденьку у глубокій зворы,
Закопавъ ѣ въ темній дебрѣ — не верне нѣколи!
Ой якъ стала й у колысцѣ дитина плакати,
Ажь учула сусѣдонька изъ третои хаты.
— На добрый-день, Якимоньку! а дежь твоя жѣнка?
Й а що ти ся розплакала въ колысцѣ дитинка?
-- Моя жѣнка молоденька пѣшла й у гостину,
Тай забула зъ собовь взяти маленьку дитину.
Прійшовъ Якимъ до вдовоньки тай ставъ ся пытати:
— Чи будешь ты, бѣдна вдово, моимъ дѣтёмъ мати?
— Ой я-жь тебе трѣбувала, що въ тобѣ за нуты,
Та чи дашь ты своѣй жѣнцѣ на свѣточку бути.
А колижь ты й убивъ жѣнку, якъ сосну красненьку, —
Не то бы ты мене не вбивъ, удову бѣдненьку!
Ой утѣкавъ Якимонько черезъ три й оборѣ,
Ажь ся вшинивъ Якимонько въ сестринѣй коморѣ.
— Добрый вечѣръ, моя сестро, скажу ти новинку:
Повѣмь тобѣ щиру правду, що я забивъ жѣнку.
— Ой идижь ты, милый брате, зъ моєи коморы,
Щобы люде не мовили, що зъ меи намовы!
Закувала зазуленька зъ лѣскового прута,
Закували Якимонька й а въ зелѣзнѣ пута.
— Радила-съ ми, бѣдна вдово, якъ жѣнку забити,
Порадь же ми, бѣдна вдово, якъ зъ тыхъ кайданъ выйти!
— Ой я вдова молоденька люблю жартувати:
Мавъ єсъ жѣнку, якъ зазульку, було шанувати!

(Ѳдъ Кароля Францишкевича зъ Рогатина)

Дуже богато говоритъ сеся пѣсня про вдачу, погляды и чутя народа, котрый єѣ зложивъ! Простый „казусъ“ кримінальный, зъ якими нашѣ суды такъ часто маютъ дѣло и зъ котрыми розправляютъ ся пѣсля уставы, шабльоново, — а якъ ѣнъ розказаный, въ яке свѣтло поставленый свѣтлою и высокогуманною музою народною! Не могу ѣдмовити собѣ тои пріємности, — приглянути ся близше тѣй пѣсни, освѣтити єѣ критично, розѣбрати и зважити єѣ въ усѣхъ єи складникахъ, хочь се може и ѣдведе мене на хвилю ѣдъ властивого предмету сеи працѣ. Та нѣ! Статя про „жѣночу неволю“,— се прецѣнь такожь причинокъ до пѣзнаня нашого народа, а я не знаю, де бы характеръ, погляды и поетичный талантъ нашого народа показували ся въ красшѣмъ свѣтлѣ, якъ именно въ тѣй пѣсни про Якима!

(Дальше буде.)

БИБЛІОГРАФІЯ и КРИТИКА.

Переводи і наслідованя Осипа Шухевича, з портретом і життєписом автора. Посмертне виданє. Львів 1883. Накладом Володимира Шухевича. З друкарні Товариства імени Шевченка.

Прегарный памятникъ выставивъ выдавець покѣйному батькови, бо памятникъ рѣдкои красы и всенародніи вартости, збогачаючій нашу литературу двома великими творами изъ римскои и нѣмецкои литературы, а то: „Пѣснею про хлѣборобство“ (libri Georgicon) Вергилія Марона, и поемою: „Заклята Рожа“ Ернста Фридриха Шульце. Книжка простора (ст. 233) мѣститъ въ собѣ крѣмъ того поменшій переводы двохъ скотарскихъ поемъ Вергилія (bucolica eclogae), урывокъ изъ легенды Гердера „Хоробрый воинъ“, наслѣдованє Вальтеръ Скота „Подорожный“ и двѣ сонеты автора Заклятои Рожѣ.

Осипъ Шухевичь бувъ священикомъ, а творы єго писанѣ въ р. 1848—49. Тому и вага ихъ подвѣйна: разъ, що въ гарнѣмъ переводѣ передаютъ литературѣ нашѣй двѣ величнѣ поемы изъ чужихъ литературъ, дальше що такъ змѣстомъ якъ и формою оживотворяютъ намъ здоровій змаганя словесній лѣтъ сороковыхъ, котрій неначе ясній лучѣ сонця пробиваютъ ся крѣзь пѣзнѣйшій вѣтренній чужословній общерускій мраки.

Чоловѣкъ безперечно не малого дарованя, володѣючій такъ обширнымъ скарбомъ народнои мовы, до того знатокъ народа и єго житя, не рвесь до трудѣвъ самостѣйныхъ, але до переводѣвъ, и то якихъ тяжшихъ годѣ знайти въ литературѣ! Ѣнъ переходитъ такъ реалистичну школу въ Георгикахъ якъ и идеалистичну въ Заклятѣй Рожи, и въ совѣстнѣмъ трудѣ ѣддає обѣ поемы, если не вѣрнымъ словомъ, то завсѣгда якъ найвѣрнѣйшою мыслею, тому благотворній наслѣдки такои школы показуютъ ся заразъ, — бо скрѣпленый и выробленый духъ єго въ такѣй всесторонній школѣ пѣдлѣтає чимъ разъ смѣлѣйше до наслѣдованъ, и певно, слибъ корыстнѣйшій обставины житя, слибъ не буденне горе, талантъ єго заблестѣвбы бувъ въ повнѣй своѣй силѣ. Тому и творы Шухевича суть якъ не можь лучшою методичною сказѣвкою для кождого молодого таланту.

Стихъ Шухевича хотяй не однакій въ однѣй и тѣй самѣй поемѣ, всюда однако гладкій и, якъ рѣдко буває въ переводѣ, свободно плывучій безъ найменшого слѣду насильного кованя. Найбѣльшою окрасою творѣвъ Шухевича єсть языкъ, бо при всѣмъ своѣмъ богацтвѣ такъ конкретныхъ понятій въ „Георгикахъ“ якъ и абстрактныхъ въ „Заклятѣй Рожи“ — живый, народный; нимъ авторъ здававъ ся такъ любовати, що не хотячи втеряти що зъ єго природного звуку и того питомого єго убарвленя, скопіювавъ єго въ діялектичныхъ формахъ людовои вымовы. (Въ выданю се змѣнено.) Найвымовнѣйшій безперечно довѣдъ, якъ шановали свѣтлій проводирѣ нашій свою мову, слово свого простого люду.

Выдавець доложивъ превеликого стараня, щобы творы батька выйшли дѣйстно памятниковыми, и то не тѣлько гарно прибраными, але и о скѣлько можь для всѣхъ приступными. До сего послужити мали біографичнѣ и литературнѣ замѣтки помѣщенѣ на вступѣ такъ про переводчика самого якъ и єго первовзоры: Вергилія и Е. Ф. Шульцого. Суть то працѣ п. Ивана Франка, котрый занимавъ ся и послѣдною редакцією рукописи переводчика.

П. Франко сповнивъ працю редакційну совѣстно, однакъ въ литературныхъ замѣткахъ замѣчаємо поверхнѣсть, а въ критицѣ Вергилія необѣзнанє зъ ходомъ римскои литературы. О Георгикахъ Вергилія пише ѣнъ, будьтобы Вергилій пишучи про земледѣльство и заохочуючи до него своихъ земляковъ, показавъ вправдѣ богато доброи волѣ, „не зрозумѣвъ однакъ зобсѣмъ духа свого часу и того историчного розвитку, якій ишовъ въ римскѣй державѣ, — бо Римлянамъ, тогдѣшнымъ панамъ свѣта, збогаченымъ скарбами всѣхъ обрабованыхъ краѣвъ, дарма вже було деклямовати про хлѣборобство и захвалювати имъ идиличне на селѣ житя“. Цѣль отже поемы була пѣсля п. Франка и єго жерела, Форбиґера, хиблена и не ѣдповѣдала духови часу.

Читаємо дальше:

„Поминаючи основну тенденцію, то предметъ самъ хотяй зъ талантомъ и мѣстцями дѣйстно по майстерски обробленый, представляєсь нынѣ дивовижнымъ, такъ що чудоватись можна, якъ могли нашій батьки, якъ могли стародавній Римляне любоватись тыми сухими земледѣльными, пчоло- и ското водными порадами, словомъ тымъ поетичнымъ балаканемъ, и якъ можутъ еще нашій высокоученій педагоги уважати такимъ неохибнымъ средствомъ образованя штуку, въ котрѣй нема зовсѣмъ нѣчого, що бы за живе хапало, а за то на серіо и зъ великою поетичною парадою подано науку, якъ н. пр. робити пчолячій роѣ зъ волового стерва. Все то однакъ не закидъ Вергилієви, бо ѣнъ писавъ пѣсля вѣрованя и поглядѣвъ свого часу“.

Въ словахъ сихъ єсть и легенькій закидъ переводчикови, на що то було марновати силы на таке невдячне сухе поетичне балаканє, на те застарѣле римске земледѣльство и садовництво, пчѣльництво и скотоводство, въ котрѣмъ нѣчогѣсѣнько „за живе не хапає“, — отъ лучшій бы бувъ нынѣ якій пѣдручникъ агрономичный пѣсля новѣйшои земледѣльнои методы! Такъ безперечно бувбы зробивъ покѣйный переводчикъ, єслибъ єму було ходило о тую практичну цѣль, якои шукає п. Франко такъ у переводчика якъ и у Вергиля. Однако, выкажемо пѣзнѣйше, що нѣ одному нѣ другому о тое не ходило.

Въ обохъ критичныхъ судахъ п. Франка видне противорѣчіе, бо разъ говоритъ ся, що Вергилій забираючись до

дѣла якъ „Georgica“, не зрозумѣвъ зовсѣмъ духа часу, другій разъ що зъ такъ дивовижного добору предмету и дивоглядного его обробленя не можь робити поетѣ закиду, бо все ôнъ писавъ пôсля вѣровань и поглядôвъ свого часу. Алежь если п. Франко добачивъ вже въ Георгикахъ Вергиля якій етнографичный збôрникъ „вѣровань й поглядôвъ свого часу“, то повиненъ бувъ бодай зъ тои причины, а нѣ, то зъ засады, простити недобачливому поетѣ и не робити ему першого такого тяжкого закиду, що ôнъ не понявши духа часу бажавъ наивный, щобъ паны свѣта зрекли ся свого достоиньства и учили ся зъ нимъ орати та сѣяти. Бо чижь нынѣ деякій поеты не бажаютъ того самого?

Однако Вергиль не бажавъ анѣ одного анѣ другого, ôнъ не хотѣвъ въ своѣмъ творѣ анѣ змалювати панамъ свѣта земледѣльнои идиллѣ, анѣ намъ подати етнографичного матеріялу; до такихъ дивовижныхъ путанинъ доходитъ ся тогдѣ, если ся пôсля власнои думки судитъ о стариннôмъ творѣ, а не пôсля историчнои его генезы. А тая есть менше бôльше слѣдуюча.

Georgica Вергилія уважали ся такъ сучасными Римлянами, якъ и по нынѣшній день найкрасшимъ и найлучше выкôнченымъ твором. Чомужь? — тажь они такій сухій, прозаичній, въ нихъ такъ нѣчого „за живе не хапае“! Ôдповѣдаю: если они такими суть, то не виненъ самъ Вергилій, але его батьки-Римляне и ихъ найпрозаичнѣйшій въ свѣтѣ характеръ, неприступный для правдивои поезіи. Они если займались поезією, то тôлько для моды, зъ національного егоизму и зависти супротивъ Грекôвъ. Хотячи имъ дорôвнати и въ литературѣ, они переймали, переводили, наслѣдували всѣ галузи ихъ словесности, (прототипы: М. Порцій Като, М. Туллій Цицеро), мѣжь тыми и поезію; а коли при своѣй злощастнôй невторопности и поетичнôмъ безталаню не розумѣли ей змѣсту, наслѣдували бодай форму. Знаменемъ отже римскои поезіи есть передъ всѣмъ форма, пôзнѣйше высокими талантами майже артистично выкôнчена, змѣстъ ей однако всюда и всегда: суха проза. Найбôльшій лирикъ римскій, Горацъ, есть формою незрôвнаный артистъ, змѣстомъ прозаикъ; а если де пробиваесь въ нѣмъ лучь теплѣйшого чутя, то майже живцемъ перенятый зъ грецкого оригиналу. Сума отже: Тамъ де римскій поеты живцемъ наслѣдували взоры грецкій, промыкаесь ще яке-таке поетичне чутє, тамъ же, де хотѣли они стати на власнй ноги, есть лише въ формѣ поезія, въ змѣстѣ ажь разитъ та гидитъ тая природна ихъ невторопнôсть, якъ шило зъ мѣшка пробиваесь національный харяктеръ: проза.

До того прилучилась и злощастна судьба, що часъ розцвѣту римскои поезіи припадае якъ разъ въ самый часъ упадку грецкои, коли на згарищахъ ей попелѣла лише Александрійска поетична доктринерія (336—30 п. Хр.) Прозаична верзификація Александрійцѣвъ припала якъ разъ до смаку Римлянамъ, они були ихъ учителями, взорцями, всѣмъ.

Дикій отже, негуманный воєнный характеръ Римлянъ, ихъ реальный напрямъ житя, александрійскій доктринерскій вплывъ — все то зложилось на той дивовижный характеръ римскои поезіи або лучше тои римованои прозы. Той характеръ поезіи увôйшовъ въ житє, утеръ ся, и ставъ ся щоденнымъ, звычайнымъ. А зъ пôдъ него тяжко, дуже тяжко було великому выродитись талантови.

Найпопулярнѣйшимъ предметомъ римскои поезіи була: исторія (Ennій, Невій, Варро, Атацинъ, Цицеро, Люканъ, Силій и много иншихъ), философія (Енній, Люкрецій), астрономія-календаръ (Овидій, Германикъ, Манилій), географія и космографія (М. Т. Варро); навѣть граматика и наука стихотворенія маютъ свою поетичну литературу. Земледѣльство було улюбленымъ предметомъ такъ въ прозѣ (М. П. Като, М. Т. Варро), якъ въ поезіи (Вергилій). Але и поетичне обробленє земледѣльства не було оригинальнымъ вымысломъ Вергилія, бо якъ всюда такъ и ту знайшовъ ся первовзôръ грецкій и то мѣродайный для Римлянъ изъ александрійскои школы: поетъ Никандеръ (не Гезіодъ, якъ пише п. Франко за Форбиґеромъ). Такъ отже земледѣльство зъ одной стороны яко предметъ Римлянамъ популярный, зъ другои модный, бо порученый гелєньскимъ авторитетомъ Никандра, манивъ якъ разъ Вергиля: ввести его въ поетичну литературу свою. И дѣйстно нѣчимъ такъ може Вергилій не припавъ Римлянамъ до смаку, якъ симъ популярнымъ и моднымъ предметомъ, а що и сама его вдача була тиха, смирна, сѣльска, хлѣборобна, тожь зъ правдивымъ замилованемъ явъ ся того предмету и выкôнчивъ его якъ жадне своє дѣло.

Вергилій отже яко поетъ есть вѣрнымъ сыномъ свого народу; его честноты и блуды — то честноты и блуды цѣлого народу. Зъ той причины ôнъ ставъ ся дѣйстнымъ его любителемъ, а имя его було найголоснѣйше и найпопулярнѣйше изъ всѣхъ поетôвъ сучасныхъ и пôзнѣйшихъ. Були вправдѣ рôвночасно и инші поеты: Горацій, Катуль, Овидій, Проперцій, поеты поступовй, котрй переймаютъ ся цѣлкомъ клясичною лирикою грецкою и пѣснями своими бôльше „за живе хапаютъ“, однакъ не нарôдъ римскій але тѣсненькій кругъ меценатôвъ и дворянъ; нарôдъ дививъ ся на нихъ такимъ окомъ, якимъ дивитъ ся нашь селянинъ въ опанчи на куценькій фракъ свого сына зъ мѣста.

Такимъ робомъ отже Georgica Вергилія яко характеристичный типъ римскои поезіи маютъ вагу и для насъ въ переводѣ рускôмъ. Не яко пôдручникъ треба ихъ принимати, але яко „етнографичный памятникъ“ читати (памятникъ всежь такôй людскои мысли) — а поки що, такъ на скорѣ не критиковати.

Якъ въ критицѣ Вергиля, такъ похôвзъ ся критикъ и въ выходѣ своѣмъ противъ педагогôвъ, будьгобы они таку мертвоту, якъ Georgica, уважали за средство образованя въ школѣ. Можемо успокоити педагогичну совѣстнôсть критика, бо зъ самыхъ выдань шкôльныхъ можь переконатись, що Georgica Вергиля въ школѣ не читаютъ ся, хиба найкрасшй ихъ уступы: laudes Italiae, laudes vitae rusticae.

Наконець еще одно.

Яко додатокъ до переводôвъ Осипа Шухевича долучае п. Франко свôй перевôдъ „Грамотика або мужицка приправа“ поезіи „Moretum“ и уважае ю за найкрасшу „штуку“ Вергилія. Зъ ôдки знае п. Франко, що тая штучка есть дѣйстно Вергилія? Признаюсь, що я той певности не маю и мало котрый фильольогъ ей маe, окрôмъ може зновъ — мѣродайного Форбиґера. Ей ядренна характеристика ôдбивае досыть рѣзко ôдъ звычайныхъ идиль Вергилія, а що она красна, се ще не довôдъ, щобъ ей рѣшучо ему приписовати.

Львôвъ 24. Мая 1883. *Григорій Цеглинській.*

Левъ Васильовичь (Сапогôвскій).

(Посмертна згадка)

Що хвиля нова жертва въ нашôмъ краю — жертва твердои, дуже твердои працѣ! Що хвиля нотувати жертвы неумолимои смерти, що забираe намъ що-найлучшй силы, — то вже и рука млѣe, перо не слухае, а въ серцю чутя не стае... Чорнило, що нимъ значимо тй невеселй ряды, що нимъ пишемо посмертнй згадки про сего або того труженника-товариша, бачитъ ся менѣ не чорниломъ, а кровю. Ненасытима судьба за хвилѣ якихъто признакъ житя, жадае жертвъ зъ лучшихъ, выбраныхъ дѣтей Руси. Розглянувши сю незавидну долю, намъ приходятъ на гадку слова Тараса:

Одинъ у другого питаемъ,
На що насъ мати привела,
Чи для добра чи то для зла?
На що живемъ? чого бажаемъ?
И не дôзнавшись умираемъ,
А покидаемо дѣла...

Сей разъ прійшлось покинути своє дѣло, сердечне дѣло одному зъ наймолодшихъ а заразомъ одному зъ найталантливѣйшихъ сотрудникôвъ „Зорѣ,“ Льву Васильовичу (Сапогôвскому), що 8 с. м. упокоивъ ся вѣчнымъ сномъ въ Целѣевѣ у свого бувшого школьного товариша, а теперѣшного народного учителя въ тôмже селѣ, п. Ом. Друка.

Покôйный ступивъ зъ мáлку въ свѣтъ круглымъ сиротою, живъ въ нуждѣ и умеръ въ нуждѣ бурлакою на чужôмъ обôйстю, въ чужôй хатѣ... Сй слова нехай станутъ за головну характеристику его житя. Сынъ честнои рускои родины, вынѣсъ ôнъ зъ хаты любовь до Руси и до ей люду; власными силами добиваесь хлѣба, але слабостями и голодомъ томленый не мôгъ довершити своихъ студій. Покинувши зъ шестою клясою школы гимназіяльнй, ôнъ по конечности обравъ собѣ завôдъ людового учителя. „Простый людъ научати, се роскôшь“ — мовлявъ до мене небôщикъ — „ну, та щожь: кобы не лихй зверхники!“ Они надоѣли ему не мало. Задля

ихъ секатуръ и прослѣдовань, за те що дѣти рускаго люду рускимъ словомъ и сердечно по руски навчавъ, пекли єго доти, поки не вырѣкъ ся свого становища. Въ добавокъ мучила єго неустанна слабость — невылѣчима рана въ нозѣ. При помочи пріятелѣвъ-священикôвъ, що цѣнили єго талантъ и характеръ, и при пôдмозѣ редакціи „Зорѣ“ удалось тôлько на хвилю спасти єго жизнь. Рôкъ тому зъѣхавъ ôнъ до Львова. Жалôбно въ серцю ставало, слухати подѣй зъ єго житя, оповѣдань про тѝ безсоннѝ ночи, про тѝ голоднѝ и холоднѝ дни, про тяжкѝ невзгодины, якѝ пережывъ ôнъ на рôжныхъ провизоричныхъ посадахъ, и про тѝ терпѣня, якѝ переносивъ на ложи слабости въ часѣ довголѣтнои недуги такъ на селѣ, якъ и въ шпитали львôвскôмъ... Хочь покôйникъ кôнчивъ не высокѝ школы, але бувъ чоловѣкъ въ повнѣ образованый. Зъ надзвычайнымъ замилованѣмъ студіовавъ ôнъ особливо исторію и творы славяньскихъ литературъ и живо интересовавъ ся умысловымъ рухомъ и провôдными идеями нынѣшного часу. Читавъ дуже много. Зъ натуры талантливый — коли почавъ писати, звернувъ ôдъ разу увагу на себе ширшихъ кругôвъ и ставъ ся улюбленымъ писателемъ рускимъ.

Року минувшого редакція „Зорѣ“ розширила объѣмъ своѣи газеты и для збôльшенои працѣ потрѣбный бувъ сталый помôчникъ при редакціи. Тое мѣстце обнявъ Василовичь и сповнявъ призначену собѣ задачу совѣстно, доки ставало здоровля. Отъ єго важнѣйшѝ працѣ:

1) въ „Зори“ зъ року 1880: Троитель (гумореска) и Смерть зъ любови;

2) въ „Зори“ зъ року 1881: Марійка, Кавярня пôдъ Трефовою дамою;

3) въ „Зори“ зъ року 1882: Придыбашка зъ дороги (гумореска), Безвинныѝ. Вырвана картка зъ моѣи автобіографіи, Пригода новоженцѣвъ, Скрынка на листы, Княгиня Любомирска (пôсля нѣмецкого), Кузина Марійка (пôсля россійскаго), Социніяне на Руси (пôсля Ор. Левицкого), Розбôръ трагедіи Корн. Устыановича „Ярополкъ I“, Справозданя про рускій театръ во Львовѣ;

4) въ „Зори“ зъ року 1883: Недобра дитина (въ 1. числѣ) и Юрій Даничичь;*)

5) въ „Школьнôй Часописи“ зъ року 1883: Добра челядина (оповѣданѣ).

Зъ повѣстокъ, котрѝ були печатанѝ въ Зори,“ найбôльшу увагу звернули на себе особенно „Марійка“**) и „Безвинныѝ.“***) Се двѣ серіозно-реальныѝ картины зъ житя нашого люду, се два живцемъ вынятѝ листы зъ тои чорноѝ книги, въ котру нашь народъ лишь свои злиднѣ та злиднѣ, горе на горе, мýку на мýку записує кровавымъ потомъ и гôркими слезами. Гдекотрѝ повѣстки Василовича, якъ „Скрынка на листы“ и „Недобра дитина,“ ôдзначаютъ ся веселымъ жартобливымъ оповѣданѣмъ и змѣстомъ.

Отъ и стôлько памятки по нѣмъ, стôлько памятки по нерозвившôмъ ся и такъ марно повялôмъ талантѣ. Въ далекôмъ, глухôмъ закутку нашои святои неньки друга памятка — самотна бурлацка могила! Спи въ нѣѝ сномъ тихимъ, щирый друже и товаришу пера, — нехай та наша земля, та зболѣла земля голубитъ тебе въ обôймахъ своихъ щирѣйше, чимъ знала голубити тебе твоя гôрка и незавидна доля. *В. И. Маслякъ.*

*) Для сегорôчнои Зорѣ“ написанѝ еще Сапогôвскимъ три повѣстки и згадка про покôйного музика нѣмецкого Р. Вагнера. Працѣ тѝ помѣстятъ ся небавкомъ въ „Зори.“

**) Повѣстка Марійка“ належитъ до найлучшихъ творôвъ въ рускôй белетристичнôй литературѣ. О нѣѝ писавъ до редакціи авторъ: „Посылаю Вамъ свою Марійку — она склалась менѣ, самъ не знаю якъ. Поплыла менѣ повѣстка зъ щирои душѣ, зъ правдивого вдохновеня. Вечеромъ зачавъ, о пôвночи скôнчивъ, а скоросвѣтъ посылаю на почту. На милôсть Бога, не змѣняйте нѣчого.“

***) „Безвинныѝ“ написанѝ авторомъ по выходѣ изъ шпиталю на пôдставѣ дôзнаныхъ вражень.

Важный забытокъ рускои штуки.

Вже 200 лѣтъ минає, якъ въ крехôвскôмъ монастыри проживавъ монахъ Діонизій, знаменитый на той часъ въ краю нашôмъ рисовникъ и ксилографъ. Въ хвиляхъ вôльныхъ ôдъ молитовъ занимавъ ся ôнъ рисованѣмъ и рѣзьбленѣмъ въ деревѣ и въ обохъ тыхъ напрямахъ допровадивъ до великого артизму. Зъ єго праць доховавъ ся бôльшихъ розмѣрôвъ деворитъ, представляючѝ монастырь крехôвскѝ вразъ зъ тогдышними фортификаціями и зъ всѣмъ, що важнѣйшого такъ въ самôмъ монастыри, якъ и въ найближшôмъ окруженю находилось.

Русины въ загалѣ не далеко допровадили въ штуцѣ дереворитства; навѣть для библійныхъ образôвъ не найшлось у нихъ вправнои руки и дотычнѝ дереворыты треба було спроваджувати изъ заграницѣ. Перва въ народнôмъ языцѣ библія Скорины зъ 16-ого столѣтя запомагалась илюстраціями ческими, а першѝ илюстраціи евангелія, выданого львôвскою Ставропигіею, спроваджены були зъ Нѣмеччины. Тожь зъ тымъ бôльшимъ узнанѣмъ пôдносимо тутъ ксилографичнѝ працѣ Галичанина-Русина, котрый въ тôй штуцѣ высоко станувъ понадъ сучасныхъ и нынѣшнихъ дѣятелѣвъ на тôмъ поли.

Згаданый деворитъ має розмѣръ пôвъ аркуша „Зорѣ“ (лишь гдещо ширшій) и мѣститъ въ собѣ слѣдующѝ дѣлы: 1) церковь соборна Преображенія св. Спаса; 2) церковь св. Покровы; 3) церковь св. Тройцы; 4) церковь св. Николая; 5) дзвôниця зъ годинникомъ; 6) брама; 7) керниця; 8) великій дзвôнъ надъ водою; 9) поварня; 10) пекарня; 11) пивоварня; 12) „кравечня“; 13) больница; 14) мала брама ôдъ поля; 15) келія „фортіянова“; 16) чотыри башты (на двохъ иконы: Пресв. Богородицѣ и св. Николая); 17) поклонница; 18) „фольварокъ“; 19) видѣніе надъ монастыремъ въ часѣ осады монастырскои „безбожными Агарянами“.

Всѣ церкви и будынки розставленѝ симетрично и ôддалѝ принаднымъ рисункомъ зъ увзгляденѣмъ розмѣрôвъ кождои будовы. Поверхъ картины по лѣвôй сторонѣ зображена дебра, а по правôй три образы: св. Николай, Преображеніе св. Спаса и Покровъ Пресв. Богородицѣ. Тѝ образы выконанѝ зъ особенною старанностею и моглибы нынѣшнимъ малярямъ церковнымъ послужити найкрасшимъ взорцемъ до наслѣдованя. Образъ Іис. Христа уносячого ся въ облакахъ зображеный зъ рѣдкимъ артизмомъ — постать на пôвъ воздушна, а такъ зъ цѣлости якь и зъ кождои черты промавляє до насъ якійсь истинно надземный, божескій маєстатъ.

По правôй сторонѣ дереворита въ особнôмъ ôддѣлѣ представлена церковь на скалѣ (въ лѣсѣ крехôвскôмъ) вразъ зъ образами св. апостолôвъ Петра и Павла, дальше Благовѣщенє Пресв. Богородицѣ въ скалѣ, крестъ въ лѣсѣ и печера въ скалѣ. На крестѣ видна таблиця зъ написею: „Аще кто до Львова пытає, ото въ лѣво дорогу має“.

На рôжныхъ мѣстцяхъ картины для лучшого зрозумѣня мѣстцевости нарисованѝ постати людскѝ. Ту одинъ чоловѣкъ спинає ся пôдъ гору до церкви на скалѣ, тамъ двоє людей стоятъ на мостѣ, въ иншôмъ мѣстци ѣде ктось въ човнѣ або иде якою улицею и т. д. Надъ картиною помѣщена напись: „Свята обитель Креховская“, а стороны свѣта означенѝ: „пулночъ, всходъ, полудне, западъ“. Въ долинѣ церковными четкими буквами написано: „Сія обитель, донелѣже начатъ созидатися, скитающуся Блаженному Іоилю фундатору Св. обители сея, на мѣстѣ идеже нынѣ обитель. А идѣже Поклонница предъ монастыремъ, ту бяше церковь мала Св. Преображенія Господня. Ту прійде молитвы ради къ Блаженному нѣкій Богодухновенный старецъ Герасимъ слѣпъ очима, но свѣтомъ Небеснымъ просвѣщенъ. Пророчествуя, яко иматъ Господь Богъ воздвигнути обитель велику на мѣстѣ семъ, въ нейже спастися имутъ многіи. По семъ повелѣ себе водити по мѣсту, идеже обитель иматъ быти, показуя на мѣста, идеже нынѣ церкви суть созданны, повѣдаше же и ударяя во землю жезломъ, каковъ храмъ гдѣ иматъ быти“.

Та видно, що авторъ зъ своѣи працѣ бувъ вповнѣ задоволеный. У споду дереворита написавъ ôнъ: „ієромонахъ Діонисій изобрази непремѣнно р. 1699.“

Монастырь Василіянськѝ во Львовѣ, будучи въ посѣданю згаданого дереворита, повиненъ бы выготовити зъ него численнѝ ôдбитки для ширшои публичности. Виды церковъ и прехорошѝ образы Святыхъ моглибы послужити цѣнною информаціею для малярѣвъ и самого священьства, а заразомъ ôддавбы монастырь заслуженy честь колишному своєму членови и може заохотивбы нынѣшнихъ людей до подôбныхъ праць на такъ запустѣлôмъ у насъ дотеперь поли.

ПОПРАВКА. Въ нынѣшнôмъ числѣ „Зорѣ“ въ статіи „Початокъ театру“ (ст. 162, передѣлка 2 стихъ 27) мѣсто „Гипномпѣ“ — повинно бути „Гипполитѣ“.

Выдає и ôдповѣдає за редакцію **Ом. Партыцкій.** Зъ друкарнѣ Товариства „имени Шевченка“ пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ IV. Львôвъ дня 1. (13.) Червця 1883. **Число 11.**

Выходитъ два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, найменше въ два аркушѣ печатнѣ.

Редакція и администрація „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **3.** улиця Фредра.

ЗОРЯ

Пренумерата выноситъ: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть року **1** зр. **25** кр.

На велиновôмъ (сатинованôмъ) паперѣ: на цѣлый рôкъ **6** зр., на пôвъ року **3** зр.

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

ЗАХАРЪ БЕРКУТЪ.

(Образъ громадского житя Карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ.)

(*Написавъ Ив. Франко.*)

V.

Зъ важкимъ серцемъ ишовъ Максимъ Беркутъ посередъ невеличкои ватаги тухольскихъ молодцѣвъ на сповненє волѣ громадскои. Ôдъ малку вырôсъ ôнъ въ глубокôмъ почуваню своєи єдности зъ громадою и святости громадскои волѣ, тожь и теперь, коли з всѣмъ не въ пору для єго серця павъ на него почесный выбôръ громады — прогнати зъ громадскихъ земель ворога громады, якого бачили Тухольцѣ въ боярынѣ, — и теперь ôнъ не смѣвъ ôдмовитись ôдъ того порученя, хочь серце єго рвало ся и краялось на саму думку, що буде мусѣвъ стрѣнути ся зъ Мирославою и зъ єи батькомъ, якъ зъ ворогами, що буде може мусѣвъ бороти ся зъ лучниками боярскими або и зъ самымъ бояриномъ, проливати кровь людску въ очехъ тои, за котру ôнъ самъ готовъ бувъ свою кровь пролити. Правда, ôнъ твердо рѣшивъ ся зробити своє дѣло якъ можна найспокôйнѣйше и не доводити єго ажь до проливаня крови, але ктожь мôгъ єму поручити, що бояринъ, знаючи єго слабу сторону, самъ не буде шукати зачѣпки. Се лекше могло бути, якъ що.

— Але нѣ — думавъ собѣ Максимъ, — коли схоче моєи крови, я не буду боронити ся, я надставлю єму свои груди добровôльно, нехай бье! Житя ôнъ не хоче менѣ дати, то нехай дає смерть! Прощай, моя Тухольщино! Прощай батьку мôй, соколе сизый! Прощайте браты и товаришѣ мои! Не побачите вже Максима, а почувши про мою смерть, посумуєте и скажете: згинувъ для добра громады! Але вы не будете знати, що я самъ бажавъ и шукавъ смерти!

Такъ думавъ Максимъ, наближаючись до будынкôвъ боярскихъ на горбку надъ Опоромъ. Дôмъ боярина збудованый бувъ зъ грубыхъ, въ чотыри гранки гладко обтесаныхъ и гиблемъ на спосняхъ выгладженыхъ ялиць, будованыхъ въ угла, такъ якъ теперь ще будуютъ нашѝ сѣльскѝ хаты. Покрытый бувъ грубыми драницями, обмазаными зъ верха грубою верствою червонои, въ водѣ не розмокаючои глины. Ôкна, якъ и у всѣхъ хатахъ, оберненѝ були на полудне; замѣсть шибокъ понапинанѝ були на рамахъ воловѝ мѣхурѣ, пропускаючѝ слабе, жовтаве свѣтло до середины. Входовѝ дверѣ зъ переду и зъ заду вели до обширныхъ сѣней, котрыхъ стѣны обвѣшанѝ були всѣлякимъ оружємъ, оленевыми и жубровыми рогами, шкôрами зъ дикôвъ, вовкôвъ и медвѣдвъ. Зъ сѣней на оба боки вели дверѣ до кôмнатъ, обширныхъ, высокихъ, зъ глиняными печами безъ коминôвъ и зъ деревяными, гарно вырѣзуваными полицями на всяку посуду. Одна свѣтлиця була бояринова, а друга, по другôмъ боцѣ сѣней, єго доньки. Зъ заду були двѣ обширнѝ коморы: въ однôй кухня, въ другôй людска. Въ свѣтлици боярина стѣны були обвѣшанѝ шкôрами медвѣдвъ, тôлько надъ постѣлю висѣвъ дорогій заморскій килимъ, здобутый бояриномъ въ якôмось походѣ. Тамъ же висѣли єго луки, мечѣ и проча пôдручна зброя. Свѣтлиця жь Мирославы була крôмъ мягкихъ шкôръ по стѣнахъ и помостѣ пристровна въ цвѣты, а на стѣнѣ напроти ôконъ, надъ єи лôжкомъ, висѣло дороге, металеве зеркало и обôчь него деревяный, срѣбломъ окованый, чотыреструнный теорбанъ, любый повѣрникъ Мирославиныхъ мрѣй и снôвъ дѣвочихъ. Ôддалѣкъ ôдъ дому, въ невеличкôмъ яру, стояли стайнѣ, стодолы и прочѝ господарскѝ будынки; тамъ такожь була невеличка хата для скотарѣвъ. Але пусто и глухо було нынѣ въ просторôмъ, боярскôмъ домѣ. Боярина и Мирославы нема дома, слугъ бояринъ пôдправлявъ, худобу велѣвъ перегнати до череды сусѣдного корчиньского посадника; тôлько лучники и топôрники остали ся, тай тѝ якѝсь невеселѝ, не гомонятъ, не жартуютъ, анѣ пѣсень не спѣваютъ. Мабуть важнѣйше якесь жде ихъ дѣло, бо беруть луки и стрѣлы, топоры и списы, а все те мовчки, сумовито, мовь на смерть готуютъ ся. Що се такого?

Но ось оденъ, що стоявъ середъ шляху, мовь на сторожи, давъ знакъ трубою, и въ повнôй збруѣ всѣ дружинники стали въ рядъ передъ домомъ боярскимъ, пôднявши списы, напявши луки, мовь до битвы. По шляху надôйшла тухольска ватага и побачивши оружныхъ людей передъ боярскимъ домомъ, почала й собѣ готовити ся до бою. Тревожными очима позирнувъ Максимъ на оружныхъ людей, чи нема мѣжь ними боярина. Але на щастє боярина не було. Ôдотхнувъ Максимъ немовь гора зъ груди єго звалила ся и смѣлѣйше почавъ порядкувати свою ватагу. Се и не довго часу забрало, и мовчки, зъ понатягаными луками, зъ блискучими топорами и списами Тухольцѣ зближали ся въ рядѣ до боярскихъ дружинникôвъ. Не дальше пятдесяти крокôвъ однѝ ôдъ другихъ зупинили ся.

— Боярине Тугаре Вовку! — кликнувъ голосно Максимъ.

— Нема боярина Тугара Вовка, — ôдповѣли дружинники.

— Такъ вы, вѣрнѝ єго, слухайте, що я скажу вамъ ôдъ имени тухольскои громады! Пôслала насъ громада, щобъ прогнати васъ волею чи неволею зъ земель тухольскихъ по засуду громадскому. Пытаємось васъ, чи уступитесь по волѣ, чи нѣ?

Дружинники мовчали.

— Пытаємось другій разъ! сказавъ Максимъ.

Дружинники мовчали, не спускаючи лукôвъ.

— Пытаємось третій разъ! сказавъ пôдносячи голосъ Максимъ.

Дружинники мовчали, але стояли недвижно въ своєй ворожôй пôдставѣ. Дивно було Максимови, що се маѳ значитись, але не зупиняючись довше, ôнъ велѣвъ своимъ молодцямъ выпустити стрѣлы на дружинникôвъ. Стрѣлы засвистѣли, мовь змiѣ, и перелетѣвши понадъ головы дружинникôвъ, повбивали ся въ стѣну. Въ тôй хвили дружинники, мовь на даный знакъ, кинули збрую на землю и зъ простягнутыми руками ступили напроти тухольскихъ молодцѣвъ.

— Товаришѣ, братя! — сказали они. Не прогнѣвайтесь на насъ за наше мовчанѳ. Мы дали слово бояринови, що стрѣтимо васъ ворожо, але мы не давали ѳму слова, проливати кровь вашу, и проливати єѣ за неправду. Мы були при судѣ громадскôмъ и знаѳмо, що бояринъ скривдивъ громаду и що судъ громадскiй справедливый. Робѣтъ, що вамъ повелено, и коли ласка буде батькôвъ вашихъ, мы просити ихъ будемо, щобъ приняли насъ до своѳи громады. Не хочемо бôльше служити бояринови!

Радôсть Тухольцѣвъ, а особливо Максима, коли почули тѣ слова, була безгранична. Заразъ всѣ поскидали оружѳ на купу передъ боярскимъ домомъ и середъ голосныхъ, веселыхъ крикôвъ обнимали и цѣлували своихъ новыхъ и несподѣваныхъ товаришѣвъ, зъ котрыми передъ хвилею думали вступити въ смертельный бôй. А вжежь Максимъ найдужше радъ бувъ зъ того, що боязнь ѳго не справдила ся, що ѳму не довелось передъ очима Мирославы поборювати ѳи батька и прогоняти въ незвѣсну даль тоту, зъ котрою ôнъ радъ бы бувъ нѣколи не розстати ся. Радôсть зъ сумирного закôнченя сеи немилои справы на хвилю заглушила въ нѣмъ всякѣ другѣ непевности. Въ товариствѣ веселыхъ боярскихъ дружинникôвъ вôйшли Тухольцѣ до боярского дому, все зъ зацѣкавленѳмъ оглядаючи, хочь нѣчого не тыкаючи. Зъ сердечнымъ трепетомъ наближавъ ся Максимъ до свѣтлицѣ Мирославы, надѣючись тутъ стрѣтити єѣ въ слезахъ або въ гнѣвѣ, бажаючи щирымъ словомъ потѣшити, успокоити єѣ. Але Мирославы не було въ свѣтлици и се занепокоило Максима. Де она? подумавъ ôнъ и сейчасъ рѣшивъ ся спытати о те дружинникôвъ, що мѣжь тымъ вештали ся, приготовуючи на радощахъ для своихъ тухольскихъ гостей братерску гостину. Але ôдповѣдь дружинникôвъ на подôбне пытанѳ зовсѣмъ не вдоволила и не успокоила Максима. Бояринъ вчера рано выѣхавъ зъ донькою, але куды? за чимъ? коли верне? — не знати. Казавъ имъ выступити ворожо проти Тухольцѣвъ, але чи то побачивши ихъ понурѣ, неохочѣ лиця, чи то може повзявши яку иншу думку, урвавъ бесѣду и ôдъѣхавъ. Отъ и все, що дôзнавъ ся Максимъ ôдъ новыхъ союзникôвъ. Очевидна рѣчь, що такѣ вѣсти мусѣли сейчасъ закаламутити ѳго чисту радôсть, ба навѣть кинути тѣнь якогось пôдозрѣня на дружинникôвъ. Що се такого? Чи не крыѳсь въ тôмъ зрада яка? Чи не хоче бояринъ зловити ихъ въ яку засѣдку? Але не хотячи всѣмъ въ голосъ выявлювати свого пôдозрѣня, Максимъ шепнувъ тôлько деякимъ зъ своихъ товаришѣвъ, щобъ мали ся на осторозѣ, а самъ почавъ пильно и уважно переглядати весь дôмъ ôдъ горы ажь до долу, не минаючи нѣ однои скрытки, нѣ одного закамарка. Нѣде не було нѣчого пôдозрѣного.

— Гарна будова! — сказавъ Максимъ до дружинникôвъ, заставляючихъ столы, — але щожь, мы мусимо єѣ розбрати. Звѣсна рѣчь, мы не будемо ѳи нѣ валити нѣ палити, але зложимо все порядно на купу, щобъ бояринъ, коли запотребуѳ, мôгъ собѣ все те забрати. И все добро ѳго мусить бути ѳму схоронене въ цѣлости.

Мѣжь тымъ дружинники повыносили до сѣней великѣ дубовѣ столы изъ свѣтлиць, прикрыли ихъ бѣлою скатертю и заставили всѣлякою стравою и медомъ. Середъ радôсныхъ окликôвъ и спѣвôвъ почала ся гостина. Тôлькожь чимъ довше сидѣли молодцѣ за столами, чимъ бôльше ѣли и пили, тымъ бôльше щезала якось ихъ радôсть и веселôсть. И хочь мѣдъ пѣнивъ ся въ точеныхъ деревяныхъ кубкахъ, хочь мясо печене на рожнахъ дымилось на тарѣлкахъ, хочь щирѣ, товарискѣ слова гомонѣли ôдъ одного кôнця стола до другого, то все таки таємно тремтѣли чогось всѣхъ серця, немовь дожидали якоись страшнои вѣсти. Дивна, недослѣдима а всѣмъ чутна тревога висѣла въ воздусѣ. Чи стѣны боярского дому давили вольныхъ громадянъ?...

Ось вставъ оденъ изъ боярскихъ дружинникôвъ и пôднимаючи въ гору кубокъ повенъ пѣнистого меду, почавъ говорити:

— Братя! Радôсный сей день для насъ, и щобъ нѣяка страшна пригода...

Але не скôнчивъ. Разомъ побѣдъ и затремтѣвъ цѣлымъ тѣломъ. Всѣ бенкетуючѣ напруго посхапувались, выскакуючи, кто куды мôгъ, перевернули стôлъ зъ всѣма кубками и стравами.

— Що се? що се? — крикнули всѣ наразъ и поперли ся до дверей. Хочь и якъ дрôбный на око и малозначучiй бувъ знакъ — глухiй стукъ кôньскихъ копытъ, а прецѣнь якого безмѣрного переполоху наробивъ ôнъ въ боярскôмъ домѣ. Одну хвилю истинне пекло було въ сѣнехъ: сей бѣгъ туды, той сюды, сей шукавъ того, той сего, а всѣ мѣшали ся и товпили ся безъ ладу, топчучи по кубкахъ и стравахъ, по бѣлôй скатерти и по дубовôмъ переверненôмъ столѣ. Максимъ першiй вырвавъ ся на двôръ изъ тои замѣшанины и разъ тôлько кинувши окомъ докола, пôзнавъ всю величь небезпеченьства.

— До збруѣ, братя, до збруѣ! Монголы! Монголы!

Той крикъ бувъ мовь наглый ударъ грому. Всѣ стали, мовь мертвѣ; безладна сумѣшка перемѣнила ся въ безладне остовпѣнѳ. Але и се тôлько хвилю тревало. Грохôтъ кôньскихъ копытъ роздававъ ся все близше и близше, а наближенѳ небезпеченьства разомъ обудило всѣхъ зъ мертвоты. Аджежь всѣ були смѣлѣ, сильнѣ, молодѣ! Аджежь кождый зъ нихъ неразъ въ своихъ дитячихъ и молодечихъ снахъ бачивъ себе въ битвѣ, въ небезпеченьствѣ, въ кровавôй боротьбѣ зъ ворогомъ, и бажавъ и моливъ ся, щобъ сонъ ставъ ся явою, щобъ довелось ѳму колись ставати грудьми въ оборонѣ свого краю. А ось хвиля надôйшла — и онижъ малиôъ ѳи перелякати ся? Тôлько на хвилю оглушила ихъ страшна вѣсть, страшна назва „Монголы“,— въ слѣдующôй хвили они вже були тымъ, чимъ були звычайно, вже кождый державъ въ рукахъ свою збрую, стоявъ въ рядѣ поручь зъ другими, готовый до кровавого бою. Максимъ, мовь старый въ бояхъ посивѣлый начальникъ, выдававъ розказы и роспоряджувавъ обороною.

— Головне дѣло наше, товаришѣ, держати ся сихъ стѣнъ. Поки ворогъ не выпре насъ ôдъ сего дому и не окружитъ на вольнôмъ полю, поти не маємо чого бояти ся. Дôмъ сей, то буде наша твердыня!

И ôнъ розставлявъ лучникôвъ коло ôконъ, коло две-

рей, по два и по три, якъ до важности и доступности мѣсця. Деякѝ мали бути въ внутрѣ дому, щобъ доносити зъ боярского складу лучникамъ стрѣлъ и рогатинъ; головна-жь сила мала стояти при входовыхъ дверехъ, щобъ въ разѣ потребы проломити ряды облягаючихъ и ôдбити ихъ ôдъ дому.

А мѣжь тымъ Монголы на рѣни надъ Опоромъ зупинили ся, позлазили зъ коней и роздѣливши ся на три ôддѣлы, рушили пôдъ горбокъ трема стежками. Очевидно провадивъ ихъ ктось добре знаючій стежки и ходы, бо цѣлый той маневръ ôдбувъ ся швидко, безъ вагованя и довшои застановы. Маневръ той показувавъ ясно, що Монголы хотѣли зъ всѣхъ бокôвъ обôйти и окружити дôмъ ôдъ разу.

Але кто се йде такъ завзято на чолѣ середного, головного ôддѣлу Монголôвъ? Глядятъ товаришѣ и очемъ своимъ вѣры не ймутъ. Се не кто другій, якъ самъ властивець сего дому, гордый бояринъ Тугаръ Вовкъ.

— Нашь бояринъ! Нашь бояринъ! — скрикнули деякѝ дружинники, котрыхъ Максимъ, не довѣряючи ихъ щирости, поставивъ въ ряды въ сумѣшь зъ Тухольцями.

— Такъ, вашь бояринъ — монгольскій слуга, зрадникъ своеи батькôвщины! Не вжежь вы и теперь ще схочете додержувати ему вѣрности?

— Нѣ, нѣ! — скрикнули дружинники однодушно. Смерть зрадникови! Розбôйемъ вражу роту, або самѝ погинемо въ оборонѣ свого краю.

Урадованый тымъ заявленемъ, сказавъ Максимъ:

— Простѣтъ, братя! Хвилю одну я несправедливо судивъ васъ, думаючи, що вы въ змовѣ зъ своимъ бояриномъ. Але теперь бачу, що кривду робивъ я вамъ. Держѣмъ ся разомъ, близько стѣнъ, такъ щобы не могли насъ окружити, и стараймо ся завдавати имъ якъ найбôльше страты. Монголы, якъ я чувъ, не добре умѣютъ вести облогу, а ще въ такôй невеличкôй силѣ. Чей намъ удасть ся ôдбити ихъ нападъ.

Бѣдный Максимъ! Ôнъ старавъ ся въ другихъ вмовити надѣю, котра у него почала щезати ôдъ першои хвилѣ, коли тôлько побачивъ Монголôвъ, а тымъ бôльше теперь, коли переважаюча ихъ сила въ повнѣ розвернула ся передъ очима осадженыхъ. Але все таки его слова мали велику вагу у его товаришѣвъ, котрѝ неразъ уже мали случай переконати ся о его притомности духа и оглядности въ часѣ найбôльшого небезпеченьства. Слѣпо полягаючи на его словахъ и розказахъ, кождый рѣшивъ ся пильнувати свого мѣсця до крайнои можности, знаючи добре, що и сусѣдне мѣсце буде такъ само пильноване.

Но отъ Монголы широкимъ колесомъ въ три ряды обступили вже дôмъ боярскій и камянѝ стрѣлы на лукахъ своихъ держали вже намѣренѝ на смѣлыхъ обсадженыхъ молодцѣвъ. Тôлько що начальникъ не давъ ще знаку до бою. Начальникъ, бачитъ ся, хоче попереду пробовати ще намовы, бо ось ôнъ выѣхавъ зъ помѣжь рядôвъ напередъ противъ головному ôддѣлови обляженыхъ и каже:

— Рабы невѣрнѝ! Поганѝ смерды! Не вжежь зухвалôсть ваша такъ безгранична, якъ и ваша дурнота, що вы хотѣлибы пôднимати оружє на вôйско великого Джингисхана, нынѣ безперечного пана всеи Руси? Пôддайте ся ему безъ бою, то ôнъ помилує васъ. Але тѝ, що захотятъ опирати ся его силѣ, будутъ нещадно роздавленѝ, якъ хробаки пôдъ колесами воза.

На таку мову голосно и смѣло ôдповѣвъ Максимъ Беркутъ:

— Бояринe! Дуже не въ пору назвавъ ты насъ, сынôвъ вольнои громады, рабами! Ты поглянь на себе! Може до тебе така назва борше пристане, нѣжь до насъ. Адже до вчера ще бувъ ты рабъ княжій, а нынѣ ты вже рабъ великого Джингисхана и певно полизавъ молоко розлите по хребтѣ коня великого Джингисхана. Коли оно тобѣ смакувало, то ще зъ того не выходитъ, щобъ и мы були ласѝ на него. Великои силы великого Джингисхана мы не лякаємось. Она може насъ зробити трупами, але не зробитъ насъ рабами. А тебе, бояринe, вся сила великого Джингисхана не зробитъ уже анѣ вольнымъ, анѣ чеснымъ чоловѣкомъ!

Остра и рѣзка була бесѣда Максимова. Иншимъ часомъ ôнъ уважавбы на те, що передъ нимъ батько Мирославы, але теперь ôнъ бачивъ тôлько ворога — нѣ, зрадника, чоловѣка, що потоптавъ самъ свою честь, котрому затымъ нѣяка честь не належитъ ся. Голосно радувались товаришѣ, почувши таку Максимову мову. А бояринъ ажь пѣнивъ ся зо злости.

— Хлопе поганый! — кричавъ ôнъ. Жди лишень, я тобѣ покажу, що завчасно ты похвалявъ ся своєю вольностю! Нынѣ ще кайданы забрязчатъ на твоихъ рукахъ и ногахъ! Нынѣ ще ты будешь валяти ся въ поросѣ передъ начальникомъ монгольскои силы!

— Швидше згинути! — ôдказавъ Максимъ.

— Отже не згинешь! — крикнувъ бояринъ. — Гей, дѣти, — озвавсь ôнъ до Монголôвъ ихною мовою, — далѣ на нихъ! Тôлько сего обминайте, сего мусимо мати живого въ рукахъ! — И ôнъ давъ знакъ до бою. Залунавъ по горахъ и лѣсахъ роговый звукъ и урвавъ ся. Стиснилось кругъ боярского дому, але се була страшна тиша. Мовь гадюки свистѣли монгольскѝ стрѣлы; градомъ сыпались на боярску оселю. Правда, нападники були занадто далеко ôддаленѝ, а щобы стрѣлы ихъ могли трафляти оборонцѣвъ, або, трафивши, небезпечно ранити ихъ. Длятого Максимъ крикнувъ до своихъ товаришѣвъ, щобъ теперь ще не стрѣляли, щобъ въ загалѣ щадили стрѣлъ и зброю, а уживали ихъ ажь тодѣ, коли можна добре влучити ворога и однымъ ударомъ нанести ему значну страту. А щобъ не ôдъ разу припустити напасникôвъ до стѣнъ дому, ôнъ зъ своими выбраными товаришами уставивъ ся на подвôрю, о якихъ двайцять крокôвъ передъ входомъ, за мôцнымъ дощанымъ остѣнкомъ — куснемъ недобудованого паркану. Парканъ бувъ якъ разъ въ хлопа высокій, и стрѣлы монгольскѝ не досягали молодцѣвъ. За те ихъ цѣльнѝ хочь и рѣдкѝ стрѣлы смертельно разили Монголôвъ и стримували ихъ ôдъ наближеня. Страшно розлютивъ ся Тугаръ Вовкъ, побачивши те.

— Приступомъ до нихъ! — крикнувъ ôнъ, и збита громада Монголôвъ пôдъ его проводомъ кинула ся бѣгцемъ и зъ голоснымъ крикомъ идъ остѣнкови. За остѣнкомъ було тихо, немовь все тамъ вымерло. Ось-ось уже Монголы добѣгаютъ, ось-ось своимъ напоромъ обалятъ остѣнокъ — коли въ тôмъ понадъ остѣнокъ вырвавъ ся, мовь зъ землѣ вырôсъ, рядъ головъ и могучихъ раменъ — и свиснула громада сталеныхъ стрѣлъ — и ревнули зъ болю пораненѝ Монголы страшными голосами. Половина ихъ упала, мовь пôдкошена, а друга половина пирсла назадъ, не дбаючи на крики и проклятя боярина.

— Гурра молодцѣ! Гурра Максимъ! Гурра Ту-

хольщина! — закричали оборонцѣ и духъ вступивъ въ нихъ. Але бояринъ, не тямлячись зо злости, збиравъ уже другу громаду до нападу. Онъ поучавъ Монголовъ, якъ треба нападати и не розсыпати ся за першимъ ударомъ противника, але бѣгчи по трупахъ дальше. Мѣжь тымъ и Максимъ поучаьъ своихъ молодцѣвъ, що дѣяти, и зъ поднесенымъ оружемъ ждали они нападу Монголовъ.

— Далѣ на нихъ! — крикнувъ бояринъ, и попередъ всего цѣлыми рядами пустили Монголы градъ стрѣлъ на противниковъ, а затымъ знов пустилась громада приступомъ на остѣнокъ. Знов передъ наближенемъ стрѣтили ихъ молодцѣ цѣльными стрѣлами, и знов половина нападаючихъ зъ страшнымъ крикомъ упала на землю. Але решта вже не пирскала назадъ, але зъ оглушаючимъ крикомъ вергла ся далѣ и досягла остѣнка. Страшна хвиля була. Тонкій, дощаный остѣнокъ дѣливъ одъ себе смертельныхъ воротовъ, котрі, хочь якъ близько себе були, не могли досягнути одні другихъ. Хвилю мовчали одні и другі, только швидкій, горячій оддыхъ чути було по обохъ бокахъ остѣнка. Раптомъ, мовь на даный знакъ, загримали монгольскі топоры о остѣнокъ, але въ тій самій хвили тухольскі молодцѣ сильными подоймами подважили въ гору остѣнокъ, поперли его плечима и обалили на Монголовъ. А разомъ зъ тою хвилею, коли впавъ остѣнокъ, обалюючи своимъ тягаромъ передный рядъ Монголовъ, скочили напередъ молодцѣ, узброєні въ топоры на довгихъ топорищахъ, лупаючи ними черепы монгольскі. Забрызкала кровь, залунали крики и стоны воротовъ — и знов розскочила ся юрба напасниковъ, лишаючи на мѣсци бою труповъ и раненыхъ. И знов радосный крикъ оборонцѣвъ повитавъ побѣду товаришѣвъ, и знов одповѣли на той крикъ Монголы градомъ стрѣлъ, а бояринъ лютыми проклятями. Але молодцямъ прійшлось теперь покидати свое высунене становище — и зъ жалемъ прощали они те мѣсце, зъ котрого такъ щасливо одразили першій напады Монголовъ. Безъ нѣякои страты, безъ ранъ, въ повной зброѣ и въ найкрасшомъ порядку, лицемъ до ворога, молодцѣ одступили подъ стѣны боярского дому.

Коли на полуденномъ боцѣ двора молодцѣ такъ щасливо одбивали напады Монголовъ, ишла завзята и не такъ щаслива боротьба на повночномъ подворю. И ту монгольскі стрѣлы пройшли безъ шкоды для осадженыхъ. Только тутъ Монголы одъ разу пошли на приступъ и осадженымъ прійшлось дуже жарко. Они кинулись купою проти Монголовъ, але стрѣчені були стрѣлами и мусѣли вертати ся, стративши трехъ раненыхъ, котрыхъ Монголы сейчасъ порубали на куснѣ.

Першимъ дѣломъ Максима було теперь — обойти всѣ становища и оглянути добре свое положене. Живымъ ланцухомъ обступили Монголы хату и ненастанно сыпали на ню градомъ стрѣлъ. Осаджені також стрѣляли, хочь и не такъ густо. Максимъ одъ разу побачивъ, що напасники намагаютъ до того, щобъ вперти ихъ до внутра хаты, одки бы они не могли стрѣляти, посля чого легка мусѣла-бъ бути надъ ними побѣда. Затымъ головна рѣчь для оборонцѣвъ була — удержатись передъ стѣнами дому. Але тутъ они выставлені були на густій монгольскі стрѣлы. Щобъ хочь троха захистити ся одъ нихъ, Максимъ велѣвъ подрывати дверѣ, познимати верхняки зъ столовъ и поуставляти ихъ передъ кождымъ становищемъ, якъ великій щиты. Зъ за тыхъ щитовъ беспечно и выгодно стрѣляли молодцѣ на Монголовъ, кепкуючи собѣ зъ ихъ стрѣлъ. А Максимъ ходивъ одъ становища до становища, обдумуваєъ новій способы обороны и заохочуваєъ товаришѣвъ своимъ словомъ и примѣромъ.

— Держѣмъ ся, товаришѣ! говоривъ онъ, — швидко въ Тухли почуютъ крики або кто небудь побачитъ, що тутъ дѣе ся, и намъ прибуде помочь!

Повъ годины вже тревала осада. Монголы стрѣляли и кляли страшно „рускихъ псовъ“, котрі не то що не поддавали ся имъ, але ще смѣли такъ уперто и щасливо боронитись. Тугаръ Вовкъ скликавъ знатнѣйшихъ ихъ ватажковъ на нараду, щобъ обдумати якій одностайный, рѣшучій ударъ.

— Приступомъ ити! — говоривъ оденъ.

— Нѣ, приступомъ трудно, — а стрѣляти, поки всѣхъ не пострѣляємо, — говоривъ другій.

— Постойте, — сказавъ Тугаръ Вовкъ, — на все буде часъ. Теперь только о то йде, щобъ позганяти ихъ зъ меншихъ становищь. Скеруйте найбольшій нашій силы нѣбы до приступу, щобъ одвести ихъ увагу, а мѣжь тымъ малій одряды най рушатъ зъ обохъ боковъ до причолковыхъ, нестереженыхъ стѣнъ. Стѣны ті, правда, безъ оконъ, але все таки коли нашій люде станутъ подъ ними, то будутъ имъ могли богато шкодити.

Ватажки пристали на тоту раду, бо они, несвѣдущі въ подобныхъ маневрахъ, не умѣли-бъ и такои придумати. Заворушила ся монгольска сила, забрязчала зброя, заблискотѣли до сонця мечѣ та топоры, и смѣло стискали въ рукахъ свое оружя тухольскі молодцѣ, готуючись до тяжкого бою. Але поки Монголы радились и ладились до уданого приступу, Максимъ такожь не дрѣмавъ. Щаслива думка прійшла ему до головы. Въ дощаной крыши боярского дому були на всѣ чотыри боки пророблені обширні окна, — и отъ въ тыхъ то окнахъ Максимъ поставивъ пятёхъ слабшихъ изъ своихъ людей, щобы пильнували одтамъ всякій рухи ворога, а такожь старались зъ своихъ беспечныхъ становищь шкодити ему чи то стрѣлами, чи камѣнемъ. Чотыри стояли при окнахъ, а пятый готовый бувъ достачати имъ чого треба и доносити одъ нихъ вѣсти товаришамъ на долинѣ.

Заграли трубы и завыли дикими голосами Монголы, кидаючись на противниковъ. Та толькожь они не мали на думцѣ, дойти ажь зустрѣту зъ ними, але прибѣгши до повъ оддаленя, разомъ зупинили ся и выпустили стрѣлы на осадженыхъ. Колижь и осадженій, що готовили ся на послѣдну, рѣшучу боротьбу, повитали ихъ градомъ стрѣлъ и причинили имъ богато ранъ и стратъ, то вся линія монгольска разомъ подала ся назадъ. Голосными насмѣхами повитали молодцѣ те одступленє.

— А що, бояринe, — крикнувъ Максимъ, — сила великого Джингисхана, бачитъ ся, заяче серце має: розжене ся и одступитъ. Хибажь не встыдно тобѣ, старому рицареви, ватажкувати надъ такими бездухами, що только юрбою смѣлій, мовь бараны, а поединчо нѣкотрый и за повъ мужа не стоитъ?

Бояринъ нѣчого не одповѣдавъ на той насмѣхъ; онъ добре бачивъ, що Максимъ завчасно смѣе ся. И самъ Максимъ швидко побачивъ се. Радосный крикъ Монголовъ роздавъ ся тужь за причолковыми стѣнами дому, на право и на лѣво разомъ. Подчасъ уданого монгольского приступу они рушили проти тыхъ стѣнъ: се були стѣны безъ оконъ и дверей, тожь товаришѣ и не такъ дуже пильнували ихъ. Правда, поставленій на подри мо-

лодцѣ побачили надходячихъ въ той бôкъ Монголôвъ, и кôлька цѣльныхъ стрѣлъ упало зъ даховыхъ ôконъ на Монголôвъ: але се не спинило ихъ, тымъ бôльше, що стоячи при самôй стѣнѣ, они дощанымъ окапомъ заслонений були ôдъ всякого небезпеченьства зъ горы.

Максимъ поблѣдъ, чуючи туй обôчь себе зловѣщй крики и дôзнавши ся ôдъ вартового зъ подрѣ, що они значатъ.

— Пропали мы, — подумавъ ôнъ. О ратунку и мовы нема. Теперь приходитъ ся вже боротись не на житє, а на смерть.

А и Тугаръ Вовкъ побачивъ удачу свого замыслу и голосно порадувавъ ся ѣй.

— А що, хлопы! — крикнувъ ôнъ, — побачимо, чи на довго ще стане вашои гордости. Глядѣтъ, мои вояки вже пôдъ вашими стѣнами. Огню пôдъ стѣны! Живо мы выкуримо ихъ зъ сего гнѣзда, а на чистôмъ поли они проти насъ, мовь мышь проти кота.

Бачитъ Максимъ, що не переливки, скликав своихъ товаришѣвъ до купы, бо нѣщо вже теперь боронити ся на поединчихъ становищахъ, коли пôдъ причôлковыми стѣнами Монголы огонь кладутъ.

— Братя, — говоритъ ôнъ, — вѣдай прійдесь намъ погибати, бо на ратунокъ слаба надѣя, а Монголы, се знайте напередъ, не пощадятъ нѣкого, кто дôстане ся въ ихъ руки, такъ якъ не пощадили нашихъ раненыхъ товаришѣвъ. А коли гинути, то гиньмо якъ мужѣ, зъ оружємъ въ рукахъ. Якъ гадаєте: чи будемъ стояти тутъ и боронити ся до послѣдного духу, заслонений хочь въ части стѣнами, чи волимо всѣ разомъ ударити на Монголôвъ, чей бы намъ удало ся переломати ихъ ряды?

— Такъ, такъ, ударимо на Монголôвъ! — закричали всѣ товариші. Мы-жь не лисы, котрыхъ стрѣлець выкурює зъ ямы.

— Добре, коли така ваша воля, — сказавъ Максимъ. Ставайтежь въ три ряды, луки и стрѣлы прочь, а топоры и шаблѣ до рукъ — и за мною!

Мовь оденъ величезный камѣнь, выпущеный изъ великои метавки напротивъ мурôвъ твердынѣ, такъ вдарили нашй молодцѣ на монгольскй ряды. Правда, закимъ ще добѣгли до Монголôвъ, стрѣчений були градомъ стрѣлъ, — тôлькожь стрѣлы тй нѣчого имъ не зробили, бо першій рядъ нѣсъ передъ собою замѣсть щита верхнякъ изъ стола, вбитый на двѣ списы, и въ той верхнякъ повпивали ся монгольскй стрѣлы. Ажь наближуючи ся до Монголôвъ, першій рядъ кинувъ свôй деревяный щитъ — и цѣлый ôдрядъ кинувъ ся на ворога въ безпамятною завзятостю. Ôдъ разу змѣшали ся Монголы и почали подавати ся въ боки, але Тугаръ Вовкъ бувъ уже тутъ зъ своимъ ôддѣломъ и окруживъ молодцѣвъ цѣлою громадою Монголôвъ, мовь стрѣльцѣ цѣлою ватагою пёвъ окружаютъ розжертого дика. Роспочалась страшна рѣзанина. Цѣлыми десятками валили хоробрй молодцѣ Монголôвъ, — але Тугаръ Вовкъ славъ щоразъ новй роты напротивъ нихъ. Кровь бризкала далеко изъ скаженои сутолоки людей, трупôвъ, ранъ та кровавого оружя. Стоны раненыхъ, зойки конаючихъ, скаженй крики убійцѣвъ, — все то мѣшало ся въ якусь пекольну гармонію, що рѣзала ухо и серце тымъ бôльше, що була въ такôй развчôй суперечности до ясного сонця, погôднои, теплои днины и пречудовои гôрскои природы.

— На право, товариші! Разомъ и дружно напрѣмъ на нихъ! — кричавъ Максимъ ôдбиваючись ôдъ трехъ Монголôвъ, що старались выбити ємў оружє зъ руки. Зъ страшною натугою наперли товариші на право, де линія Монголôвъ була найслабша и мѣсце для товаришѣвъ найдогôднѣйше. По короткôмъ опорѣ Монголы подали ся.

— Далѣ, далѣ, женѣтъ ихъ напередъ себе! крикнувъ Максимъ, кидаючи ся зъ своимъ кровавымъ топоромъ на уступаючихъ Монголôвъ, — товариші за нимъ, и уступанє Монголôвъ швидко перемѣнило ся въ пополохъ и безпамятну втѣканку. А товариші гнали слѣдомъ за ними, валячи одного за другимъ зъ заду на землю. Передъ ними було чисте поле, а недалеченько темный, запахущій лѣсъ. Колибъ имъ удалось до него добѣгчи, то булибъ спасений: ніяка монгольска сила не здужала-бъ имъ ту нѣчого зробити.

— Далѣ, товариші, далѣ, — до лѣса! — кричавъ Максимъ, и безъ ôддыху, мовчки, кровавй и страшнй, мовь справдѣ дикй звѣрѣ, гнали товариші напередъ себе утѣкаючихъ Монголôвъ въ напрямѣ идъ лѣсови.

Тугаръ Вовкъ однымъ позиркомъ переглянувъ положенє обохъ воюючихъ сторôнъ — и зареготавъ ся.

— Щаслива дорога! крикнувъ ôнъ въ слѣдъ за молодцями. На тôй дорозѣ мы ще здыблемо ся!

И живо ôнъ ôддѣливъ часть Монголôвъ и пôславъ ихъ горою на тухольскій шляхъ, щобъ зайшли молодцѣвъ зъ переду, ôдъ лѣса. Ôнъ знавъ добре, що єго Монголы въ пору поспѣютъ. А самъ зъ рештою Монголôвъ пустивъ ся на здогôнъ молодцѣвъ.

Три туманы курявы стояли на полю надъ Опоромъ: три громадки людей гнали за собою тымъ полемъ. Перша бѣгла громадка переляканыхъ, розбитыхъ Монголôвъ; за ними, здогоняючи ихъ, нашй молодцѣ пôдъ проводомъ Максима, а за ними головна сила Монголôвъ пôдъ проводомъ Тугара Вовка. Третій ôддѣлъ монгольскій, высланый Тугаромъ горою на-впереймы, швидко десь скрывъ ся и щезъ, незамѣченый розъяреными погонею молодцями.

Наразъ утѣкаючй Монголы спинили ся, стали. Передъ ними показала ся несподѣвана завада: глубокій, въ скалѣ выкутый вывôзъ — початокъ тухольского шляху. Вывôзъ бувъ въ тôмъ мѣсци майже на два сяжнѣ глубокій; стѣны єго стрômкй и гладкй, такъ що злѣзти въ долину було зовсѣмъ не можна, а скакати дуже небезпечно, особливо першому рядови утѣкаючихъ, котрй могли надѣяти ся, що тутже за ними и на нихъ скочитъ другій рядъ. Въ смертельнôй тревозѣ, котра и найбоязливѣйшому неразъ въ послѣднôй хвили додає ôдваги, зупинили ся Монголы и обернули ся лицемъ до своихъ противникôвъ. Въ тôй хвили блиснула имъ несподѣвана надѣя: за слѣдомъ противникôвъ побачили настигаючихъ своихъ одновѣрцѣвъ — и руки ихъ мимоволѣ вхопили за оружє. Але сей наглый выбухъ ôдваги не бувъ въ силѣ спасти ихъ. Мовь розгукана буря впали на нихъ тухольскй молодцѣ, ломлячи и друхочучи всѣ завады — и попхнули ихъ до пропасти. Зъ зойкомъ повалились самй задній на дно вывозу, мѣжь тымъ коли передній конали ôдъ мечѣвъ и топорôвъ тухольскихъ. Теперь молодцѣ самй опинили ся надъ стрômкою стѣною вывозу и затремтѣли. Ту зъ заду настигав Тугаръ Вовкъ зъ Монголами, а зъ переду тота страшна пропасть. Що дѣяти? Хвилѣ розваги досыть було для Максима. Видъ лежачихъ на днѣ вывозу потовченыхъ Монголôвъ навѣвъ єго на добру думку.

— Задный рядъ най обернесь лицемъ до Монголôвъ и стримує на хвилю ихъ нагôнъ, а передный кидай

монгольскій трупы въ вывозъ и скачи на нихъ! — крикнувъ онъ.

— Гурра! — закричали радосно молодцѣ, сповняючи его розказъ. Застугонѣли теплій ще, монгольскій трупы, падучи до долу, — заяснѣла для молодцѣвъ нашихъ надѣя ратунку. А въ томъ надлетѣла монгольска погоня, Тугаръ Вовкъ попереду.

— Нѣ вже, — кричавъ онъ, — симъ разомъ не уйде моеи руки! — И своимъ важкимъ топоромъ поваливъ першого стрѣчного противника, що вчера ще бувъ его найвѣрнѣйшимъ лучникомъ. Зойкнувъ смертельно раненый и впавъ подъ ноги боярина. Товаришъ его замахнувсь топоромъ на Тугара, щобъ помститись смерти товариша, але въ той хвили зостався зъ двохъ боковъ поднятый на монгольскій списы. Цѣлый першій рядъ молодцѣвъ упавъ по короткомъ опорѣ: сежь були самій найслабшій, пораненій въ попереднѣй битвѣ, котрій въ погонѣ бѣгли зъ самого заду. Але все таки Монголовъ на хвилю они спинили, и ихъ щасливѣйшій товаришѣ були вже щасливо на днѣ вывозу.

— Стойте! — кричавъ до своихъ Максимъ, — въ ряды и подъ стѣну вывозу! Коли схотятъ гнати ся за нами, то ту имъ справимо кроваву купѣль.

— Першій рядъ скачи за ними — скомандувавъ въ нерозважномъ запалѣ Тугаръ Вовкъ — и скочивъ першій рядъ Монголовъ, але не вставъ уже живый, бо многій и до землѣ не долетѣли живій, стрѣченій въ воздусѣ топорами молодцѣвъ.

— Гурра! закричали тотій, радуючись. Ану другій рядъ, скачи такожь!

Але другій рядъ стоявъ надъ вывозомъ и не квапивъ ся скакати. Тугаръ Вовкъ побачивъ свою помылку и швидко выславъ сильный оддѣлъ низше, щобъ зъ долины замкнувъ выходъ вывозу. — Теперь не уйдутъ намъ пташки! — радувавъ ся онъ. Отъ уже мои ловцѣ надходятъ! Ану, дѣти, далѣ на нихъ!

Скаженый крикъ Монголовъ роздавъ ся въ вывозѣ, тужь подъ ногами Тугара Вовка. Се бувъ оддѣлъ высланый горою на-вперейміы; долѣ вывозомъ онъ ударивъ теперь на Тухольцѣвъ.

— Долѣ вывозомъ утѣкаймо! — скрикнули молодцѣ, — але одинъ позиркъ переконавъ ихъ, що вся надѣя на ратунокъ пропала. При входѣ вывозу въ долинѣ чорнѣла ся вже друга товпа Монголовъ, що йшла напротивъ нихъ, щобъ ихъ зовсѣмъ замкнути въ той камяной клѣтцѣ.

— Ажь теперь смерть наша! — сказавъ Максимъ, обтираючи о кожухъ забитого, при его ногахъ лежачого Монгола свій кровавый топоръ. — Товаришѣ, смѣло до послѣдного бою!

И смѣложь выступили они. Добуваючи послѣдныхъ силъ, ударили на Монголовъ, и помимо некористноі, згористои мѣсцевости, котра спріяла Монголамъ, ще разъ змѣшали ихъ, ще разъ завдали имъ велику страту. Але Монголы силою свого розгону поперли ихъ въ долину и розбили ихъ ряды. Въ геройскій оборонѣ падали молодцѣ оденъ за другимъ, только Максимъ, хочь бивъ ся якъ левъ, прецѣнь не мавъ ще раны на своѣмъ тѣлѣ. Монголы уникали его, а коли тисли ся на него, то только въ надѣи вытрутити ему оружє зъ руки и взяти его живого. Такій бувъ выразный наказъ Тугара Вовка.

Ось наступивъ и другій оддѣлъ монгольскій зъ долины; молодцѣвъ стиснено въ той безвыходной камяной клѣти, приперто ихъ до стѣны, и лишь только вольного мѣсця було передъ ними, колько могли его зробити своими мечами и топорами. Але руки ихъ зачали ослабати, а Монголы прутъ ся и прутъ ся на нихъ, мовь филѣ повенѣ. Вже деякій, стративши всяку надѣю и бачучи неможливость дальшои боротьбы, на-ослѣпъ кинули ся въ найгустѣйшій ряды Монголовъ и въ одной хвили погибали, розсѣканій топорами. Другій, шепчучи молитвы, тулили ся ще до стѣны, мовь она могла дати имъ яку небудь помочь; трети хочь и нѣбы боронили ся, але нетямно, машинально махали топорами и смертельній удары Монголовъ заставали ихъ уже трупами, безчувственными и бездушными. Только невеличка горетка найсильнѣйшихъ — пять ихъ було — окруживши Максима, держала ся ще прямо, мовь шпиль скалы середъ розгуканои заливы. Три приступы Монголовъ одбила вже тота горстка, стоячи на купѣ труповъ, мовь на битвѣ; вже мечѣ и топоры въ рукахъ героѣвъ затупили ся, одѣжь ихъ и руки и лица скрозь сплыли кровю, — але все ще рѣзко и выразно одзывавъ ся голосъ Максима, керуючого ударами и обороною. Тугаръ Вовкъ на повъ гнѣвно, на повъ зъ подивомъ глядѣвъ на молодця зъ горы.

— Ѣй-Богу, дѣльный молодець! — сказавъ онъ самъ до себе! Не дивуюсь, що онъ очарувавъ мою доньку; и мене самого онъ могбы очарувати своею рицарскою вдачею!

А за тымъ, обертаючись до своихъ Монголовъ, що стояли надъ берегомъ яру, онъ крикнувъ:

— Далѣ, скачѣтъ на нихъ! Нехай скончитъ ся тота рѣзанина. Лишь сего (показавъ Максима) не тыкайте!

И разомъ, мовь важка скала, скочили Монголы зъ горы на непобѣджену ще купку героѣвъ и повалили ихъ на землю. Ще разъ роздали ся скаженій крики, ще борыкали ся на-подъ-силы Монголы зъ Тухольцями, але не довго. На кождого зъ героѣвъ навалила ся цѣла юрба Монголовъ — и всѣ полягли головами. Только Максимъ самъ оденъ стоявъ ще, мовь дубъ середъ поля. Онъ розсѣкъ голову тому Монголови, що скочивъ бувъ на него, и саме замахнувъ ся на другого, коли въ томъ якась сильна рука зелѣзнымъ стискомъ вхопила его зъ заду за горло и кинула нимъ до землѣ. Упавъ подступно поваленый Максимъ, и надъ нимъ почервонѣле одъ гнѣву и крови нахилило ся лице Тугара Вовка.

— А що, смерде! — насмѣшливо кричавъ бояринъ, — бачишь теперь, що я умѣю додержувати слова? Ану дѣти, закуйте его въ зелѣзній пута!

— Хочь и въ путахъ, я все буду вольный человѣкъ. У мене пута на рукахъ, а у тебе на души! — сказавъ Максимъ.

Бояринъ зареготавъ ся и одойшовъ одъ него давати порядокъ войску монгольскому, котрого страшно омалѣло въ той кровавой рѣзанинѣ. Зъ головною частю оставшихъ ся Монголовъ Тугаръ Вовкъ пошовъ до своеи хаты, котру велѣвъ обсадити нещасный, теперь трупами заваленый, вывозъ; зъ невеличкою рештою и взятымъ до неволѣ Максимомъ мавъ Тугаръ Вовкъ вернути ся до табору.

— Проклятій хлопы! воркотѣвъ бояринъ, переглядаючи свои страты, — колько народу понѣвечили! Ну, але чортъ бери Монголовъ — ихъ не шкода! Кобъ только менѣ по тыхъ трупахъ дойти до власти-силы, — обернусь и я лицемъ проти нихъ. Але сей поганець, сей Максимъ, — то ми борець! А кто знае, може й онъ могъ бы послужити менѣ до моеи цѣли? Треба выкористати его, коли го маю въ рукахъ. Онъ муситъ служити намъ за

провôдника въ горахъ, бо чортъ ихъ тамъ знаѳ. якій се той ихъ шляхъ и чи нема де на нѣмъ якихъ манôвцѣвъ. Теперь, коли ôнъ въ моихъ рукахъ, треба приѳднати, приласкати ѳго троха, — кто знаѳ, на що ѳще може пригодити ся.

А мѣжь тымъ Монголы готовили вже коней до ôдъѣзду. Максимъ, скованый за руки и за ноги въ тяжкй ланцухи, кровавый, простоволосый и зъ пошарпаною на шматки одежею, сидѣвъ на камени надъ рѣчкою, нѣмый, зъ затисненими зубами и зъ роспукою въ серци. Передъ нимъ, на полю и въ вывозѣ, купами лежали неостывшй ще, пошматованй и кровю пôдплывшй трупы ѳго товаришѣвъ и ворогôвъ. Якъ щасливй були тй трупы! Они лежали такъ тихо, такъ сумирно на своѣй кроваôй постели, безъ гнѣву, безъ муки, безъ ворогованя. Они смѣялись теперь зъ всякихъ путъ и зъ цѣлои силы великого Джингисхана, мѣжь тымъ коли ѳго кусень зелѣза зробивъ бездушнымъ знарядомъ въ рукахъ дикои самоволѣ. жертвою кровавои пôмсты! Якъ щасливй були трупы! Они, хочь покалѣченй, носили на собѣ образъ и подобу людску, — а ѳго отсй пута въ однôй хвили зробили скотиною, невольникомъ!

— Сонце праведне! — скликнувъ въ своѣй душевнôй муцѣ Максимъ, — не-вжежь така твоя воля, щобъ я гинувъ у кайданахъ? Не вжежь ты такъ часто своимъ яснымъ усмѣхомъ витало дни моѳи радости на те, щобъ нынѣ такимже яснымъ усмѣхомъ повитати моѳ бездонне горе? Сонце, не-вжежь ты перестало бути добрымъ богомъ Тухольщины, а стало ся опѣкуномъ тыхъ лютыхъ дикарѣвъ?

А сонце смѣяло ся! Ясными, горячими лучами оно блискотѣло въ калужахъ крови, цѣлувало посинѣлй уста и глубокй раны трупôвъ, крôзь котрй вытѣкавъ мозокъ, выстырчували дымячй ся людскй внутрости. И такимижъ ясными, горячими лучами оно обливало зеленый лѣсъ и чуднй запахущй цвѣты и высокй полонины, що купали ся въ чистôмъ лазуровôмъ етерѣ. Сонце смѣяло ся и своимъ божескимъ, безучаснымъ усмѣхомъ ще дужше ранило роздерту Максимову душу. (Дальше буде.)

МОЛОДОМУ ДРУГОВИ.

Чомъ головку ты схиливъ до долу,
Сперъ на руку ты скрань мармурову
А очима въ дали десь блукаѳшь,
Наче въ дали доленьки шукаѳшь?
Щô зависъ на тобѣ сумеркъ суму?
Щô задумавсь, молоденькій друже?
Ой не думай, молодче, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже.

Зъ разу съяѳ, мовь сонце весною,
Наливаѳ свѣтъ увесь красою
И чаруѳ твоѳ серце й очи,
Наче любôка у весѣльнôмъ строю,
Наче зôрка моргаѳ зъ дна ночи,
Наче пчôлка мѣдъ зъ квѣтокъ громадитъ.
Но якъ того меду закоштуѳшь,
Жаръ незнаный въ серденьку почуѳшь,
И она тодѣ тя, друже, зрадитъ.

Сонця блески на дрôбки розщипле,
Зорѣ въ бездну темную розсыпле,
Въ цвѣтôвъ барвѣ вкаже страсть горючу,
Въ птахôвъ пѣсняхъ вкаже крикъ розпуки,
У погодѣ вкаже скриту тучу,
У роскоши вкаже скритй муки,
Въ кождôй перлѣ на красавиць шіи
Вкаже зсѣлй нещасливыхъ слёзы, —
И всѣ втѣхи твои молодіи
Мовь косовь нещадною покоситъ.

Охъ, и зблѣдне тварь твоя румяна!
И чоло, котре она за рана
Цѣлувала, стратитъ блискъ слоновый
И поореcь зморщинами живо,
А твôй взôръ свобôдный, лазуровый
Потемнѣѳ — самому на диво.
Бо важка, колюча путь розуму,
Кождый крокъ щемитъ у серци, друже!
Ей, не думай, молодче, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

3. Цвѣтня 1883. *Миронъ****

Воздвиженьскій и Дашковичъ.

III.

Наставъ остатный рôкъ академичного курса. Воздвиженьскій почавъ дуже часто записуватись въ Лавру, до пещеръ, щобъ показати ректорови свою набожнôсть. Ôнъ стававъ на молитвахъ ôсторонь ôдъ другихъ, самъ одинъ, и инспекторъ бачивъ, що ôнъ не пропускавъ нѣколи молитовъ. На молитвахъ ôнъ хрестивъ ся, кланявъ ся дуже низько, бивъ поклоны и такъ лицемѣрно пôдôймавъ очи на небо, що инспекторъ навѣть подумавъ, чи не постриже ся часомъ ôнъ въ черцѣ. Ôнъ ходивъ до церкви на ранну службу навѣть въ буденнй дни и стававъ проти чудовнои иконы Братскои Богородицѣ, де ректоръ читавъ акафистъ. Въ той часъ ôнъ уже ставъ зовсѣмъ иншимъ чоловѣкомъ, вже не моливъ ся въ ночи. Передъ професорами гнувъ спину, кланявъ ся низенько черцямъ, бо знавъ, що они те дуже люблятъ, та все заходивъ ся коло тыхъ професорôвъ, котрй мали богато дочокъ. Репутація про него пôшла все въ гору та въ гору.

Тымчасомъ ректоръ справдѣ понявъ вѣры Воздвиженьскому и, закликавши до себе, почавъ вговорювати ѳго постричись въ черцѣ.

— Не можу, ôдказувавъ ся Воздвиженьскій, бо маю вже наречену. Она дочка одного кіѳвского протоѳрея.

Воздвиженьскій дуривъ ректора. Ôнъ, правда, бувъ знакомый зъ дочками того протоѳрея, але женитись тамъ не думавъ, бо протоѳрей бувъ не богатый. За те ôнъ бувъ землякъ и товаришъ ректора по школахъ.

— Вы зробили выбôръ не поганый, хочь и не хочете своѳю власною особою пôддержувати рускои церкви въ санѣ черця.

— Я смѣю просити, щобъ мене зоставили въ Кіѳвѣ, просивъ Воздвиженьскій.

— Добре! промовивъ ректоръ, роздумуючи. Воздвиженьскій выйшовъ ôдъ ректора зовсѣмъ спокôйный.

Ѳму треба було тôлько трохи погратн комедію, частѣйше ходити до ректорового товариша и удавати жениха ѳго старшои дочки. Всѣ заговорили, що ôнъ зъ нею женитъ ся. И ôнъ справдѣ посватавъ ся и заручивъ ся тамъ. Сухобрусъ дуже стревоживъ ся, зачувши про сватанѳ Воздвиженьского, а Марта трохи не зомлѣла.

Швидко Воздвиженьскій довѣдавъ ся, що ѳго не тôлько

зôставили въ Кіевѣ, але навѣть професоромъ академіи, разомъ зъ Дашковичемъ. Якъ тôлько єго зовсѣмъ затвердили на тôмъ мѣсци, ôнъ и покинувъ увиватись коло дочки протоєрея.

А тымчасомъ про сватанє Воздвиженьского зъ протоєрѣвною вже всѣ говорили. Протоєрей просивъ уже до себе гостей на весѣлє; а наречена, єго дочка, вже налагодила все до вѣнця. Протоєрей закупивъ богато вина и всякихъ напиткôвъ, пошивъ дочцѣ выправу. Ажь ось рознесла ся чутка, що Воздвиженьскій наново заручивъ ся, що ôнъ уже давно мавъ собѣ молоду. И протоєрей, и єго дочка, и ректоръ, и все начальство тôлько порозявляли роты зъ того дива, зачувши про заручины Воздвиженьского зъ Сухобрусôвною!

Воздвиженьскій, побачивши, що вже стало ся, якъ єму бажало ся, що дорога въ жизни устелилась передъ нимъ такъ, якъ єго думка того хотѣла, просто покинувъ протоєрѣвну и не сказавши и слова Дашковичеви, побѣгъ разъ раненько до Сухобруса.

Сухобрусъ пивъ чай зъ своими дочками и тôлько що збиравъ ся ити до магазина. Несподѣваный прихôдъ Воздвиженьского дуже задививъ батька и дочокъ: они вже чули про єго сватанє.

— Добрыдень вамъ, пане Сидоре! промовивъ Воздвиженьскій, и кинувъ ся обнимати и цѣлувати старого.

— Доброго здоровля! обôзвавъ ся нехотя Сухобрусъ, ледви одвѣтуючи на єго цѣлованя.

Воздвиженьскій подавъ руку паннамъ. Марта и Степанида сидѣли мовчки, ледви привитались до него. Марта дивилась въ свôй чай; єи чорнѝ брови дуже насупились, стали грôзными, якъ чорнѝ хмары. Степанида ледви осмѣхалась.

— Давно я бувъ у васъ въ гостяхъ! промовивъ Воздвиженьскій.

— Давно! зъ нехотя промовивъ Сухобрусъ и замовкъ, принявши академичну позу и дивлячись на швидку пару, що выскакувала зъ пôдъ покрышки самовара.

Марта колотила ложечкою чай, въ котрôмь вже давно не було и шматочка цукру, и котрый бувъ холодный, якъ вода.

— Вашь чай, панно Марто, зовсѣмъ прохолоне, зачѣпавъ єѣ Воздвиженьскій.

— Нѣчого! я люблю холодный чай, тôлько не люблю холодныхъ людей.

Такій прямый и рѣзкій одвѣтъ дуже задивовавъ и засмутивъ Воздвиженьского. Ôнъ бачивъ єѣ завсѣгды тиху, спокôйну, добру. Ôнъ вгадувавъ, що причиною того була обида. А Марта все колотила чай и ледви мочила ложечкою губы. Єи великѝ очи були повнѝ слезъ. Она була сердита и ледви здержувала себе. Не стôлько гôрка обида, якъ злôсть наляла єи очи слезами.

— У мене було такого дѣла! такъ богато дѣла! Я скôнчивъ благополучно екзамины, мене зоставили баккалявромъ при академіи. Выбачайте менѣ, що такъ нечасто навѣдувавъ ся до васъ! просивъ ся Воздвиженьскій, и въ єго голосѣ справдѣ почула ся мягкôсть и жалôбнôсть.

— До насъ то и не було часу, а якъ до кого иншого, то и часъ знайшовъ ся, — промовивъ Сухобрусъ, дивлячись въ ôкно понадъ Воздвиженьского голову.

— Отъ якъ Дашковичь, то и дѣло робивъ и насъ не забувавъ, промовила Степанида.

Воздвиженьскій бачивъ, що господарь и дочки такѝ холоднѝ, наче ихъ кто пообкладавъ ледомъ. Однакъ єму не стало совѣстно. Єго великѝ сѣрѝ очи такъ само дивились смѣливо. Ôнъ просто мѣркувавъ, якъ той купець въ крамници передъ покупцями: зъ котрого боку пристати, и якъ почати рѣчь, и такъ почати, щобъ все дѣло загарбати въ свои руки, ще нѣчого не утратити.

А Марта все сидѣла нерушимо та колотила холодный чай. Здавалось, що она хотѣла єго колотити, доки Воздвиженьскій не выйде въ хаты, або поки не переговоритъ объ заручинахъ. Єи лице було блѣде, а брови и губы, трохи втягнутѝ, выявляли велику енергію. Она не змогла, не умѣла здержати злости, и слезы закапали зъ очей.

— Треба починати дѣло, або утѣкати, — шептала Воздвиженьскому думка. Ôнъ хотѣвъ уже говорити, тôлько якось нє находивъ слова. Ôнъ побачивъ слезы на Мартинихъ лицяхъ, и тôлько подумавъ: „яка она добра! яке у неи мягке серце! она буде доброю жѣнкою! Треба приступати!“

И ôнъ приступивъ. Просто и ясно, голосно на всю хату, ôнъ оповѣстивъ, що єго дѣла въ академіи скôнченѝ, що єму часъ приступити до сватаня, и ôнъ нѣкого бôльше не выбиравъ, нѣ объ кôмъ бôльше и не думавъ, окрôмъ Марты.

— Теперь за вами черга, панно Марто! промовивъ Воздвиженьскій.

Марта розридалась. У неи набралось слезъ повнѣсенькѝ очи; она була рада, що лучивъ ся выпадокъ вылити ихъ, и бôльше не держала ихъ.

— Дайте менѣ хвилинку подумати, пôти въ садъ! промовила она и выйшла въ садъ. За нею выйшла сестра. Воздвиженьскій зоставъ ся зъ Сухобрусомъ. Теперь выпавъ найкрасшій часъ поговорити зъ батькомъ о приданôмъ, и ôнъ почавъ говорити безъ жаднои церемоніи.

— Якъ же вы, добродѣю, роспорядитесь зъ своими домами, зъ садомъ, зъ грунтомъ? почавъ будущій зять.

— А такъ: у мене двѣ дочки, якъ вы знаєте — бôльше роду не маю—Мартѣ дамь новый дôмъ, що стоитъ на улицю, а Степанида тымчасомъ жити буде зо мною въ сѣмъ домѣ. Я своихъ дѣтей не зобижу. Що маю, то все ихъ. Для меншого зятя я купивъ черезъ улицю грунтъ, и на тôмъ грунтѣ збудую новый дôмъ, а сей дôмъ, де мешкаю, запишу по половинѣ на зятѣвъ. Схотятъ, продадутъ, чи подѣлятъ ся — про мене!

— Розумнѝ вашѝ слова, гарно и слухати, промовивъ Воздвиженьскій, видимо радый тому. Тôлько чи не можна бы всѣ тѝ слова записати на папєрѣ? Вашѝ слова, — золото! Шкода буде, якъ они такъ и полинутъ въ повѣтрю...

Сухобрусови не сподобала ся така рѣчь.

— Коли вы менѣ, старому батькови, не имете вѣры, то я и запишу на паперѣ. Не заберу-жь я всего на другій свѣтъ.

И тутже Сухобрусъ записавъ на старшу дочку новый дôмъ, а решту — такъ якъ говоривъ. Воздвиженьскій сховавъ той папєръ въ кишеню и прожогомъ полетѣвъ въ садъ. Марта дала єму своє слово, якъ того ждавъ Воздвиженьскій, якъ знавъ объ тôмъ и старый батько. Всѣ вернулись до хаты. Всѣ неначе переродились, були веселѝ, жартували. Марта була румяна, все спускала очи въ землю, якъ женихъ бравъ єѣ за руку, и нѣбы крадкомъ тôлько осмѣлювалась глянути на него. Одна Степанида була невесела тымъ, що Дашковичь не просивъ и доси єи руки, а може и тымъ, що не єи сватавъ Воздвиженьскій.

— А мы чули, що вы засватались зъ протоѳреѣвною? пытавъ Сухобрусъ.

— Детамъ! кто бы тамъ думавъ свататись! Такъ тôлько туманивъ людей.

— Не добре, ѳй-Богу недобре! — тихо промовлявъ Сухобрусъ, просячи всѣхъ за стôлъ и сѣдаючи обѣдати.

Пôсля обѣда, веселый и щасливый, якъ купець, що дуже добре уторгувавъ того дня, Воздвиженьскій прибѣгъ на квартиру до Дашковича.

— Чи ты чувъ новину? крикнувъ Воздвиженьскій.

— Яку новину?

— Що я посватавъ твою Степаниду!

— А ты-жь женишь ся зъ протоѳреѣвною!

— Зъ якою протоѳреѣвною? Я сегодня посватавъ твою Степаниду, Сухобрусову дочку! Отъ-що!

— Неправда!

— Чомъ неправда? Вже и моѳ весѣля швидко буде, и той новый дôмъ, що на улицю, буде мôй. Ось подивись!

И Воздвиженьскій показавъ ѳму папѣръ зъ пôдписомъ Сухобрусовымъ. Тамъ Дашковичь побачивъ имя Марты, и у него ôдлягло ôдъ серця.

— А що, налякавъ тебе? промовивъ Воздвиженьскій. Йдижь скорѣйше, заручай ся, коли хочь, а то и справдѣ втеряѣшь свою пальму. Такъ и вхопитъ якійсь купчикъ! Ходѣмо таки сегодня у вечерѣ, то и весѣля будемо справляти разомъ.

Дашковичеви все то здавало ся сномъ, такъ було несподѣвано, негадано. Ôнъ ждавъ сватаня у протоѳрея — Воздвиженьскій своими устами просивъ ѳго навѣть дружбою. А теперь скоилось зовсѣмъ инше дѣло.

— Отъ жежь ты и справдѣ подлякъ-Тулякъ!

То було перше слово Дашковичеве, якъ ôнъ опамятувавъ ся.

— Та чого ты стоишь, роззявивши ротъ! Убирай ся та ходѣмо на твои заручины, бо втратишь дѣвчину. Щось менѣ справдѣ забаглось сегодня, посватати твою Степаниду.

— Ой капосный же ты, нехай тобѣ всячина! шептавъ Дашковичь. У него була думка, щобъ кто справдѣ не ôдбивъ у него дѣвчины.

Тогожь таки вечера оба они пôшли до Сухобруса. Теперь тôлько Дашковичь пересвѣдчивъ ся въ тôмъ, що Воздвиженьскій засватавъ ся: ѳго витали, якъ зятя. Не довго думаючи, Дашковичь пôшовъ зъ Степанидою въ садъ на прогуляне и переговоривъ зъ нею. Ôнъ вернувъ ся зъ саду женихомъ.

Сухобрусъ не знавъ кôнця своѳму щастю. Свѣтлиця ѳго освѣтилась свѣчками и лямпами. Въ кухни палало велике поломя; тамъ ладили вечерю. Самовары не загасали. Стôлъ бувъ заставленый наѣдками и напитками. Сухобрусъ надѣвъ новый синій сурдутъ и найрябѣйшу шовкову жилетку. Ѳго очи блищали ôдъ вина и щастя. Ôнъ обнимавъ та цѣлувавъ дочокъ и зятѣвъ.

— Ой, вы мои дочки, якъ голубочки! грали вы и спѣвали „*Сизого голубочка*“, поки не принадили до себе пару голубôвъ, тай якихъ голубôвъ! Ой вы зятѣ мои, умы-розумы! Чи я-жь думавъ та гадавъ мати зятѣвъ такихъ розумныхъ, ще и професорôвъ? За те я васъ обзолочу, обсыплю золотомъ та срѣбломъ. Дамь вамъ обомъ по дому, по садку. А зъ магазинами — якъ самѣ знаѳте. Певно вы будете писати книжки, а не образы малювати, якъ батько вашь колись малювавъ. Ой, вы мои умы-розумы!

И старый батько не мôгъ натѣшитись своими учеными зятями: все обнимавъ та цѣлувавъ ихъ.

— Та буде вже цѣлуватись! промовивъ Воздвиженьскій. Давайте, ще будемо пити!

— Давай, зятю, и пити! И пити — вмерти, и не пити — вмерти. Лучшежь пити и вмерти! Ну дочки, вышійте до мене, а я до васъ!

Марта и Степанида мусѣли забрати въ руки чарки зъ виномъ и выпили до самого дна.

— Я думавъ, що вы вже мене покинули! А вы таки будете мои. Не дурно менѣ сеи ночи снивъ ся чудовый сонъ! Снилось менѣ, нѣбы я стою у себе середъ двора. На дворѣ нѣ день, нѣ нôчь, але якось ясно и свѣтло, нѣбы сонѣчный день зливъ ся зъ мѣсячною ночею. Коли се якъ зашумитъ повѣтря, якъ загремитъ грôмъ! Дивлюсь я, на небѣ и хмаръ нема, а зъ Лавры, зъ Михайловского, зъ Брацтва летятъ ангелы, та все по парѣ та по парѣ: такѣ ряды, що и полѣчити трудно, та все знимаютъ ся зъ куполôвъ та зъ золотыхъ крестôвъ! Оглядаю ся я, а всѣ три ряды летятъ просто въ мôй двôръ. Кождый ангелъ державъ по зеленôй гильцѣ всякого садового дерева. И котрый отсе прилетитъ, то и застромитъ гильку въ моѣмъ дворѣ. И тѣ гильки передъ моими очима росли, роспускали на всѣ боки зелене гиля; дерево пôдôймало ся въ гору та въ гору, цвило передъ моими очима. Я чувъ пахощѣ цвѣту. На деревѣ спѣли овощѣ, вкрывали рясно дерево, ажь гиля гнуло ся до долу и обсыпалось передъ моими очима. Дивлюсь, ажь ангелы засадили вже весь мôй двôръ, потôмъ засадили садами ще и улицѣ коло мого двору! Все такъ и зазеленѣло передъ очима. Я набравъ повну хустку пахучихъ яблокъ и грушь, тай думаю: понесу я своимъ дочкамъ. Тай на тôмъ прокинувъ ся!

— Чи не читали вы того вечера Патерика Печерского або Житій? спытавъ Дашковичь.

— Е, умы-розумы! То не ôдъ Патерика! то ôдъ Бога и святыхъ Печерскихъ!

— Чомъ же вы, тату, не почастовали насъ тыми райскими яблоками? пытали дочки. Мы були-бъ и гостямъ зоставили на сегодня.

— Якôбы пакъ сподобивъ Господь, то чомъ бы не почастовати. Та мы грѣшнѣ люде, неугоднѣ Богу, — промовивъ Сухобрусъ наставляючимъ тономъ.

Тымчасомъ надôйшли два купцѣ, близькѣ сусѣды. Передъ образами засвѣтили лямпадку и свѣчки. Двѣ пары молодыхъ стали на килимъ и побили поклоны. Батько и гостѣ поздоровляли ихъ зъ заручинами.

Пôсля заручинъ була богата вечеря. Пôсля вечерѣ обѣ молодѣ грали на гитарахъ и спѣвали. До нихъ пристали и паничѣ! До пôзнои ночи було въ хатахъ Сухобрусовыхъ весело, до пôзнои ночи грали и спѣвали.

Воздвиженьскій и Дашковичь вѣнчали ся разомъ у Глѣба-Бориса. Середъ церкви поставили высокѣ пôдмостки, огороженѣ кратками и застеленѣ килимами. Марта и Степанида були убранѣ въ бѣлѣ прозорчастѣ сукнѣ и въ бѣлѣ гирлянды. Высокѣ, чорнявѣ, румянѣ, зъ роскôшными чорными косами, они були дуже показнѣ и оригинальнѣ своѳю красою. Бѣле убране було имъ дуже до лиця. Нѣколи до нихъ такъ не приставало прозвище всхôдныхъ пальмъ, якъ теперь пôдъ вѣнцемъ. Якъ дружбы накрыли головы вѣнцями, они стали похожѣ на цариць Шехерезады, такъ богато було сценичного, схôдного въ ихъ ростѣ, въ ихъ оригинальнôй красѣ. Навѣть товстѣ брови, великѣ очи и губы Мар-

тинѣ здавались нѣжнѣйшими и тоншими при свѣтлѣ свѣчокъ, при свѣжôмъ фантастичнôмъ бѣлôмъ убраню.

Старый священикъ, уважаючи на ученыхъ женихôвъ, вынѣсъ зъ олтаря прездорову книжку проповѣдей, и почастовавъ ихъ словомъ, де дуже часто промовлялось, що супругъ повиненъ любити свою супругу, а супруга повинна боятись. Женихи наняли митрополичихъ пѣвчихъ. Хоръ гремѣвъ концертъ. Якійсь басъ мало не луснувъ, выкрикуючи остатнѣ слова: „жена да убоится своего мужа“. Народу було въ церквѣ такъ богато, що свѣчки въ кôнци вѣнчаня почали гаснути. Все було, якъ слѣдъ, торжественно и пышно. Сухобрусъ бувъ ажь на третѣмъ небѣ.

Гучне весѣля розвернулось въ просторонныхъ хатахъ нового дому. Гостей було дуже богато, а найбôльше ученыхъ. Гостѣ пили и ѣли, але поза очи звали Воздвиженьского недобрымъ чоловѣкомъ за те, що ôнъ зрадивъ иншу дѣвчину и женивъ ся зъ богатою купчихою. Старый батько не знавъ, де стати, де сѣсти: ёму прийшло ся не тôлько познакомитись зъ ученымъ миромъ, але навѣть порôднитись!

Вже свѣтомъ розъѣхались гостѣ по домахъ та все тихенько говорили, якъ то на свѣтѣ не-до-ладу буває, що одну нѣбы кохає, а другу бере за жѣнку. Всѣ тягли стару пѣсню про зраду дѣвчатамъ, про матеріяльну жадобу при сватаню. Тôлько Воздвиженьскому було байдуже про те, що-бъ тамъ люде не говорили! Ёго плянъ такъ удавъ ся, ёго дѣла такъ ишли до ладу, що ôнъ бувъ щасливый, выгравши право на дуже выгôдне мѣсце мѣжь людьми.

Пôсля весѣля Воздвиженьскѝ помѣстились жити на поверсѣ, а Дашковичамъ Сухобрусъ спорядивъ тымчасомъ на долинѣ. И тогожь таки мѣсяця проти дому Воздвиженьского заклавъ новый дôмъ для Дашковичѣвъ.

Молодѝ жили зъ початку мирно и щасливо. Сестры приходили одна до другои въ гостѣ. Гитары часто озывались то въ низу, то на горѣ. Мартѣ и Степанидѣ ще не зовсѣмъ минувъ романтичный періодъ житя: часто можна було почути въ ихъ домѣ спѣвы. Тонкѝ жѣноцкѝ голосы зливали ся складно и до ладу зъ чоловѣчими въ пѣсняхъ россійскихъ и украиньскихъ. Старый батько часто навѣдувавсь до дѣтей, послухати веселыхъ пѣсень.

На противнôмъ боцѣ новый дôмъ рôсъ въ гору, а мѣжь двома молодыми господынями въ однôмъ домѣ росла незгода. Попереду почали лаятись наймички зъ горы и зъ низу, а за наймичками — и панѣ. Часто, подчинявши ôкна, они голосно и дрôбно перекидали ся словами!.... Сухобрусъ чувъ те и велѣвъ майстрамъ поспѣшати зъ новымъ домомъ.

— Дочки мои! не сварѣтъ ся! У мене васъ двѣ: не поле вами засѣяно. Добра мого буде доволѣ для васъ обоихъ. А коли умру, то все мое буде ваше по половинѣ! Такъ уговорювавъ Сухобрусъ своихъ дочокъ, сидячи коло ôдчиненого ôкна зъ великимъ Печерскимъ Патерикомъ въ рукахъ.

Сухобрусъ все ходивъ до магазина, не кидаючи купецтва. Новый дôмъ тымчасомъ вже бувъ готовый. Самъ Сухобрусъ посадивъ своими руками первѝ деревця въ новôмъ садѣ. Ôнъ бôльше любивъ меншого зятя и меншу дочку, мавъ ихъ за лучшихъ людей, а зятя — за розумнѣйшого чоловѣка. Старща пара догадувалась объ тôмъ и почала озиратись на всѣ боки и косо поглядати на батькôвску прихильнôсть до молодшои пары.

Тымчасомъ якъ Сухобрусъ опоряджувавъ нове хозяйство своихъ зятѣвъ, Воздвиженьскій и Дашковичъ складали професорску репутацію. Дашковичъ ôдзначивъ ся мѣжь професорами своими лекціями по исторіи философіи, и пôддержавъ репутацію тои науки, котра все стояла въ академіи дуже добре. Зъ кождымъ рокомъ ёго лекціи були лучшѝ и лучшѝ, зъ кождымъ рокомъ росла ёго репутація. Молодѝ студенты, приѣхавши зъ всѣхъ кôнцѣвъ Россіи, вже чули про него, вже ждали чогось незвычайного. Въ старôмъ академичнôмъ корпусѣ зъ темными ôкнами, зъ чорными паркетами, въ ёго авдиторіи було повнѣсѣнько студентôвъ, котрѝ сидѣли цѣлыми лавами и купою стояли коло порога, прийшовши зъ иншихъ курсôвъ. Дашковичъ входивъ, сѣдавъ на катедрѣ и не дививъ ся нѣ на кого: ёго очи десь нѣбы ховались, заходили десь глибоко, де ворушилась мысль. Въ очи слухачѣвъ кидало ся тôлько чисте широке чоло — такъ на нѣмъ було богато мысли! Кождый легенькій и тоненькій морщокъ мѣжь бровами здававъ ся тымъ мѣсцемъ, де зобгала ся мысль и свѣтилась зъ ôдтамъ. Инколи ôнъ пôдôймавъ одну руку и пальцемъ нѣбы показувавъ на абстрактну мысль. Не можна забути вплыву ёго первои лекціи на молодыхъ студентôвъ. Всѣ зôбрались въ сали и сидѣли лавами кругомъ авдиторіи, держачи головы рôвно, якъ пôдъ шнурокъ. Дашковичъ промовивъ перве слово, и всѣ ряды головъ неначе по електричнôмъ потоку разомъ схилились впередъ, насторошившись слухати. И цѣлу лекцію такъ держались головы, колибъ кто поворушивъ ся хоть трошки! тôлько олôвцѣ скобзались швидко, швидко по паперѣ. И ёго мысль лила ся чиста, якъ кришталь! Не було тамъ нѣ одного слова зайвого, неналежачого до дѣла. Вся система якого-небудь философа выплывала зъ ёго устъ, нѣбы зъ головы самого философа; така она була чиста, ясна, цѣла, непорвана.

Не въ одну голову запала искра свѣтла и мысли ôдъ ёго лекцій, не одна голова стала свѣтлѣйша и яснѣйша.

Дашковичъ недовго бувъ въ академіи. Ёго репутація пôшла скрôзь, и ёго попросили перейти въ Московскій университетъ. Але скучаючи до дому и за Кіевомъ ôнъ потôмъ перейшовъ въ Кіевскій университетъ.

Воздвиженьскій не любивъ науки, не поважавъ ёи, мавъ єѣ тôлько за способъ прокласти собѣ дорогу въ жизни и якъ можна бôльше вытягнути зъ неи и черезъ ню грошей, ѣжѣ, напиткôвъ и всякого добра. Де можна було все то дôстати иншимъ способомъ, ôнъ не розбиравъ доброго и недоброго способу, и доходивъ до цѣли, кинувши на бôкъ науку.

Въ авдиторіи ôдчинялись дверѣ и — входивъ Воздвиженьскій. Тричи ступивши черезъ авдиторію, ôнъ стававъ на пôдмостокъ катедры, одну ногу державъ якось на повѣтрю и, повернувшись круто товстыми плечми, сѣдавъ на катедрѣ. Потôмъ ôнъ выймавъ старѝ листы своихъ лекцій, и клавъ ихъ передъ собою. Тѝ лекціи були написанѝ кôлька рокôвъ попереду, и ôнъ не змѣнявъ въ нихъ и слова! Листы були старѝ, зъ жовтыми круглыми плямами, нѣбы ôдъ якоись стравы. Нитки, котрымъ они були посшиванѝ, вже пообрывались и телѣпались. За-молоду ôнъ читавъ лекціи зъ тыхъ листкôвъ. Але не змѣняючи ихъ нѣколи, хочь наука и змѣнялась, ôнъ выучивъ ихъ на память ôдъ дошки до дошки; лишь часомъ силкувавъ ся импровизувати. Роспустивши цѣлу рѣчку фразъ, красныхъ, але пустыхъ, ôнъ часами ажь заплющуваъ очи, якъ пѣвень въ часъ

свого крику. Фразы лились, счѣплювались, и ôнъ переливавъ зъ пустого въ порожне, говорячи тежь саме, тôлько иншими словами.

Студенты, якъ звычайно буває, почали списувати єго лекціи, але швидко покинули, бо котрый напише, то и побачитъ, що тамъ нема мысли. Тôлько одинъ Тулякъ, землякъ Воздвиженьского, сидѣвъ коло самѣсенькои катедры, щобъ єго роботу було видко, и записувавъ ту нѣсенѣтницю, маючи надѣю пôти стежкою свого красномовного земляка.

Авдиторія Воздвиженьского спорожнялась. Студенты перестали ходити на єго лекціи, а щобъ авдиторія не була зовсѣмъ порожна, они ходили по черзѣ по пять душь. Воздвиженьскій не дôавъ о увагу чи неувагу своихъ слухачѣвъ.

За те ôнъ дуже уважавъ на ректорску ласку. Нѣкто зъ професорôвъ не запобѣгавъ такъ єго ласки! Ôнъ умѣвъ пôдступити до кождого ректора, умѣвъ влѣзти въ єго душу, прислужитись, потакуючи кождому єго слову, постерегаючи кождый єго замѣръ. И выходило такъ, що нѣ одинъ ректоръ не обхôдивъ ся безъ него (тодѣ ще не було выборôвъ нѣ на катедры, нѣ на побôчну службу въ академіи). И за все дôстававъ Воздвиженьскій добрѝ грошѣ. При кôлькохъ ректорахъ Воздвиженьскій, зъ орденомъ на шіи, мавъ право сказати: *„академія — то я!“*

(Конець буде.)

Соломонъ-бенъ-Захарія

львôвскій рабинъ чудотворець.

(Конець.)

— О, у васъ великій збôръ сегодня! — сказавъ Шендюхъ, кидаючи взоромъ на громаду жидôвъ.

— Се свято наше, Трубки, — одвѣтивъ Шмуль. Нынѣ веселый день, *на трубахъ граємо*... Тай великій гôсть у насъ — самъ рабинъ изъ Львова, Соломонъ-бенъ-Захарія,— говоривъ дальше Шмуль вказуючи рукою на поважного цадика, що зъ честею поклонивъ ся новому гостю.

— У нихъ такъ — ôдозвавъ ся Сохно — они погаютъ собѣ на трубахъ, потôмъ поругаютъ Господа нашого Іисуса Христа, пожелаютъ всего лиха христіянамъ, порадятъ ся, где бы то украсти христіяньску дѣтину и якъ кровь зъ неи выцѣдити...

Шмуль закрывъ собѣ уши на тую бесѣду, а другѝ жиды грôзно глядѣли на Сохна.

Сохно мовивъ дальше:

— Чого такъ вызвѣрились на мене? чи може у васъ нема такого обряду? Вы насъ всюды обманюєте — злодѣѝ, кровопійцѣ!

Жидамъ того було за богато.

— Чому, вельможный пане сотникъ, не закажете сему молодику такои бесѣды про бѣдныхъ жидкôвъ? То для насъ всѣхъ зневага. Мы маємо грамоты ôдъ найяснѣйшихъ королѣвъ польскихъ, маємо булѣ ôдъ святѣйшого папы римского... И королѣ и папы насъ боронили, — они не вѣрили вымысламъ дурного хлопства...

— Сей молодикъ, то дуракъ! сказавъ цадикъ до жидôвъ. Зъ нимъ инакше треба говорити!

Слова тѝ сказанѝ були по гебрайски. Але къ великому задивованю Шлёмы Сохно ôдповѣвъ такожь по гебрайски, и то досыть образливо.

— Першій разъ чую Назорянина, такъ хорошо говорячого по библійному — сказавъ цадикъ. — Жаль менѣ, що та гебрайска бесѣда иде на хулене Израиля. Тебе, молодого чоловѣка, Богъ надѣливъ великими здôбностями, тôлькожь не дôйшовъ ты еще всеи мудрости, а то-бъ не говоривъ такихъ поганыхъ рѣчей.

Сохно перетолковавъ сотникови слова рабина на рускій языкъ и такъ добавивъ ôдъ себе: — Они всѣ такѝ, тѝ жиды. Творятъ лихо, а кажутъ, що мы выдумуємо. Тай сей старый жидюга приѣхавъ сюды научати свôй бѣсовскій кагалъ, якъ бы то найлучше вышукувати христіяньскихъ дѣтей, якъ ихъ мучити, кровь зъ нихъ цѣдити...

— Якъ то? зареготавъ ся рабинъ на все горло. Твоя мудрôсть певно зъ книжки выхресты Серафимовича, котрый писавъ про выкрадуване жидами христіяньскихъ дѣтей. Чи ты на-правду думаєшь, що у жидôвъ есть бочка, набита въ серединѣ острыми гвôздями, и що въ тоту бочку кладутъ христіяньского хлопця и тамъ такъ довго єго качаютъ, ажь весь покрыє ся кровею? Ты вѣришь тому выхрестѣ?

— Серафимовичь, то кôсть зъ кости вашои, кровь зъ крови вашои. Ôнъ бувъ колись жидôвскимъ рабиномъ, а ôдтакъ принявши св. крещене, оповѣстивъ свѣтови про вашѝ мерзкѝ дѣла — сказавъ Сохно.

— То ты вѣришь справдѣ, що бувъ якій рабинъ Серафимовичь на свѣтѣ? Книжку пôдъ єго именемъ выдумали и списали самѝ єзуиты. Ты-жь знаєшь тыхъ єзуитôвъ. Они силою навертали въ унію вашихъ батькôвъ, они зробили розладъ межи Поляками и Русинами, они довели край до страшныхъ козацкихъ воєнъ. И теперь хотѣлибъ они и васъ, православныхъ, и насъ, жидôвъ, утопити въ ложцѣ воды. Отъ и написали они не одно дуреньство на васъ, щобы роздразнити Полякôвъ на Русинôвъ, а зновъ писали на насъ, щобъ роздразнити Русь на жидôвъ.

— Охъ вы, дурисвѣты! — говоривъ Сохно. Вы все складаєте на другихъ, а предсѣ на свѣтѣ не було еще єзуитôвъ, а вже вашихъ жидôвъ въ рôжныхъ краяхъ свѣта не любили, вже о васъ писали, що вы крадете христіяньскихъ дѣтей и уживаєте ихъ крови до своихъ обрядôвъ. Еще при цезарѣ Гонорію въ сирійскôй земли жиды, укравши христіяньску дѣтину, роспяли єѣ на крестѣ и замучили. Такѝ выпадки повторювались заєдно въ рôжныхъ сторонахъ и есть на те множество историчныхъ доказôвъ. Одорикъ Райнальдъ каже, що лѣтъ буде пятсотъ, якъ въ испаньскôмъ королествѣ жиды замучили христіяньску дѣтину, пригвоздивши єѣ къ стѣнѣ, и якъ кровь зъ неи выпускали шпильками. А въ англійскôй земли, въ Линкольнѣ, жиды одно христіяньске дитя прибили на крестъ, а на голову поклали єму терновый вѣнець и копіємъ єго проколювали, творячи такѝ муки, якѝ предки жидôвъ творили Господу нашому. Але Богъ тое лукаве дѣло объявивъ свѣтови. Скôлько разъ погребали жиды замучене дитя, земля єго не принимала и все выкидала на верхъ мертве тѣло. Наконець жиды вкинули дитину въ колодязь, где єѣ ôдшукала мати, и тымъ ажь способомъ выкрылось злодѣйство. И отъ за кару головного мучителя жида привязано къ хвостамъ коней, котрѝ и розшарпали єго, а крôмъ того еще 90 жидôвъ укарано смертею за участь въ убійствѣ. Чи може и те выдумали єзуиты? Ихъ тогды не було еще на свѣтѣ! Въ италіяньскôй земли, въ мѣстѣ Тридентѣ, у бѣдныхъ христіяньскихъ родителей жиды украли дѣтину и на смерть замучили въ божници, выпускаючи зъ неи кровь двома голками въ широку миску. И тогды еще не було єзуитôвъ на свѣтѣ. Такихъ выпадкôвъ дуже много лучалось въ Швайцаріи и всѣ швайцарскѝ лѣтописи переповненѝ вѣдомостями сего рода. Такъ дѣялось и въ земляхъ угорскôй, нѣмецкôй и польскôй, такъ було и на Руси въ земли волыньскôй, въ селѣ Вôзникахъ, где 1598 року жиды замучили дѣтину и кинули єѣ

тѣло межи хворостъ и шуваръ, где єго потомъ найдено. Тогды, якъ свѣдчитъ историкъ Олександръ Гвагнинъ, три жиды (Аронъ, Мортко и Изаакъ) засуженѣ були люблинъскимъ трибуналомъ на кару смерти. Чижъ мало єще тыхъ свѣдоцтвъ зъ рожныхъ часовъ и зъ рожныхъ краѣвъ? Коли хочь, наведу тобѣ єще въ троє больше примѣровъ. И все то случаѣ, где трупа одкрыто доперва по доконанѣмъ убійствѣ — а сколько то такихъ случаѣвъ, где трупа зовсѣмъ не выкрыто! Вашѣ жиды, посля свого тайного закону, маютъ кожлого року где небудь замучити христіяньске дитя, а муки тѣ зовсѣмъ маютъ бути схожѣ зъ тыми муками, що ихъ на крестѣ протерпѣвъ Господь нашь Іисусъ Христосъ. Самѣ жиды зознали о всѣмъ и докладно все описали, коли ихъ взято на тортуры въ Тирнавѣ, въ мѣстѣ угорскомъ.

— Все, що ты кажешь, єсть просто неправда, — сказавъ цадикъ, — и нѣколи такого не бувало. Больно тобѣ теперь ссылати ся на свѣдоцтва, котрымъ вже 600 або и 800 лѣтъ—людей, що могли про се чути, або видѣти, давно нѣтъ на свѣтѣ. Панѣръ терпеливый! Тай тѣ зознаня подъ тортурами не богато вартѣ — на мукахъ все можь зознати. Досыть слабымъ натурамъ лишь показати орудія тортуръ, они тратятъ и розумъ и память и все скажутъ, що кому любо. Навѣть сильного успособленя люде не радо лягаютъ на острѣ гвоздѣ, не радо позволяютъ собѣ водити по плечахъ розпеченымъ желѣзомъ!

— Ты, проклятый жидъ, нашимъ книгамъ не вѣришь! — сказавъ Сохно. — Якбы ты бувъ за правдою и читавъ нашѣ книги, то найшовбы доказы, що Господь нашь Іисусъ Христосъ бувъ истинный Мессія и ты-бъ увѣривъ въ него. А вашь талмудъ що? Сама злоба на христіянъ!

— Нашь талмудъ печатаный и всякій мсже єго читати, — мовивъ цадикъ. — Тамъ нема нѣчого того, що ты кажешь.

— Знаємъ мы, знаємъ, — перервавъ рабина Сохно.— Не все напечатано, що у васъ єсть въ талмудѣ. Много хорониге вы въ тайнѣ и лишь въ устныхъ переказахъ. Вы всяку злобу готовѣ вчинити „гоямъ!“

— Такъ ты, козаче, — сказавъ цадикъ, — думаєшь, що все, где про гоѣвъ пише ся, односитъ ся до васъ? Гоями называли у насъ невѣрныхъ безбожниковъ, що въ старовину безпокоили людъ Израиля. Христіяне у насъ не гоѣ, а Назореѣ.

— Въ вашомъ проклятомъ талмудѣ писанѣ поганѣ рѣчи противъ Господа нашого Іисуса Христа. Выдумуєте, що отцемъ Єго бувъ якій-то римскій воинъ Пантеръ, що Онъ творивъ чудеса не силою божою, а черезъ чары, якихъ научивъ ся, будучи въ Египтѣ. Отъ-що вашь талмудъ каже: „коли встрѣтишь божницю христіяньску, плюнь и скажи: мерзкая изъ мерзкихъ, нечистѣйша зъ нечистѣйшихъ, будь проклята!“ Вашь рабинъ Мойсей въ книзѣ Мадда написавъ: „єсли увидишь христіянина близькимъ смерти, не спасай єго, а убій, и коли онъ впаде въ колодязь, ты каменемъ прикрый єго, а якъ увидишь въ близости драбину, одднеси єѣ гетъ; нехай погибає!“ Єсли вы, жиды, не убиваєте насъ часто, такъ хиба длятого, що вамъ нема користи зъ нашои смерти, бо не булобы кого обманювати и высысати.

— Не знаю! нѣчого такого я не чувавъ, не читавъ и не знаю! — говоривъ цадикъ, махаючи руками, якбы одъ мухъ. — Христіяне пишутъ въ своихъ книгахъ, нѣбы мы кровь точимо зъ ихъ дѣтей. А у насъ по закону строго заказано употребляти крови, хотяйбы звѣряти. Тай и до чогожь бы придалась намъ ваша кровь?

— Такъ вы лишь говорите, покрываючи мерзкѣ свои дѣла тайною. Хочь васъ рѣжь, хочь розпѣкай розпаленымъ желѣзомъ, вы правды не скажете! Одинъ жидъ, принявши христіяньство, сказавъ, що тайну тую знаютъ у васъ лишь немногѣ рабины и цадики. Отъ якъ кажутъ вашѣ цадики „Богъ приказавъ Авраму заколоти сына власного Исаака, а одтакъ мѣсто Исаака приказавъ принести въ жертву барана. Але того барана треба теперь инакше понимати — то христіяньска дѣтина“. Тай чи мало въ письмѣ святомъ про кровнѣ жертвы? Псалмистъ недармо укоряє Израилтянъ, що они приносили сыновъ своихъ и дочокъ въ жертву бѣсамъ, що проливали невинну кровь, ажь вся земля осквернилась кровею (Пс. 105). Изаія пророкъ говоритъ: „Что мнѣ множества жертвъ вашихъ? Исполненъ єсмь крови, тельцовъ и юнцевъ вашихъ ненавидитъ душа моя“. Видно зъ того, що вы мимо заказу все приносили кровнѣи жертвы и по тайному обычаю предковъ вы такъ творите и нынѣ, проливаючи кровь христіяньску.

— Скажижь на Бога, на що намъ христіяньскои крови? — запытавъ цадикъ.

— Вы — сказавъ Сохно, намазуєте єѣ на полотно и розсылаєте по рожныхъ мѣстцяхъ рабинамъ. Єи уживаютъ, коли пекутъ „мацы“.

Цадикъ лишь здвигнувъ плечима и махнувъ рукою. Бесѣда закончилась. Небавкомъ потому Шендюхъ простивъ ся зъ господаремъ и вразъ зъ Сохномъ сѣвъ въ запряжену брычку. Конѣ понесли ихъ въ дальшу дорогу.

Якъ вже подорожнѣ скрылись за воротьми, цадикъ быстрымъ окомъ оглянувъ весь збиръ и мовчки вказавъ рукою на всходъ, где комета при померкшой вечѣрнѣй зари блестѣла яснѣйше и черезъ те наповняла забобонныхъ жидовъ єще большою тревогою. Ядро комета находилось близько горизонту, а єи хвостъ поднявъ ся въ гору и доходивъ половины неба.

— Тота звѣзда — сказавъ по хвили цадикъ — то вѣщунка великои заверухи на жидовъ. А виновникъ тои заверухи, отъ-що выѣхавъ зъ сего подвора. Такъ, жидкове! Той молодый крикунъ — то наша бѣда, то змія, що грозитъ смертеносно язвити Израиля. Треба, конче треба, якъ найскорше розтоптати тоту злу гадину. Самѣ чули, зъ якою злобою шипѣла она противъ Израиля. То не простый, звычайный ворогъ, якихъ богато межи поклонниками Толюя. Онъ нашѣ книги читавъ, онъ выучивъ ся нашого письма святого, а все въ той цѣли, щобы намъ лихо вчинити. Сежь онъ такъ казавъ намъ въ очи, а щожь доперва говоритъ онъ зъ своими гоями?! Израилтяне, будьте на стражи! За примѣромъ предковъ нашихъ, великихъ учителѣвъ, я того молодця проклинаю, кидаю великій хайремъ на него. Беззаконія отцѣвъ єго нехай падутъ на него и нехай онъ не дожде ся преполовенія своихъ днѣвъ! Всѣ терпѣня адскѣ нехай поразятъ єго, нехай червъ сточитъ єго! Нехай мучитъ ся такъ, щобъ не могъ нѣ ѣсти, нѣ пити, нѣ сидѣти, нѣ стояти, нѣ лежати! Нехай стогне и кричитъ одъ тяжкихъ болѣвъ день и ночь, нехай нестерпима погана вонь выходитъ зъ него, щобъ и власнѣ родичѣ не могли къ нему подойти! Нехай самъ ангелъ Господень прослѣдує єго, а єго добро нехай чужѣ розграблятъ, и память єго нехай згладитъ ся зъ лица землѣ, и діяволъ на вѣки не одступає одъ него! Нехай сей проклонъ паде на все тѣло єго и мовь олѣй всысає ся въ єго кости! А кто зъ васъ зробитъ богоугодне дѣло и того молодця спряче зъ числа живучихъ людей, той одержитъ милость и нагороду одъ Бога Вышнѣго. Где живе той злобникъ?

— Въ Городнѣ, — одвѣтивъ Шмуль. Теперь онъ въ Кіевѣ, а на Роздво приѣде до родины.

— Такъ нехай, приѣхавши до родины, онъ вже больше не вертає до Кіева! Кто зъ васъ жіє въ Городнѣ?

— Я, — одвѣтивъ Дувидъ, — я тамъ держу оранду, а мôй своякъ Якôвъ служитъ у тамошного сотника.

— Такъ приймѣтъ на себе святый обовязокъ, спасти своихъ одновѣрцѣвъ ôдъ лютого ворога, — сказавъ цадикъ. Велика радôсть буде всему Израилю, коли почує, що проклятого молодця не стало на свѣтѣ.

Рабинъ умовкъ и лишь поглядавъ на страшну небесну мѣтлу. Мовчки споглядали и другѝ жиды на небо.

Наближавъ ся празникъ Рождества Христового. Студенты кіевскои колегіи, котрыхъ родина жила недалеко Кіева, готовилась до выѣзду въ рôдне село. Ôдправивъ ся зъ Кіева и Никола Сохно въ свою Городню. Дорогою заѣхавъ ôнъ къ Шендюху, а ôдтакъ 23 Грудня передъ вечеромъ станувъ вже дома.

Ранкомъ на другій день меншій братъ Сохна выйшовъ зъ комнаты, домашнѝ занятѝ були приготовленями къ празнику, а Никола отворивъ якусь книжку и зачитавъ ся. Несподѣвано застукавъ ктось въ дверѣ и въ комнату вôйшовъ корчмарь Дувидъ.

— А за чимъ, жиде? пытавъ ся Никола.

— Доси бувъ жидъ, — казавъ Дувидъ, — а теперь вже не хочу бути жидомъ.

— Я тебе, жиде, не розумѣю, — сказавъ Сохно.

— Я хочу крестити ся, — мовивъ жидъ.

— Богъ тебе поблагословивъ на добре дѣло, — а якимъ свѣтомъ прійшовъ ты на такъ благую мысль? — пытавъ ся Сохно.

— Самъ не знаю, — одвѣчавъ Дувидъ. — Видно благодать пôслана ôдъ Бога. Отъ, я сиджу собѣ та думаю, и зъ божого вдохновеня я дôзнавъ ся, що нашъ законъ жидôвскій фалшивый. Мы ждемъ приходу Мессіи надармо! Мессія вже приходивъ: то вашъ Господь Іисусъ Христосъ! Я хочу теперь объучитись въ христіяньскôй вѣрѣ.

Молодый Сохно почавъ жидови выяснювати основнѝ начала христіяньскои вѣры, стараючись на пôдставѣ ветхого Завѣта доказати жидови, що Христосъ єсть именно той обѣтованый Мессія, о котрôмъ предсказували пророки. Жидъ слухавъ ученого выкладу, часто допытувавъ ся, нѣбы не порозумѣвъ добре, часами якбы зъ великого жалю зôтхавъ. Въ кôнци заявивъ жидъ, що ôнъ сейчасъ готовый крестити ся, але жѣнка еще не рѣшилась, проте нехай Сохно зъ великои ласки поговоритъ еще зъ „дурною бабою“. Безъ довгого ваганя Сохно згодивъ ся на предложене Дувида и пôйшовъ въ корчму. Ôдъ того часу ôнъ вже не повернувъ до родительского дому.

Быстро рознеслась по Городнѣ вѣсть про кіевского студента. На третій день приходитъ до Сохнôвъ мѣщанинъ Лаврінъ Хоругвиненько и заявляе, що въ передодню Рождества ôнъ случайно бачивъ, якъ Никола Сохно ишовъ вразъ зъ жидомъ Дувидкомъ до корчмы. „Мы поздоровились, а Никола вказавъ на жида и мовивъ, що жидъ хоче перейти на вѣру христіяньску. Я ихъ оставивъ въ корчмѣ, а що дальше сталось зъ Николою, не знаю“.

Свѣдоцтво Лаврина було дуже важне. Слѣдъ пропавшого безъ вѣсти ôдшукано. Родичѣ заразъ удались до сотника и просили о переведене слѣдства.

Сотникъ призвавъ до себе корчмаря и Лаврина. Жидъ вымовлявъ ся якъ мôгъ, а на рѣшуще заявленѣ Лаврина сказавъ: „Вельможный пане, до мене передъ празникомъ приходитъ богато народу. Може бути, приходивъ и Сохно, але я того не памятаю“.

Иншихъ свѣдкôвъ не було, и жида выпущено на волю.

По Новôмъ роцѣ була велика ôдволога и роскаль. Обôйстє Лаврина притыкало до обôйстя Дувида. За садомъ було гумно, а за нимъ плôтъ. Межи плотами одного и другого обôйстя було пусте мѣсце на два сяжнѣ, закидане перегнилою соломою. Разъ Лаврінъ обходивъ своє гумно и наближившись до плота, за котрымъ лежала солома, почувъ вонь трупа. Ôнъ перелѣзъ черезъ плôтъ, пошнырявъ въ соломѣ и пересвѣдчивъ ся, що истинно щось тамъ мертвого находитъ ся. Перестрашеный прикликавъ двохъ свѣдкôвъ, ставъ розкидати солому и наткнувъ ся на чоловѣчого трупа. На тѣлѣ видни еще були слѣды ôдъ ножа, а на рукахъ були шнуры.

— Тажь се Сохно! — сказавъ Лаврінъ, — тотъ самый, що на кутю пропавъ безъ вѣсти. Се ôнъ!

Дали знати сотнику, а сей велѣвъ прикликати родичѣвъ Сохна и жида корчмаря. Почались допыты, прошукано корчму и истинно найдено тамъ останки шнура, того самого, що находивъ ся на рукахъ трупа. Доказъ бувъ переведеный, але жидъ довго заперечувавъ, ажь коли єго поведено на тортуры, ôнъ признавъ ся, що вразъ зъ своякомъ своимъ Яковомъ зарѣзавъ Николу Сохну въ навечеріе празника Рождества Христового.

Дувида и Якова перевезено въ Чернигôвъ на ратушь, где зложено судъ надъ жидами и дôйдено всеи правды. До слѣдства въ Чернигôвъ призвано такожь корчмаря Шмуля, у котрого гостивъ цадикъ львôвскій, и корчмаря Юдку. Але оба тѝ жиды були незвычайного гарту душѣ и мимо жестокихъ тортуръ, посредствомъ розпаленого желѣза, не признались въ нѣчôмъ до вины.

Хотя въ тѝ часы не було нѣ телеграфôвъ, нѣ телефонôвъ, але вѣсть о довершенôмъ убійствѣ христіянина розôйшлась зъ непонятною скоростею и мовь одинъ чоловѣкъ по всѣхъ селахъ чернигôвскои области заворушивъ ся народъ противъ жидôвъ. Цѣлѝ толпы кинулись на жидôвскѝ житла и оранды. Почавъ ся всюды розгромъ жидовы. Нещасного Шмуля зъ цѣлымъ родомъ умертвили, а єго самого убили дубовымъ друкомъ. Жену єго и дѣти замкнули въ комнатѣ и комнату зажегли зъ всѣхъ бокôвъ. Где тôлько була жидôвска синагога народъ обертавъ ю въ грузу розвалинъ, выносивъ звитки торы и паливъ, а жидôвску святыню обезчещувавъ всякими можливыми способами. Зъ иншими жидами обôйшлись бôльше по людски. Ихъ ограбили до ниточки, забрали у нихъ гроши и передавали на церкви, рухоме майно понищили, зъ бочокъ горѣвки и меды выливали, жидôвскѝ перины и атласы попалили, всяку мебель по домахъ порубали, посуду розбили, въ добавокъ самыхъ жидôвъ выбили и нагихъ выпустило на всѣ чотыри стороны свѣта. Прогнанѝ жиды, не оглядаючись, утѣкали за Днѣперъ, щобы якъ найскорше дôстати ся до Польщѣ. Але многимъ то не удалось — они погибли ôдъ голода и студени, особливожь така доля припала бѣднымъ жидôвскимъ дѣтямъ. Гетманъ Мазепа хотѣвъ бувъ станути въ защитѣ жидôвъ, але єго нѣкто не слухавъ, а гетманьскій универзалъ вже за пôзно дôйшовъ до вѣдомости народу.

Жидôвъ Дувида и Якова постигъ такожь судъ народу. Мазепа казавъ обохъ жидôвъ перевести зъ Чернигова до Батурина, где гетманъ тогды мешкавъ. Але по дорозѣ на конвôй козакôвъ напали Городняне, вырвали имъ зъ рукъ убійцѣвъ и обохъ жидôвъ на дрôбнѝ шматочки рознесли. А царь Петро, довѣдавшись о цѣлôй тôй справѣ, сказавъ: „Мудро поступали мои предки, що не впускали въ московщину жидôвъ. Шкоды ôдъ нихъ богато, а корысти нѣякои! Треба, щобы и на будуще ихъ въ московщинѣ не було“.

ПОЧАТОКЪ И ВЗРÔСТЪ ТЕАТРУ

въ христіяньскôй Европѣ.

(Дальше.)

Въ недсвгôмъ часѣ римскій театръ замеръ. Упадокъ єго бувъ по части наслѣдкомъ ненастанного опору духовенъства, котре въ середныхъ вѣкахъ надто було могуче, а-щобъ яка небудь установа могла оперти ся єго анатемѣ, — але єще бôльше, думаю, бувъ ôнъ наслѣдкомъ варьварскихъ нападôвъ, що розбили давну цивилизацію и знищили разомъ зъ нею и давнй уподобаня людскй. Театръ швидко утративъ свою притягаючу силу; правда, кôлькасотъ лѣтъ єще волѣкъ ôнъ нужденне истноване, але єго значенє щезло, и найбôльша часть дослѣдувачѣвъ старины годитъ ся на то, що послѣдній публичній театры розруйнованй були при кôнци XIII. вѣку. Забавы людей мали теперь зовсѣмъ иншій, переважно „воякій“ характеръ. Боѣ и турнѣры, галасливй учты, ловы, а пôсля крестовыхъ походôвъ игорній столы — се були забавы высшихъ верговъ. Бѣднѣйшй знаходили уподобане въ тровленю медьедѣвъ, въ бояхъ быкôвъ и въ безчисленныхъ забавахъ подôбного рода, — въ ярмаркахъ, танцяхъ, вандруючихъ музыкантахъ, и другихъ грубыхъ играхъ [1]). Крôмъ того було богато „комедіянтôвъ-шуткарѣвъ“, що показували рôжній штучки, полягаючй головно на швидкости и грубыхъ жартахъ, изъ чого правдоподôбно выродила ся новѣйша пантомима. Тй шуткарѣ-комедіянты при своихъ продукціяхъ убирали ся въ тѣснй и пестрй одежѣ, якъ показавъ оденъ дуже поважный въ тôмъ дѣлѣ писатель [2]), подôбній до одежѣ нашихъ гарлекинôвъ. Здаєсь, що до тыхъ комедіянтôвъ, або може до трубадурôвъ та вандруючихъ спѣвакôвъ, ôдноситъ ся одно мѣсце у Томы зъ Аквину, котре въ сѣмнайцятôмъ вѣцѣ выкликало було горячй споры. Говорячи о забавахъ, ставитъ святый авторъ питане, чи заняте „актора“ само по собѣ є грѣшне, и вычисливши кôлька обставинъ, котрй могли-бъ єго такимъ зробити, ôдповѣдає въ кôнци запереченемъ [3]), „бо — якъ каже — забава єсть для людей потрѣбна“, а ôдтакъ такожь и для того, „бо святому Пафнутіевй звѣщено було, що въ небѣ єго товаришемъ буде комедіянтъ (joculator)“.

Такій отже бувъ характеръ публичныхъ забавъ передъ ôдродженемъ давныхъ наукъ. А прецѣнь наблизивсь уже бувъ часъ, коли выступила на явъ глубока и для церкви важкими наслѣдками беременна перемѣна. А найцѣкавѣйша рѣчь, що тôй перемѣнѣ, котру остаточно довершивъ поступъ цивилизаціи, сама церковь проложила першу дорогу. Перше ôдродженє театру безъ сумнѣву находимо въ религійныхъ представленяхъ. Ôдъ найдавнѣйшихъ часôвъ мали люде той звычай — предметы своєи вѣры пристроювати въ драматичну форму; и поганьскй мистеріи, що були по правдѣ драматичній [1]), заховали ще свôй вплывъ на духъ народа и тодѣ, коли всѣ прочй части давныхъ религій попали въ погорду и забутє. Найдавнѣйша библійна драма єсть „Выхôдъ зъ Египту“, написана жидôвскимъ драматичнымъ писателемъ Езехіилемъ, котрый живъ въ другôмъ вѣцѣ по Христѣ въ Александріи; друга, трагедія „Страсть Христова“, написана святымъ Григоріємъ Назіянзеньскимъ, — обѣ грецкою мовою. Религійній церемоніи, а особливо на Рôздво, Іорданъ и въ Страстный тыждень чимъ разъ бôльше драматизовано, а монахи и монахинѣ почали зъ часомъ перерывати монотоннôсть монастырского житя приватными представленями. Найдавнѣйшій, намъ звѣсный примѣръ того рода припадає въ десяте столѣте (980), коли настоятелька одного нѣмецкого монастыря, Гротсвита, начитавшись комедій Теренція, написала латиньскою мовою двѣ або три религійній драмы, представленй монахинями. Фабула однои зъ тыхъ драмъ цѣкава. Оденъ пустельникъ выховавъ зъ милосердя гарну дѣвчину, але она збунтовала ся противъ єго батькôвскои поваги, не зважала на єго рады и втекла до публичного дому. Коли пустельникъ дôзнавъ ся про мѣсце єи притулку, перебравъ ся за вояка, дôставъ ся до того дому, выдержавъ такъ зручно свôй характеръ, що обманувъ всѣхъ присутныхъ и знайшовъ въ кôнци способнôсть взяти свою выхованку назадъ до себе [2]).

Въ превеликôй нудотѣ монастырского житя принято подôбній забавы зъ радостею, и хочь неразъ они строгй стягали на себе наганы, то прецѣнь въ деякихъ монастыряхъ удержались ажь гетъ ще въ ôсѣмнайцятый вѣкъ [3]). Тôлько що форма ихъ звычайно не була форма свѣтскихъ драмъ зъ религійнымъ змѣстомъ, але форма мистерій, т. є. безпосередне представленє довшого або коротшого ряду сценъ зъ библіи або зъ житя святыхъ. Ажь до послѣднои чверти тринайцятого вѣку мова ихъ була выключно латиньска, и представлялись они звычайно духовными въ церквахъ; але пôсля того часу приняли они бôльшь популярну форму, ихъ религійный характеръ швидко затеръ ся, и они сгались въ кôнци однымъ зъ найсильнѣйшихъ средствъ до знеславленя церкви, а на дѣлѣ и всеи религіи [4]). Причина тому лежитъ не въ надто частôмъ выступованю на сценѣ Всемогучого [5]), бо се було, хочь въ нашихъ очехъ въ найвысшôй степени неумѣстне, въ цѣлковитôй згôдности зъ духовымъ станомъ тамтого часу; але радше въ грубôй неприличности, котру заледво перевысшувавъ римскій театръ въ найгôршôй своєй добѣ [6]), а може ще бôльше въ дивнôй роли, яку въ нихъ

---

[1]) Strutt, Sports and Pastimes of the English People, а такожь Muratori, Antiquitates Italiae, Dissert 29. Въ Италіи ôдбували ся представленя битвъ на великій розмѣръ деревяными мечами и доводили до многихъ убійствъ. Щось подôбного до тыхъ давныхъ италіяньскихъ битвъ удержуєсь єще и доси въ Россіи пôдъ назвою „кулачного бою“.

[2]) Riccoboni, Histoire du Théâtre Italien depuis l'an 1500 jusqu'à l'an 1600, т. I. стор. 4—6. Авторъ той цѣкавои книги (яко артистъ знаный пôдъ назвою Лелio) бувъ оденъ зъ найбôльшихъ италіяньскихъ акторôвъ свого часу. Ôнъ подорожувавъ богато ôдъ театру до театру и въ рôжныхъ мѣстахъ звиджувавъ та пересмотрювавъ публичнй библіотеки, щобъ вынайти дѣла, котрй-бъ могли служити матеріяломъ до єго книги.

[3]) Ôнъ каже выразно: „Officium histrionum, quod ordinatur ad solatium hominibus exhibendum, non est secundum se illicitum“. Здаєсь, певна рѣчь, що коли се було писане, то вже не було театрôвъ анѣ публичныхъ представлень, окрôмъ религійныхъ. Неможлива такожь рѣчь провести выразну границю мѣжь публичнымъ спѣваньемъ пѣсень забавныхъ або продукціями шуткарѣвъ, а найпростѣйшими формами драмы. Боаccіе наводитъ изъ дѣла святого Томы „De sententiis“ одно мѣсце, въ котрôмъ той говоритъ о представленяхъ, „якй давнѣйше на театрахъ ôдбували ся“. Очевидна рѣчь, що для тыхъ „histriones“ святый писатель не дуже бувъ прихильный, бо уважає дохôдъ при тôмъ узыканый „de turpi causa, sicut de meretricio et histrionatu“. Порôвнай про те дѣло Concina, De Spectaculis, стор. 36—41; Lebrun, Discours sur le Théâtre, стор. 189—194; Bossuet, Réflexions sur la Comédie §§. 22—25.

[1]) Mackay, Religious Developement of the Greeks and Hebrews, vol. II, pp 286—297. Окрôмъ драмы були такожь и глядіяторскй битвы (етрускаго походженя) первѣстно религійною церемонією. Они ôдбували ся при похоронахъ въ честь помершихъ.

[2]) Гл Villemain, Moyen Age; Martonne, Piété du Moyen Age; Leroy, Etudes sur les Mystères, стор. 41.

[3]) Кончіна, котрый своє дѣло „De spectaculis“ выдавъ 1752 на жаданє паны Бенедикта XIV., згадує, що звычай сей панує єще въ многихъ монастыряхъ, и силуєсь доказати въ окремôй розправѣ, що монахъ, котрый скидає свою духовну одежу, щобъ представляти свѣтского чоловѣка, допускаєсь смертельного грѣху.

[4]) Гонъ, Джебінель, Джакобъ и др. подаютъ переглядъ тыхъ мистерій, а дѣла Лероа, Суарда и Колліе ихъ исторію.

[5]) Гляди о тôмъ Мальона History of the English Stage, стор. 12—13. Деякй цѣкавй примѣры позбиравъ Гонъ, а такожь Строть въ своєй History of the Manners of the People of England, т. III, стор. 137—140.

[6]) Кôлька досадныхъ примѣрôвъ той неприличности, котра по правдѣ въ бôльшôй части мистерій кождому и сама впадає въ очи, подає Джакобъ въ передмовѣ до свого збôрника интермедій. Скоро сема заповѣдь мала бути зломана, крыли ся акторы за за-

призначено сатанѣ. Зъ початку причиняли ся мистеріи чимало до религійного терроризму. Жаръ и дымъ пекольного огню ненастанно представляли ся передъ очи, а проймаючій окрики тревоги и смертельнои муки розрывали слухъ. Але швидко призначено чортови ролю насмѣшника и жартовника. Єго выступленє на сцену выкликувало грѣмкій регѣтъ. Онъ ставъ ся одъ разу найвыдатнѣйшимъ и найпопулярнѣйшимъ характеромъ штуки, и задля свого характеру вольный бувъ одъ всѣхъ взглядовъ чемности и приличности. Такимъ способомъ одна зъ найважнѣйшихъ догмъ церковныхъ въ понятю народа золлялась нерозрывно зъ прикметою смѣшности, а духъ насмѣшки и сатиры почавъ подкопувати весь будынокъ церковного авторитету.

О скольно тій грубій драматичній представленя причинили ся до подкопаня религійнои строгости, котре попередило и приготовало реформацію, годѣ докладно зьажити. Вчасно ще тій дивній обходы, званій „святомъ дурнѣвъ“ и „святомъ ослювъ“, впровадили до церкви неприличній танцѣ, высмѣваня священьства, а навѣть передразнюванє Службы божои[1]); а мистеріи XV. и XVI. стол. розширяли всюды того самого духа. Але що ту передовсѣмъ годитъ ся подчести, такъ се то, що популярность мистерій головно выплывала зъ большючого матеріяльного добробыту, котрый и самъ бувъ наслѣдкомъ розвою промыслового. Тота взростаюча пристрасть до забавъ, въ певномъ взглядѣ интеллектуальныхъ, те велике замилуванє въ сценичныхъ представленяхъ, котрій особливо розбуджували фантазію, — було початкомъ конечного переходу одъ грубыхъ, поединчихъ, вояцкихъ, позбавленыхъ штуки и фантазіи уподобань варварства, до рафинованыхъ, пышныхъ и глубокоумныхъ, богатыхъ уподобань цивилизаціи. Хочь и якъ грубій та неморальній були тій перші театральній штуки, все таки зображували они духовый станъ суспольности, котра ставляла перші слабій кроки до высшои степени просвѣты и котра, хочь все ще свои выображеня выводила одъ церкви, рѣвночасно певными и скорыми кроками спѣшила до цѣлковитои еманципаціи одъ церковнои зверхности.

Переворотъ доконавъ ся насамперед въ Италіи и въ Франціи. Въ тыхъ краяхъ, що тодѣ були осередками матеріяльного добробыту, розвинувсь, розумѣє ся, и драматичный смакъ найбольше, и мистеріи здобули собѣ надзвычайну популярность. Найновѣйшій италіяньскій библіографъ могъ навѣть теперь ще назбирати больше якъ сто сего рода штукъ, котрій въ XV. и XVI. вѣкахъ були представляній въ Италіи[2]). Около половины XV. вѣку почали буды ярмарковыхъ комедіянтовъ набирати большь систематичного выгляду. Представляно цѣлковиту исторію, въ котрій Гарлекинъ, якъ головный акторъ, набравъ великои ваги[3]). Стрѣчаємо колька представлень поганьскихъ исторій, а такожь колька т. зв. импровизацій, въ котрыхъ авторъ компонувавъ тольо обрысы штуки, а діяльогъ лишавъ дотепови самого актора. Кромъ того розширили ся загально діяльоги и розправы въ родѣ фарсъ[1]); они перейшли зъ Италіи до Франціи и тамъ дойшли до объему правильнои драмы и то неразъ значнои стойности. Одна зъ нихъ, славна фарса „Пателенъ“, написана правдоподобно около 1448 Петромъ Бляньше, адвокатомъ въ Поатіе, удержує ся и доси на французкій сценѣ. Провідники религійнои сцены силувались оперти ся тому новому супорникови черезъ вынайденє на-повъ религійныхъ „Моральностей“, въ котрыхъ представляли ся аллегоричній образы чеснотъ и проступковъ[2]) и котрій мали поеднати церковній драмы зъ свѣтскими. Але проба не удалась, — фарсы живо сталисъ пануючою формою, а всѣ прочій театральній представленя уступили на другій планъ[3]). Латиньскій драмы представляли часомъ по школахъ студенты, — звычай, котрый познѣйше езуиты зробили дуже загальнымъ.

(Дальше буде.)

слоною, що висѣла косо понадъ одну часть сцены, а се есть початокъ французкои приповѣдки про рѣчи, котрій роблятъ ся „derrière de rideau“. Въ Франціи заборонювавъ урядъ неразъ религійній драмы за ихъ шкодливый вплывъ на публичну моральность. Въ Англіи дѣла стояли, здаєсь, о кольо се можливе, еще горше, а Уортонъ выказавъ, що принаймѣ при одной случайности въ пятнайцятомъ вѣцѣ Адамъ и Ева выступали на сцену въ зовсѣмъ природномъ видѣ. Въ другій сценѣ мали уже фиговій листки. (Malone, History of the English Stage, стор. 15, 16).

[1]) „Свято дурнѣвъ“ и „Свято ослювъ“ мали повстати (запевно подъ иншими назвами) въ грецкій церквѣ около р. 990. „La Mère Sotte“ въ Франціи повстала, або принаймѣ стала ся популярною въ початку X. стол.

[2]) Colomb de Batines, Bibliografia della Antiche Rappresentazioni Italiane Sacre e Profane, stampate nei secoli XV. e XVI. (Firenze, 1852). Одну зъ тыхъ мистерій, „S. Giovanni e Paolo“, написавъ самъ Льоренцо де Медічі (Гл. Roscoe, Lorenzo de Medici, ch. V.)

[3]) Riccoboni, томъ I, стор. 89. Оденъ зъ найпершихъ и найславнѣйшихъ гарлекиновъ бувъ Чеккино, славный такожь для того, що въ Венеціи 1621 р. выдавъ може першу оборону театру. Цѣсарь нѣмецкій надавъ ему шляхоцтво.

[1]) Тій фарсы въ своѣй найстаршой и найпростѣйшой формѣ звались по италіяньски „contrasti“ а по французки „débats“. De Batines списавъ колька такихъ, котрій зъ италіяньского переведено на французке, и пр. Розмова мѣжь водою и виномъ, мѣжь житемъ и смертю, мѣжь мужемъ и жѣнкою и т. д.

[2]) Назва „Моральности“ була дуже поверхова. И такъ перепечатавъ Джакобъ стару драму п. н. La Moralité de l' Aveugle et du Boiteux, котра не е нѣчимъ иншимъ, якъ только фарсою. Одъ религійныхъ драмъ перейшли персонификаціи до балету, де вще часомъ появляютъ ся. Одна давна французка поема описує огнистыми словами игру якоись панѣ де Бранка (въ ролѣ геометріи) въ балетѣ про сѣмъ вольныхъ штукъ, котрый 1663 р. одтанцёвано передъ Людовикомъ XIV.

[3]) Фарсы були, здаєсь, такожь найголовнѣйшою формою драматичнои литературы въ Испаніи въ XV. в. За ними слѣдували идилліи овчарскій. Гл. Bouterweck, Geschichte der spanischen Literatur.

БИБЛІОГРАФІЯ и КРИТИКА.

Немѣродайна замѣтка по поводу рецензіи проф. Цеглинского на „Переводи і наслідованя О. Шухевича“.

Въ 10. числѣ „Зорѣ“ с. р. замѣщена рецензія на недавно выдану подъ моею редакцією книжку переводовъ и наслѣдовань пок. Ос. Шухевича. Обговоривши творы от. Шухевича, авторъ рецензіи критикує мои до нихъ примѣтки, а особливо те, що я сказавъ про поему Виргилія (чи Вергилія) *„Пѣсня про хлѣборобство“*. Я освѣдчаю зъ горы, що я не фильольогъ и могъ въ своихъ замѣткахъ не въ однѣмъ похибити ся проти выводовъ фильольогичныхъ. Та толькожь ладячи до печати творы о. Ш., я й зовсѣмъ не мавъ на думцѣ ладити дѣла фильольогичного, але хотѣвъ зладити книжку, котра була-бъ, якъ Нѣмець каже, „mundgerecht“ навѣть для менше образованыхъ читателѣвъ. Одги и пошовъ мой троха може пріостры судъ про поему Вергилія. Авторъ рецензіи въ своѣмъ дальшомъ выводѣ „генетично-историчномъ“ зовсѣмъ суду того не збивъ, а только старавъ ся показати, для чого римскій поезіи були такій, якъ я сказавъ. Для чого они такій були, се мене нѣчого не обходило и я въ то не вдававъ ся, а высказавъ только те, що кождому по перечитаню поемы само на думку насуне ся.

Дальше авторъ рецензіи добачає въ моѣмъ (не Форбигера) реченю: що „цѣль поемы про хлѣборобство не одповѣдала духови часу“ — суперечность зъ тымъ що сказано дальше, будьто Вергилій писавъ свою поему посля вѣровань и поглядовъ свого часу, — и замѣчає одъ себе, що Вергилій не мавъ анѣ такои цѣли, яку я ему приписавъ, анѣ не писавъ посля вѣровань и поглядовъ свого часу.

Що до суперечности въ моихъ судахъ, то справдѣ я не знаю, де ту можна ей добачити! Я кажу: Вергилій мавъ цѣль — склонити своею поемою Римлянъ до земледѣльства, але цѣль тота була схиблена и не одповѣдала духови часу, бо тодѣ Римлянамъ годѣ вже було вертати ся до часовъ Цинцината и Катона, — говорю отже про субъективну

цѣль автора. А дальше говорячи о матеріялахъ, котрі вôйшли въ складъ поемы, запримѣчаю, що були мѣжь ними вѣрованя и погляды сучасныхъ поетови рôльникôвъ, и захованши ихъ въ своѣй поемѣ поетъ прислужив ся и для сучаснои намъ етнографіи. Тутъ затымъ выдаю, правда, иншій судъ, але и о иншôй рѣчи, бо о матеріялахъ поемы. Хибажь се суперечнôсть?

Въ поемѣ Вергилія я не добачивъ нѣякого етнографичного збôрника, якъ импутуе менѣ рецензентъ, — се было-бъ пряме недорѣцтво. А хочбы я бувъ и добачивъ въ нѣй що небудь подôбного, то ще и зъ того поводу судъ мôй о поемѣ, т. є. о дѣлѣ поетичнôмъ а не науковôмъ, не выпавбы инакше. „Дивовижна путанина“, котру рецензентъ добачивъ въ моихъ замѣткахъ, показуесь радше въ єго власнôй рецензіи.

Що я не зовсѣмъ безъ причины написавъ, будьто Вергилій мавъ цѣль — привернути сучасныхъ собѣ Римлянъ до рôлѣ, се посвѣдчае сама єго поема, въ котрôй ôнъ такъ усильно запрошуе можныхъ Римлянъ (Цезара, Меценаса): „вступи зо мною въ хлѣборобскій хаты“ (I, 63), и такъ важко ридае надъ сучаснымъ зопсутємъ:

Дивно світ ся днесь мішає,
Святую правду кривда зневажає;
Війна бентежит всі границі світа;
Мов рвучі ріки, так злоба розлита;
Не стало нині почести для плуга,
Спустіло поле без рільника друга;
На меч кровавий серпи перекуто! (I, 711—717)

Такъ рѣзко и сторонничо малюе противенство мѣжь сѣльскимъ а мѣйскимъ житємъ (II, 656—773), що все то досыть ясно выказуе тенденцію автора. Такихъ мѣсць не можна и не годитъ ся объяснювати тымъ тôлько, що Вергилій прямо для моды, якъ каже рецензентъ, написавъ свою поему. Менѣ здаесь, що ôнъ писавъ єѣ и положивъ въ ню сѣмъ лѣтъ усильнои працѣ задля троха серіознѣйшихъ причинъ, и що рецензентъ своимъ „историчногенетичнымъ“ выводомъ далеко тяжше осудивъ всю римску литературу и самого Вергилія, нѣжь я своєю замѣткою. Впрочѣмъ твердженє рецензента о модности земледѣльства въ поезіи — дуже проблематичне, такъ якъ въ римскôй литературѣ передъ Вергиліемъ анѣ рôвночасно зъ нимъ не було, здаесь, анѣ однои въ тôмъ взглядѣ поетичнои пробы, божь прозовыхъ праць Катона и Варрона не можна сюды зачислювати.

Не знаю такожь, на якôй пôдставѣ рецензентъ за взорець Вергилія при писаню поемы о хлѣборобствѣ уважае Никандра, а не Гезіода, коли самъ Вергилій о Никандрѣ нѣде не згадуе, а прямо называе свою поему „спѣвомъ Аскрейскимъ“ — ôдъ Аскры, села беоцкого, въ котрôмъ родивъ ся Гезіодъ — т. є. выразно спѣвомъ на взôръ Гезіода (II, 248).

Въ кôнци иронизуе рецензентъ и надъ тымъ, що нѣбы то я поему „Moretum“ зовсѣмъ напевно приписавъ Вергиліевi, мѣжь тымъ коли я выразно сказавъ, що пôсля деякихъ переказôвъ старинныхъ Вергилій переробивъ єѣ зъ грецкого, и що на всякій спосôбъ поема тôлько „приписуесь“ єму (стор. 10). Впрочѣмъ нема нѣчого неможливого, щобъ поема сеся справдѣ не була Вергилія. Бо хочь „ея ядренна характеристика досыть рѣзко ôдбиває ôдъ звычайныхъ идиль Вергиліевыхъ“, то прецѣнь же нѣкто того не каже, щобы се була такожь звычайна идилія. Але за те єи ядренна характеристика досыть добре сходитъ ся зъ многими найкрасшими мѣсцями въ „Георгикахъ“, якъ н. пр. зъ уступомъ про дѣда-огородника (IV, 169—210), або зъ описомъ заразы въ Норикумъ (III, 616—786).

Чи можна при кôнци сеи немѣродайнои замѣтки додати увагу до рецензента, що не тôлько давный Вергилій (котрому, якъ бачимо, и зъ нефаховыхъ рукъ не зробила ся велика кривда), але и всякій сучасный, хочбы и зовсѣмъ неклясичный писатель маe право, щобъ єго писаня уважно читати (єсли вже разъ ихъ читае ся), и „поки що, такъ на скоро не критикувати“?

Ив. Франко.

Два образы въ церквѣ Завалôвскôй.

Давненько вже пôднесена була въ нашихъ часописяхъ*) гадка, що цѣкаво булобы на образахъ и малюнкахъ по нашихъ церквахъ прослѣдити, якъ малярѣ нашi въ рôжныхъ часахъ, идучи за порывомъ таланту, бôльше або менше ôдступали ôдъ конвенціональныхъ взôрцѣвъ византійскихъ и робили початки свого власного ренесансу, котрый не находячи спріяючихъ обставинъ, не розвивъ ся и упадавъ. Замыслъ сей, надъ котрого выконанемъ на Украинѣ трудивъ ся пок. Каченовскій, ректоръ универзитету въ Харковѣ, такъ и зôставъ ся доси думкою. У насъ, о кôлько знаемо, доси оденъ тôлько гр. Дѣдушицкій занявъ ся бувъ збиранемъ рôжныхъ старыхъ малюнкôвъ для свого музея; щó, и по якôй системѣ ôнъ збиравъ, сего не знаемо, а знаемо тôлько те, що доси зъ зборôвъ гр. Дѣдушицкого нѣкто не користав и звѣстки публичнои о нихъ не було нѣякои. Стоило-бъ труду кому небудь фаховому зборы тi добре оглянути и росказати ширшôй громадѣ, що въ нихъ цѣкавого.

А поки що, я позволю собѣ подати читателямъ „Зорѣ“ звѣстку про два невеличкi малюнки, котрi лучилось менѣ бачити сего року въ гр. к. церквѣ мѣсточка Завалова близь Пôдгаєцъ. Образы тi намалёванi на двохъ подовжныхъ, злегка выпукластыхъ дощечкахъ довготы около 20″, широты около 8″, умѣщеныхъ надъ „діяконьскими воротами“ по однôмъ и по другôмъ боцѣ царскихъ вратъ. На однôмъ малюнку зображена вельми реалистично голова мужчины, мабуть св. Ивана Крестителя: кровь бухае зъ перетятои шіи, волосе розкудовчене, на лици выразъ великого болю, ôдданый зъ знаменитою прецизією. На другôмъ малюнку зображена такожь ôдтята голова молодця, о идеально хорошихъ чертахъ лиця, зъ буйнымъ понадъ чоло ôдгорненымъ чорнымъ волосемъ, выпуклымъ чоломъ и замкнутыми очима. На лици выразъ святого супокою, подôбный до выразу деякихъ мадоннъ Рафаеля.

Що особливо впадае въ око навѣть зовсѣмъ нефаховому обсерваторови, такъ се предивна гармонія красокъ на обохъ тыхъ малюнкахъ, рѣзко ôдбиваюча ôдъ звычайнои пестроты нашихъ церковныхъ образôвъ. Все ту достосоване до выразу представленыхъ лиць, якъ не можь красше. Лице старшого мужчины живѣйше, реалистичнѣйше, — то й кольоритъ всего малюнку горячѣйшій, хочь зовсѣмъ не яркій. Лице молодця супокôйне мовь сномъ блаженнымъ навѣяне,— кольоритъ картины бôльше притьмленый, нѣжный. Особливо те друге лице хапае за серце обсерватора, настроюе єго якось поважно, сумовито, немовь переноситъ въ глубокй пôдземнй катакомбы, де зъ выразомъ божественнои надѣѣ на идеально хорошôмъ лици спочиваютъ нетлѣнний мощѣ мученика-молодця, що не дбаючи на плачь любячои матери, на принаду молодои любови, всего ôдрѣкъ ся и смѣло пôшовъ въ боротьбу за высокй идеалы.

Анѣ слѣду византійскои штивности и конвенціональности въ обохъ малюнкахъ! Смѣло и ясно ступае артистъ дорогою, котру проложили италіяньскй идеалистичнй школы малярскй въ XV. и XVI. столѣтю.

Коли повстали тi образы и кто бувъ ихъ творцемъ, про се мы не могли ôднайти теперь нѣякихъ слѣдôвъ. Запримѣтимо тôлько пôсля оповѣданя мѣсцевого пароха, о. Дм. Гузара, що весь иконостасъ Завалôвскои церкви, а затымъ згаданi нами образы, походятъ зъ монастыря Василіяньского, котрый давнѣйше бувъ въ Заваловѣ, а передъ кôлькадесяти лѣтами зôставъ знесеный. Може дехто зъ нашихъ историкôвъ здужае вышукати докладнi звѣстки про той монастырь, а особливо про те, куды подѣли ся єго паперы и документы, зъ котрыхъ певно можна бы було дôзнати ся, кто и коли малювавъ тi пôдъ кождымъ взглядомъ цѣкавi образы.

Нагуєвичѣ 1. Червня 1883. *Ив. Фр.*

*) Гл. н. пр. „Правда“ зъ р. 1873, некрольогъ Каченовского, написаный М. Драгомановымъ.

Ôдъ редакціи.

На численнi допыты завѣдомляємо, що накладъ „Зорѣ“ зъ року 1881 розпроданый. — „Зоря“ зъ року 1882 стоитъ теперь 4 зр. а. в.

Выдае и ôдповѣдае за редакцію **Ом. Партыцкій.** Зъ друкарнѣ Товариства „имени Шевченка“ пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ IV. Львôвъ дня 15. (27.) Червця 1883. **Число 12.**

Выходитъ два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, найменше въ два аркушѣ печатнѣ.

Редакція и администрація „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **3.** улиця Фредра.

ЗОРЯ

Пренумерата выноситъ: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть року **1** зр. **25** кр.

На велиновôмъ (сатинованôмъ) паперѣ: на цѣлый рôкъ **6** зр., на пôвъ року **3** зр.

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

ЗАХАРЪ БЕРКУТЪ.

(Образъ громадского житя Карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ.)

(*Написавъ Ив. Франко.*)

VI.

Дивный сонъ снивъ ся Захарови Беркутови. Здавалось ѥму, немовь нынѣ ихъ дорôчне свято „сторожа“, и вся громада зôбрана докола каменя при входѣ тухольскои тѣснины: дѣвчата зъ вѣнками, молодцѣ зъ музыкою, всѣ въ празничныхъ чистыхъ строяхъ. Отсе ôнъ, найстаршій вѣкомъ въ громадѣ, першій наближаѥ ся до святого каменя и починаѥ молити ся до него. Якiсь таѥмничѝ, тревожнѝ, болющѝ чутя опановуютъ ѥго серце пôдчасъ молитвы: щось щемитъ ѥго въ глубинѣ душѣ— и самъ ôнъ не знаѥ, що такого. Ôнъ молитъ ся горячо; по двохъ-трехъ словахъ звычайнои молитвы ôнъ ôдступаѥ ôдъ приписаныхъ зворотôвъ; якась нова, горячѣйша, порываюча молитва плыне зъ ѥго устъ; вся громада потрясена нею паде ниць на землю, и самъ ôнъ робитъ то само. Але слова не перестаютъ плысти, темно робитъ ся кругомъ, чорнѝ хмары покриваютъ небо, громы починаютъ бити, блыскавицѣ сарахкотятъ и обхапуютъ цѣлый небозвôдъ ослѣпляючимъ огнемъ, земля здрогаѥ ся — и разомъ, звôльна перехиляючись, святый камѣнь рушаѥ ся зъ мѣсця и зъ страшеннымъ ломотомъ валитъ ся на него.

— Що се може значити? пытавъ самъ себе Захаръ, роздумуючи надъ своимъ сномъ. Щастѥ чи нещастѥ? радôсть чи горе? Але ôнъ не мôгъ найти ôдповѣди на те пытанѥ, тôлько сонъ сей лишивъ по собѣ якесь важке прочутѥ, якусь хмару суму на Захаровôмъ чолѣ.

Швидко справдилось те прочутѥ! Саме по полудни настигли страшнѝ, несподѣванѝ вѣсти до Тухлѣ. Пастухи зъ сусѣднои полонины прибѣгли безъ духу до села, голосячи, що бачили якусь бôйку коло боярского дому, якусь громаду незвѣсныхъ чорныхъ людей и чули незрозумѣлѝ, роздираючѝ крики. Майже вся тухольска молодѣжь, уоружившись, въ що кто мôгъ, побѣгла на мѣсце бою, але зупинила ся въ ôддали, побачивши кроваве и трупами вкрыте побоѥвище а боярскій дôмъ окруженый хмарою Монголôвъ. Не було сумнѣву: всѣ молодцѣ, высланѝ для збуреня боярского дому, погибли въ нерôвнôй боротьбѣ зъ тыми наѣздниками. Не знаючи, що дѣяти, молодѣжь тухольска вернула ся до села, розносячи всюды страшну, прошибаючу вѣсть. Почувши ѥѣ, затремтѣвъ старый Захаръ и гôрка слеза покотила ся по ѥго старечôмъ лици.

— Отъ и сповнивъ ся мôй сонъ! прошептавъ ôнъ. Въ оборонѣ свого села полягъ мôй Максимъ. Такъ оно й треба. Разъ умирати кождому, але славно вмирати, се не кождому лучаѥ ся. Не сумувати менѣ за нимъ, але радуватись ѥго долею.

Такъ потѣшавъ себе старый Захаръ, — але серце ѥго щемѣло глубоко: надто сильно, всею силою своѥи душѣ, ôнъ любивъ свого наймолодшого сына. Але швидко ôнъ скрѣпивъ ся духомъ. Громада кликала ѥго, потребувала ѥго рады. Товпами тисли ся люде, старѝ и молодѝ, за село, идъ тухольскôй тѣснинѣ, за котрою такъ близько стоявъ страшный ихъ ворогъ. Першій разъ, ôдъ коли Тухля засѣла, рада громадска зôбрала ся нынѣ безъ звычайныхъ обрядôвъ, безъ знамена, середъ брязку топорôвъ та кôсъ, середъ на-пôвъ тревожного, на-пôвъ воёвничого гамору. Безъ порядку мѣшали ся старцѣ зъ молодцями, оружнѝ зъ безъоружными, ба навѣть жѣнки снували сюды и туды помѣжь громадою, допытуючись вѣстей про ворога або голосно оплакуючи своихъ погибшихъ сынôвъ.

Що дѣяти? що починати? якъ боронити ся? — гуло въ народѣ — и одна думка переважала всѣ другѝ: выйти громадою передъ тѣснину и боронити ся ôдъ Монголôвъ до послѣдного. Особливо молодѣжь наставала на те.

— Мы хочемо згинути, якъ нашѝ братя погинули въ оборонѣ свого краю! — кричали молодцѣ. Тôлько по нашихъ трупахъ вôйдутъ вороги въ тухольску долину!

— Въ тѣснинѣ поробити засѣки и зъ нихъ разити Монголôвъ! — радили старшѝ.

Далѣ, коли гамôръ троха втишивъ ся, заговоривъ Захаръ Беркутъ.

— Хочь то воѥнне дѣло — не моѥ дѣло, и не менѣ старому радити о тôмъ, до чого своихъ рукъ приложити не можу, — але все таки я думавбы, що не велика наша заслуга буде, коли ôдобьѥмо Монголôвъ, особливо зваживши, що се намъ не такъ то и трудно зробити. Сыны нашѝ погибли зъ ихъ рукъ — кровь ихъ обагрила землю нашу и кличе насъ до пôмсты. Чи пôмстимось мы на ворогахъ нашихъ, на нищителяхъ нашого краю, коли ôдобьѥмо ихъ ôдъ свого села? Нѣ, а тôлько, ôдъ нашого села ôдбитѝ, они зъ подвôйною лютостю кинутъ ся на другѝ села. Не ôдбити, але розбити ихъ, се повинна бути цѣль наша!

Громада зъ увагою слухала слôвъ свого бесѣдника, и молодѣжь, податлива на все нове и несподѣване, готова вже була пристати на ту раду, хочь и не знала, якъ можна ѥѣ выконати. Але многѝ голосы старцѣвъ обôзвались противъ неи.

— Не въ гнѣвъ тобѣ будь сказано, батьку Захаре, — заговоривъ одинъ громадянинъ, — але рада твоя, хочь мудра и велику обѣцюѥ славу, та несповнима для насъ. Слабѝ нашѝ силы, а монгольска сила велика. Ще не наспѣла помôчь ôдъ другихъ верховиньскихъ и загôрныхъ громадъ, а хочь и наспѣѥ, то таки сила наша

не выстарчитъ навѣть на те, щобъ окружитл Монголôвъ, не то вже, щобъ побороти ихъ въ отвертôй битвѣ. А бе́зъ того якъ мы розбо́ємо ихъ? Нѣ, нѣ! За мала наша сила! Щасте наше, коли здужаємъ ôдбити ихъ ôдъ свого села и ôдвернути ôдъ сего шляху; розбити ихъ мы не маймо й надѣ́ѣ!

Бачучи всю основнôсть тыхъ закидôвъ, Захаръ Беркутъ, хочь зъ бо́лемъ серця готовъ бувъ покинути свою молодечо-горячу думку, коли въ тôмъ двѣ несподѣванй подѣ́ѣ значно пôднесли настрôй тухольскои громады и змѣнили цѣле ѣи постановлене. Долѣ селомъ улицею надôйшли, одна за другою, при звукахъ трубъ та деревяныхъ тримбѣтъ ажь три громады уоруженои молодѣжи. Кожда громада несла наперед себе боєву хоруговь; охочй, смѣлй ихъ пѣснѣ лунали далеко по горахъ. Се йшла приобѣцяна Тухольцямъ помôчь верховиньскихъ и загôрныхъ громадъ. Хлопъ въ хлопа, мовь росли яворы, стали всѣ три громады довгими рядами передъ зôбраною громадою и склонили хоругви на знакъ привитаня. Любо було глядѣти на тй здоровй, румянй лиця, розгрѣтй мужною ôдвагою и гордымъ почутємъ того, що имъ прійдесь заступати своими грудьми все, що найдорожше у нихъ на свѣтѣ, що на ихъ ôдвагу, на ихъ оружє вложене велике дѣло. Радôсный, громовый крикъ всѣхъ Тухольцѣвъ стрѣтивъ ихъ прихôдъ; тôлько матери, що саме нынѣ стратили своихъ сынôвъ, заридали на видъ того найкрасшого цвѣту народного, котрый завтра може такъ само поляже скошеный и потоптаный, якъ полягли нынѣ ихъ ясни соколы. Защемѣло серце и въ старого Захара Беркута, коли поглянувъ на тыхъ молодцѣвъ и подумавъ собѣ, якъ то пышно вызначувавсь бы середь нихъ его Максимъ. Та нѣ, годѣ! мертвого не вернешь, а живый живе гадає...

Ще не стихла радôсть изъ приходу тыхъ пожаданыхъ помôчникôвъ, ще громада не мала часу приступити до дальшои нарады, коли въ тôмъ зъ противного боку, зъ лѣсовои прогалины, що була надъ тухольскою тѣсниною, показавъ ся новый и зовсѣмъ уже не сподѣваный гôсть. На спѣненôмъ, пообдиранôмъ гилями та колючками кони, припавши головою до его шіи, щобъ швидше и бе́спечнѣйше ѣхати по лѣсѣ, не зачѣпаючись о галузе, ѣхала що кôнь доскочитъ якась людина. Кто се такій бувъ — зъ далека годѣ було угадати. На нѣй бувъ овечій монгольскій кожухъ, оберненый пелехами на верхъ, а на головѣ гарный бобровый каптуръ. Молодцѣ приняли прiѣжу людину за монгольского высланця и выступили проти неи зъ луками. Але выѣхавши зъ лѣса и наблизившись надъ стрôмкій обрывъ, по котрôмъ треба було злазити въ тухольску долину, мнимый Монголъ злѣзъ изъ коня, скинувъ зъ себе кожухъ, и всѣмъ на диво показала ся женщина, въ бѣлôмъ полотнянôмъ, шовкомъ перетыканôмъ шматю, зъ лукомъ за плечима а блискучимъ топôрцемъ за поясомъ.

— Мирослава, дочка нашого боярина! закричали тухольскй молодцѣ, не можучи ôдвести очей ôдъ прекраснои, смѣлои дѣвчины. Але она очевидно и не дивила ся на нихъ, але лишивши свого коня тамъ, де зъ него злѣзала, живо почала озирати ся за стежкою, куды можна бы спустити ся въ долину. Швидко ѣи быстрй очи ôдкрыли таку стежку, майже зовсѣмъ укрыту середъ широкого, чепѣргатого листя папороти и колючихъ ожинъ. Певнымъ крокомъ, мовь ôдъ роду до того привыкла, зôйшла она стежкою въ долину и наблизила ся до громады.

— Здоровй були, чесна громадо, — сказала она, злегка паленѣючи. Я спѣшила звѣстити васъ, що Монголы надходятъ, передъ вечеромъ ту будутъ, то щобъ вы приготовили ся, якъ ихъ приняти.

— Мы знали се, — загули голосы зъ громады, — се намъ не новина.

Голосы були рѣзкй, непріязнй дочцѣ поганого боярина, черезъ котрого тôлько молодцѣвъ погибло. Але она не образила ся тою рѣзкостю, хочь очевидно почула єѣ. — Тымъ лѣпше для мене, що вы вже приготованй, — сказала она. А теперь прошу вказати менѣ, де ту Захаръ Беркутъ.

— Ось я, дѣвчино, — сказавъ старый Захаръ, наближаючись. Мирослава довго, зъ увагою и зъ пошанованємъ глядѣла на него.

— Позволь, чесный батьку, — заговорила она тремтячимъ зъ внутрѣшного зрушеня голосомъ, — сказати тобѣ попередъ усего, що сынъ твôй живый и здоровъ.

— Мôй сынъ! — скрикнувъ Захаръ, — здоровъ и живый! О Боже! Дежь ôнъ? Що зъ нимъ дѣе ся?

— Не лякай ся, батьку, тои вѣсти, котру скажу тобѣ. Твôй сынъ въ монгольскôй неволи.

— Въ неволи? — скрикнувъ, мовь громомъ прошибленый Захаръ, — нѣ, то не може бути! Мôй сынъ радше дасть на куснѣ порубати ся, анѣжь взяти себе въ неволю. Се не може бути! Ты хочешь залякати мене, недобра дѣвчино!

— Нѣ, батьку,—я не лякаю тебе,—оно справдѣ такъ. Я-жь теперь прямо зъ монгольского табору, бачила его, говорила зъ нимъ. Силою и пôдступомъ взяли его, вковали въ зелѣзнй пута. Хочь безъ раны, а весь облитый бувъ кровю ворогôвъ. Нѣ, батьку, — твôй сынъ не подавъ имя твое въ неславу!

— И щожь ôнъ говоривъ тобѣ?

— Казавъ менѣ йти до тебе, батьку, потѣшити тебе въ твоѣй самотѣ и тузѣ, стати тобѣ за дочку, за дитину, бо и я, батьку — (тутъ голосъ ѣи ще дужше затремтѣвъ) — и я сирота, я не маю ôтця!

— Не маешь ôтця? Не вжежь Тугаръ Вовкъ погибъ?

— Нѣ, Тугаръ Вовкъ живый, але Тугаръ Вовкъ переставъ бути моимъ батькомъ ôдколи.... зрадивъ.... свôй край и приставъ... въ службу Монголôвъ.

— Сего можь було и надѣяти ся, — ôдказавъ понуро Захаръ.

— Теперь я не можу уважати его батькомъ, бо не хочу зраджувати свого краю. Батьку, будь ты моимъ ôтцемъ! прійми мене за дитину! Нещасный сынъ твôй проситъ тебе о то моими устами.

— Мôй сынъ! мôй нещасный сынъ! стогнавъ Захаръ Беркутъ, не пôдводячи очей на Мирославу. Кто мене потѣшитъ по его стратѣ?

— Не бôй ся, батьку, — може ôнъ ще не страченый, може намъ удасть ся выдобути его на волю. Слухай лишень, що наказувавъ менѣ Максимъ!

— Говори, говори! — сказавъ Захаръ, поглядаючи знова на ню.

— Ôнъ радивъ тухольскôй громадѣ не спиняти Монголôвъ передъ тѣсниною, а впустити ихъ въ котловину. Тутъ можна ихъ обступити и вырубати до послѣдного, а коли нѣ, то выморити голодомъ. Треба тôлько поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ и по-

выносити зъ села все добро громадске, все збôжє, весь хлѣбъ, всю худобу, а ôдтакъ замкнути ихъ тутка зъ всѣхъ бокôвъ. Ту — казавъ Максимъ — побѣдите ихъ або нѣде инде! Такъ радивъ Максимъ.

Вся громада зъ напруженою увагою слухала Мирославинои бесѣды. Глубока мовчанка залягла надъ всѣми, коли стихли єи слова. Тôлько Захаръ гордо и радôсно выпрямивъ ся, а далѣ зъ простертыми раменами наблизивъ ся до Мирославы.

— Доню моя! — сказавъ ôнъ, — теперь я бачу, що ты варта бути дочкою Захара Беркута! Се правдивѝ слова мого сына, — зъ нихъ вѣє єго смѣлый духъ! Тыми словами ты здобула моє батькôвске серце! Теперь я лекше ôджалую сына, коли небо пôслало менѣ замѣсть него таку доньку!

Голосно ридаючи кинула ся Мирослава въ єго обнятя.

— Нѣ, батьку, не говори такъ, — сказала она. Сынъ твôй не буде страченый, — ôнъ повернесь тобѣ назадъ. Ôнъ ще нынѣ вечеръ тутъ буде разомъ зъ ордою, и коли Богъ поможе намъ розбити єѣ, то чей мы и єго освободимо.

Въ тôй хвили въ тѣснинѣ давъ ся чути крикъ тухольскихъ вартовыхъ: Монголы! Монголы! — и въ слѣдъ за тымъ прибѣгли вартовѝ, голосячи, що Монголы въ незличимôй силѣ показали ся въ долинѣ надъ Опоромъ. Тутъ приходилось рѣшати ся живо, що дѣяти и якъ боронити ся. Захаръ Беркутъ ще разъ обставъ за тымъ, щобъ впустити Монголôвъ въ тухольску кôтловину и тутъ обскочивши ихъ вырѣзати або выморити всѣхъ до ноги.

Теперь уже не роздавали ся голосы противнѝ тôй радѣ, — и швидко громада рѣшила ся. Всѣ вергли ся до своихъ хатъ, щобы хоронити своє добро въ лѣсы. Стороньскѝ молодцѣ сейчасъ рушили на противный бôкъ долины идъ водопадови, щобъ поробити засѣки въ вывозѣ и не дати туды Монголамъ пройти. Страшный розрухъ зробивъ ся въ селѣ. Крикъ, розказы и запытаня, рыкъ волôвъ и скрипъ деревяныхъ колѣсниць о двохъ колесахъ роздавали ся зъ всѣхъ усюдôвъ, глушили слухъ и лунали по горахъ. Сумно прощали Тухольцѣ свои хаты и подвôря и огороды и засѣянѝ нивы, котрѝ нынѣ ще мала зруйнувати и столочити страшна монгольска залива. Матери несли и вели своихъ плачучихъ дѣтей, батьки гнали худобу, везли на возахъ домашный спрятокъ, мѣшки зъ хлѣбомъ и одежею; курява стояла надъ селомъ; тôлько потôкъ срѣблистою водою шумѣвъ собѣ якъ звычайно, и старый величезный Сторожь при входѣ въ тухольску тѣснину стоявъ понуро, опущеный, сумовитый, немовь жалѣючи своихъ дѣтей, що покидали сесю гарну долину, немовь нахиляючись въ сторону тѣснины, щобъ своимъ велитнымъ, камянымъ тѣломъ заставити имъ дорогу. Засумувалась и стара липа на копнôмъ майданѣ за селомъ, — а ревучій водопадъ переливаючись въ кармазиновыхъ лучахъ заходячого сонця, недвижнымъ, кровавымъ стовпомъ стоявъ надъ опустѣлою тухольскою кôтловиною.

Вже зовсѣмъ опустѣло село. Хаты потонули въ вечѣрнôмъ туманѣ; курява уляглась по дорозѣ; замовкли голосы и крики, немовь ôдвѣчна пустыня пожерла все житя сеи долины. Сѣдало сонце за тухольскѝ горы, тонучи въ легенькѝ червонѝ хмары; темнѝ смерековѝ лѣсы докола Тухлѣ шептали тихо, таємничо, немовь передавали собѣ якусь зловѣщу новину. Тôлько земля, не знати чому, глухо стугонѣла и стогнала; воздухъ, хочь ясный и погôдный, тремтѣвъ якимсь дивнымъ, змѣшанымъ гомономъ, ôдъ котрого дрожь проймала и найсмѣлѣйшого. А далеко-далеко по лѣсахъ, въ глубокихъ темныхъ ярахъ, мѣжь недоступными ломами выли вовки, гавкали урывanымъ голосомъ лисы, бегетѣли оленѣ, рычали туры. А въ селѣ такъ тихо, такъ мертво! А на небѣ такъ ясно, такъ погôдно! Але нѣ! Ось наразъ щезло сонце за чорною, живою хмарою, котра стѣною тягне зъ заходу, наповняючи воздухъ дикимъ верескомъ и спускаючись надъ Тухлею. Се вѣщуны и неôдступнѝ спутники орды, гайвороны та круки, тягнутъ незличимыми стадами, чуючи поживу. Зловѣще птаство билось въ воздусѣ, розрывалось плахтами и металось, мовь хмары битѝ бурею. Тухольскѝ сумирнѝ стрѣхи ôдъ разу вкрыли ся чорными гôстьми, а гамôръ ихъ клекотѣвъ, мовь кипятокъ въ величезнôмъ кôтлѣ. Нѣмо, недвижно стоячи надъ стрôмкими берегами своєи кôтловины, глядѣли Тухольцѣ на погане птаство и въ дусѣ проклинали тыхъ вѣщунôвъ смерти и руины.

Але живо видъ змѣнивъ ся. Мовь черезъ прорву въ тамѣ валитъ ся осѣнна повѣнь, такъ почали въ кôтловину валити ся чорнѝ почвары зъ страшеннымъ крикомъ. Ряды тисли ся за рядами, безъ кôнця и впину; мовь вода пôдъ водопадомъ, такъ они зупиняли ся, выйшовши зъ тѣснины, уставляли ся въ довжезнѝ ряды, посували ся звôльна, безъ опору заливаючи пусту рôвнину. Передомъ, дорогою, ѣхавъ на бѣлôмъ кони страшный велитъ, Бурунда-бегадиръ, а обôчь него другій меншій ѣздець — Тугаръ Вовкъ.

Звôльна ѣхали они напередъ, немовь що хвилѣ надѣялись нападу зъ села. Але нападу не було, село лежало, мовь пôсля чумы. Зъ страшнымъ крикомъ кинули ся першѝ ряды Монголôвъ на хаты, щобъ по свому звычаю рѣзати, рабувати, — але рѣзати не було кого, хаты були пустѝ. Зъ лютымъ крикомъ кидались Монголы ôдъ хаты до хаты, вывалюючи дверѣ, руйнуючи плоты и лѣсы, розбиваючи дѣжки и плетѣнки, розвалюючи печѣ. Але вся ихъ лютôсть була дарма, — въ селѣ нѣкто не показувавъ ся.

— Проклятѝ псы! — говоривъ Бурунда до Тугара Вовка, — зачули насъ, поховали ся!

— Чи заночуємъ ту, бегадире? — спытавъ Тугаръ Вовкъ, не ôдповѣдаючи на замѣтку бегадира.

— Поки не стрѣнемось зъ тыми псами, поти не можемо ночувати, — ôдказавъ Бурунда. Веди насъ до выходу зъ сеи ямы! Треба забезпечити собѣ выхôдъ!

— Выхôдъ беспечный, — успокоювавъ Тугаръ Вовкъ, хочь и самому якось нѣяково було бачити, що всѣ Тухольцѣ такъ чисто вынесли ся зъ села. И хочь успокоювавъ бегадира, то все таки просивъ его крикнути на вôйско, щобъ покинуло шукати добычѣ и спѣшило къ выходови. Неохôтно пôшли першѝ ряды монгольскои орды, мѣжь тымъ коли заднѝ все щe тисли ся черезъ тѣснину, чимъ разъ густѣйше заливаючи кôтловину.

Ось уже чôльный ôдрядъ выйшовъ изъ села и спѣшивъ до вывозу, выкутого въ скалѣ. Зъ долины нѣчого не видно було въ вывозѣ и беспечно пôдôйшли Монголы ажь пôдъ стрôмку камяну стѣну, въ котрôй прокутый бувъ вывôзъ. Коли въ тôмъ разомъ зъ верху стѣны посыпалось величезне камѣнє на Монголôвъ, друхочучи и розбиваючи ихъ. Зойкъ напасникôвъ, раненыхъ и повaленыхъ на землю вдаривъ пôдъ небо. Закракала хижа птиця надъ своими жертвами. Вже напасники почали пырскати въ задъ и въ боки, коли въ тôмъ Бурундъ

и Тугаръ Вовкъ зъ голыми шаблями кинулись имъ на въ переймы.

— Куды вы, безумнѝ? — рычавъ ярымъ туромъ Бурунда. Ось передъ вами вхôдъ до вывозу: туды за мною!

И пхаючи передъ собою цѣлу товпу, ôнъ кинувъ ся въ темне гирло вывозу. Але ту чекала напасникôвъ добра стрѣча. Градомъ посыпалось камѣнє на ихъ головы и не одному зъ воякôвъ Джингисхана кровь залила очи, мозокъ брызнувъ на камянѝ стѣны зъ розбитого черепа. Мовь зъ пекла, ревнули крики и стоны зъ темного вывозу, але понадъ ними все голоснѣйше гримѣвъ голосъ Бурунды: Далѣ, заячѝ серця, далѣ за мною!—и новѝ роты помимо нового граду камѣня поперли ся въ вывôзъ.

— Далѣ горѣ вывозомъ! — кричавъ Бурунда, щитомъ заслонюючись ôдъ спадаючого зъ горы камѣня.

Мѣжь тымъ Тугаръ Вовкъ, побачивши на версѣ берега громадку молодцѣвъ, велѣвъ стоячимъ передъ вывозомъ Монголамъ сыпнути на нихъ стрѣлами. Зойки роздались на горѣ — и голосно завыли зъ радости Монголы. Але за своихъ трехъ раненыхъ тухольскѝ молодцѣ зъ подвôйною лютостю почали кидати величезными плытами на нападаючихъ. Тôлькожь се все не булобъ стримало завзятого Бурунду, колибъ въ серединѣ, на скрутѣ вывозу, не показала ся несподѣвана завада: вывôзъ заваленый бувъ ажь до верху величезнымъ камѣнємъ. А ту Тухольцѣ нападали чимъ разъ лютѣйше, камѣнє сыпалось, мовь градъ, Монголы падали оденъ за другимъ, — и Бурунда побачивъ въ кôнци, що дарма єго завзятôсть, бо пройти туды годѣ, поки не удасть ся сшибнути Тухольцѣвъ зъ верху.

— Назадъ! — крикнувъ Бурунда, и невеличка решта Монголôвъ, що остала ся зъ нападавшои товпы, безъ духу, мовь камѣнь зъ пращѣ, вылетѣла зъ вывозу.

— Вывôзъ заваленый! — сказавъ важко дышучи Бурунда до боярина, обтираючи собѣ пôтъ и кровь зъ лица.

— Покиньмо ихъ на нынѣ, нехай тѣшатъ ся! — сказавъ Тугаръ Вовкъ.

— Нѣ, — скрикнувъ Бурунда, зъ погордою поглядаючи на боярина, — вояки великого Джингисхана не вмѣютъ ôдкладати дѣла на завтра, коли можна єго зробити нынѣ!

— Але щожь ту нынѣ зробимо? — спытавъ Тугаръ Вовкъ, поглядаючи зъ дрожею въ темне гирло вывозу, зъ котрого ще выдобували ся страшнѝ стоны смертельно раненыхъ, недобитыхъ Монголôвъ.

— Зôгнати тыхъ псôвъ ôдтамъ зъ горы! — крикнувъ люто Бурунда, указуючи рукою на хребетъ скалистого берега. — Драбинъ сюда! Переднѝ на драбины, а заднѝ ôдганяй ихъ стрѣлами. Побачимо, чія возьме!

Зъ поблизькихъ хатъ понаношено драбинъ и за радою Тугара Вовка позбивано ихъ пôвперечными жердками немовь въ широку стѣну. Тухольцѣ зъ горы придивляли ся тôй роботѣ спокôйно. Ось уже Монголы зъ крикомъ пôдняли свою збôрну драбину и поперли єѣ до камѣннои стѣны. Камѣнємъ, стрѣлами и рогатинами стрѣтили ихъ Тухольцѣ, але не вдѣяли нѣчого Монголамъ, бо коли оденъ та другій и павъ пораженый смертельно, то прочѝ двигали велику драбину дальше, а на мѣсце впавшого прискакували свѣжѝ. А въ тôмъ заднѝ ряды Монголôвъ пустили въ гору свои стрѣлы и присилували Тухольцѣвъ подати ся въ задъ. Страшна драбина живо наближала ся до стѣны. Тревога почала опановувати Тухольцѣвъ...

Недалеко ôдъ побоєвища, захищеный камяною брылою ôдъ стрѣлъ, сидѣвъ на соломѣ Захаръ Беркутъ, занятый при раненыхъ. Ôнъ повыймавъ имъ зъ ранъ стрѣлы, повымывавъ раны при помочи Мирославы и заходивъ ся перевязувати ихъ, поприкладавши якоись скусно приладженои живицѣ, коли въ тôмъ деякѝ заляканѝ вояки прибѣгли до него, сповѣщаючи о небезпеченьствѣ.

— Щожь я вамъ, дѣточки, пораджу? сказавъ старый, але Мирослава схопила ся зъ мѣсця и побѣгла оглянути небезпеченьство.

— Не бôйте ся! — сказала она Тухольцямъ, — живо мы поворожимо имъ! Нехай собѣ стрѣляютъ, — а вы ратища въ руки и плазомъ до долу! Ажь коли переднѝ покажутъ ся до половины на горѣ, тодѣ разомъ на нихъ! Самѝ они заслонятъ васъ ôдъ стрѣлъ, а обаливши передныхъ, вы обалите и задныхъ. Сумерки спріяютъ намъ, и ôдбивши ихъ симъ разомъ, мати будемо спокôйни на всю нôч.

Безъ слова опору попадали Тухольцѣ ниць до долу, похапавши ратища въ руки. Стрѣлы ще сыпались якійсь часъ, а ôдтакъ перестали — знакъ, що передный рядъ почавъ спинати ся горѣ драбиною. Духъ въ собѣ запираючи, лежали Тухольцѣ и дожидали ворогôвъ. Ось чути вже скрипъ щеблѣвъ, сапанє мужѣвъ, брязкôтъ ихъ оружя — и звôльна, несмѣло выринаютъ передъ очима лежачихъ мохнатѝ чалмы, а пôдъ ними чорнѝ, страшнѝ головы зъ маленькими, блискучими очима. Очи тѝ тревожно, несхибно, мовь заклятѝ глядятъ на лежачихъ Тухольцѣвъ, але головы пôддвигаютъ ся выше, чимъ разъ выше, вже пôдъ ними виднѣютъ ся рамена, плечѣ окритѝ мохнатыми кожухами, широкѝ груди, — и въ тôй хвили зъ страшнымъ крикомъ зрываютъ ся Тухольцѣ, и ратища ихъ разомъ, глубоко тонутъ въ грудяхъ напасникôвъ. Крикъ, ревôтъ, замѣшанє, ту и тамъ судорожнѝ рухи, ту и тамъ коротка боротьба, проклятя, стоны — и мовь тяжка лявина валитъ ся ворогъ долѣ драбиною до долу, обалюючи за собою слѣдуючѝ ряды,— а на тоту купу живыхъ и мертвыхъ, безъ ладу змѣшаныхъ, кровавыхъ, трепечучихъ и ревучихъ тѣлъ людскихъ валятъ ся зъ горы величезнѝ брылы камѣня — и понадъ всѣмъ тымъ пекломъ, на-пôвъ закрытымъ заслоною ночи, выдвигає ся въ гору радôсный окликъ Тухольцѣвъ, жалôбне выте Монголôвъ и гремячѝ страшнѝ проклятя Бурунды-бегадира. Той скакавъ по майданѣ, мовь скаженый, рвучи собѣ волосє зъ головы, а въ кôнци, не тямлячись зъ лютости, зъ голою шаблею прискочивъ до Тугара Вовка.

— Псе олѣдолицый! — кричавъ ôнъ, скрегочучи зубами, — подвôйный зраднику, — се твоя вина! Ты запровадивъ насъ въ сесю западню, ôдки мы выйти не можемо!

Тугаръ Вовкъ поломємъ спалахнувъ на таку мову, якои ôнъ ще не чувъ ôдъ роду. Рука єго мимоволѣ вхопила за шаблю, але въ тôй хвили щось такъ глубоко, такъ важко заболѣло єго въ серци, що рука ослабла, упала, мовь глиняна, и ôнъ похиливши лице и затиснувши зубы, сказавъ придушенымъ голосомъ:

— Великій бегадире, несправедливый твôй гнѣвъ на вѣрного слугу Джингисхана. Я не виненъ тому, що тѝ смерды опираютъ ся намъ. Вели розложити ся вôйску на нôч и ôдпочити, а завтра рано самъ побачишь, що они пырснутъ передъ нашими стрѣлами, якъ сухе листє осѣнне передъ подувомъ вѣтру.

— Ага, такъ! — крикнувъ Бурунда, — щобъ они по-ночи напали на насъ въ хатахъ и порѣзали войско наше!

— То вели спалити хаты и ночувати вôйску пôдъ голымъ небомъ!

— Все ты хитро говоришь, щобъ ôдвернути мôй гнѣвъ, щобъ скинути зъ себе вину! Але нѣ! Ты запровадивъ насъ сюда, ты мусишь и вывести насъ, и то заразъ завтра, безъ страты часу и людей! Чуєшь, що мовлю? Такъ муситъ статись, або горе тобѣ!

Дармо Тугаръ Вовкъ запевнявъ дикого бегадира, що ôнъ не всему виненъ, що ôнъ радивъ, якъ по єго думцѣ було найлѣпше, що рада начальникôвъ монгольскихъ пристала на єго слова, що нѣякій провôдникъ не може ручити за несподѣванй пригоды, якй лучаютъ ся по дорозѣ, — все то ôдскакувало ôдъ переконаня Бурунды, мовь горохъ ôдъ стѣны.

— Добре, бояринe, — сказавъ ôнъ въ кôнци, — я зроблю по твому, але завтра все таки ты мусишь отворити намъ дорогу зъ сеи западнѣ, а нѣ, то горе твоє! Се мое послѣдне слово. Жду дѣлъ, а не слôвъ твоихъ.

И ôнъ зъ погордою ôдвернувъ ся ôдъ бояринa и пôшовъ до своихъ Монголôвъ, могучимъ голосомъ роказуючи имъ заразъ зъ всѣхъ кôнцѣвъ пôдпалити село и очистити рôвнину зъ всего, що могло бы служити ворогови покрывкою для нôчного нападу. Радôсно закричали Монголы — они давно вже ждали такого наказу. Разомъ зъ всѣхъ бокôвъ запалала Тухля, прорываючи огненными языками грубу пôтьму, що залягла надъ нею. Дымъ бовдурами покотивъ ся до долу и вкрывъ долину. Стрѣхи трѣщали, злизуванй кровавою поломѣню. Изъ стрѣхъ бухавъ огонь въ гору, немовь то присѣдавъ, то пôдскакувавъ, хотячи досягнути до неба. Часомъ зновь ôдъ подуву вѣтру поломѣнь стелила ся плазомъ, золотѣла ся искрами, меркотѣла, филювала мовь огняне озеро. Грохôтъ упадаючихъ кроквôвъ и стѣнъ роздававъ ся глухо по долинѣ; стôжки збôжя и сѣна выглядали, мовь купы розжареного угля, зъ середины котрыхъ де-де пролизували ся бѣлявй огнянй пасма; дерева горѣли, мовь свѣчки, высоко въ воздухъ выкидаючи огнисте, горюче листє, мовь роѣ золотыхъ мотылѣвъ. Цѣла тухольска долина выглядала теперь мовь пекло, залите огнемъ; въ дикимъ верескомъ гуляли и бѣгали кругъ пожару Монголы, вкидаючи въ огонь все, що тôлько попадалось имъ пôдъ руки. Зъ жалôбнымъ стономъ грохнула до долу пôдтята монгольскими сокирами прастара липа, свѣдокъ громадскихъ копныхъ зборôвъ. Воздухъ въ тухольскôй кôтловинѣ розôгрѣвъ ся, мовь справдѣ въ кôтлѣ, и живо схопивъ ся зъ гôръ страшный вѣтеръ, що курбеливъ искрами, рвавъ горючу солому и головнѣ та кидавъ ними, мовь огненными стрѣлами. Потôкъ тухольскій першій разъ ôдъ роду побачивъ такій блескъ; першій разъ розгрѣвъ ся въ своѣмъ холоднôмъ камянôмъ ложи. Може годину тревавъ пожаръ, котрому зъ высокихъ берегôвъ, нѣмо, зъ выразомъ безсильнои жалобы придивляли ся Тухольцѣ. Тодѣ Монголы почали гасити недогарки, вкидаючи ихъ въ потôкъ и заходились окопувати свôй табôръ широкимъ ровомъ. Посередъ табору въ однôй хвили выставлено шатры для старшинъ, — проче вôйско мало ночувати пôдъ голымъ небомъ, на розгрѣтôй пожаромъ земли.

И зновъ темнѣло ся въ тухольскôй кôтловинѣ. Монголы радо були-бъ пороскладали огнѣ въ таборѣ, але сего годѣ було зробити: ажь теперь они нагадали собѣ, що пожаромъ опустошили цѣлу рôвнину, и все, що тôлько могло згорѣти, згорѣло або поплыло долѣ потокомъ. Прійшлось спати вôйску и стояти вартѣ на потемки, — ровы навѣть не выкопано такъ глубокй, якъ треба, бо вже зовсѣмъ було стемнѣло ся. Гнѣвный, невдоволеный, мовь чорна хмара, ходивъ Бурунда по таборѣ, оглядаючи окопы и варты коло нихъ поставленй, перекликаючись зъ начальниками и выдаючи наказы, якъ пильнувати ся нôчного нападу. Вже пôвнôчь була близька, коли въ таборѣ потроха втихло: тôлько крики вартовыхъ и ревъ водопаду перерывали загальну тишу.

Тôлько въ однôмъ мѣсци монгольского табору блищало ся свѣтло: се горѣла-палахкотѣла смоляна походня въ шатрѣ Тугара Вовка. Бѣлявый огникъ мигкотѣвъ и шкварчавъ и дымивъ, пожираючи ростоплену смолу и кидаючи непевне, понуре свѣтло на внутро боярского намета. Пусто и непривѣтно було въ наметѣ, такъ само, якъ теперь въ души Тугара Вовка. Ôнъ ходивъ по наметѣ, занятый важкими думами. Згôрднй слова Бурунды пекли єго горду душу. Они були, мовь ударъ въ лице — разомъ блысло въ очехъ у бояринa и разомъ побачивъ ôнъ, на яку ховзку попавъ ся дорогу.

— Пета обѣцявъ менѣ ласку Джингисхана, — воркотѣвъ ôнъ, — а сей поганець трактує мене якъ пса. Не вжежь таки я слуга ихъ, найнизшій изъ слугъ сего невольника? Пета обѣцявъ менѣ всѣ горы въ дѣдицтво, велике карпатске княжество, а Бурунда грозитъ менѣ не знати чимъ. И ôнъ мôгбы додержати слова, проклятый! Щожь, чи пôдлягати єму? А вжежь! я въ єго рукахъ! я невольникъ, якъ сказавъ той поганець Максимъ! Та отъ нагадавъ я про Максима, — де ôнъ? Чи не можна зъ нимъ зробити те, чого хоче Бурунда? Чи не можна-бъ — отъ напримѣръ єго самого промѣняти за вольный выхôдъ изъ сеи западнѣ? Се думка добра!

И ôнъ покликавъ двохъ Монголôвъ, що лежали близь єго шатра, и велѣвъ имъ найти и припровадити до себе невольника Максима. Нерадо, воркотячи щось, пôшли Монголы — здавалось, що воздухъ тухольскои долины не спріявъ якось острôй дисциплинѣ монгольскôй....

Але дежь бувъ Максимъ? Якъ жилось єму въ неволи?

(Дальше буде.)

Порадь мене, мамо...

Мамо серце, мамо любко,
Ты порадь мене, голубко,
Порадь, научи:
Що робити — бо не знаю,
Бо на двохъ усе гадаю
И въ день и въ ночй.

Той оденъ, то панъ великій,
Має стôлько, що и лѣкôвъ
Не знає въ добрѣ;
Кйлимы тамъ скрôзь посланй,
И будынки єго вбранй
Въ золотѣ-срѣблѣ.

Каже: „въ рóскошахъ тутъ жити,
„Въ дорогихъ шовкáхъ ходити
„Будешь ты що дня;

„И изъ бучной свѣтлицѣ
„Всѣмъ орудуй, якъ царица —
„Воля тамъ — твоя!“

Другій про сесе — нѣ слова!
Чарôвна лишь єго мова
И погля́дъ очей;
Въ него золота немає —
Такъ живѣйше серце грає
Ôдъ єго рѣчéй...

Якъ промовитъ про коханя,
Про надѣ́ й порываня —
Слухала-бъ всю нôчь;
А засну, то прокидаюсь,
Нѣбы вчути сподѣваюсь
Єго любу рѣчь!

Якъ се склало ся, не знаю,
Що спокою я не маю
Нѣ въ день, нѣ въ ночи́...
Мамо серце, мамо любко,
Та порадь мене, голубко,
Порадь, научи!

(Зъ украиньского альманаха „Рада“.)

Воздвиженьскій и Дашковичь.

IV.

Тымчасомъ Сухобрусъ старѣвъ ся и впадавъ въ мистицизмъ. Ôнъ дуже часто почавъ ѣздити въ Лавру, часто ходивъ въ Пещеры, кождого ранку ходивъ цѣлувати бра́тску чудовну икону Богородицѣ и натщо-серце въ недѣлѣ и въ празники пивъ почаєвску свячену воду. Ôнъ мавъ богато знакомыхъ черцѣвъ въ Лаврѣ и на Пещерахъ, заходивъ до нихъ въ келіи, споведавъ ся, любивъ говорити зъ ними, сидячи въ саду пôдъ деревомъ на Печерскихъ горахъ. Въ єго дôмъ все частѣйше навѣдувались сивы́ черцѣ, русявы́ и чорнявы́ молоды́ послушники. Дочки и зятѣ бачили те и трохи опасались тыхъ черцѣвъ, щобъ батькôвске добро не дôсталось въ монастырь. Сухобрусъ часто справлявъ у себе панахиды и все глубше та глубше зачитувавъ ся въ Житія Святыхъ.

Разъ, начитавшись про искушеня бѣсôвъ, Сухобрусъ лягъ спати и прокинувъ ся середъ ночи дуже переляканый. Єму здалось, що хата освѣтилась, якъ блискавкою. Ударивъ страшный грôмъ, и разомъ ôдчинились дверѣ и всѣ ôкна, неначе якоюсь невидимою силою. Въ ôдчинены́ дверѣ вступили якúсь чудны́ постати. Коли придивитъ ся ôнъ, ажь у нихъ курячы́ лапы, а крыла якъ у кожанкôвъ, ще у всѣхъ тягли ся довгы́ хвосты. Оглянувъ ся ôнъ на ôкна, ажь туды заглядали престрашны́ головы: цапины́, и курячы́, и собачы́! та всѣ зъ цапиными бородами и въ нѣмецкихъ ярмулочкахъ. Ще дужше загремѣвъ грôмъ, и всѣ чорты поперекидались панками зъ хвостиками и рôжками и почали танцювати кругомъ Сухобруса. Дѣдьки пищали, кричали, высолоплювали языки, вышкиряли зубы, кланцали зубами якъ вовки, а послѣ кинулись на Сухобруса и почали єго дусити...

Прокинувъ ся ôнъ, блѣдый, якъ смерть. Пôтъ ливъ ся зъ єго чола. Ôнъ бувъ такій втомленый, нѣбы и справдѣ танцювавъ по хатѣ зъ тыми дѣдьками. Зъ просоня ôнъ такъ голосно закричавъ, що побудивъ слугъ. Наймички вбѣгли зъ свѣчками и почали зъ переляку хреститись. Сухобрусъ трусивъ ся, неначе єго трясла пропасниця. Єму принесли почаєвскои воды; ôнъ напивъ ся, помазавъ собѣ очи и груди и почавъ молитись, хрестити ôкна и дверѣ.

Сухобрусъ свои сны уважавъ за милôсть божу и думавъ, що то ôнъ уже присвятивъ ся. Ôнъ почавъ ще частѣйше ѣздити въ Лавру; ще бôльше черцѣвъ и послушникôвъ приходило до него въ гостѣ.

Сухобрусъ часто думавъ про свою смерть. Трохи не кождого мѣсяця ôнъ готовивъ ся, говѣвъ, споведавъ ся, наймавъ акафисты, посылавъ на часточку, роздававъ милостыню старцямъ и часто годувавъ и наповавъ черцѣвъ и послушникôвъ. Ôнъ такъ вѣривъ въ своє добро, въ свою чистоту, що якъ заслабъ, то спокôйно дожидавъ смерти. Всѣ єго мысли давно покинули землю. Остатнихъ часôвъ ôнъ лѣтавъ думкою вже на тôмъ свѣтѣ, въ безкраёму небѣ. Въ неясныхъ, въ розлитыхъ формахъ єму являвъ ся той другій свѣтъ, нѣбы безкрае, глубоке синє небо, де плавали цѣлы́ полки прозорыхъ ангелôвъ въ легенькихъ, яснорожевыхъ золотыхъ и зеленыхъ одежахъ, а на чорныхъ хмарахъ стояли дѣдьки на „митарствахъ“. „Митарства“ здавались єму якимись полицейскими конторами, повными рогатыхъ и хвостатыхъ истотъ. Въ незвычайнôй красѣ зъявлявъ ся єму рай зъ ворôтьми зъ чистого золота и срѣбла, обсыпаными дорогимъ камѣнємъ, а за тыми ворôтьми ôнъ неначе бачивъ якійсь пышный садъ зъ незвычайнымъ деревомъ и овощами, зъ райскими птицями, зъ зелеными левадами, де текли рѣки зъ кришталю въ золотыхъ и срѣбныхъ берегахъ. Ôнъ неначе вже бачивъ огневый престолъ на хмарахъ надъ тымъ чарôвничимъ садомъ, а ôдъ того престола, нѣбы ôдъ сонця, ливъ ся свѣтъ якъ ôдъ тысячи сонцѣвъ.

Почались передсмертны́ муки, и дума Сухобруса стревожилась. Ôнъ все бравъ за руки то дочокъ, то зятѣвъ, неначе шукавъ чiвись помочи. Ôнъ все просивъ завѣсити ôкна... Єго голова все ôдверталась до стѣны. Зятѣ и дочки не ôдступали ôдъ него, поки ôнъ и не умеръ...

Поховали дѣти батька тай недовго журились. Дочки трохи поплакали, але швидко отерли очи и забули про него. Зятѣ зовсѣмъ не тужили. А тымчасомъ дѣти заспѣвали иншои пѣсни, якъ прийшлось дѣлити ся батькôвскими спадками.

Колись ясный, чистый, веселый Сухобрусôвъ дôмъ бувъ теперь закиданый всякою всячиною. Все добро, яке було поховано въ скрыни, въ комнатѣ, въ пекарни, въ хижцѣ, въ коморѣ, навѣть на горищи — все то було знесене въ салю и комнату, все то валяло ся купами на помостѣ, по столахъ, по ôкнахъ. Въ однôмъ кутку лежали пуховы́ подушки и перина, на столахъ и на ôкнахъ стояли купы тарѣлокъ и всякои посуды. Де колись на ôкнахъ стояли вазоны зъ квѣтками, тамъ теперь стояли горшки, лежали сковороды. На стѣнахъ сторчали цвяхи, де колись висѣли картины и образы. Пауки встигли вже позасновувати всѣ кутки, перекидаючи паутинє на цвяхи, навѣть на роскидану посуду. Не стало господаря въ господѣ, и почала панувати за єго слѣдомъ пустыня. Мыши бѣгали по помостѣ, а мухи покинули хаты и своимъ гудѣнємъ не ворушали мертвои тиши. Все говорило про смерть, скрôзь повылѣтавъ духъ жизни. Тôлько велика картина Ноя зъ сынами стояла на перинѣ

и своимъ стародавнымъ сюжетомъ ще бôльше нагадувала смерть и запустѣнє.

Въ ту комору, що такъ недавно була свѣтлымъ и спокôйнымъ домомъ, вôйшли Сухобрусовй зятѣ и дочки. Воздвиженьскій державъ въ руцѣ цѣлый листъ паперу на-вкруги списаный; тамъ були записанй всѣ покойниковй рѣчи. Зятѣ и дочки почали дѣлитись. Найбôльше енергіи показувала Марта. Дашковичь примостивъ ся на скрынцѣ, згорнувъ руки и довго дививъ ся на дамъ, котрй бѣгали по хатахъ, пôдоймали дещо зъ помосту, говорили, кричали и махали руками.

Вже сонце высоко пôдняло ся надъ кіевскими горами, а они все дѣлились; вже минувъ часъ обѣду, а они все дѣлились та дѣлились. Воздвиженьскій попереду вхожувавъ до всего, але утомивъ ся и собѣ сѣвъ на скрынцѣ поручь зъ Дашковичемъ. Дашковичь думавъ, думавъ, та пôдъ шумъ и лепетѣнє жѣноче зовсѣмъ задумавъ ся и перелетѣвъ думкою въ трансцедентальный миръ филозофіи. Вже сонце пôшло за кіевскй горы на захôдъ, а нестомленй сестры все гомонѣли, сперечались та все дѣлились.

— Киньмо та ходѣмъ обѣдати! крикнувъ Воздвиженьскій и вже хотѣвъ выйти зъ хаты.

— Потривай трошки! ще зосталось тôлько, що подушки та перина, — промовила Марта.

— Дѣлѣтъ ся вже до кôнця, дѣлѣтъ ся, та кôнчайте сегодня, бо завтра я сюды вже не прийду, такъ обридло! — сказавъ Дашковичь и знов сѣвъ на скрынцѣ.

Марта и Степанида приступили до подушокъ и почали ихъ ворушати.

— Якъ же мы теперь подѣлимо постѣль? спытала Марта.

— А такъ подѣлимо! —ôдказала Степанида: — ты, сестро, возьмешь перину, а я возьму три подушки.

— Е, нѣ! потривай! такъ, сестро, буде недобре! сказала Марта; коли менѣ припадає перина, то нехай же буде моя и одна подушка.

— Е, нѣ, сестро! для тебе вже буде занадто, а для мене буде обидно! сказала Степанида.

Подушки и перина були дуже гарнй и великй, ще до того зъ чистого, мягкого пуху. А обѣ сестры дуже любили гарну постѣль и мягкй подушки.

— То якъ же се оно буде? спытала знов Марта.

— А такъ буде, якъ я кажу, промовила Степанида; ты, сестро, бери двѣ подушки, а я возьму одну подушку и перину.

— Нехай не такъ буде! лучше ты, сестро, возьми двѣ подушки, а я возьму одну подушку и перину, сказала Марта.

— Сестро, грѣхъ тобѣ Бога гнѣвити и мене обижати. Ты взяла стôлько, ще и перину хочешь взяти! сказала зъ гнѣвомъ Степанида.

— То якъ же оно буде? сказала Марта. — Або ты бери двѣ подушки, а я возьму перину зъ подушкою, або я возьму перину зъ подушкою, а ты бери двѣ подушки, промовила Марта, не постерегаючи помылки въ своѣй бесѣдѣ.

Дашковичь пôдвѣвъ голову, зачувши такій незвычайный силлогизмъ, якого навѣть не выгадала древна Греція. Єго дуже вразило те, и ôнъ почавъ гадати, по якôй то формѣ склала Марта таку штуку.

— Та чого ты сидишь та думаєшь? крикнула Степанида на Дашковича, — мы самй морочимось, а тобѣ и гадки нема! И Степанида потягла Дашковича до перины. — Дивись, що се? спытала она єго.

— Перина, — промовивъ ôнъ спокôйно, пôднявши одинъ палець въ гору.

— Перина!... передражнила єго жѣнка — самъ ты перина! Подѣли мѣжь нами отсю перину!

Дашковичь задумавъ ся, и потôмъ промовивъ: „нехай буде вамъ обомъ по пôвторы подушки и по однôй половинѣ перины“.

— Хибажь подушки цифры? хибажь ихъ можна дѣлити такъ? промовила Степанида.

— А чомъ же не можна? Хибажь перина и подушка, хочь и реальнй самй по собѣ рѣчи, не можутъ бути идеями, котрй можна мыслити, дѣлити и до купы складати?...

— Богъ знає, що верзешь ты языкомъ!

— Яке „Богъ знає що“? Хибажь не вы въ двохъ недавно склали зъ подушокъ и перинъ дуже цѣкавый силлогизмъ?

— Кидайте вы вашй перины и подушки, та ходѣмо обѣдати, бо вже вечеръ близько, — сказавъ Воздвиженьскій и выйшовъ зъ хаты. За нимъ выйшовъ и Дашковичь, а за ними мусѣли выйти и ихъ жѣнки.

И знов стало тихо въ хатахъ Сухобруса. Знов смерть запанувала тамъ, де недавно бувъ гармидеръ и колотнеча. Курява (пылъ), остатній знакъ жизни и руху, уляглась; сонце освѣтило червонымъ промѣнємъ руины Сухобрусового добра, а пауки знов забѣгали по помостѣ. И смутно дививъ ся праотець Ное зъ сынами зъ картины на людску суєту и користнôсть, на руины недавно замершои на вѣки жизни.

На другій день пôсля снѣданя знов ôдчинились дверѣ Сухобрусового дому, знов вôйшли дочки и зятѣ. Воздвиженьскій такъ само державъ въ руцѣ великій листъ, списаный навкруги, и писавъ значки оловцемъ надъ тыми словами, котрй означали роздѣленй рѣчи. Дашковичь такъ само примостивъ ся на скрынцѣ, не стерши пылу. Сестры знов приступили до постелѣ. Перина, якъ на злôсть, лежала, якъ та гора! здорова, повна дорогого пуху, а подушки були роздутй и такй повнй, неначе въ серединѣ були напханй не пухомъ, а набитй пытлёванымъ борошномъ. Марта пôдняла одну подушку; подушка була легка, якъ пѣряна! Степанида пôдняла другу подушку; подушка сама ажь пôдскочила въ гору, якъ пилка.

— Якъ же мы, сестро, подѣлимось постелю? спытала Марта.

— Не знаю, сестро! треба якось дѣлитись, ôдказала Степанида.

— Треба якось дѣлитись, махинально промовила Марта тй самй слова. — Бери, сестро, двѣ подушки, а я возьму перину и подушку! ажь просила Марта.

— Нехай вже, сестро, буде менѣ перина и подушка! просила Степанида.

Воздвиженьскій слухавъ и бачивъ, що тому змаганю кôнця не буде и сказавъ:

— Коли вже вамъ такъ трудно роздѣлитись пуховинами, то вы зробѣтъ такъ, якъ радивъ Дашковичь. Бо що филозофія скаже, то противъ того нема чого казати.

И они розбили всю постѣль по половинѣ: перетягли шнурками перину и одну подушку, и сокирою розрубали якъ разъ по половинѣ.

Роздѣливши батькôвске добро, Дашковичѣ и Воздвиженьскй пôшли кожде до свого дому.

*

V.

И Воздвиженьскій и Дашковичь мали доволѣ дѣтей, та все дочокъ.

Старша Дашковичева дочка звалась Ольга, а старша дочка Воздвиженьскихъ звалась Катерина. Обѣ они були первесницѣ, тôлько Дашковичева Ольга родилась кôлька мѣсяцѣвъ попереду, и Марта Воздвиженьска нѣколи не пропускала прикинути слôвце, що ѳи Катерина молодша ôдъ Ольги. Имъ наняли гувернантокъ, котрѝ выучили ихъ россійскôй грамотѣ, выучили читати и говорити по французски. Опôсля выховувались въ „Институтѣ благородныхъ дѣвиць“.

Дашковичь задумавъ завести у себе вечерки що тыжня и почавъ спрошувати до себе молодыхъ студентôвъ и разомъ зъ ними молодыхъ Болгаръ и Сербôвъ, котрыхъ було богато въ Кіевѣ въ свѣтскихъ и духовныхъ школахъ.

Тымчасомъ Ольга вже познакомилась зъ жизнею. Она часто бувала въ оперѣ, на маскарадахъ и баляхъ, она вже мала богато знакомыхъ. Тôлько що Ольга въ театрѣ входила въ льожу, якъ зъ всѣхъ льожь, зъ всего партера на ню наводили льорнеты. На баляхъ за нею мужчины ходили слѣдкомъ, просили ѣ до танцѣвъ по кôлька душь на одинъ кадриль, разомъ по кôлька душь просило навѣть на польку, такъ що паничѣ мусѣли застоювати коло неи чергу — навѣть на польку и вальсъ. На гулянцѣ по Хрещатику, по царскому и ботаничному саду за нею бѣгали слѣдкомъ. Ольга знала про свою красу ще зъ института и теперь пересвѣдчувалась въ ѳи великôй силѣ надъ душами молодыхъ хлопцѣвъ. А Катерина Воздвиженьскихъ часто сидѣла на баляхъ и рѣдко кто просивъ ѣ до танцѣвъ. Она бачила, що ѣ минало людске око, и она тымъ рано вже почала журитись.

Дашковичеви удало ся запросити до себе богато молодыхъ студентôвъ. Ôнъ просивъ ихъ приходити до себе на вечеры кождои суботы, и приходити запросто. Ôнъ ледви упросивъ свою жѣнку приняти молодыхъ гостей и дати имъ закуску и чай. Степанида, наготовивши на вечеръ, чого було треба, звелѣла Ользѣ прибратись на той вечеръ трохи красше. Ольга побѣгла заразъ до Катерины на пораду, и передъ вечеромъ тои суботы они обѣ почали убиратись передъ великимъ зеркаломъ въ домѣ Дашковича.

Ольга порозмотувала свои чорнѝ льоконы и розпустила по плечахъ. Въ ясномъ зеркалѣ видно було ѳи плечѣ бѣлѝ и повнѝ, закиданѝ филями чорныхъ льоконôвъ. Зъ пôдъ чорнои косы коло снѣговои шіи блищало ухо облите яснорожевымъ колоритомъ. На шклѣ, якъ на картинѣ, малювало ся ѳи гарне довгеньке лице.

Ольга почала закладати въ уши золотѝ сережки (лелѣтки) зъ червоными довгими, якъ скаменѣла крапля, коралями. Але тѝ сережки тôлько красили ѳи чорнѝ льоконы, бо золото затемняла краса очей, а коралѣ потемняли червонѝ повнѝ уста. Убравши голову, Ольга оступилась ôдъ зеркала и дала мѣсце Катеринѣ. Сѣдаючи на стôльци, Катерина подивилась на своѳ лице, котре стало рядомъ зъ Ольжинымъ въ зеркалѣ. Контрастъ бувъ дуже великій. Катерина побачила въ зеркалѣ своѳ кругле, ще трохи и ростягнуте вширъ лице, котре ôдбивало ся на шклѣ, наче якась кругла пляма, на котрôй трудно було пôзнати, де тѝ очи, де той нôсъ и губы. Великѝ, яснѝ, сѣрѝ очи зовсѣмъ зливали ся зъ цвѣтомъ бѣлого лица; ясныхъ бровъ не було знати на чолѣ; вѣй було зовсѣмъ не видко. Круглый и короткій нôсъ можна було запримѣтити тôлько тодѣ, якъ Катерина повертала ся бокомъ и тѣнь ôдъ носа падала на лице. Негарнѝ широкѝ губы були якось зôбганѝ и поморщенѝ. Невысоке чоло покрывали яснѝ льоконы. Все ѳи лице, шія, плечѣ, и губы, все то було обмалёване однымъ, бѣлымъ якъ снѣгъ цвѣтомъ, безъ жаднои тѣни. Контрастъ мѣжь Катериниою и Ольжиною клясичною головою въ зеркалѣ бувъ такій великій, що Катерина трохи не заплакала. Сама Ольга, глянувши на сестру въ зеркало, промовила:

— Не надѣвай, Катерино, бѣлои сукнѣ, бо ты вся будешь бѣла. Ты дуже велика блондинка. Надѣнь темнѣйше убранѳ.

Катерина послухала и накинула на шію разокъ чорного намиста, убрала ся въ темне платѳ зъ обшивками ще темнѣйшими. Ольга убрала ся у все бѣле, тôлько на грудяхъ пришпилила букетъ червоныхъ рожь въ зеленôмъ листѣ.

Тычасомъ саля сповнялась молодыми студентами. Въ убôрну комнату долѣтали слова и фразы великорускаго языка, але зъ всякимъ акцентомъ. До панноôвъ въ убôрну комнату вôйшла Степанида Дашковичка, а за нею и Марта Воздвиженьска. Они привитались зъ своими молодыми дочками, и Степанида очевидячно була дуже рада, кинувши окомъ на свою Ольгу. Марта почала дещо поправляти на своѣй Катеринѣ, приглажувала деякѝ льоконы, роскладала ихъ по плечахъ. Матерямъ хотѣло ся якъ найкрасше выставити своихъ дочокъ. Въ сали вже зъявились деякѝ сторонніе гостѣ, прийшовъ одинъ професоръ зъ жѣнкою и дочкою. Ользѣ и Катеринѣ бувъ часъ выходити до гостей.

Они перейшли одну комнату и наближились до дверей. Гомôнъ ставъ чутнѣйшій. Можна було угадати ще за дверима, що въ сали богато гостей и все молодыхъ, бо голосы вылѣтали зъ салѣ все свѣжѝ и молодѝ.

Найбôльша група сидѣла коло стола и коло софы, де на софѣ сидѣвъ Дашковичь. Молодѝ люде сидѣли ажь въ два ряды кругомъ стола. Молодыхъ дѣвчатъ дуже вразила и разомъ зъ тымъ заинтересовала картина того товариства. Имъ кинули ся въ очи всякѝ національніе уборы. Деякѝ Сербы и Болгары, а найбôльшь недавно приѣхавшѝ, мали на собѣ дуже гарный національный убôръ, бѣлѝ куртки, шитѝ червоно и навѣть золотомъ. На софѣ сидѣли два молоденькѝ Сербы-черцѣ, гарнѝ, якъ панны зъ роспущеными косами, и въ кругленькихъ чорныхъ невысокихъ шапочкахъ. Одинъ недавно прибувшій Болгаръ все пробувавъ пôдобгати пôдъ себе ноги, и пригадуючи, що ôнъ не въ себе дома, все спускавъ ихъ до долу. Чорнѝ сурдуты, національніе уборы, гудяща розмова, котрою була повна саля, всякій акцентъ и всякѝ языки, все то такъ було оригинальне, такъ було нове для молодыхъ панноôвъ, що имъ здало ся, нѣбы они перелетѣли въ якійсь далекій край, мѣжь чужѝ иншѝ люди.

Ледви оглядѣвшись, Ольга почала придивлятись до гостей. Мѣжь чорнявыми и бѣлявыми лицями она почала пôзнавати декотрыхъ студентôвъ, котрыхъ колись бачила коло Владимирового памятника. Ще далѣ перевела она очи, и коло стола наглядѣла молодого панича зъ веселымъ лицемъ и великими зубами. Ôдтакъ подивилась до софы и трохи не зомлѣла. Поручь зъ батькомъ сидѣвъ ѳи идеалъ, такій гарный, такій пышный, якимъ

она бачила єго колись давно! При молодыхъ паннахъ товариство встало изъ за стола. Дашковичь пôдводивъ до Ольги и Катерины молодыхъ студентôвъ и рекомендовавъ ихъ.

— Кирилъ Кованько! промовивъ батько, рекомендуючи веселого студента, котрому Ольга и Катерина подавали руки.

— Павло Радюкъ! промовивъ Дашковичь, пôдводячи до дочки дуже гарного панича, котрый выйшовъ изъ за стола и пôдôйшовъ до Ольги.

Ольга подала єму руку, сама того не памятаючи. Въ єи очахъ потемнѣло, голова закрутила ся. Радюкъ деликатно уклонивъ ся, пожавъ єи руку и трохи смѣливо потрусивъ, нѣбы Ольга була єго товаришемъ-студентомъ. Ольга оступила ся и упала на крѣсло, а Радюкъ, не звертаючи на нѣ нѣякои уваги, зновъ вернувъ ся на покинуте мѣсце и сѣвъ коло Дашковича.

Ольга въ-перве такъ близько стояла коло милого чоловѣка, подавала єму свою руку, и дивилась єму прямо и близько въ лице, въ очи. Она почула серцемъ, що зъ того лиця на ню дыхнуло такимъ щастємъ, такимъ коханємъ, про яке ѣй въ институтскихъ мрѣяхъ и обожаняхъ навѣть и не гадалось и не снилось. Єи лице зблѣдло, а голова, оповита льоконами, схилилась на руку. Она не осмѣлилась пôдвести очей и подивитись на Радюка въ-друге, и тôлько ухомъ ловила єго голосъ.

Радюкъ почавъ розмовляти зъ Дашковичемъ, и всѣ студенты замовкли и слухали ихъ розмову. Видко було, що они звыкли слухати Радюка, а ôнъ звыкъ говорити и научати иншихъ. Єго голосъ бувъ рôвный, выразный; ôнъ говоривъ горячо, зъ огнемъ; єго слова лили ся зъ устъ одно за другимъ, неначе сновали ся низкою. Они выходили зъ горячого серця, зъ горячои мысли, не були вычитанѝ зъ книжокъ. Ольга не спускала зъ него очей. Она дивилась, якъ Радюковѝ очи часомъ блищали поломємъ, часомъ свѣтили ся тихше, а часомъ закривали ся вѣками и довгими вѣями, котрѝ лягали темными кружками на єго румянѝ лиця.

Розмова Радюка зъ Дашковичемъ була дуже цѣкава. То бувъ украиньскій народъ, украиньска національность, народна литература и народный языкъ. Оба они нѣбы знайшли Америку и не могли натѣшитись тою новиною.

Декотрымъ молодымъ студентамъ вже и наскучила та розмова. Они приступили до дамъ. Кованько не слухавъ розмовы и говоривъ дамамъ комплименты. Ольга ждала, що Радюкъ оть-оть перестане говорити, прийде до неи, сяде коло неи и оберне тѝ гарнѝ слова и уста до неи. Она встала и смѣливо перейшла салю ôдъ кутка до кутка, якъ разъ проти Радюка. Ôнъ на ню и не поглянувъ. Она умысне заговорила голосно до Катерины, идучи коло него, а ôнъ таки все говоривъ! Она ôдчинила рояль и вдарила по клявишахъ веселого вальса, а Радюкъ тôлько пôдôйнявъ на кôлька нотъ голосъ и не подививъ ся навѣть до рояля! Она чула, що слёзы пôдходятъ до єи очей, що она отъ-отъ заплаче, и вже хотѣла стукнути покрывою рояля, якъ Радюкъ вставъ разомъ зъ Дашковичемъ и пôдôйшовъ до рояля. Вся енергія вернула ся до Ольжиныхъ рукъ, до єи душѣ. Она дужше и голоснѣйше заграла, и всѣ просили єѣ заспѣвати.

— Чи не спѣваєте вы часомъ народныхъ украиньскихъ пѣсень? Я-бъ дуже васъ просивъ заспѣвати якоинебудь украиньскои думки! Я люблю всяку музику, але якъ тôлько почую одинъ аккордъ народнои пѣсни, сердечнои и глубокои, то вся моя душа стревожитъ ся до самого дна! Та мелодія, якъ огонь, проймає мене до самого серця, до душѣ. Я такъ и чую въ тôй пѣсни все горе украиньского народа, перебуте за тысячу лѣтъ! промовивъ Радюкъ до Дашковича.

Ольга подивилась на него и все єму простила. Она просила пробаченя, що не умѣє спѣвати нѣ однѣсенькои украиньскои пѣсни. Почавши тихо акомпаніовати, она заспѣвала препоганый французкій романсъ, въ котрôмъ не було нѣ музики, нѣ мелодіи, нѣ серця! Романсъ бувъ навѣть чудный и трохи смѣшный, такъ що деякѝ студенты, осмѣхаючись, ôдхилялись за товаришѣвъ. Однакъ Ольга мала дуже гарный голосъ и спѣвала непогано. Всѣ хвалили єѣ, кто щиро, а кто и нещиро. Тôлько Радюкъ не похваливъ, ще и сказавъ, що сѣльска украиньска пѣсня въ десять разъ краща и поетичнѣйша ôдъ всякихъ романсôвъ.

Деякѝ гостѣ почали просити Катерину заспѣвати. Катерина ôдмагалась, однакъ сѣла и заспѣвала великорускій романсъ, трохи красшій ôдъ французского. Єи голосъ бувъ вправдѣ дуже добрый, красшій, нѣжь въ Ольги, але єѣ менше хвалили и дяковали.

Тымчасомъ Радюкъ почавъ прощатись. Ôнъ попереду роспрощавъ ся зъ газдою и газдынею, а потôмъ пôдôйшовъ до Ольги. Она подивилась на него здивоваными очима, бо не ждала, щобъ ôнъ пôшовъ зъ хаты ледви звернувши на нѣ увагу. Радюкъ смѣливо и по студентски потрусивъ єѣ за руку и глянувъ прямо въ лице. Тôлько теперь въ-перве ôнъ почувъ, що зъ єи лиця, гарного и молодого, дыхнуло на него чимсь незвычайно милымъ! Блискучѝ очи и свѣжѝ уста вразили єго такъ, що ôнъ не знавъ, що робити, зашамотавъ ся и зновъ въ-друге якбы махинально струсивъ єѣ за руку.

— Чого такъ швидко до дому? спытали єго разомъ Степанида и Марта.

— Выбачайте! не маю часу. Треба ще занести деякѝ книжки знакомымъ студентамъ въ академію, потôмъ забѣгчи въ университетъ, потôмъ на свою кватиру.

— Просимо не забувати насъ! промовили до него Дашковичь и Степанида.

— И чого ты летишь? Хибажь тутъ хата не тепла, люде не добрѝ, дѣвчата не гарнѝ? тихо шептавъ Радюкови на ухо Кованько, осмѣхаючись якось своими широкими зубами, а не губами.

А Радюкъ вже въ три мига вылетѣвъ на улицю, держачи пôдъ пахою книжки. Ôнъ не ишовъ, а бѣгъ по тротуару и трохи не звалювавъ зъ нôгъ прохожихъ. Ôнъ встигъ занести книжки и до академіи, забѣгавъ до двохъ знакомыхъ товаришѣвъ, покинувши и имъ кôлька книжокъ, и бувъ въ университетѣ. Въ єго ногахъ неначе була якась сила, що давала имъ легкôсть птичихъ крылъ, а въ души було стôлько тепла и жару, що ôнъ не чувъ свѣжого нôчного вѣтру и росы, котрою припали єго чорнѝ кучеры.

Пôсля выхода Радюка въ сали Дашковича стало смутнѣйше и тихше. Дашковичь почавъ розмовляти зъ Славянами про славяньскѝ землѣ. Ольга теперь осталась нѣбы сиротою, ôдôйшла на бôкъ та все думала про молодого Радюка. Она такъ надивилась на єго лице, такъ наслухалась єго голосу, що неначе и доси бачила єго, чула єго голосъ. Она пригадувала, якъ ôнъ пôдôйшовъ до рояля, якъ заговоривъ до неи и просивъ заспѣвати

украиньскои пѣсни. Але чому ôнъ не заставъ ся? Чого ôнъ такъ швидко полетѣвъ де инде? пытала сама себе Ольга и чула, якъ слёзы пôдступали до очей... Єи красѣ кланявъ ся весь институтъ, за нею слѣдкомъ бѣгали на баляхъ, а Радюкъ ледви промовивъ до неи слово! Она почула, що отъ-отъ заплаче, выбѣгла зъ салѣ до своєи комнаты, впала на подушку и гôрко заплакала. Слёзы первои чистои любови потекли рѣчкою зъ єи очей. Она роздяглась и бôльше не выходила до гостей.

Катерина сидѣла до кôнця вечера и пôшла до дому въ невеселою думкою. Єѣ обминали молодѝ хлопцѣ, говорили зъ нею для звычаю и заразъ ôдвертали ся ôдъ неи. Она задумалась, задумалась незгôрше Ольги...

Пôзно вернувшись до дому и засвѣтивши свѣтло, Радюкъ въ одинъ мигъ роздѣгъ ся и упавъ на постѣль. Ôнъ ухопивъ въ руки найблизшу розгорнуту книжку и хотѣвъ читати, але єго думка була чимсь стревожена и стревожена дуже! Єго очи ôдорвались ôдъ книжки и подивились на скрипку. Тиша мертвои ночи запановала въ хатѣ. Єму на серци стало такъ легко и солодко, єго душа чогось такъ заграла, що єму здало ся, нѣбы зъ скрипки полили ся чудовѝ мелодіи. Така радôсть здивувала єго и присилувала пошукати причины. Коли се разомъ на него глянули очи чорнѝ, веселѝ и такѝ яснѝ, неначе зъ нихъ ишовъ свѣтъ навкруги. Ôнъ зразу пôзнавъ тѝ очи; то були очи Ольги. Ôнъ зъ очима пригадавъ все єи лице, гарне и молоде.

Помаривши хвилину, ôнъ зновъ взявъ книжку въ руки и хотѣвъ читати, але тôлько очи бѣгали на паперѣ. Думка єго лѣтала далеко. На думку ишла пѣсня, въ серци було весело. Якѝсь чудовѝ мелодіи намагали ся до него, якѝсь пышнѝ картины розгортувались помѣжь стрѣчками книжки. Єму здавалось, що ôнъ бачитъ сцену, роскôшно обставлену и освѣчену, що зъ тои сцены ллютъ ся мелодіи свѣжого дѣвочого голосу. Той голосъ здававъ ся єму знакомый... Ôнъ одвѣвъ очи ôдъ книжки, и передъ єго душею неначе поломємъ спыхнула якась пышна, пышна квѣтка теплыхъ краѣвъ; якъ поломє, она розгорнулась, зацвѣла, запахла и обняла єго душу и серце якимсь великимъ щастємъ. Та квѣтка, то було лице молодои Ольги, котра нѣбы стояла передъ нимъ и дивилась на него своими блискучими очима; а кругомъ тыхъ очей лило ся промѣнє свѣта и тепла. Радюкъ прижмуривъ очи, а та мрѣя все стояла передъ нимъ, якъ жива. Тодѣ ôнъ угадавъ, що въ єго души починає ся щось велике, що повинно мати вплывъ на все щасте єго житя. Ôнъ почувъ, що нове чуте мôцно и швидко приростало до єго серця и грѣло єго новымъ незвычайнымъ огнемъ.

Довго Радюкъ ходивъ по хатѣ, та все думавъ, та думавъ. Ôнъ взявъ скрипку и почавъ грати, але мелодія музики тôлько псовала ту высоку мелодію, котрою була налита вся єго душа. Ôдъ великои утомы ôнъ упавъ на лôжко и почавъ засыпляти. А та мрѣя все стояла передъ нимъ и обсыпала єго, якъ те лѣтне горяче сонце, теплымъ и яснымъ промѣнємъ. Ôнъ заснувъ и въ снѣ бачивъ той самый обравъ и прокинувъ ся зъ першою думкою про той обравъ.

Не знаходячи причины навѣдатись до Дашковичѣвъ, Радюкъ не пôшовъ до нихъ того дня. Але другого дня и причина знайшла ся: выйшла нова книжка, де була повѣсть, що наробила тодѣ такого галасу въ громадѣ. Радюкъ ухопивъ книжку и прожогомъ побѣгъ до Дашковичѣвъ. Новый свѣтъ въ єго серци такъ свѣтивъ и грѣвъ! Ôнъ забажавъ, щобъ той свѣтъ заставъ ся въ нѣмъ на всю жизнь, по саму смерть, и не згасавъ до домовины! Єго будуще у всѣмъ добре складало ся. Ôнъ такъ бувъ певный въ своѣй матеріяльнôй фортунѣ, а якимъ щастємъ надарила єго Ольга одными очима!

Тымчасомъ у Дашковичѣвъ, пôсля того вечера, якъ бувъ у нихъ Радюкъ, була зовсѣмъ инакша сцена. Вставши въ ранцѣ другого дня, Ольга спытала матери: „Чи не знаєте, мамо, якои украиньскои пѣсни? Вы-бъ мене научили!“

— А я тôлько що хотѣла тобѣ те саме казати. Чи бачила вчера, яка теперь наша молодѣжь? Треба-бъ тобѣ научитись украиньскихъ пѣсень спѣвати. Теперь така мода. Якъ пôдемо въ магазины, то коли-бъ не забути, купимо якій небудь збôрникъ украиньскихъ пѣсень.

— Колижь мы тамъ пôдемо?... Я-бъ хотѣла заразъ выучитись якои небудь... хочь однои...

— Бачь, якъ припало! сказала Степанида, пригадавши гарного молодого Радюка. Колись я спѣвала и на гитарѣ грала, а теперь мабуть все позабувала. А принеси гитару, може и згадаю дещо!

Ольга ледви вышукала десь гитару и принесла матери. На гитарѣ телѣпалась однымъ-одна струна. Треба було посылати въ магазинъ за струнами. Нетерпляча Ольга вже починала сердитись. Тымчасомъ поки принесли струны, въ хату вступила Марта Воздвиженьска зъ Катериною.

— Чи не пригадаешь, сестро, якихъ украиньскихъ пѣсень? Моя Катерина причепила ся, щобъ я єи выучила, а я геть позабувала, казала Марта Воздвиженьска.

Степанида начепила струны и почала незручными пальцями брати акорды и спѣвати пѣсню. Она почала кôлька слôвъ и запинила ся, бо зовсѣмъ забула.

— Пригадуй бо и ты, сестро! просила она Марту.

Марта нагадала кôлька куплетôвъ, и они въ двохъ почали спѣвати въ унисонъ *„Котили ся возы зъ горы“*. Ихъ голосы були такѝ старѝ и хрипкѝ, що молодѝ дочки почали смѣятись.

— Чи не памятаєте якои иншои? Ся дуже швидка, сказала Ольга.

Марта и Степанида почали перебирати пѣсни, якѝ памятали, и зновъ затягли старыми и хрипкими голосами. Ихъ голосы були такѝ, що Дашковичь, въ своѣмъ кабинетѣ, закопаный въ Гегелеву филозофію, выйшовъ до салѣ и спытавъ:

— Чи не налетѣли въ ôкна вороны? сказавъ ôнъ, оглядаючи хату попôдъ стôльцями.

— Та се мы такъ спѣваємо пѣсень! сказала Степанида, смѣючись.

— А я думавъ, що вороны! Ой не спѣвайте лучше! Нехай уже дочки спѣваютъ, сказавъ професоръ и пôшовъ зновъ до свого кабинета.

Однакъ всѣ переспѣваны пѣсни не сподобали ся молодымъ паннамъ, бо всѣ були козачки до танцѣвъ.

— *Якъ умѣємо, такъ и пѣємо!* Коли сихъ не хочете учитись, то дежь мы вамъ достанемо красшихъ? сказала Степанида.

— Може татко знає! сказала Ольга и вже хотѣла бѣгчи до дверей.

— Мабуть стôлько, скôлько и мама! одказала ѣй Марта.

— А покличь, Ольго, кухарку! Она часомъ спѣвае дуже гарныхъ пѣсень, промовила Степанида.

Ольга, забувши на той часъ институтъ, побѣгла до

пекарнѣ и прикликала кухарку, котра ввôйшла въ салю зъ позасукуваными рукавами и напеченымъ лицемъ.

— Ты, Палажко, спѣваешь дуже богато пѣсень. Заспѣвай нашимъ паннамъ якои гарнои пѣсни! промовила Степанида, они хотятъ и собѣ выучитись.

— Отсе! взяла-бъ та оттутъ и спѣвала! сказала Палажка, подумавши, що зъ неи глузуютъ.

— Та ну бо, не жартуй, коли тебе просятъ! вже сердилась Степанида.

— Отсе! ѣй-Богу якось нѣяково! якбы въ пекарни, то-бъ и спѣвала! казала Палажка, затуляючись рукавомъ.

— Спѣвай, якои умѣешь найкращои, просила Ольга.

— Якои-жь? хиба отсеи: „Ой полину, полину добувати талану!“

— Та не говори, а спѣвай! Намъ треба знати голосъ! вже кричала Степанида.

Палажка мусѣла спѣвати пѣсни, а Ольга записувала слова и учила на фортепянѣ голосъ. Швидко потôмъ обѣ панны, пôдобравши акомпаніяментъ, учились спѣвати пѣсню: „Ой полину, полину добувати талану!“ А тымчасомъ въ обохъ була думка, що-бы то сказала начальниця института, якбы довѣдалась, що они учатъ ся мужичихъ пѣсень ôдъ своеи кухарки! Та одна думка нагнала имъ на лице румянець стыда.

Вже и пѣсня була готова. Ольга и Катерина швидко выучили и спѣвали єѣ досыть чисто по украиньски, пôдбираючи пôдъ Палажчинъ спѣвъ. Другого дня Ольга тôлько що встала, и єи перве дѣло було сѣсти за фортепянъ и знôвъ провѣрити слова и голосъ тои пѣсни.

Она перемогла себе: училась пѣсни для Радюка и думкою бажала, щобъ ôнъ, а не кто иншій, єѣ послухавъ. Она єго ждала, выглядала цѣлый день у ôкно, не оступалась ôдъ ôкна, оглядаючи кождого прохожого.

Надъ вечерй у ôкнѣ майнуло чорнобриве Радюкове лице, Ольга ледви всидѣла на стôльци. Она бачила, якъ Радюкъ не то, що пôшовъ, а полетѣвъ въ фѣртку; она не счулась, якъ рипнули дверѣ, и Радюкъ стоявъ передъ нею, державъ єѣ за руку и подававъ нову книжку. Мати выскочила зъ комнаты и привиталась до Радюка дуже ласкаво. Она вытягла навѣть зъ кабинета Дашковича и привела єго до салѣ.

— Яка я рада, що вы принесли менѣ нову книжку! промовила Ольга и єи очи такъ и сыпали искрами, такъ и свѣтились промѣнемъ.

Радюкъ теперь тôлько придививъ ся добре до Ольжиного лиця, до очей, до бровъ. Лице було таке пышне и гарне, якъ та мрѣя, що такъ негадано въ вечерѣ росцвѣла ся квѣткою и причарувала єго серце.

— Боже мôй! яка роскôшна, выпещена краса! якй чудовй оксамитовй брови, якй промѣнястй очи! подумавъ Радюкъ и ôнъ почувъ, що такихъ очей, такои красы лиця ôнъ и зъ роду не бачивъ, такихъ веселыхъ очей, зъ такимъ промѣнемъ, такихъ ласкавыхъ—хочь и лукавыхъ. Розмовляючи зъ Радюкомъ, Ольга кидала на него очима и потôмъ тихо спускала ихъ до долу. Радюкъ ледви выдержувавъ магичну силу тыхъ очей! А Ользѣ такъ хотѣло ся сѣсти за рояль и заспѣвати украиньскои пѣсни! Она встала, перейшла хату попри самый рояль, потôмъ стала коло рояля и поклавши два пальцѣ на клявишѣ, зачепила двѣ струны, котрй стиха задзвенѣли и довго дзвенѣли, поки она стояла и держала руку на клявишахъ.

— Заграйте, будьте ласкавй! осмѣливъ ся Радюкъ въ кôнци, и самъ ставъ коло рояля.

Ольга сѣла, поклала руки на клявишѣ и задумалась. Она выбирала пьесу, и швидко смутна мелодія полила ся пôдъ єи бѣлыми руками. Якбы она заграла веселои, то та мелодія не такъ вразила-бъ Радюкове серце. Смутна музика навела на него богато думъ и припала єму бôльше до серця, повного коханя.

— Моя Ольга выучила недавно нову пѣсню! не втерпѣла Степанида.

— Яку пѣсню? може яку украиньску? спытавъ Радюкъ.

— Еге! ôдказала она.

— А заспѣвайте, коли ласка ваша! почавъ просити Радюкъ дуже ласкавымъ голосомъ.

— Я ще добре не выучила, тихо промовила Ольга и почервонѣла.

Ольга взяла руками прелюдію и почала спѣвати: „Ой полину, полину“... Не уважаючи на те, що въ институтѣ она не училась спѣвати по украиньски, она переняла щиро украиньску интонацію, бо часто чула украиньскй пѣсни ôдъ няньки и кухарки.

Она спѣвала дуже добре, тôлько украиньскй слова такъ перевертала на россійскій ладъ, що Радюкови стало нѣяково. За те голосъ єи свѣжій и молодый приходивъ зъ мелодіею до самого серця молодого хлопця.

Тымчасомъ Дашковичь, послухавши пѣсни, роспочавъ розмову зъ Радюкомъ про народъ и украиньску народнôсть. Почувши те, Ольга злякалась: она бачила, що батько на добре забравъ ся до Радюка и не дасть ѣй слова промовити до него. Степанида, позираючи зъ боку, якъ добра доглядачка, заразъ зрозумѣла те и почала вмѣшуватись, щобъ зробити розмову загальною для всѣхъ. Она почала розмову про женщинъ. Радюкъ такъ и хопивъ ся за те пытанє. Ôнъ почавъ доказувати, що женщина повинна мати рôвне право зъ мужчиною, якъ на просвѣту, такъ и на мѣсце въ соціяльнôй жизни, та все обертавъ ся до Ольги, неначе въ хатѣ бôльше нѣкого и не було.

— Коли у насъ дѣвчатъ не пускаютъ въ нашй университеты, то нехай заводятъ женьскй университеты! такъ кôнчивъ свою розмову Радюкъ. У насъ зъ женщиною обходятъ ся по варварски, постановили женщину дуже низько просвѣтою и науками, неначе присудили єѣ умысне на темноту и рабство.

— О нѣ! обôзвалась Ольга; — хочь насъ не пускаютъ въ университеты, такъ намъ не дуже и треба того! У насъ є институты. Мы и не хочемо вашихъ университетôвъ, бо институтъ все одно, що женьскій университетъ....

— Якъ такъ, то нѣчого и клопотатись... ôдрубавъ Радюкъ.

— Таки справдѣ! говорила далѣ Ольга, обороняючи честь свого института; хочь у васъ университетъ и высше, я те знаю, та и у насъ наука не-абы-якъ стоитъ! У насъ читаютъ лекціи вашй-жь университетскй професоры...

— А такъ... читаютъ, але трохи инше...

— Хочь и трохи инше, а все недалеко ôдъ университетского. Намъ и начальниця Турманъ говорила, що мы въ институтѣ все одно, що въ университетѣ. У насъ тôлько бракує медицины та юриспруденціи, а решта зовсѣмъ, якъ у васъ!

— А то хиба не важна рѣчь, медицина та право? Чомъ бы женщинамъ не бути медиками и юристами?

— На-що? спытала Ольга, котрôй въ институтѣ и

въ голову не прийшло, що є на свѣтѣ богато сирôтъ и бѣдныхъ дѣвчатъ, котрѝ були-бъ радѝ всякому шматку хлѣба.

— А якъ сказати правду, то я въ-перве чую, що институтъ все одно, що и университетъ... сказавъ Радюкъ.

— О, такъ и думайте! Мы всѣ такои думки. Всѣ нашѝ институтки такъ думали, сказала Ольга; — намъ и Турманъ такъ казала.

Радюка дуже вразила така высока думка про свôй институтъ.

— Якôбы на мене, то я-бъ зъ роду не схотѣла служити нѣ въ канцеляріи, нѣ въ школѣ! промовила Ольга, пригадуючи науку панѣ Турманъ. Ользѣ здавалось, що кожда порядочна женщина повинна скôнчити институтъ, а потôмъ выйти за-мужъ за гарного и богатого хлопця, а потôмъ скласти руки и нѣ объ чôмъ не думати.

Радюкъ почавъ прощатись. И батько, и мати, и дочка, всѣ дуже ласкаво роспрощали ся зъ нимъ и просили не забувати ихъ и частѣйше приходити.

— Дуже молода и трохи чваньковита Ольга! думавъ Радюкъ, вертаючись до дому; — буду я приносити для неи научнѝ книжки, то може розôвью єѣ. Она маѣ добрый природный розумъ, тôлько мало маѣ научнои просвѣты и вже ажь надто носитъ ся зъ своимъ институтомъ!

И Радюкъ думавъ, сидячи въ своѣй хатѣ, що було-бъ дуже добре, якôбы єго жѣнка була и гарна, до того ще и розумна, и не цуралась научнои книжки, що-бъ зъ нею можна було поговорити объ чôмъ высшôмъ, нѣжь балѣ, танцѣ та моды. Єму теперь здавалась будуща жѣнка якимсь товаришемъ-студентомъ, розумнымъ и просвѣченымъ, котрый стоявôбы зъ нимъ на-рôвнѣ розумомъ, просвѣтою и найбôльше — поглядомъ и пересвѣдченемъ и любовю до питомои литературы, до питомого языка. (Дальше буде.)

ПОЧАТОКЪ И ВЗРÔСТЪ ТЕАТРУ

въ христіяньскôй Европѣ.

(Дальше и конецъ.)

Се бувъ першій степень розвою. Другій степень, се було вытворене свѣцкихъ драмъ высшои стôйности, котрѝ живо перегнали и зовсѣмъ вытиснули мистеріи*). Якъ першій степень, такъ само и сей другій розпочавъ ся въ торговельнôй и цивилизованôй Фльоренціи, але найцѣкавѣйша рѣчь, що найвысшѝ пастырѣ церкви въ Италіи належали до найгорячѣйшихъ єго прихильникôвъ и сномôжникôвъ. Першою правильною комедіею италіяньскою була здаєсь „Calandra“, а єи авторъ, кардиналъ Биббіена бувъ довгій часъ секретаремъ Льоренца де Медічі[1]). Авторъ написавъ сесю штуку, здаєсь, въ сьоѣй молодости пôдъ конець XV. стол., а прецѣнь се не перешкодило єму дôйти въ церквѣ до такого высокого становища. Двѣ першѝ италіяньскѝ трагедіи були „Sophonisba“, роблена на взôръ Еврипида и „Rosimunda“ на взôръ Сенеки. „Софонисба“ представлена була першій разъ 1514 р. въ Виченціи, а швидко опôсля и въ Римѣ пôдъ особливымъ покровительствомъ папы Льва X, котрый автора єи именувавъ посломъ при дворѣ цѣсаря Максимиліяна. „Розимунда“ представлена була въ присутности того самого папы въ Фльоренціи 1515 р. Найдавнѣйшій примѣръ свѣтскои музикальнои драмы єсть „Орфей“ Полиціяна, написаный для забавы кардинала Гонцага и въ єго присутности представленый[2]). Кôлька лѣтъ опôсля бачимо папу Клеменса VII. и цѣсаря Кароля V. въ Больоніи присутныхъ на представленю драмы Річчі „Три тираны“. Зъ того протекторства папъ взглядомъ театру выплываѥ, що италіяньскій театръ зъ разу не бувъ дуже ворожій противъ церкви, коли противно, французскій театръôдъ самого початку бувъ ѣй рѣшучо противный. „Eugénie“ Жоделля, перша правильна комедія, яка представлялась на французскôй сценѣ, була наскрôзь, такъ якъ и многѝ давнѣйшѝ фарсы, гôркою сатирою на духовеньство[3]).

Безмѣрно важнымъ наслѣдкомъ того ôдновленя театру було те, що и музика мусѣла статись по части свѣтскою. Тота штука, котрôй давнѝ Греки приписували такъ великій вплывъ не тôлько на духа, але и на тѣло, що въ деякихъ державахъ втягнули єѣ навѣть въ обсягъ горожаньского праводавства[4]), теперь ôдъ многихъ столѣтій оставала ся въ повнѣ въ рукахъ духовеньства. Майже вся музика, котра хочь троха заслугувала на ту назву, була церковна и всѣ великѝ имена въ исторіи музики були имена духовныхъ. Святый Игнатій впровадивъ звычай наперемѣнного спѣву (фоне и антифоне), учувши, якъ оповѣдаѥ лѣгенда, въ снѣ, якъ ангелы передъ престоломъ Бога спѣвали псальмы наперемѣнными хорами. Святый Амброзій постановивъ правила для церковнои музыки въ діецезіи Медіоляньскôй, а святый Григорій Великій въ цѣлôмъ христіяньствѣ. Святый Вильфридъ и святый Дунстанъ були апостолами музики въ Англіи. Въ XI. стол. вынайшовъ монахъ Гвидо зъ Ареццо теперѣшнѝ ноты. Майже въ тôмъ самôмъ часѣ, насампередъ по церквахъ при Службѣ божôй, вôйшовъ въ уживанѥ спѣвъ роздѣленый на поединчѝ партіи, при чôмъ ôдповѣднѝ рôвно. часнѝ тоны зливали ся въ одну цѣлôсть — то само, що теперь єсть пôдставою новѣйшои науки о гармоніи[5]). Дуже вчасно зачато уживати музики для пôднесеня вплыву и вра-

*) Мѣжь тымъ деякѝ останки мистерій удержали ся ажь до нынѣшного часу, особливо въ селахъ тирольскихъ. Також що десять лѣтъ представляѥсь еще въ малôмъ баварскôмъ сельци Обер-Аммергау, близько тирольскои границѣ, т. зв. „велика страстна драма“ (grosses Passions-Schauspiel), котра хочь не маѣ бôльше якъ триста лѣтъ и хочь не мѣститъ въ собѣ майже анѣ крыхты тыхъ чудацкихъ сценъ, все таки въ цѣлости може уважати ся представницею середновѣковыхъ драмъ. Она складаѥ ся изъ сценъ муки Христовои (починаѥ ся торжественнымъ въѣздомъ до Єрусалима а кôнчитъ ся стрѣчею Магдалины зъ воскресшимъ Христомъ), мѣжь котрыми выводятъ ся на сцену образы зъ старого завѣту — по части восковѝ фигуры, по части живѝ образы — яко предсказаня муки Христовои. Хоръ спѣваѥ, такъ якъ и въ грецкихъ драмахъ, гимны про звязокъ прообразôвъ зъ самыми подѣями драмы. Коли я 1860 р. бачивъ те представленѥ, тяглось оно $7^1/_2$ годины и займало увагу величезного числа слухачѣвъ ажь до самого кôнця.

[1]) Riccoboni, томъ I, стор. 32—33. „Calandra“ теперь майже зовсѣмъ забута (чи не ôдъ неи пôшла поговорка нашого народа: „коляндры скакати? Прим. перев.), але авторъ єи останесь на завсѣгды памятный бо лице єго доховалось намъ въ двохъ пречудовыхъ портретахъ пензля Рафаеля, зъ котрыхъ оденъ переховуѥсь въ Фльоренціи, а другій въ Мадритѣ.

[2]) Розумѣѥ ся, що речитативъ не бувъ еще вынайденый, а музика ограничувалась тôлько на хоръ и на спѣвы, повставлюванѝ въ кожду сцену драмы.

[3]) Гляди Charles, La Comédie en France au Seizième Siècle (1862). Ріккобоні увѣряѥ, що Моліеръ запозычивъ характеръ, а навѣть головнѝ точки и бесѣды свого Tartuffe зъ однои давнои италіяньскои драмы п. н. Doctor Bachetone (т. I, стор. 137.)

[4]) У Аркадійцѣвъ н. пр. була музика горожаньскимъ обовязкомъ, а оденъ округъ, въ котрôмъ занедбано той звычай, мавъ упасти и культурою понизше другихъ. Дуже цѣкавый уступъ про вплывъ, якій Греки приписували музицѣ, находимо въ Борнея History of Music, томъ I, стор. 173—194. Звѣснѝ тожь кождому лѣгенды про Орфея, котрый порушивъ пекло, про Аріона, що усмиривъ море, и про Амфіона, що порушавъ камѣнѥ, а також про „музику сферъ“ Питагораса.

[5]) Спѣвъ такій первѣсно звавъ ся „discantus“. Коли именно ôнъ зôставъ вынайденый, надъ тымъ ведутъ ся завзятѝ споры. Поводомъ до єго вынайденя мали послужити рôжнородниѝ, а въ одну цѣлôсть сплываючѝ тоны органôвъ.

женя церковныхъ драмъ, а позаякъ въ тôй самôй цѣли перенесено єѣ опôсля и до драмъ свѣцкихъ, то святый Филипъ Нері, щобъ противважити тôй новôй притягаючôй силѣ, выставивъ въ р. 1540. ораторіюмъ въ Римѣ. Майже о 20 лѣтъ пôзнѣйше зреформувавъ Палестріна, капелянъ Ватикану, цѣлу систему церковнои музики. Тѣ заходы булибъ може заховали церковнôй музицѣ хочь що-то зъ єи давнои переваги, колибъ не вынайденє речитативу въ р. 1600, котре, роблячи можливыми цѣлѣ музикальнѣ драмы, сейчасъ покликало до житя оперу и вырвавши зъ рукъ церкви верховодство въ музицѣ, глубоко змѣнило цѣлый пануючій смакъ. Ôдъ того часу, чимъ далѣ, тымъ бôльше меркне звѣзда святои Цециліи (патронки церковнои музики, котра мала вынайти органы), а наново розъяснюєсь звѣзда Апольона. Тѣ „лидійскѣ и іоньскѣ звуки“, котрѣ Платонъ такъ заздро выключавъ изъ своєи республики а котрѣ Мильтонъ такъ высоко цѣнивъ, почулись наново и цѣла Италія затремтѣла пôдъ ихъ страстною силою. Особливо торговельна Венеція побачила въ нихъ найвѣрнѣйшій образъ свого характеру и ôдъ р. 1637 до 1680 представлено тамъ не менше якъ триста пятдесять рôжныхъ оперъ. До Франціи введено оперу на бажанє кардинала Мазарена, и цѣкава рѣчь, що Перренъ, першій авторъ французкои оперы, бувъ священникомъ, — Камберъ, котрый доробивъ до неи музыку, церковнымъ органистомъ, а майже всѣ першѣ спѣваки були хористами при катедральныхъ костелахъ. Ôдъ тои поры переходили найлѣпшѣ спѣваки зъ костелôвъ до театрôвъ. Въ Англіи музикальнѣ драмы, знанѣ пôдъ назвою масокъ, выкликали кôлька найкрасшихъ поетичныхъ творôвъ Бенъ Джонзона и Мильтона.

Другій вплывъ, вплывъ церкви (хочь може лишь посередно) на сцену—не впадає такъ въ очи, якъ попередный. Нехай собѣ якъ кто хоче думає про загальне питанє о тôмъ, чи красша архитектура клясична, чи готицка, — те тôлько єсть певне, що готицка архитектура безмѣрно перевысшає грецку въ тôмъ взглядѣ, що зумѣла оцѣнити враженє великихъ ôдлеглостей, и вплывала не тôлько на смакъ, але и на фантазію черезъ зручне уживанє всѣхъ средствъ оптичного злудженя, якѣ надає тôлько предивный змыслъ для правилъ перспективы. Грецка святыня могла вдоволити смакъ, але нѣколи не порушила она глубшои струны нашого людского чутя, не вытворювала злудженя, не розбуджувала выображенія о безконечности. Око и розумъ ôдъ разу обнимали єи розмѣры и уявляли собѣ въ повнѣ мѣру єи величины. Зовсѣмъ иншого рода враженє выкликає готицкій костелъ катедральный зъ своими майже безконечными перспективами чимъ разъ далѣ ôдступаючихъ луковъ, зъ своимъ великимъ ôлтаремъ, освѣченымъ сотнями свѣчокъ и могучо здвигаючимъ ся зъ пôвсумерку барвныхъ шибъ ôконныхъ, мѣжь тымъ коли око губитъ ся далѣ и чимъ разъ далѣ въ неозначену просторонь мѣжь богатыми оздобами суто прикрашенои проповѣдницѣ, або мѣжь выступаючими зъ полумраки стовпами боковыхъ каплиць. Все видиме провадитъ ту нашу уяву до невидимого. Почутє ограничености щезає. Прочутє безмѣрности и якась мимовôльна дрожь нависає надъ нашою душею. А те прочутє, выкликане стилёмъ будовы и пôвсумеркомъ церкви, умѣвъ католицизмъ завсѣгды зручно змôцнювати обрядами, котрѣ переважно на то обчисленѣ, щобъ посредствомъ ока вплывали на душу и фантазію.

Отожь то цѣкаве явище насуваєсь намъ въ тôмъ, що коли христіяньска архитектура безперечно перевысшила поганьску (черезъ те, що выкликає архитектоничными средствами злудженє великои ôдлеглости), — такъ и новѣйшій театръ якъ разъ тою самою прикметою ôдзначає ся ôдъ старинного. Основне правило новѣйшого театру єсть, що сцена муситъ бути що найменше два разы така за-глубшки, якъ за-вширшки. А въ старинныхъ театрахъ сцена була пять або шѣсть разъ такъ широка, якъ глубока[1]). Она рôвнала ся тôй части, яку мы на нашихъ сценахъ бачимо, коли заслона спущена. Стѣна въ глубинѣ сцены не була закрыта, але противно, була прикрашена рѣзьбярскою роботою и притягала до себе увагу зрителѣвъ; злудженя старинный театръ не добивавсь и не осягавъ. Въ новѣйшôмъ театрѣ розвила ся натомѣсть наша теперѣшня система декораційна — правда, дуже поволеньки ôдъ незручныхъ представлень неба и пекла, якѣ погрѣбнѣ були при мистеріяхъ, ажь до выкôнченои сценеріи нашихъ часôвъ; але все таки безперерывный поступъ въ тôмъ напрямѣ свѣдчитъ о такôмъ пониманю натуры театру, якого у Грекôвъ зовсѣмъ не було, а котре мы въ высокôй степени запевно маємо завдячити вплывови церковныхъ церемоній на нашъ смакъ.

Не трудно пôзнати причину, для чого папа Левъ X. и єго сучасники були такѣ прихильнѣ театрови. Они належали до тои генераціи духовныхъ, котра зовсѣмъ ôдчужена ôдъ грубыхъ традицій первѣсноп церкви христіяньскои зъ цѣлымъ серцемъ вжила ся въ новѣ напрямы смаку, выродженого богацтвомъ и ôдживаючою наукою, и котра зъ нетаєною ôдразою ôдвертала ся ôдъ всякои религійнои запальчивости, ôдъ всякои нетерпимости проти штуки. Житє тыхъ людей, то бувъ довгій сонъ о штуцѣ и поезіи. Ихъ фантазія, ублагороднена и образована пильнымъ выучуванємъ найкрасшихъ творôвъ грецкого генія, надала ихъ духовному званю нову окраску и пристроювала кождый твôръ церковный грецкою красотою. Такѣ мужѣ були зовсѣмъ далекѣ ôдъ того, щобъ мали спиняти и тоту умыслову пристрасть, котра рôвночасно розбудила ся въ Италіи, Франціи и Испаніи[2]) и покликала до житя новый театръ. Ажь коли наука Лютра „затермосила“ Европою, пробудивъ ся и старый, строгій духъ въ Ватиканѣ. На мѣсце метафизикôвъ и любителѣвъ штуки прійшли мужѣ святыхъ обычаѣвъ, але порывистѣ до переслѣдованя, и розпочала ся завзята боротьба мѣжь церквою а театромъ, котра тягла ся майже ажь до кôнца XVIII. столѣтя и скôнчила ся цѣлковитою побѣдою театру.

Наука церкви про театръ и театральнѣ игры була ясна и зовсѣмъ недвозначна. Театръ зôставъ рѣшучо проклятый, всѣ заводовѣ акторы узнанѣ смертельными грѣшниками и коли умерли въ своѣмъ заводѣ, засужденѣ були на вѣчну погибель[3]). Сей страшный засудъ голосили зъ найдосаднѣйшою певностею незлѣчимѣ епископы и богословы, а въ многихъ дієцезіяхъ єго втягнено навѣть до каноничного права и до ритуалу[4]). И такъ ритуалъ парискій порôвно зъ многими другими говоривъ выразно, що акторы вже черезъ самъ свôй станъ конечнымъ способомъ не можутъ бути допущенѣ до св. причастія[5]). Се бувъ судъ церкви про тыхъ

[1]) Сцена въ Оранжь, може найлѣпше до нашихъ часôвъ дохована римска сцена, має за-вширшки 66 стôпъ, а за-глубшки 12 стôпъ. (Гл. Vitet „Essay on the Antiquities of Orange“ въ єго книжцѣ „Études sur l' Histoire de l' Art“). Сцена въ Геркулянумъ єсть ширша ôдъ сцены театру Санъ Карльо въ Неаполи, але глубина єи выноситъ всего лишь кôлька стôпъ.

[2]) Испаньскій театръ дуже вчасно пôднявсь до досконалости, а по р. 1600. испаньскѣ трагикомедіи швидко стали ся пануючими навѣть въ Италіи. (Гл. Ріккобоні, а такожъ Bouterweck „Geschichte der spanischen Litteratur“).

[3]) Въ роцѣ 1694 выдали докторы колегіи Сорбоньскои такій про нихъ засудъ: „Les comédiens, par leur profession comme elle s'exerce, sont en état de péché mortel“. Гл. Dictionnaire des Cas de Conscience — Ляне и Фромаго, т. I, стор. 803.

[4]) Дуже богато доказôвъ на те позбирано у Депре де Боасси въ єго „Lettres sur les Spectacles“ (1780), у Лебрена „Discours sur la Comedie“, и у Кончіны „De Spectaculis“.

[5]) „Arcendi a sacra communione sunt publice indigni, quales sunt excommunicati, interdicti, manifeste infames, ut meretrices, concu-

людей, котрі житє своє на те посвячали, щобъ збôльшувати суму людскихъ пріємностей, розгонювати хмары смутку и чаромъ живого слова лѣчити ослабленє утомленого духа. Кто може счислити, кôлько серць розшарпавъ той засудъ грыжею и тревогою, кôлько чесныхъ натуръ попхнувъ въ бездну проступку. Конечнымъ наслѣдкомъ тои науки було то, що акторôвъ, котрі збороняли ся покинути своє заняте, не допускано до участи въ св. тайнахъ, а хоронено ихъ — бодай въ Франціи — не красше, якъ псôвъ[1]). До тыхъ, котрымъ въ такій способъ не дозволено спочити въ свяченôй земли, належала гарна и талантлива Адріянна Лекувреръ, котра певно була найкрасшою оздобою французкои сцены. Она умерла не хотѣвши зречи ся свого занятя, котрому придала такъ много блеску, и зôстала похоронена на овечôй толоцѣ надъ берегомъ Сены. Ода Вольтера, проникнена глубокимъ жаромъ обуреного патосу, увятила и помстила заразомъ єи память.

Для того, кто знає теперѣшнй звычаѣ въ римско-католицкихъ краяхъ, трудна рѣчь представити собѣ навѣть те безпамятне завзятє, зъ якимъ богословы сѣмнайцятого и бсѣмнайцятого вѣкôвъ нападали на театръ. Молієръ, котрого драмы разъ въ разъ наводжено яко найдосаднѣйшй доказы зопсутя театру, бувъ предметомъ особливыхъ оскаржень, а коли умеръ, то тôлько зъ надзвычайною трудностею выборено позволенє — похоронити єго въ свяченôй земли[2]). Бôльше религійно успособленый Расенъ перелякавъ ся церковнои клятьбы и переставъ писати для сцены якъ разъ тодѣ, коли станувъ на вершинѣ своєи славы. Цѣкавый надгробокъ того мужа, вычисливши єго заслуги додає, що тôлько о д н а пляма тяжитъ на єго памяти, а то та, що ôнъ писавъ штуки для театру.

Въ р. 1696 и зновъ въ р. 1711. при случайности ювилея просили акторы папу, щобъ знѣсъ засуджуючй ихъ приписы права каноничного, але просьбы були даремнй; а коли при выздоровленю Людвика XIV. зъ тяжкои недуги кождый иншій цехъ въ Парижи справлявъ Te Deum, имъ однымъ се заборонено. Що найменше о д е н ъ архіепископъ заборонивъ духовеньству своєи епархіи давати слюбы акторамъ[3]); а коли адвокатъ Гернъ де ля Мотъ въ р. 1761. поважився заказъ той назвати скандальнымъ и боронити званя акторского, то дѣло єго спалено катовою рукою, а имя єго вымазано зъ спису адвокатôвъ. Люллі, першій великій музыкальный композиторъ французкій тôлько такимъ способомъ мôгъ узыскати розрѣшенє, що спаливъ ино-що скомпоновану свою оперу.

А прецѣнь помимо всего того розвивавъ ся театръ ненастанно, а позаякъ опôръ церкви бувъ безвзглядный и недвозначный, то зрôстъ театру може служити мѣрою упадку церковнои поваги. Хочь въ Франціи устава признавала акторôвъ безчесными и затымъ выключала ихъ ôдъ всякихъ публичныхъ почестей и урядôвъ, и хочь ажь до половины XVIII. вѣку обычай заборонювавъ ходити до театру кождому, кто тôлько мавъ якій судейскій урядъ, — то все таки драма ставалась чимъ разъ популярнѣйшою. Въ Испаніи она запевнила собѣ певну степень толеранціи, бачитъ ся тымъ, що кинулась въ услуги церкви. Кальдеронъ влявъ въ свои драмы навѣть духа инквизиціи. Религійнй драмы держались ту довше, нѣжь въ другихъ сусѣдныхъ краяхъ. А хочь Маріяна и деякій другій поважнй богословы испаньскій гудили всякій драматичнй забавы, то прецѣнь не могли довести до ихъ цѣлковитои заборонь[1]). Правда, оперу трактовано троха острѣйше; бо якъ деякій духовники почали ѣй приписувати появленє заразы и посухи, то на якійсь часъ она зôстала знесена[2]); але остаточно все таки она утрималась въ Испаніи. Італіянцѣ по всѣ часы радо тисли ся до театрôвъ, а навѣть Римляне проявляли такъ сильну пристрасть до того рода забавъ, що папы мусѣли робити имъ уступки. Зъ разу дозволенй були драматичнй представленя въ Римѣ тôлько пôдчасъ мясопустъ, а папа Венедиктъ XIV. даючи те дозволенє, розôславъ до всѣхъ католицкихъ епископôвъ листъ пастырскій, въ котрôмъ запевнявъ, що тôлько зъ великою неохотою и для запобѣженя бôльшимъ бѣдамъ се зробивъ, и що те дозволенє зовсѣмъ не треба уважати похвалою театру. Але звôльна розширювали ся тѣ забавы и на иншій поры року, а навѣть опера на домаганє народа зôстала впроваджена. Въ кôнци въ р. 1671 збудовано въ Римѣ публичный дôмъ для оперы, але довгій часъ артистки-спѣвачки були ôдъ неи строго выключенй; жѣночй партіи спѣвали кастраты — нещаслива кляса людей, за котрыми въ наслѣдокъ того въ святôмъ мѣстѣ бувъ великій попытъ.

Вольтеръ бувъ безъ сумнѣву тымъ мужемъ, котрый бôльше зробивъ, якъ кто небудь другій, щобъ стерти клеймо наложене церквою на акторôвъ. Справдѣ, щось дивно благородного лежитъ въ тôмъ безогляднôмъ запалѣ, зъ якимъ ôнъ повертавъ и поезію и вымовнôсть, найѣдкійшій дотепъ и найбыстроумнѣйше розумованє на оборону тыхъ, котрі такъ довго були выклятыми и беззащитными. Ôнъ заслонивъ ихъ щитомъ свого могучого имени, а наслѣдки єго выступленя показали ся въ розпорядженю французкои революціи, котра за однымъ разомъ знесла всѣ ограниченя, якій до того часу тяжили на акторахъ. Становище, яке осягнули ôдъ тодѣ акторы майже въ кождôмъ краю, и розмѣръ, въ якôмъ театръ ставъ ся загально признаною институцією, самій для кождого очевидній. Мѣжь многими свѣдоцтвами про безсильнôсть сучасныхъ церковныхъ намаганъ

---

binarii, c o m o e d i“ (Наведено у C o n c i n a „De Spectaculis“, стор. 42, гл. такожь Lebrun „Discours sur la Comédie“, стор. 34). Щобъ погодити свои погляды зъ наведенымъ высше мѣсцемъ св. Томы, говорили деякій богословы, що тôлько тѣ акторы маютъ бути выключенй ôдъ причастія, котрі выступаютъ въ неморальныхъ штукахъ, але тутъ же додавали, що станъ театру теперь такій, що всѣ акторы пôдпадаютъ тому закидови. Молієръ уважавъ ся особливо и переважно зопсованымъ, навѣть Расенъ не бувъ нешкôдливый, а Боссюе твердивъ рѣшучо, що кожда штука єсть неморальна, въ котрôй заключає ся любовна исторія, хочь якій бы собѣ впрочѣмъ и бувъ єи характеръ (Гляди єго Réflexions sur la Comédie)

[1]) „Церковь прокляла комедіянтôвъ; засудъ єсть выразный въ ритуалѣ (Ritual de Paris, ст. 108—114), практика въ тôмъ зглядѣ єсть незмѣнна. Церковь не дає св. тайнъ нѣ въ житю нѣ на смерть тымъ, котрі граютъ комедіи, если не покинутъ своєи штуки; она ôдпыхає ихъ ôдъ стола Господнёго такъ якъ публичныхъ грѣшникôвъ; она выключає ихъ ôдъ святыхъ обходôвъ такъ якъ людей безчесныхъ; навѣть похоронъ зъ церковнымъ сопроводомъ єсть имъ забороненый“—Боссюе, Réflexions sur la Comédie, §. XI.

[2]) Лебренъ зъ великою утѣхою о тôмъ росказує. „Смерть єго була страшною наукою для всѣхъ єго товаришівъ. Умеръ ôнъ нагло въ р. 1691 и зôставъ похованый безъ духовеньства, безъ свѣчь и безъ нѣякои ôдправы на кладовищи Сен-Сюльпісъ, де хоронятъ ся дѣти померши безъ кресту“. (Discours sur la Comédie 1739)

[3]) Зробивъ се архіепископъ Парижа. Заказъ той, правда, мѣстивъ ся и въ загальнôмъ правилѣ, що акторы, яко особы ексъкомуникованй, мусятъ бути выключенй и ôдъ всѣхъ тайнъ. Соборъ Иллиберійскій, оденъ зъ найдавнѣйшихъ въ церковнôй исторіи, заборонивъ кождôй христіянцѣ ити за-мужъ за актора (Lebrun, Discours, стор. 157.)

[1]) Вправдѣ Филипъ II. и Филипъ IV. повыганяли всѣхъ акторôвъ зъ Испаніи, а преподобный и чудотворный патеръ Поссада велѣвъ въ пôзнѣйшôмъ часѣ розвалити театръ въ Кордовѣ (Concina, De Spectaculis, стор. 178). О тôмъ, якъ усердно старали ся акторы позыскати собѣ ласку церкви — чи то представленями религійныхъ штукъ, чи то спѣванемъ при церковныхъ обходахъ, гляди злобній уваги Маріяны въ єго книзѣ „De Rege“, стор. 406—419.

[2]) Бокль, Исторія цивилизаціи, томъ I стор. 327 (нѣм. перев. зъ р. 1864). Въ той самъ способъ и Лебренъ (Discours, стор. 132—133) приписує частй землетрясеня, котрі руйновали давну Антіохію, пристрастному замилуваню єи жильцѣвъ до театру. Такъ само англійскій епископы въ р. 1563 приписували морову заразу театрамъ.

до спиненя природного розвою суспôльности, мало найдесь цѣкавѣйшихъ надъ той фактъ, що въ вечеръ отвореня театру въ Римѣ кардиналъ-гувернеръ Риму такожь явивъ ся туды яко заступникъ папы, щобъ публичну забаву усвятити своєю присутностею, послухати солодкихъ, зъ устъ надобныхъ спѣвачокъ плывучихъ мельодій оперовыхъ и любовати ся граціозными закрутами танцю*).

И. Ф.

*) Вынято зъ дѣла: „William Edward Hartpole Lecky's Geschichte des Ursprungs und Einflusses der Aufklärung in Europa. Deutsch von Dr. H. Jolowicz Zweite rechtmässige, sorgfältig durchgesehene und verbesserte Auflage. Томъ II, ст. 235—256.

Весняній звычаѣ, обряды та вѣрованя на Руси.

(*Написавъ Дан. Лепкій.*)

Нынѣ чимъ разъ бôльше передъ яснымъ свѣтломъ правдивои просвѣты починаѣ меркнути митольогичный свѣтъ вѣровань нашого народа. О скôлько було можна, я при кождôй нагодѣ збиравъ сей дорогій скарбъ народнои старои поезіи, збереженый переважно памятею простолюдина, збиравъ кождый яснѣйшій єго поглядъ на житє-бытє чоловѣка, та ôдпорпувавъ поодинокй ôдломки зъ давнои религіи нашихъ пра-прадѣдôвъ. Днесь, правда, дуже маленько такихъ въ селѣ, котрй-бъ знали и вѣрили въ тй вѣрованя, котрй-бъ заховували тй старй звычаѣ та святковали давнй обряды. Найде ся де одна-однѣсенька яка дѣвчина, приучена якою старухою-бабою, скличе своихъ посестеръ до саду святкувати „Лялю“, тай то боитъ ся, щобъ не покаравъ за тоє батько та не выганьбила мати. Однымъ словомъ, всѣ тй обряды, вѣрованя та звычаѣ никнутъ у темрявѣ забутя передъ новымъ подыхомъ часу, якій повѣваѣ и понадъ соломянй стрѣхи нашихъ селянъ и заноситъ н. пр. на мѣсце гарного нашого „козака“ — стирійского „шталєра“, на мѣсце историчныхъ думъ — любовнй та бытовй пѣсни, на мѣсце розличныхъ повѣрій — росказы вояцкй про дивовижнй чужй краѣ та про людске чуже житє.

Найбôльше цвѣтôвъ тои людовои фантазіи та поезіи вырвавъ я зъ горячои та памятливои душѣ недавно покôйнои старои Пилипихи. Она переживши немало лѣтъ, сохранила въ своёй тямцѣ все то, що єще за єи дѣвованя вело ся та дѣяло; она росказувала менѣ широко про Русалокъ, про чарôвниць, про вѣдьмы, про ворожбы та другй дива чарôвнои силы людского духа. Декотрй зновъ вѣрованя оповѣдавъ менѣ Андрей Пѣгутъ, жовняръ сороковыхъ лѣтъ, однакъ сей любуѣсь бôльше въ оповѣданяхъ зô свого войскового житя. Въ давнй мои дитинячй днѣ дививъ ся я, о скôлько мôгъ, на тй обряды та звычаѣ, наслухавъ ся въ батькôвскôмъ домѣ немало вѣровань, казокъ та росказôвъ на вечерницяхъ, але все то покрыла груба плахта забутя, — память не змогла всёго сохранити до нынѣ и я днесь мусѣвъ записувати неодно, що певно чувъ вже и давнѣйше. Тай сей збôрничокъ не єсть повный. Я пôдхопивъ тôлько важнѣйшй доглядній моменты зъ весняного житя нашихъ селянъ. Наколибъ прійшло ся списати докладно и всесторонно єго, потреба-бъ написати бодай щось трошечка про кожду днину, ба навѣть про кождёсеньку хвилинку весны, бо нашь народъ велику вагу привязуе до тои поры року: ôнъ зъ неи ворожитъ на лѣто, на урожай, на семейне будуче поведенє, на свою жизнь та на хованє домашного скота. Много ще дорогоцѣнностей находитъ ся въ устахъ народа, кобы тôлько найшли ся люде, щобъ знали той скарбъ зôбрати та показати єго красу свѣтови.

I. Передвесняній свята.

Наскучлива, довга зима, котра бѣлымъ мертвецкимъ покрываломъ оповила землю, пôдлестившись попереду до тихои природы, украла потайкомъ єи цвѣтучу жизнь и занесла єё зъ цвѣтучою уродою та красою „за огненне море на конець свѣта“ и тамъ на золотôй горѣ лишила житє природы въ неволѣ наче сю гарну дѣвчину, що щиро кохала и за милымъ козакомъ пôшла въ краѣ далекй. Тота зима, єи наскучливе пованє дуже надоѣлось простолюдину, призвычаєному до повного житя, до пышнои чаруючои картины, до прелесного кольориту, котрый могуча рука природы весною та лѣтомъ такъ щедро розкинула по нашихъ широкихъ безконечныхъ степахъ, горбочкахъ, а въ кôнци по тыхъ леліовыхъ, вѣчнозеленыхъ горахъ. Селяньска семія замкнена въ тѣснôй, курнôй хатѣ починаѣ переспѣвувати по довгихъ вечерахъ при кудели гарнй украиньскй думы та пѣсни, котрй передъ мѣсяцёмъ нѣжною мелодіею розливали ся по широкополихъ нивахъ та зеленыхъ сѣножатяхъ, починаѣ росказувати про давну давнину, про судьбу та долю своєи батькôвщины, а въ кôнци и про своє тяжке, камяне горе, що желѣзными зубами впило ся въ душу та долю чоловѣка. Але все тото наскучитъ ся. Парень, дѣвчина та маленькй дѣти затужатъ за весною, за житємъ на дворѣ пôдъ просторымъ безкраимъ небомъ, затужатъ першй за волею и станутъ наче спасеня вызирати краснои весняной днины. Нѣкто певно не выжидаѣ зъ такою жадобою весняной поры, теплого яркого сонця, якъ нашь селянинъ, нѣкто не тѣшитъ ся такъ молодою весною, нѣкто не витаѣ єи такими обрядами, якъ ônъ. Весняній обряды, звычаѣ та вѣрованя — се вѣдай най красша поезія, найкрасша конія та ôдбитокъ творчого духа нашого народа, се найпышнѣйшй цвѣты єго думъ. Бо кôлькожь то пѣсень переспѣваѣ ônъ при тыхъ обрядахъ! — бôльше певно, якъ при щедрôвкахъ.

Простый людъ свято Евдокіи зачисляѣ до святъ передвесняныхъ и тому ворожитъ зъ погоды та вѣтру, якій подыхаѣ того дне, на будучй плоды та на удачу на поли. Наколи день Евдокіи хорошій и ясный, цѣлый рôкъ буде посушный, теплый, а черезъ те лихій на пашу. Тому то пôсля ворожбы зъ Євдочиного дне реформуѣ кождый газда свою худобину: будь докуповуѣ до неи ще зъ кôлька „*хвостôвъ*“, будь продаѣ.

„На Евдокіи“ сѣютъ перше весняне насѣнѣ, р о с а д у (капусту), котре мѣшаютъ зъ чорною землею, захованою зъ минулого лѣта, та поливаютъ свяченою водою. Росада такъ посѣяна нѣколи не змерзне и удасть ся якъ найкрасше.

Коли на Евдокіи вѣе вѣтеръ западный або полудневый, рôкъ буде добрый и на поли все гарно удасть ся, крôмъ гречки, котра выляже. Пôвнôчный и всхôдный вѣтеръ вѣщуютъ лихолѣтє и неурожай, а темный або непогôдный снѣжный день показуѣ на зливы и повенѣ.

О много бôльше обрядôвъ та повѣрій можна мѣжь народомъ подыбати на „*Сорокъ святыхъ*“. Се свято вѣщуѣ близьку весну; оно показуѣ, що вже отъ-отъ — за день, за два дни — трѣснутъ леды, бѣла поволока снѣгу поникне зъ заспалои землѣ и дрôбна травка неначе цвѣтучій килимъ розпростре ся по широкôмъ безжизненнôмъ степѣ. На „Сорокъ святыхъ“ раненько бере газдыня що найкрасшои пшеничнои муки, сыпле єё въ „*нецки*“, поливаѣ свяченою іорданьскою водою, говорячи: „мѣсись, муко, на бѣле тѣсто та на коцики, птицямъ на привѣтъ“ — тай починаѣ мѣсити прѣсне тѣсто. Донька тымчасомъ накладе въ печь рубаныхъ, сухихъ дровъ, розпалитъ, поприставляѣ горшки зô стравою до огню, а потôмъ и собѣ стане до *нецокъ*, щобы допомочи матери. Ôдтакъ стара суче въ долоняхъ прѣсне тѣсто и въ помежи старыхъ, кощавыхъ рукъ выходитъ сорокъ довгихъ (на 2 або 3 цалѣ) „*коциковъ*“, а дрôбненькй, гарнй дѣвочй пальцѣ розмѣшуютъ тѣсто въ дрôбнй шнурочки, ниточки та волокна, сплѣтаючи та згинаючи ихъ на всѣ стороны, зъ чого въ кôнци выходитъ хороша пышна „*квѣтка*“ для жайворонкôвъ та соловейкôвъ, що своєю нѣжною пѣснею, своимъ гарнымъ голосочкомъ та мелянхолійными щекотанями ôдгадуютъ неодно чувство дѣвочои душѣ, неодно щебетанє молодого серця. Спеченй „квѣтки“ выноситъ дѣвчина въ гай або въ садъ и кладе ихъ на дерево приговорюючи: „Пташечки, пташечки, собѣ квѣтки возмѣте, намъ весну принесѣте“. Газдыня тымчасомъ выпѣкаѣ „коцики“, тре конôпне сѣмя въ „макортетѣ“ (макôтрѣ), розпускаѣ утерте теплою водою, солитъ и тымъ чиномъ фабрикуѣ такъ званє „*быкове молоко*“, котре семія зъ покрышеными „коциками“ заѣдаѣ. Пару „коцикôвъ“ стараютъ ся покинути на бузькове гнѣздо, наколи оно на покрôвли дому находитъ ся, — се для того, щобы ними почестовати першихъ весняныхъ гостей, котрй на той день повинній були вернути ся зъ теплого „вирея“. Простый людъ на болотнистыхъ рôвнинахъ Днѣстровыхъ єсть вельми привязаный до тои птицѣ, до того поважного товариша селяньскои оселѣ. Селянинъ зъ якимсь ентузіязмомъ,

зъ повнымъ вдоволенємъ, утѣхою та надѣєю на гарну будучнôсть витає першого бузька въ селѣ, ворожачи зъ єго лету свою будучу долю та щастя. Кто побачитъ першого бузька, що ôнъ высоко попôдъ облаки лѣтає, той буде черезъ цѣлый рôкъ щасливый, все єму буде ся вести, житє поплыне тихою водицею; кто зновъ побачитъ першого бузька стоячого, сему доля черезъ цѣлый рôкъ буде на перекôръ робити (властиво кажутъ: „зъ тымъ доля буде *ціцики* грати"), єму нѣчого не поведе ся, а коли лѣтомъ босый де пуститъ ся ити, заразъ собѣ пальцѣ позбиває объ пняки та засохле грудє. Першого бузька витаютъ малй дѣти словами:

„Панъ бузько стоитъ на воротяхъ
Въ червоныхъ чоботяхъ — аге! аге!"

и кидаютъ єму по прутикови на гнѣздо. Де бузько поклавъ гнѣздо, тамъ семя щаслива. Бузькови не годитъ ся пакости робити, а тымъ менше псовати єму гнѣзда, бо ôнъ — чоловѣкъ, котрого Богъ проклявъ за тоє, що подививъ ся до мѣшка наповненого всякою поганю, котру Богъ казавъ кинути въ море не заглядаючи въ мѣшокъ по дорозѣ. Бузькъ розлютившись за яке не по єму дѣло може украсти у пастухôвъ огонь и пôдпалити хату. Якбы бузькôвъ не було, то бы насъ гадє зъѣло. Бузьки жіютъ громадяньскимъ житємъ, они маютъ свого вôйта и старшину, котрый ихъ судитъ въ спорахъ. Вôйта и старшину выбираютъ що року на Спаса передъ ôдлетомъ.

До „Сорокъ святыхъ" кожда птиця повинна подумати про своє гнѣздо, а сорока повинна покласти на него сорокъ прутикôвъ, въ противнôмъ разѣ буде весна пôзна и погана.

На „Теплого Олексы" пчолярѣ выносятъ зъ стебника уліѣ и розставляютъ ихъ въ пасѣцѣ.

2. Благовѣщенє.

Першимъ однакъ правдиво весняным днемъ єсть Благовѣщенє. Тогды весна, котра спала за огненнымъ моремъ на кôнци свѣта на золотôй горѣ (пôсля другихъ оповѣдань: „на темныхъ зимовыхъ хмарахъ") черезъ цѣлу люту зиму, сходитъ въ постати хорошои, молодои, веселои, бѣлявои дѣвчины на землю. Очи у неи синй, погôднй, наче весняне небо въ маєву ясну днину, лице кругле, бѣле, троха поблекле та зморене довгою старухою зимою, — уста рожевй гарнй наче весняй цвѣты, а волосє довге, дрôбне, мягеньке та красне якъ пышна степова трава. На головѣ у неи вѣнокъ зъ хорошихъ цвѣтôвъ, въ однôй руцѣ зеленый прутикъ лозы, а въ другôй золотый ключь, котрымъ ôдмыкає земнй глибокй норы, печеры та льохи, выпускаючи зъ нихъ всѣлякй творы на свѣтъ, — а въ кôнци тымъ ключемъ розковує зъ зимовыхъ ледяныхъ оковôвъ быстрй рѣки. Подôбно палка фантазія нашого люду сперсонификовала и лѣто въ розкôшнôй червенôй дѣвчинѣ, пристроєнôй въ золоту одежину, зъ чорнымъ довгимъ волосємъ. На головѣ у неи зъ житныхъ колосковъ вѣнець, а въ руцѣ галузка зъ червеными ягодами. Христіяньство де въ чôмъ вплынуло на способъ думаня нашого простолюдина и пôдъ натискомъ новыхъ понятій про свѣтъ та про природу змѣнились троха и митольогичнй вѣрованя, такъ, що днесь того самого вѣрованя можна подыбати кôлька ôдмѣнъ, котрй то менше то бôльше нагинаютъ ся до церковнои науки. Такъ сталось и въ тôмъ разѣ. Менѣ оповѣдала стара Пилипиха зъ села Лѣтынѣ тоє саме вѣроване, тôлько зъ тою ôдмѣною, що клала на мѣсце дѣвчины-весны — „*янгола Благовѣсника*" зъ довгими крылами, зъ русявымъ волосємъ, зъ зеленою галузкою въ однôй, а зъ золотымъ ключемъ въ другôй руцѣ. Благовѣсникъ сходитъ на землю въ саме полудне, торкає золотымъ ключемъ объ землю и такимъ способомъ выпускає зъ землѣ всякй животна, якъ гадє, хробы та розличнй комахи, котрй юрбою розлазятъ ся по бѣлому свѣту.

На Благовѣщенє вылѣтаютъ зъ воды дрôбненькй ластôвки, котрй пôзною осенею на Чесного Хреста, побравшись за чорненькй крыльця, пурхнули були пôдъ студену воду и тамка проспали цѣлѣсеньку, студену зиму. Ластôвки, зарôвно якъ бузькôвъ, витає нашь людъ дуже радо пôдъ свою стрѣху; ихъ уважає за якихсь духôвъ-опѣкунôвъ, тому и не позваляє малымъ дѣтямъ псовати ластôвячихъ гнѣздъ та пôдбирати молодыхъ. Кто псує ластôвячй гнѣзда, тому на лице кинесь „*орѣбина*", с. є. червенй дрôбненькй плямочки, розсѣянй наче макъ по лици. Де ластôвки гнѣздити ся не хотятъ, тамъ коровы добре доитись не будутъ; а попôдъ котру корову лѣтомъ на паши ластôвка перелетѣла, тая мѣсто молока при церканю дає крови, бо єй чарôвниця зачарувала.

На Благовѣщенє не вôльно нѣчого робити, бо зачатй въ той день роботы нѣколи не зможесь докôнчити. Кажутъ, що зазуля не може черезъ цѣле своє житє собѣ увити хотяйбы одного гнѣзда, бо она розпочала єго класти на Благовѣщенє, и теперка муситъ по чужихъ гнѣздахъ яйця нести та скитати ся по лѣсахъ. Зазуля, се заклята ôдъ рôднои матери гарна, молодъ дѣвчина — заклята за тоє, що сховавшись на печи за дымарь, стала зъ матери смѣяти ся та приговорювати до неи своимъ дѣвочимъ голосомъ „*Куку, мамо!*" Мати розлютила ся тай закляла доньку въ таку годину словами: „Щобысь кукала, поки сего свѣта!" И дѣвчина заразъ пурхнула зъ хаты птицею, сѣла въ садѣ на зеленому деревѣ тай почала кукати. — Зазуля не кукає цѣле лѣто, тôлько такъ довго, поки ячмѣнь не высыпле ся, бо потôмъ она давитъ ся ячмѣннымъ колоскомъ, перестає кукати, а зате побиває ся по садахъ, лѣсѣ та попôдъ хаты. До тои птицѣ нашь нарôдъ ôдноситъ ся дуже ласкаво, єи уживає дѣвчина (въ своихъ пѣсняхъ, думахъ та казкахъ) за посла до милого на чужину, а сирота за посла до помершои матери на тамтой свѣтъ. Зъ зазулею въ народнôй поезіи порôвнує ся нещасну дѣвчину, покинену коханцемъ-невѣрою, або молоду вдову; въ тую пташину перемѣнити ся хотѣла красна молода Ярославна, жена князя Игоря Святославича. Ярославна пôсля Слова о полку Игоревôмъ такъ говорила: „Полечу зегзицею по Дунаєви; омочу бебрянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ, утру князю кровавыя раны на жестоцѣмъ єго тѣлѣ".

Кто почує на весну першій разъ куканє зазулѣ и має тогды при собѣ грошѣ, той буде мати ихъ черезъ цѣлый рôкъ.

Въ кôнци зъ погоды або слоты того дне ворожитъ народъ на Воскресенє. „Яке Благовѣщенє, таке и Воскресенє" — говорятъ старй люде.

3. Страстный тыждень.

Зъ великою утѣхою витає нашь людъ Цвѣтну недѣлю, або якъ въ дрогобыцкôмъ называютъ: „*Шуткову недѣлю*" (назва „*шуткова*" походитъ ôдъ посвяченого прутика лозы, котрый называютъ „шуткою"). Ще вечеромъ въ суботу маленькй хлопцѣ та дѣвчата розбѣгаютъ ся по лугахъ та хащахъ за красною лозою, уганяютъ понадъ береги рѣкъ, по корчахъ, щобы тôлько найти хорошій прутикъ зъ красными повными та гладенькими „*густятами*" (пуплики бѣлй на лозѣ) для головы родины. Рано въ недѣлю вся семія прибирає ся чисто, кожде бере по прутикови тай иде до церкви. Вернувши до дому, бьютъ ся прутами по спинѣ говорячи: „Шутка бье, не я бью; ôдъ нынѣ за тыждень Великдень". Потôмъ кождый обрыває зô свого прутика що найкрасше „гусятко" и стараєсь єго пролыкнути, „щобъ горло нѣколи не болѣло". По тôй церемоніи голова родины збирає прутики лозы ôдъ семіи, звязує ихъ ниткою и кладе за „*граграгъ*" (сволокъ). Посвяченй шутки переховуютъ ажь до паски; ними гнѣтятъ „святый хлѣбъ" (паску), ними першій разъ выганяютъ худобину на пашу, котру выпроваджаютъ зъ оборы зъ образами, зъ хлѣбомъ та солею, а при томъ кроплятъ іорданьскою, свяченою водою, та знаменуютъ крестомъ.

Въ Страстный („Страшный", або якъ въ Дрогобыцкôмъ называютъ: „живный") четверъ варитъ газдыня вечеромъ вечерю, до котрои по страстяхъ, по ôдчитаню 12. евангелій въ церквѣ, засѣдає цѣла семія. Вечеря ôдбуває ся вѣдай въ памятку послѣднои вечерѣ Христа (Менѣ не лучилось зустрѣнути въ иншихъ сторонахъ сего обряду, про тоє думаю, що єсть то звычай заведеный въ дрогобыцкôмъ церквою). Пôзною порою въ ночи въ „живный четверъ" вода въ рѣкахъ мѣнитъ ся, тому кто має на тѣлѣ струпы та раны, нехай тôлько скочитъ въ воду, а выйде зъ неи певно здоровый якъ орѣхъ. Живный четверъ называєсь такожь „Мертвецкимъ Воскресенємъ". Богъ о пôвночи зъ четверга на пятницю выпускає зъ могилъ всѣхъ небôщикôвъ, котрй юрбою сходятъ ся до церкви, стаютъ попри стѣны рядами, а помершй священики ôдправляютъ для нихъ „воскресну утреню". Я чувъ таке оповѣданє про се Мертвецке Воскре-

сене: „Однôй молоденькôй молодици померъ чоловѣкъ. Бѣдна стала дуже побиватись та тужити за небôщикомъ, бо она єго дуже любила. Бувало *середудне* (середъ дня) иде на могилу, на кладовище, та плаче, гôрко плаче, що ажь земля ôдъ слёзъ мокрѣє. Якось довѣдала ся она, що въ живный четверъ въ ночи сходятъ ся умерцѣ до церкви. „Пôйду — подумала собѣ — пôйду и я тамки, хотяй ще разъ увиджу моє сонце, мôй потемнѣлый свѣтъ“. Тай по страстяхъ лишила ся сама въ церквѣ. „*Метрикушь*“ (паламаръ) не достерѣгъ єи, замокъ дверѣ тай пôйшовъ собѣ за людьми до дому. Сидитъ молодица немовь палець сама въ церквѣ, та все мѣркує про своє давне подружє, мѣркує про свого покôйниченька чоловѣка. Ажь слухає, на дворѣ щось загудѣло, зашипѣло та заторохкотѣло. Дверѣ отворили ся, а до церкви довгимъ рядомъ зô свѣчками повходили страшнй, сухй та кощавй небôщики. На самômъ кôнци ишозъ єи чоловѣкъ. Ôнъ бувъ блѣдый якъ хустка, сухій якъ березова щипочка, а сумный якъ осѣнна днина. Въ рукахъ нѣсъ два величезнй збанки слёзъ, що то ихъ за нимъ єго жѣнка выплакала. Мерцѣ прійшли до церкви та почали молити ся. Въ тômъ якась стара, въ бѣле верето (простирало) закутана баба выскочила середъ церкви тай почала: „Тутка заноситъ живою душею!“ — „Справдѣ заноситъ“ — крикнули мерцѣ, тай пустились шукати по церквѣ. Молодиця настрашила ся дуже, бо они бы були єѣ на шкаматє подерли. Але въ тômъ закукурѣкавъ когутъ и небôщики пощезали зъ церкви. Однакъ молодиця не жила по сѣмъ довго, она почала чахнути та нидѣти, тай по пасцѣ щось въ двѣ чи три недѣлѣ переставила ся на тамтой свѣтъ за своимъ чоловѣкомъ!“ — Отъ зновъ оденъ образокъ народнои фантазіи, змалёваный на тлѣ, бути може навѣть правдивômъ, свѣжими та яркими красками. Чи мало-жь то людямъ въ зболѣлôй души по утратѣ дорогои особы — въ розъогненôй фантазіи, що выхилила ся зъ карбôвъ розуму та застановленя, — показуєсь утрачена особа, говоритъ, ходитъ, ба деколи и своими зимными руками доторкає ся чоловѣчого тѣла? Сю прояву душѣ людскои узнаютъ всѣ психольоги. Чомужь бы не мôгъ показати ся, особливо въ церквѣ, въ ночи, въ фантазіи збожеволѣлои зъ жалю невѣсты — єи покôйный чоловѣкъ?

Великодна пятниця, се велике свято пôсля народного вѣрованя. Кто въ тоту пятницю поститъ, буде щасливый „*тутка и тамка*“. Въ великодну пятницю не вôльно нѣчого робити, бо тяжко покарає „*Пятонька*“. Пятонька, або Пятниця, се така жѣнка, худа та страшна, а люта та остра, що нѣчимъ єи не умолишь та не перепросишь. Она ходитъ по свѣтѣ, по мѣстахъ та по селахъ, и дивитъ ся по хатахъ, „чи всѣ люде єи святу великодну пятоньку святкуютъ.

Одну женщину застала Пятонька при „нецкахъ“ тай почалась пытати: „А ты що робишь въ святу пятоньку?“ — „А щожь? Чи не видишь: тѣсто мѣшу!“ — Пятонька не сказала и словечка, спустила очи въ землю, забралась тай выйшла. Жѣночй руки тымъ часомъ задеревѣли въ тѣстѣ.

Другу женщину стрѣтила Пятонька при рубаню дровъ та зъ неи здерла шкôру и розверла по тину на смѣхъ цѣлому селу. Въ загалѣ не тôлько великодну пятницю, але кожду пятницю въ тыжни нашь народъ своимъ способомъ святкує вздержуючись ôдъ певныхъ робôтъ, а особливо ôдъ печеня хлѣба, поливаня та золеня полотна. Пятницею навѣть проклинаютъ: „Щобы тя свята Пятонька побила (або покарала)“. Пятницю нашь народъ уважає за якесь пôвбожество, за якусь высшу силу.

На великому або „страшному“ тыжни не можна на гнѣздо жадноі домашноі птицѣ саджати, бо зъ яєць выйде якійсь дивоглядъ: половина куряти а половина гусяти або качати. „Кто на великому тыжни не пье воды, тотъ на Воскресенє напье ся вина мѣсто воды“.

Въ кôнци наближаєсь день найбôльше втѣшный для ґаздынь — великодна субота. Черезъ цѣлу суботу люде въ селѣ вештаютъ ся, клекочутъ, гомонятъ, пораютъ ся коло всякои роботы, а ґаздыня заходитъ ся коло печеня паски. Насамперед розчиняє она на „паланицѣ“ и саджає ихъ въ печь, призначивши попередно кожду для поодинокихъ членôвъ родины, щобы потому пôсля ихъ вдачѣ могла поворожити судьбу та долю кождого зъ семіи. Ôдтакъ бере ся до паски. Назбираєнаперед дрôбного пѣря, принесе засохлого зѣля зъ свяченыхъ торôчныхъ вѣнчикôвъ, приверне тото „нецками“, въ котрыхъ маєпаску мѣсити, запалитъ тото тай приговорює: „Ладь ся пасочко красна якъ сонейко, пухка якъ пѣречко, а чистенька якъ зѣлечко“. При тômъ шепче еще якусь молитву. Прикликавши до помочи зъ одну бабу стару зъ села, саджає въ кôнци великій хлѣбъ въ печь, покладає коло него менший хлѣбы, такъ званй „перепѣчки“, кидає въ выметеный на край яркій жаръ кôлька прутикôвъ свяченои лозы и „гнѣтитъ“ тымъ чиномъ паску. При печеню паски пече кожда ґаздыня такожь пару просфоръ, котрй на цвинтарю въ часѣ Великодня посвячуютъ. Тыми просфорами закусує господарь идучи за плугомъ при першôй орцѣ на пшеницю; они помагаютъ такожь на пропасницю та на насердну болячку.

Зъ удачѣ паски вычитуютъ не тôлько судьбу цѣлои семіи, але судьбу цѣлого села, ба навѣть цѣлого народа на будучій рôкъ. Наколи паска заломитъ ся, то буде певно помôръ або голодъ; єсли западесь на серединѣ, або єсли верхна шкôрка ôдстане, ктось нехибно помре зъ родины. Я самъ бувъ свѣдкомъ туги, жалю та плачу по тôй причинѣ середъ однои родины. То було передъ десятьма роками. Приѣхавъ я тогды зô шкôлъ до рôдного села на свята. Дни були теплй и погôднй. Въ великодну суботу цѣле село рушало ся та жило повнымъ житемъ, дыхало здоровымъ подыхомъ. Въ моѣй родинѣ такъ само заходили ся коло печеня паски якъ по хатахъ другихъ, — я стоявъ у порога та приглядавъ ся тымъ обрядамъ та звычаямъ. Ажь чую пôдъ сусѣдскою хатою ктось тяженько плаче та заводитъ. Була то ще молода, гарна молодиця, а зъ нею сумовавъ такожь и єи чоловѣкъ єдино по тôй причинѣ, що на серединѣ паска запала ся. Молодиця повтаряла ôдъ часу до часу: „Ой могилонькожь моя, могилонько, якажь ты ся для мене страшненька втворила!“ Она все середъ слёзъ та плачу голосила, що єще сего року прійдесь ѣй молодôй розпращати ся зъ симъ бѣлымъ свѣтомъ. Лиха доля хотѣла, що тогды навѣстила наше село страшна холера, а згадана молодиця упала майже першою жертвою тои заразы. Цѣле село зновъ загомонѣло про неудачу паски, про яму въ пасцѣ, про вѣщуньство молодицѣ, а менѣ малому дивнымъ тоє выдавало ся, що молодиця зъ паски дѣйстно предсказала свою нехибну смерть сегожь таки року. — Коли паска выбѣгне на всходъ, безперечно буде вôйна; якъ на захôдъ — то урожай.

Упечену паску смаруютъ розпущенымъ въ горѣвцѣ шафраномъ та жовтою такъ званою „турецкою мукою“, котру у жидôвъ купуютъ. Єсть то якійсь жовтый порошокъ, що розпущеный въ водѣ досыть скоро осѣдає на дно начиня, але нѣколи не тратитъ своєи первѣснои краски. Хлѣбъ помазаный такимъ розчиномъ стаєсь ясножовтый и вызирає досыть гарно, особливо коли єго помаститъ ся еще шафраномъ.

(Дальше буде.)

БИБЛІОГРАФІЯ и КРИТИКА.

Изъ заграничныхъ литературъ.

Sagen und Märchen der Südslaven in ihrem Verhältnis zu den Sagen und Märchen der übrigen indogermanischen Völkergruppen, von Dr. Friedrich S. Krauss. I. Band. Sagen und Märchen der Südslaven. Zum grossen Teil aus ungedruckten Quellen. Leipzig. Verlag von Wilhelm Friedrich 1883.

— Компанія до згущеня воздуха? допытувавсь старый баронъ.

— Еге, — ôдказавъ Минхгавзенъ и плеснувъ себе по лѣвôмъ колѣнѣ. — Онде въ Парижи вынайшли новй хемики способъ, робити воздухъ густымъ, столочувати єго въ дотыкальну масу.

— Столочувати? Въ дотыкальну масу?

— Въ таку масу, що нѣ то снѣгъ, нѣ то лѣдъ, — отъ такъ, якъ густа лемѣшка. Скоро я почувъ про те дѣло, заразъ взявъ ся до него добре и переконавъ ся въ короткômъ часѣ, що такъ згущеный воздухъ при помочи преципитаціи, кальцинаціи, оксидаціи и ще деякихъ другихъ — *аційй*, котрй поки що остаютъ ся моєю тайною, можна довести до такои твердости и тяжкости, що нѣякъ не розпôзнаєшь ôдъ каменя. — Онъ що штука! Ади, твôй замокъ уже троха понадвалюваный; постôй лишень, скоро моя фабрика и акційна компанія вôйде въ житя, то я тобѣ выбудую новый зъ мого матеріялу. Бо то видишь, въ нашихъ часахъ се велика

рѣчь, що богато дечого, що довгй вѣки вважало ся тôлько стародавною казкою, причтою або повѣркою, зродженою дитячимъ выображенємъ первовѣчныхъ часôвъ, теперь при глубшихъ дослѣдахъ науки показуе ся историчною правдою.

Сею глубокомудрою розмовою Минхгавзена зъ старымъ барономъ Шніръ-Шнакъ-Шнуръ, вынятою зъ Иммермановои повѣсти, розпочинае п. Кравсъ передмову до свого збôрника югославяньскихъ казокъ. „Я мусѣвъ радо засмѣяти ся, — и нехайже й читатель радо засмѣе ся, але не надо мною, але зо мною надъ тымъ мôцнымъ будынкомъ новои науки, котра помимо своеи недавности вже здобула собѣ почесне мѣсце въ науцѣ свѣтовôй.

Такъ не проминувъ ще й днесь
Злототканый часъ чудесъ,
Тôлько вѣруй и бажай,
А вôйдешь у чарôвъ край!

„Tendimus in Arcadiam, tendimus!“ Камѣнь, котрымъ погорджували, або радше, на котрый зовсѣмъ не зважали давнй будовничй, стаеcь теперь угольнымъ каменемъ, безъ котрого цѣлый склепъ заваливбы ся.

„Найславнѣйшою поезіею всѣхъ часôвъ, котрôй не дорôвнавъ — не то щобъ єѣ перевысшивъ — нѣякій твôръ штучнои литературы, суть збôрки грецкихъ людовыхъ пѣсень героичныхъ, Иліяда и Одиссея. Що тымъ пѣснямъ запевнюе неминучу стôйнôсть, такъ зображене въ нихъ загально людске чуте и мыслене, котре вѣчно и по всѣхъ сторонахъ свѣта остаеcь одно и то само. Цѣлый народъ, членъ широко розгалуженои расы людскои, зложивъ въ тыхъ пѣсняхъ не тôлько свôй окремый, индивидуальный свѣтоглядъ, але и свѣтоглядъ цѣлои расы въ дуже выразныхъ чертахъ, именно длятого маютъ Иліяда и Одиссея для цѣлои расы неминучу стôйнôсть. При творѣ людовои литературы не пытаємось нѣколи о того, кто єго, т. є. сю або ту пѣсню людову, першій зложивъ. Складачь щезае, яко маленька часть цѣлости, котрои чутя ôнъ выражуе въ своѣмъ творѣ. И именно для того, що думки єго — то думки всѣхъ, пріймае загалъ форму и слова єго твору за свои. Розумѣе ся, що се можна сказати не тôлько про пѣсню народну, але и про кождый вытвôръ людовои литературы, котрый устнымъ переказомъ переходитъ зъ поколѣня въ поколѣне“.

На сесю, троха бôльше ентузіястичну, нѣжь строго наукову бесѣду нѣмецкого ученого запримѣтити треба, що зовсѣмъ такъ оно не єсть, бо пѣсни людовй въ великôй часи не повстаютъ ôдъ разу готовыми зъ головы одного складача, але переходячи зъ устъ до устъ, творятъ ся, ростутъ объємомъ, доповняютъ ся, змѣняютъ ся, выгладжуютъ ся що до формы, — однымъ словомъ: незначне неразъ зерно первѣсного индивидуального замыслу зъ часомъ майже щезае середъ тыхъ додатковъ и переробокъ, котрымъ пôдлягае первѣсный твôръ въ устахъ цѣлои масы. Народъ задержуе и присвоюе собѣ пѣсни и другй творы фантазіи не для того, що котрыйсь поединчій складачь зовсѣмъ трафно ôддавъ въ своѣмъ творѣ мысли и чутя масы, але для того, що тй мысли и чутя вложенй тамъ самою масою, а не якимъ небудь однымъ складачемъ. Се єсть причина, для чого майже кожду пѣсню народну стрѣчаємо въ многихъ варіянтахъ, неразъ формою або змѣстомъ дуже небогато подôбныхъ до себе.

Цѣль, яку поставивъ собѣ Дръ Кравсъ при збираню и выдаваню югославяньскихъ казокъ, єсть двояка. „Мы хочемо, — говоритъ ôнъ (стор. XII) — выдобуги на свѣтло денне одну часть духового скарбу высоко обдарованого сербского народа. Въ скарбѣ тôмъ найдесь богато чистого и непофалшованого матеріялу, котрымъ зможе покористувати ся и дослѣдъ старины и особливо митологія. Въ обсягъ нашихъ дослѣдôвъ мы втягнемо не тôлько казки и баснѣ Югославянъ, але и ихъ обычаѣ, звычаѣ, пѣсни, примовы, загадки и неменше весь станъ культурный ôдбиваючій ся въ ихъ бесѣдѣ. Але се тôлько часть нашои роботы. Самый верхъ нашои задачѣ лежати буде остаточно въ тôмъ, щобъ выслѣдити первѣсный видъ, а о кôлько можна и значене поединчихъ казокъ. Безперечно єсть се одна зъ найбôльше ховзкихъ сторôнъ нашои науки, бо ту мы находимось на хитккôмъ грунтѣ, котрый для субъективного мнѣни якъ найширшій лишае простôръ“.

Якъ бачимо, задача, котру поставивъ собѣ Дръ Кравсъ, — величезна, и мы сомнѣваємось, чи буде ôнъ въ станѣ вывязатись зъ неи хочь троха добре. Аджежь для такои працѣ треба бы, здаесь, знати людовй литературы и прочихъ Славянъ, знати тй працѣ, котрй доси зроблений на тôмъ поли, а намъ здаесь, що Дръ Кравсъ нѣчого сего не знае.

Але поки що, не наше дѣло обсуджувати цѣлый замыслъ Дра Кравса. Въ першôмъ томѣ ôнъ дае намъ 108 будь довшихъ будь коротшихъ казокъ въ нѣмецкôмъ — не такъ перекладѣ, якъ дуже дотепнôмъ перероблено, котре, правда, читае ся дуже любо, але въ котрôмъ спеціяльно югославяньскои формы и югославяньского духа дуже мало остало ся.

Около половина тыхъ казокъ єсть такъ званй „казки звѣрячй“, мало що не всѣ подôбнй, коли и не зовсѣмъ тотожнй зъ нашими. Дальше иде довгій рядъ казокъ про чародѣйствъ, перемѣны и заклятя, про Вілы и другй духи. Казки тй не упорядкованй систематично и поданй въ сумѣшь, щобъ, якъ каже авторъ, не знудити читателѣвъ довгимъ рядомъ однаковыхъ казочныхъ мотивôвъ. Изъ казокъ выросльихъ на историчнôй основѣ стрѣчаємо въ першôмъ томѣ тôлько одну коротеньку про королевича Марка (стор. 203—204).

Звертаємо увагу любителѣвъ народнои словесности на сей збôрникъ югославяньскихъ казокъ, и при появленю дальшихъ єго томôвъ не переминемо згадати о нихъ въ „Зори“.

Ив. Фр.

Буковиньско-рускй книжки школьнй.

(Дальше до ч. 9.)

2) Gutachten (über das Ruthenische Sprachbuch des Herrn Johann Hlibowicki) von Emil Kałużniacki, Professor der vergl. Philologie der slavischen Sprachen an der k. k. Franz-Josefs-Universität in Czernowitz:

„Von meinem Standpunkte aus will ich bloss die Thatsache hervorheben, dass die in diesem Buche enthaltenen grammatischen Regeln vollkommen correct sind und den ruthenischen Sprachunterricht wesentlich fördern würden. Ich bin daher ganz entschieden der Meinung, dass die Einführung dieses Buches in den praktischen Schulbetrieb erwünscht ist. Czernowitz am 13 September 1882. Emil Kałużniacki, manu propria“.

О скôлько правдиве тое „граматичне“ Gutachten, и скôлько вартый „Standpunkt“ п. Калужняцкого, покаже намъ короткій переглядъ книжки Глѣбовицкого. Читаємо тамъ заразъ на першôй сторонѣ:

1) „Въ якій способъ можешь ты **твоему** стрыйкови **твои** мысли сообщити?“

П. Калужняцкій, яко проф. порôвнавчои филологіи славяньскихъ языкôвъ, повиненъ бувъ сказати п. Глѣбовицкому, що наведеный примѣръ граматично зовсѣмъ зле збудованый, бо пôсля правила рускои и иншихъ славяньскихъ граматикъ треба повѣсти: „Въ якій способъ можешь ты (**своєму**) стрыйкови **свои** мысли удѣлити?“ Въ граматицѣ Осадцы єсть на те дуже ясне правило въ § ѣ 496.

2) „Где мы **ся** теперь находимъ?“

П. Глѣбовицкій пише займенникъ „с я“ разъ по глаголѣ, разъ передъ глаголомъ, разъ пише єго окремо, другій разъ лучитъ зъ иншимъ словомъ въ одно выражене. Пôсля загально принятого правила и пôсля лучшихъ писателѣвъ рускихъ займенникъ „ся“ писати треба п о г л а г о л ѣ.

3) „Якъ называются **ôтрывки** однымъ словомъ, понеже они читаются? (Ôтрывки до читанья.)“

Дивна логика! Выраженя: „ôтрывки до читаня“ пôсля п. Глѣбовицкого становлятъ „одно слово“... А впрочѣмъ, що то значитъ: „ôтрывки“? Мы доперва ажь зъ дальшихъ картокъ дôзнали ся, що то маютъ бути „уступы въ Читанкахъ“.

4) „**Ôтрывки** до читаня содержатъ **множество** написаныхъ мыслей“.

Ôтрывки — и множество мыслей! Знову логика!

Правила въ першихъ 9-и параграфахъ граматики Глѣбовицкого.

(§. 1. вже обговореный повысше.)

§. 2. „Часть предложенія зовется слово; слово есть отже часть з а м ѣ т н а я предложенія“.

Кожде правило граматичне повинно бути якъ найкоротше, а въ наведенôмъ § ѣ два разы те саме говоритъ ся. Додатокъ „часть з а м ѣ т н а я“ непотрѣбный, бо „незамѣтныхъ“ частей нѣяке речене не маe.

§. 3. „Слова произносятся, если ôтворимъ ротъ одинъ разъ, два, три разы, або такожь и бôльше разôвъ“. (Vollkommen correct!)

П. Глѣбовицкій думаѥ, що досыть отворити ротъ, а вже будутъ слова. Чистый абсурдъ! До повстаня слôвъ потреба ѥще грудей, орудій мовныхъ, и передовсѣмъ треба зъ себе выдати голосъ.

§. 5. „При произношенію звукôвъ ай, ей, ій, ой, уй, яй, ей*), ѣй, ёй, ôй, чуешь два звуки: они называются для того звуки двогласніи“. (Vollkommen correct!)

Пôсля сего правила булибъ и звуки: ал, ам, ба, ра, ка, су, за, мо, не, го и т. д. и т. д. — такожь „двогласнй звуки“, бо чути ихъ „два разомъ“. Осадца говоритъ въ §-ѣ 10: „Двогласныхъ (dipthongi) рускій языкъ не маѥ“.

§. 6. „Звукъ й чути всегда (!) послѣ звукôвъ самогласныхъ, съ котрыми составляетъ звуки двогласніи. Сей звукъ произносится якъ и на початку слова или слога; но въ коротшôмъ времени якъ тойже звукъ и, якобы выражалъ тôлько половину звука и. Звукъ й зовется длятого звукъ полугласный. Не треба читати й якъ и, стоячое послѣ якого-то звука самогласного, анй такожь и якъ й“.

Цѣлый той вывôдъ о походженю звука й до шкôлъ людовыхъ не належитъ, тай цѣле правило надто розволѣкле, помотане, нужденне, — и старшому чоловѣкови терпцю не стане при читаню такого чудовища.—Пôсля Осадцы (§. 101) й ѥсть просто согласною.

§. 7. вычисляѥ орудія мовы: горло, языкъ и зубы, и пôсля дивнои логики при помочи „горла“ творити ся маютъ согласнй „гортаннй (чомужь не горловй?), а при помочи „зубôвъ“ согласнй „губнй“: б, в, м, п, ф (Vollkommen correct!)

А дальше въ тôмже §-ѣ сказано: „Не повиннося**) въ выговорѣ обмѣнювати: **б** съ **п**, **в** съ **ф**, **д** съ **т**, **з** съ **с**, **щ** съ **сч**“.

Правило тоѥ добре для Нѣмцѣвъ, котрй зъ своимъ „hartes und weiches **p**, hartes und weiches **t** и т. д.“ не могутъ собѣ дати рады. У Русинôвъ може бути хибный выговôръ лишь на кôнци слова, где звучныхъ согласныхъ (б, д, в, з) вымовити не можна, однакъ въ тôмъ случаю нѣяка граматика, нѣяка вправа не поможе. Самъ п. Глѣбовицкій, хочь нерадо, а муситъ въ выговорѣ обмѣнювати деякй согласнй на кôнци слôвъ. Конечнôсть такои перемѣны заходитъ во всѣхъ бесѣдахъ и намъ лишь дивно, що не замѣтивъ того авторъ Gutachten-у, п. Калужняцкій.

Дивне ѥсть такожь вымаганѥ, щобы въ выговорѣ не обмѣнювати **щ** зъ **сч**. Чи маютъ може дѣти вымавляти: с-чезну, пус-ча (ôдъ „пустый“), кос-чавый (ôдъ „кôсть“), свис-чу (ôдъ „свистати“), Польс-ча? Не хочемо припускати, щобы граматикарямъ черновецкимъ не були знанй правила о уподобленю (ассимиляціи) согласныхъ въ рускôмъ языцѣ.

§. 8. „Послѣ звукôвъ согласныхъ на кôнци слôвъ або слогôвъ, а иногда и въ серединѣ слова чуешь въ бесѣдѣ або придыхъ твердый, або мягкій. Звуки ъ и ь называются звуки придыхательніи“. (Vollkommen correct!)

Чи чувавъ кто таке: „**придыхи на кôнци** слôвъ або слогôвъ, **а иногда и въ серединѣ слова**?“ Ôдколи свѣтъ свѣтомъ, а подôбного дурельства ѥще не бувало въ жадной граматицѣ, бо придыхъ власне **лишь на початку** слова бувбы можливый. Пôсля Осадцы (§. 41), и якъ то кождый письменный Русинъ знаѥ, буквы ъ и ь не суть нѣ придыхами нѣ звуками, а просто знаками.

§. 9. „Знакъ мягкости межи предъидучимъ звукомъ согласнымъ и слѣдуючимъ звукомъ самогласнымъ соединяетъ оба тіи звуки въ одинъ слогъ, н. пр. смѣ-тье“. (Vollkommen correct!)

Правило тоѥ якъ разъ добре для обезрозумленя дѣтей! Буква ь нѣчого не „соединяетъ“, она лишь мягчитъ попередне т. Для дитины, и навѣть для старого, найлучше и найпевнѣйше правило: „слова дѣли такъ, якъ ихъ вымовляѥшь“; тогды кожде напише якъ треба. Пôсля п. Глѣбовицкого мусѣлабы дитина напередъ въ умыслѣ розбирати, чи приходитъ въ словѣ „смѣтѥ“ якій знакъ мягченя, дальше чи той знакъ мягченя „соединяетъ предъидучій звукъ согласный съ слѣдуючимъ звукомъ самогласнымъ“ — и доперва тогды булабъ она въ станѣ написати выражене: смѣ-тье. Ой вы граматики, граматики! (Дальше буде.)

*) Ажь два разы наводитъ ся „ей“, безъ поданя причины. Мабуть подумавъ п. Глѣбовицкій: дитина и безъ мене знаѥ, що одно „ей“ читаѥ ся зъ руска, а друге зъ россійска (ей) — кто бы говорившъ о тôмъ въ граматицѣ!

**) „Повинося“ — чудесный языкъ!

ВСЯЧИНА.

— **Гумористична часопись „Зеркало“** зъ кôнцемъ сего пôвроку перестала выходити. Склались на те двѣ причины: скупе число пренумерантôвъ и недостатокъ часу до такои працѣ у самого Редактора. П. Устьяновичь, яко артистъ-малярь, зневоленый бувъ часто выѣзджати навѣть на довшій часъ зô Львова и шукати въ працяхъ свого званя средствъ до житя; очевидно, що при такихъ обставинахъ тяжко приходилось посвятити всѣ свои силы выключно для редакціи.

„Зеркало“ выходило черезъ пôвтора року и мимо деякихъ своихъ хибъ та недостаткôвъ оно богато заслужилось для рускои народности. Типовй фигуры „Шкаралупника“, „Хруня“, „Войтовича“, „Патріотника“, а навѣть того обдертюха, що „zwalczał antyparodowego kandydata“ — були глубоко обдуманй и якъ не можь краще ухарактеризованй и до обстановъ нашихъ пристосованй. Зъ тымъ бôльшимъ жалемъ приходитъ ся намъ попращати газету, що мала добрй варунки до дальшого розвою и въ важныхъ моментахъ нашои жизни (въ послѣдныхъ двохъ лѣтахъ) здѣлала рускому народови великй прислуги.

Редакція „Зорѣ“ старалась всѣми силами пôддержати выдавництво „Зеркала“ такъ власными жертвами, якъ и придбанѥмъ пренумерантôвъ черезъ обниженѥ цѣны на обѣ газеты. Иншй часописи рускй „Зеркало“ будь игноровали, будь противъ ѥго хибъ выступали неприхильно.

Гдеякй Пренумеранты „Зорѣ“ оплатили „Зеркало“ (по зниженôй цѣнѣ) на цѣлый рôкъ. Позбстаючу надвышку грошеву (1 зр. 50 кр.) мы тымчасомъ вписали на „Зорю“ за рôкъ слѣдуючій; на желанѥ ôдошлемо грошѣ Пренумерантамъ назадъ.

— **Справа розкопôвъ старокняжого города Галича** вступила теперь на нову дорогу. Выдѣлъ краєвый именовавъ окрему Комисію, котра дня 10. Липня с. р. маѥ зъѣхати до Галича и тамъ на мѣстци заняти ся дальшими археологичными пошукованями. Въ складъ Комисіи входятъ:

1) професоръ львôвского университета Дръ Из. Шараневичь;

2) крилошанинъ А. Петрушевичь, звѣсный историкъ и консерваторъ историчныхъ памятникôвъ на всхôдну Галичину;

3) парохъ въ Залуквѣ от. Левъ Лаврецкій;

4) графъ Войт. Дѣдушицкій, консерваторъ историчныхъ памятникôвъ на всхôдну Галичину;

5) професоръ львôвского университета Дръ Цвѣклиньскій;

6) и 7) професоры академіи штукъ красныхъ въ Краковѣ пп. Лущкевичь и Соколовскій;

7) професоръ львôвскои политехники Ю. Захарієвичь;

9) професоръ крακôвского университета п. Лепковскій, консерваторъ памятникôвъ историчныхъ и памятникôвъ штуки на западну Галичину.

Щобы давнй забытки старины на поляхъ Галича, где дотеперь дѣлано роскопы, не перейшли въ часомъ въ незванй руки, закупивъ Дôмъ Народный дотычнй поля на свою власнôсть, проте важнѣйшй археологичнй находки станутъ ся власностею музея въ Народнôмъ Домѣ.

Довѣдуѥмось такожь, що дня 1. Липця с. р. переѣде до Галича професоръ львôвскои политехники п. Зброжекъ вразъ зъ своими учениками, щобы зробити помѣры околицѣ галицкои въ цѣли выготовленя пластичнои мапы тыхъ сторонъ. Натеперь зроблень будутъ помѣры тои части залукôвскои вышины, на котрôй находятъ ся ôдкопанй фундаменты стародавныхъ церковъ.

Соймъ краєвый вызначивъ окремою ухвалою въ Вересню минувшого року 2000 зр. на охорону и консервацію будовлей въ Галичи и въ Залуквѣ, и такожь тыхъ памятниковъ, що въ протягу року 1882 ôдкопанй зôстали заходами Дра Шараневича и от. Лаврецкого. Тую суму вручитъ Выдѣлъ краєвый графу В. Дѣдушицкому, щобы пôсля ухвалъ теперѣшнои Комис'и вызначивъ потрѣбну квоту на дальшй пошукованя вздовжь Лôмницѣ. Тымъ способомъ усунутъ ся клопоты грошевй, котрй доси спиняли розпочате дѣло.

— **Море Сагарске.** Ôдъ десяти лѣтъ говорятъ и пишутъ богато о залляню пустынѣ Сагары водами моря Середземного. Французкій капитанъ, п. Рудеръ, ôдкрывъ на полудневôй граници Альгеріи и Тунису котловину землѣ, въ котрôй замѣтнй всякй слѣды давного дна морского. Въ нѣмъ зродилась гадка, чи не можнабы заляти тую котловину назадъ морскою водою за помочею каналу; въ той способъ утворилось бы велике озеро, а радше море въ середнôй Африцѣ. Корысти зъ такого предпрiємства були-бъ очевиднй. Спасенна вогкôсть, выдѣлювана такъ великою масою водною, замѣнилабы надто сухій грунтъ Альгеріи и Тунису въ одинъ зеленый огородъ. Вѣтры дуючй зъ пустынѣ коналибы середъ тои хрусталевои запоры, тай климатъ полудневои Европы схôсновавбы на тôй замѣнѣ. На выбережахъ нового моря повсталибы портовй мѣста и осады, и где нынѣ по пустыни снуютъ ся тôлько караваны, тамъ скорй судна паровй неслибы житє и працю. Альгерія и Тунисъ зôсталибы назадъ тымъ, чимъ були въ старину: амбаромъ (шпихлеромъ) Европы.

Проєктъ французского капитана бувъ дуже понадный. Рудеръ представивъ свôй плянъ на рѣзьбленôмъ оказѣ, котрый на межинародноô выставѣ парискôй року 1878 дуже всѣхъ зацѣкавивъ, якъ знатокôвъ такъ и незнатокôвъ—и здавало ся, що ничь вже не спинитъ выконаня такъ хосенного и величавого дѣла. Публична опинія въ Франціи надѣяла ся, пôсля свого звычаю, що само правительство возьме ся за переведенє цѣлого пляну. При сильнôмъ напорѣ публичнои опиніи правительство вже навѣть установило було комисію, зложену зъ техникôвъ и ученыхъ. Тôлькожь, якъ то буває, всѣ тй фаховцѣ и ученй рѣшили, що сей проєктъ надто фантастичный, неможливый до переведеня, що выкопанє каналу и залляне котловины стояти буде сотки милiонôвъ а корысти зъ новоутвореного моря будутъ, здає ся, лишь дуже малй. Децизія выпала такъ недвозначно, що годѣ дивовати ся правительству, що оно ôдъ тои справы ухилило ся. Тымъ способомъ надъ проєктомъ заспѣвано „вѣчная память“, а людскôсть, що навыкла до новыхъ вынаходôвъ и предпрiємствъ, стала дѣйстно вѣрити, що она просто лишь снила и маячила о новôмъ Сагарскôмъ мори.

Але вынаходцѣ не такъ легко пращаютъ ся зъ своими теоріями и идеалами. Хочь вже весь свѣтъ и не думавъ о мори Сагарскôмъ, але п. Рудеръ не покинувъ своєи думки. Опущеный правительствомъ, высмѣяный ученими академиками, удавъ ся ôнъ до єдиного чоловѣка, що єсть пôдъ тымъ взглядомъ несхитнои енергіи и волѣ, мудрѣйшій ôдъ всѣхъ академикôвъ — до Фердинанда Лєссепса. Той що перекопавъ Суецъ, на перекору загальноô опиніи, той що перекопує теперь Панаму, той що надає кули земной новй зовсѣмъ виды — той одинъ мôгъ ту сказати важке своє слово и надати высмѣяному проєктови жизненну силу. И не завѣвъ ся п. Рудеръ въ своихъ ожиданяхъ. Лєссепсъ черезъ кôлька мѣсяцѣвъ занимавъ ся студіованємъ середного африканьского моря; удавъ ся на мѣсце, перебѣгъ на кони здовжь и вширъ цѣлу пустыню, оглянувъ котловину и сконстатовавъ дѣйстно, що она положена понижше поземи моря. Результатомъ того практичного розгляду було, що проєктъ французского капитана муситъ удати ся. Зъ властивою собѣ енергією Лєссепсъ утворивъ заразъ „Товариство моря африканьского“ и зажадавъ дотычнои концесіи ôдъ французского правительства. И нынѣ справа якбы рѣшена. Правительство не може ôдмовити концесіи Товариству, бо оно для своихъ працъ и одного цента не жадає ôдъ нѣкого. Товариство власными капиталами обовязуєсь выкопати каналъ довгій на 160 километрôвъ и заляти водою 800 квадратовыхъ километрôвъ пустынѣ. Въ нагороду за тй великаньскй выдатки жадає Лєссепсъ для Товариства — маленькій рубець землѣ въ округъ будущого моря. Той рубець представляє теперь грунтъ безъ найменшои вартости, — се истинный пустошакъ, самъ чистый пѣсокъ, на котрôмъ и одна ростинка не въ силѣ розвинути ся. За повстанемъ моря згаданый рубець одержитъ вартôсть, якои годѣ навѣть обчислити. Оплаты портовй, податокъ ôдъ рыболовлѣ, мыто ôдъ морскои плавбы, сплавлюванє дерева, новй надбережнй будовы, продажь тыхъ выбережій — все то принесе много милiонôвъ рôчного доходу. Пôсля фахового обчисленя потрѣбный єсть капиталъ 300 милiонôвъ, а для Лєссепса єсть то такъ маленька квота, а еще при помочи товариства капиталистôвъ, що сю суму зберє ôнъ въ протягу однои добы. Безграничне уповане въ єго енергію, вѣра въ успѣхъ предпрiємства — все то каже намъ надѣяти ся, що скоро Лєссепсъ станувъ на чолѣ товариства, дѣло увѣнчає ся добрыми результатами.

ОГОЛОШЕНЯ.

Въ цѣли пôднесеня рускои торговлѣ по нашихъ селахъ и мѣсточкахъ, а въ особенности въ цѣли закладаня сельскихъ крамниць, основує ся по иниціативѣ Общества им. М. Качковского товариство „**НАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ**“, котрого членомъ стає ся кождый, кто зложитъ хотяй оденъ удѣлъ 10 зр. Всѣ удѣлы опроцентовувати ся будутъ изъ зыскôвъ рочныхъ.

Уплата удѣлôвъ має наступити въ цѣлости, або бодай въ половинѣ, доперва передъ введенємъ въ жизнь того товариства.

Львôвъ дня 15. Червня 1883.

Именемъ комитета:
В. Нагôрный. — Держко.

КОНКУРСЪ. Къ поданямъ о принятє до рускои бурсы въ Тернополи въ роцѣ шкôльноô 1884 вызначує ся, якъ предписує регуляминъ, речинець до дня 29. Липня (10. Серпня) 1883 зъ тою увагою, що поданя, надойшовшй пôсля того дня, не будутъ принятй пôдъ нараду выдѣла.

О условіяхъ принятя и прочихъ увагахъ можна довѣдати ся зъ „Дѣла“, „Слова“, „Нового Пролома“ и „Сіона“.

Ôдъ выдѣлу рускои бурсы — Дръ В. Лучаковскій.

Редакція литературно-науковои часописи „Зоря“ розписує

ПРЕДПЛАТУ

на окремый передрукъ историчнои повѣсти Ивана Франка

„Захаръ Беркутъ“,

котра одержала першу премію при розписанôмъ на 1883 р. конкурсѣ и въ липню с. р. появитъ ся осôбною книжкою. Для непренумерантôвъ „Зорѣ“, котрй бажалибы набути тую повѣсть, розписуєсь предплата. Книжка обнимати буде около 10 листôвъ печати, цѣна предплаты выноситъ 1 зр. Предплату можна присылати на руки редакцій: „Зорѣ“, „Дѣла“ и „Батькôвщины“. За кошта пересылки пренумеранты не доплачуютъ нѣчого.

„**Библіотеки найзнаменитшихъ повѣстей**“ выйшло доси:

Томъ I—III. **Въ оборонѣ чести** — повѣсть зъ нѣмецкого *Г. Раймунда*, — всѣ три томы разомъ въ одноô книжцѣ. Цѣна 2 зр. 50 кр (съ пересылкою 2 зр. 70 кр.)

Томъ IV. **Дымъ** — повѣсть зъ россійского *Ивана Тургенева*. Цѣна 1 зр. 50 кр. (съ пересылкою 1 зр 70 кр)

Томъ V—VI. **Стефанъ Лаврентій** — повѣсть зъ англійского *Едвардса*. 2 томы разомъ въ одноô книжцѣ. Цѣна 2 зр. 70 кр. (зъ пересылкою 2 зр. 90 кр.)

Томъ VII. **Любовь убогого молодця** — повѣсть зъ французского *Октава Фейлета*. Цѣна 1 зр. 20 кр. (съ пересылкою 1 зр. 30 кр.).

Томъ VIII. **Новорôчнй Дзвоны** повѣстка зъ англійского *Кароля Дикенса*. Цѣна 60 кр. (съ пересылкою 70 кр.).

Томъ IX—XI. **Грошѣ а праця** повѣсть зъ шведского *Дядька Адама*, въ 3 томахъ (въ одноô книжцѣ). Цѣна 3 зр. 20 кр. (съ пересылкою почт. 3 зр. 40 кр. а. в.)

Томъ XII. **Мѣщаньске племя** повѣсть зъ нѣмецкого *Г. Раймунда*. Цѣна 1 зр. 20 кр. (съ пересылкою 1 зр. 35 кр.)

Томъ XIII. **Зъ великого Свѣта** повѣсть зъ французского. (Печатаєся.)

Комплетъ „ЗЕРКАЛА“ (рочникъ 1882 и пôврочникъ 1883) набути можна черезъ нашу редакцію по цѣнѣ 5 зр. а. в.

Ôдъ редакціи.

Зъ нынѣшнимъ числомъ кôнчитъ ся первый пôврôкъ нашого выдавництва. Упрашаемо о скоре ôдновленє пренумераты.

Предплата, якъ доси, стоитъ рôчно 5 зр., пôврôчно 2 зр. 50 кр.

Выдає и ôдповѣдає за редакцію **Ом. Партыцкій.** Зъ друкарнѣ Товариства „имени Шевченка“ пôдъ зарядомъ К. Беднарского.